

Cilt: 7 Sayı: 3
Eylül 2024

ISSN : 2651-3013

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal Of Old Turkish
Literature Researches

Editör:
Doç. Dr. İlyas KAYAOKAY

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

VOLUME/CİLT: 7

ISSUE/SAYI: 3

SEPTEMBER /EYLÜL 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/estad>

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(ULUSLARARASI, HAKEMLİ VE ALAN İNDEKİLİ BİR DERGİDİR)

İMTİYAZ SAHİBİ VE EDITÖRÜ

Doç. Dr. İlyas KAYAOKAY (Munzur Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan TAŞ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ (Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL (Kültür Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN (Arel Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan EKİNCİ (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. İsrail BABACAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS (Akdeniz Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Grafik- Tasarım

Doç. Dr. İlyas KAYAOKAY

Kapak

DBY Yayınları

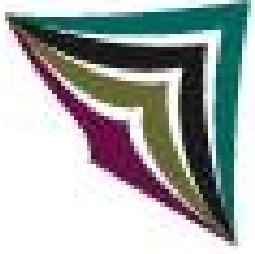
Yazışma Adresleri

ilyaskayaokay@munzur.edu.tr / kayaokay_2323@hotmail.com

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail AVCI (Balıkesir Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Bingöl Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat Ali KARAVELİOĞLU (Iğdır Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM (Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Vesile ALBAYRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent ŞİGVA (Binali Yıldırım Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA (Ankara Sosyal Bilimler Üni)
- Doç. Dr. Fatih Ramazan SÜER (Cumhuriyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ (İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (Erzincan Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER (Bingöl Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi İdris SÖYLEMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni)

**ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞIRMALARI DERGİSİNİN
TARANDIĞI ALAN İNDEKSLERİ (MLA) VE DİĞER
İNDEKSLER**

MLA

International Bibliography

INDEX COPERNICUS

I N T E R N A T I O N A L

**Academic
Resource
Index**

ResearchBib

ESJI

**Eurasian
Scientific
Journal
Index**

www.ESJIndex.org

Türkiye Diyanet Vakfı
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Google Akademik

GENERAL **IMPACT** FACTOR

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

EDİTÖRDEN

Değerli Meslektaşlarım, Kıymetli Okuyucular...

Eski Türk Edebiyatı çalışmalarına yayım imkânı sağlamak amacıyla 2018 (Mart) ayında ilk sayısını çıkaran ESTAD'ın 17. sayısı (Cilt: 7 Sayı: 3) yayımlanmıştır. 17. sayımıza katkı sunan, yazı gönderen araştırmacılara; bu yazılara, iş yoğunluklarına rağmen, hakemlik yapmayı kabul eden, makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen sayı hakemlerine ve dergiyi takip eden, teveccüh gösteren ilim âlemine içtenlikle teşekkür ediyoruz. Dergimizin bu sayısında birbirinden önemli konulara temas eden 7 (yedi) araştırma makalesi yer almaktadır.

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi ESTAD'ın bu yılın son sayısı olan Aralık 2024 sayısı (Cilt: 7, Sayı: 4), 30 Aralık 2024 tarihinde neşredilecektir. Nitelikli çalışmalarınızı bekliyor, kolaylıklar diliyoruz.

Makale gönderimi başlangıç tarihi **01.10. 2024**

Makale gönderimi son tarih: **15.11.2024**

Yayım Tarihi: **30 Aralık 2024**

EDİTÖR

Doç. Dr. İlyas KAYAOKAY

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

İÇİNDEKİLER

JENERİK

EDİTÖRDEN

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TATCI-** AKŞEMSEDDİN'İN MAKÂMÂT-I EVLİYÂ ADLI ESERİ 1056-1067
- Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ & Yüksek Lisans Öğr. Arif Can KOÇAK-** SİMURĞ'U SİNEKLE AVLAMAK: DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİNİN AV OLARAK NİTELENMESİ 1068-1083
- Prof. Dr. Âdem CEYHAN & Araş. Gör. Rumeysa Nur ERTAŞ-** MEHMED MUHLİS'İN BAZI DİVAN ŞAİRLERİ HAKKINDAKİ YAZILARI 1084-1198
- Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife ŞAHİNKAYA-** NÂBÎ'NİN MEVLÂNÂ, HÂFİZ, CÂMÎ, SÂ'İB-İ TEBRİZÎ, NAZİRÎ VE MEYLÎ'NİN GAZELLERİNE YAZDIĞI TAHMİSLERİ 1199-1222
- Araş. Gör. Ümmüsu Selen ULU-** NÂBÎ'NİN GAZELLERİNDE TEFÂHÜR 1223-1243
- Araş. Gör. Dr. Murat ASLAN-** MUSTAFA REŞİT'İN TÛL-İ ÖMR-İ TABİ'İ-Yİ İNSÂN TERCÜMESİ 1244-1291
- Dr. Abdulkadir KORKMAZ-** ESRAR DEDE DİVANINDA ÂYET İKTİBASLARININ KULLANIMI 1292-1334

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1519308

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1056-1067

**Makalenin Geliş
Tarihi**

19/06/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

21/06/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

AKŞEMSEDDİN'İN MAKÂMÂT-I EVLİYÂ ADLI ESERİ

Mustafa TATCI¹

ÖZET

“Makâmât-ı Evliyâ” Akşemseddin'in Türkçe bir risâlesidir. Müellif eserinde “velâyet ve velîlik, fenâ ve bekâ, hikmet ve hakîmlik, Âdem ve diğer peygamberlerin makâm ve mânâları, cezbe ve vecd, manevî tasarruf ve ehl-i ricâl, kümmel (kâmiller), mâşûkluk, sülûk ve sâlik, dört nebî ve dört unsur, velîlerin terki, salât, marifet ehli, tevhîdin hakîkati” gibi konu ve kavramları ele almaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu eserin burada ilk kez değerlendirilecek olan mufassal nüshasıyla bu nüshaların muhtevasını değerlendireceğiz.

Makâmât-ı Evliyâ'nın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde altmışa yakın yazması vardır. Bu çalışmada söz konusu yazmaların önemli bir kısmı görülmüştür. Çalışmamızda yazmaların en geniş ve en farklı olan Süleymaniye Reşid Efendi Bl. 345 ve İÜ. Ktp. Ty. 852 numarada kayıtlı olan nüshalar esas alınmıştır. Bu mufassal nüshalar daha önceki çalışmalarda fark edilmediği için araştırmamızın Akşemseddin araştırmalarına önemli bir katkıda bulunacağımıza inanıyoruz.

Makâmât ilk kez Nuruosmaniye nüshası (yz. 2229) esas alınarak Nafi Erdoğan (1963) tarafından incelenmiş, bilâhare rahmetli Ali İhsan Yurd'un “Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri” (İstanbul 1972) adlı eserinde neşredilmiştir. Bu çalışmaları Süleyman Ateş'in (İstanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız'ın (Ankara 2008) ve Metin Çelik'in (İstanbul 2013) araştırmaları takip etmiştir. Bu çalışmalarda eserin mufassal nüshaları

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, tatci@gazi.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-6398-7525

kullanılmamıştır. Araştırmamız söz konusu nüshalar üzerine inşa edilmiş ve Akşemseddin'in görüşleriyle ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, risale, 16. yy, metin neşri, Akşemseddin.

AKŞEMSEDDIN'S WORK TITLED MAQÂMÂT-I EVLIYÂ ABSTRACT

'Makâmât-ı Evliyâ' is a Turkish treatise of Akşemseddin. In his work, the author deals with subjects and concepts such as 'wilayah and wilıhood, fanaa and awakening, wisdom and righteousness, the maqâm and meanings of Adam and other prophets, jazz and ecstasy, spiritual disposition and Ahl al-Rijâl, kâmals, love, sulûk and sâlik, the four prophets and the four elements, the abandonment of the prophets, salât, the people of marîfah, the truth of tawhîd'. In this study, we will evaluate the mufassal copy of this work, which will be evaluated here for the first time, and the content of these copies.

There are nearly sixty manuscripts of Maqâmât al-Awliyâ in libraries in Turkey and around the world. In this study, a significant number of these manuscripts have been seen. In our study, the largest and most different manuscripts, Süleymaniye Reşid Efendi Bl. 345 and IU. Ktp. Ty. 852, which are the largest and most different manuscripts, are taken as basis. We believe that our research will make an important contribution to the study of Akşemseddin, since these mufassal copies have not been recognised in previous studies.

The maqâmât was first analysed by Nafi Erdoğan (1963) on the basis of the Nuruosmaniye copy (yz. 2229) and later published in the late Ali İhsan Yurd's 'Akşemseddin, His Life and Works' (Istanbul 1972). These studies were followed by those of Süleyman Ateş (Istanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız (Ankara 2008) and Metin Çelik (Istanbul 2013). These studies did not use the mufassal copies of the work. Our research was built on these copies and important information about Akşemseddin's views was reached.

Keywords: Sufism, treatise, 16th century, text edition, Akşemseddin.

Onun bu eserinin ismi Türkçe risâlelerinin içinde kaydedilir. Enîsi, "Menâkıb-ı Akşemseddin'i şeyhin vefatından çok sonraları M. 1500'lü yıllarda aile ve ihvân çevresinden derlediği bilgilerden hareketle kaleme almıştır. Enîsi, Hazret-i Şeyh'in dervîşânına ve özellikle çocuklarına yakın olması sebebiyle doğru bilgiler verir. Bu sebeptendir ki O, başka bir zâta ait olduğu kanıtlanmadığı sürece verdiği bilgilere güvenilmesi gereken bir kişidir. Dolayısıyla bu eserin bilhassa Bursalı Mehmed Tahir'in yazdıklarından sonra başlayan Akşemseddin'e aidiyetine dair şüpheler bizce lüzümsuzdur.

Mecdî Mehmed Efendi'nin M. 1587 senesinde tercüme ve ikmâlini tamamladığı "Hadâ'ıku'ş-Şakâ'ik fî Tercemeti'ş-Şakâ'ik" adlı eserinde "Şeyh Hazretleri ilm-i tasavvufda Risâle-i Nûr adlı bir risâle tasnif eyledi. Ve

dahı Matâ'in-i Sûfiyye'yi Def'de bir risâle te'lif eyledi. Ve dahı ilm-i tıbdâ kendi tecrübe eylediği 'ilâcât-ı nâfi'ayı cem' edip müstakıl bir risâle eyledi. Müşârunileyhin "**Makâmât-ı Evliyâ**" ismiyle müsemmâ bir risâlesi vardır. Bu hakîr ol risâlenin şeref-i mütâla'asıyla müşerref oldum." der. (Bkz. Mustafa Tatcı-Gülten Küçükbasmacı, *Akşemseddîn Kitabı*, İstanbul 2022, s. 156). Gelibolulu Mustafa Âli "Künhü'l-Ahbâr'da Akşemseddîn'e ait eserlerden bahsederken kısaca "*Makâmât-ı Evliyâ* adıyla bir Türkçe risâlesi de vardır." (*Akşemseddîn Kitabı*, s. 187) diye yazar. Bu öncüler umumiyetle kitap kurdu muhakkiklerdir. Yazdıkları asırları aşan o mürâcaat eserlerindeki bilgileri mutlaka mütâlaa ederek kaydetmişlerdir.

"Makâmât-ı Evliyâ", yazmalar üzerinde yaptığımız tetkiklerden de ulaştığımız bilgilere göre Şeyh Hazretleri'nin kaleminden yahut da sohbetinden çıkmıştır. Gerçi risâlede -hemen her paragrafta zikredilen devrik cümlelerden ötürü- her ne kadar konuşma üslûbu varmış intibâi oluşsa da diğer eserlerine baktığımızda bu üslûbun Akşemseddîn Hazretleri'ne ait olduğu hemen anlaşılacaktır.

"Makâmât-ı Evliyâ" Şeyh'in dibâcede belirttiğine göre mânâda rûhâniyet-i Resûlullah tarafından yazdırılmıştır. Şeyh sebep-i telifte şöyle diyor:

"Günlerden bir gün oturmuş kendi vücûdum ilmiyle ile meşgûl oluyordum. Gözüme uyku geldi, melûl oldum. "Yâ İlâhî gözlerimi alan bu gaflet de nedir?" diyerek gözümden yaş aktı. Yattım. Henüz uyur uyanık gibiydim ki Resûl Hazreti'ni (s.a.v.) yanında birkaç velî ile gelirken gördüm:

"Ey Mehemed bin Hamza, âşiksın, kalk, yürü mâşûka vâsıl ol" dedi, "Gözünden akan o yaşı biz dergâh-ı ulûhiyyetde arz ettik, kabûl oldu. Bundan sonra sana selâmete ulaşanlara sunulan kurtuluş berâtını verdik" buyurdu. Ancak onunla birlikte olan velîlerin tamamı hicaplıydı. Aralarından uzun boylu ve güzel yüzlü biri: "Ey Allah'ın Resûlü, Mehemed bin Hamza'ya söyleyin, gördüğü evliyâ makâmalarını anlatsın" dedi. Resûlullah elini benim başımın üzerine koydu, hemen o anda gözümden bütün perdeler kalktı. Bu kitap içinde bahsi geçen makâmaları bakıp gördüm; hayran kaldım. Resûlullah Hazretleri'nin mübârek ayağına düştüm. Mübârek eliyle başımı kaldırdı ve işte bu şekilde üç kez:

"Bilâ tekellüfi! Bilâ tekellüfi! Bilâ tekellüfi! (Yani zahmetsiz olsun, zahmetsiz olsun, zahmetsiz olsun!)" diye buyurdu. Öylece bir zaman gözlerimde perde olmadan yürüdüm. Ondan sonra silkinip farka, yani akla döndüm. Sonra da bu kitabı yazdım. Burada kaleme gelen her sözü Levh üzerindeki yazılara bakarak yazdım. Bir harf ya da bir hece fazla veya eksik yazmadım. Belki gördüklerimin binde birini yazdım. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.) gösterdiği makâmlardan

makâm vardır ki söze gelmez, yazıya dökülmez. Aklın onda yeri yoktur. Zât akıldan münezzehtir. Her kim değildir derse küfre düşer, kâfir olur.”

Makâmât'ın gördüğümüz yazmalarından birkaçında bu eser “İbn Arabî'ye mâledilmektedir. Kanâatimizce bu doğru değildir. Yine Makâmât'tan söz eden ulemâdan birisi de Osmanlı Müellifleri'nin yazarı Bursalı Mehmed Tahir Bey'dir. (ö. 1925). O, gerek *İslâm Mecmûası*'ndaki ilgili yazısında ve gerekse *Osmanlı Müellifleri*'nde Makâmât'tan söz ederken hiçbir delil göstermeden “*Bir de Makâmât-ı Evliyâ isminde bir eser-i ârifâneleri olduğu Şakâyık-ı Numaniyye tercemesinde muharrer ise de bu eser Hulefâ-yı Kirâmından olup kendilerinden sonra irşâda devam eden Şeyh Hamza'nındır.*” diyerek eseri Şamlı Hamza Efendi'ye atfetmiştir. Aynı müellif bir de Aydın Vilâyeti Meşâhiri'nde, eseri 2. Murâd döneminde Turgutlu ve İnegöl civarında yaşayan Baba Sultan lakaplı Hamza Baba'ya ait göstermektedir.² Onun zihnindeki bu karışıklığın sebebi, eserin bazı yazmalarının dibâcesinde zikredilen “Mehemmed bin Hamza” ve “Hamza b. İmâd” veya “Muhyiddîn-i Arabî” gibi künyelerden olmalıdır. Hüseyin Vassâf'ın Sefîne-i Evliyâ'sı, Bursalı Mehmed Tahir'in araştırmalarından sonra kaleme alınmıştır. Vassâf Bey'in “Makâmât”ı Akşemseddîn'in hulefâsını sayarken adını andığı “Hamza Baba”ya atfederek “Makâmât-ı Evliyâ müellifidir.” (*Akşemseddîn Kitabı*, s. 477) demesi sanırım referans aldığı Bursalı Mehmed Tâhir'den kaynaklanan bir bilgi hatasıdır.

Rahmetli Ali İhsan Yurd da bu eserin metnini beş yazmadan hareketle neşreden bir araştırmacı olarak Enîsî'nin fikrine katılmakla birlikte

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Tıpkıbasım, (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara 2000, Akşemseddin maddesi; aynı müellif ve aynı görüşleri için yine bk. Bursalı Mehmed Tahir Bey, “Akşemseddin-Şeyh Mehmed bin Hamza”, *İslam Mecmûası*, Sayı 2, 30 Rebülevvel 1332 – 13 Şubat 1329 195 [26 Şubat 1914], s. 52-54. Bursalı'nın “*Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*” adlı eserindeki Hamza Baba'yla ilgili verdiği bilgiler farklı olup daha önceki yazdığı bilgilerdir ve şöyledir: “HAMZA BABA Meşâyih-i vâsilinden müstecâbü'd-da'vet bir zat-ı âli olup cennet-mekân Sultan Murad Han-ı Sâni Hazretlerinin Mağnisa'da ikamet buyurdıkları zamanlarda defaatle mazhar-ı ihtirâm-ı şehriyarileri olmuştur. İrtihâlinde ihtiyâr-ı ikamet ettiği Kasaba - (Ara cümle çizgisinin bitiş yeri de işaretlenmeli) Turgutlu'nun bir saat mesafesinde namına mensub (Burda bir eksik olabilir mi? Ne namına mensub?) karyede sultan-ı müşarünileyh tarafından kârgir mükemmel bir türbe inşa olunarak münâsib vakfiyeler ihsan buyurulduğu gibi muahharen mahdûm-ı âlileri cennetmekân Fâtih Sultan Mehmed Han tarafından da eser-i pedere tebean vakfiyesi tezyid buyurulmuştur. Ahiren ziyaret ettiğim türbelerinde açık Türkçe bir ifade ile muharrer (s. 12) on sekiz bâb üzere müretteb mensûr **Makâmât-ı Evliyâ** isminde tasavvufa müteallik bir eser-i ârifâneleriyle Kitâbü'l-Usûl namında diğer bir eser-i tasavvûfileri mütâlaa-güzâr-ı âcizi oldu. İşbu asârın mütâlaasından kendilerinin Bursa'ya sekiz saat mesafede kâin İnegöl kazası civarında nâm-ı âlilerine mensûb karyede medfûn mazanne-i kirâmdan Baba Sultân'dan müstahlef oldukları müsteban olmaktadır.” (Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, 1323 (1907).

Makâmât'ın Akşemseddîn'e aidiyeti isbât edilinceye kadar ihtiyatlı davranmak gerektiğini söyler.³ Halbuki Enisi'den beri verilen bilgiler ve yazmaların pek çoğunda bulunan künyede "Akşemseddîn" lakabı çok açıktır. Gelenek güçlüdür. Enisi'nin bilgileri Hamdî Çelebi başta olmak üzere diğer bazı aile efrâdına ve dervişlere dayanmaktadır. Bilhassa Enisi'nin bu eserle alâkalı olarak bir yanılığa düşmesi mümkün değildir. Nihayetinde Bursalı'nın tesbitindeki karışıklıklardan ötürü bu eserin kime ait olduğu tartışılmalıdır. Kanaatimizce Bursalı Mehmet Tahir'in kanâatinin daha sonraki yıllarda araştırma yapanlarca devam ettirilmesine gerek yoktu. Fakat yeni bir araştırmaya gerek görülmediği için bu tartışma devam ettirildi. Bize göre bu eser Akşemseddîn'e aittir ancak kaleme alınmış değil, sohbetinden derlenmiştir. Konuşma üslûbunun sebebi de budur. Bu vesile ile eser kime aittir mevzuunda süregelen tartışmalara burada nokta koymakta yarar görüyoruz. Makâmât-ı Evliyâ, Akşemseddîn Hazretleri'nin bir eseridir. İsmail Yakıt da incelediği yazmalardan, muhtevâ ve üslûbundan hareketle eserin ona ait olduğunu belirlemekte ve bizimle aynı kanâati taşımaktadır.⁴

"Makâmât-ı Evliyâ" konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere "Mürşid, mürid, velâyet, tevhîd, ricâl-i gayb gibi konularla ilgili kısa, çarpıcı ve özlü bilgiler veren Türkçe bir risâledir. Risâlede işlenen mevzûu ve kavramların satır aralarında diğer tasavvuf klasiklerinde her zaman rastlanmayacak derecede çarpıcı anekdotların olması, Şeyh'in tevhîd deryâsındaki derinliğini göstermektedir. Bu meyânda Akşemseddîn Hazretleri'ne gıpta etmemek, hayran olmamak mümkün değildir. Bu eserden azamî istifade edebilmek için Şeyh'in ifâdelerini iyi tâkip etmek, doğru mânâ vermek icap eder. Verdiği kıstasların mükemmelliği ancak o şekilde anlaşılacaktır. Onun verdiği kıstaslar kısa ve özlüdür. Söylediğimizin iyi anlaşılması için meselâ eserin sadece birinci bâbındaki mürşid ve mürid tanımlarına bakmak yeterli olacaktır:

"Mürşid, her şeyde kendi vücûdunu gören, âlemde kendi vücûdundan başka bir şey olmayan, her şeyde tasarruf edebilen kişidir.

Mürîd de kutbiyyet makâmı dışındaki bütün makâmı yaşamış, maddî ve manevî bütün geçitleri aşmış kemâle ulaşmış olan kişidir.

Âlemde mürşid bir olduğu gibi, mürid de birdir."

İmdi risâleyi okurken işaret ettiğimiz konuşma üslûbu sebebiyle bazı cümlelerde anlaşılama problemi olsa da dönemin konuşma dilini aksettiren

³ Ali İhsan Yurd, *Fatih'in Hocası Akşemseddin*, İstanbul 1972, s. LXXXIX, 29-30.

⁴ İsmail Yakıt, "Akşemseddin'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerinde Bir İnceleme", Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, Ankara Tarihsiz, s. 45.

metinde fevkalade bir letâfet vardır. Şeyh Hazretleri'nin bu risâleyi de - diğerlerinde olduğu gibi- bazı mes'eleleri sâlik ve dervişanın gönlünde netleştirmek için yani bir zaruret sonucunda kaleme aldığı görülmektedir. Hakikaten şu kadar yıllık tecrübelerimizle bizim de karşılaştığımız soruların başında bu kavramlar gelmektedir. Mürîdin hakikati nedir, ricâl-i gayb kimdir? Feth-i Mübin anında Fâtiḥ Sultan Mehmed Han niye "Ya Fakîḥ Ahmed!" diye zikretti de başka birinin adını anmadı? gibi sorular... Bunlar günümüz insanının da sorduğu sorulardır.

Şeyh Hazretleri bu eserinde kendisine sorulan şu sorulara yirmi ana başlıkta madde madde cevap vermektedir:

Âlemde mürşid kimdir?

Mürîd kimdir?

İrşâd kimin hakkıdır?

Velâyet nedir?

Fenâ (yokluk) nedir?

Hikmet nedir?

Âdemiyet makâmı nedir?

Cezbe nedir, cezbe ehli kimdir?

Kimler tasarruf sahipleridir?

Kümmel kimlerdir?

Mâşûk kimdir?

Sülûk (mânâ yolu) nedir?

Dört nebî ve temsil ettikleri dört unsur nelerdir?

Hakk'ın evliyâullâha verdiği tasarruf nedir?

Evliyâullâḥ dünya, âhiret ve cennet nimetlerinden vazgeçmiştir.

Namâz makâmı nedir?

Marifet sahipleri kimlerdir?

Tevhîd nedir?

Bu başlıkları kısa kısa değerlendirip okuyucunun gönlünü tenvîr edecek açıklamalar koymak istedimse de bundan vazgeçtim. Zira eserin çok titiz bir şekilde sadeleştirmesi yapılmış ve bu güncellenen metindeki ana başlıklar, koyduğumuz ara başlıklarla daha anlaşılır hale getirilmiştir.

Makâmât pek çok yazmada on sekiz bâb, bazılarında ise (İÜ. TY. 816) on yedi bâb görünmektedir. Bizim esas aldığımız Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi bölümü 345 ve İÜ. Ktp. 852 numaradaki yazmalar ise yirmi bâbdan oluşmaktadır. Aslında diğer yazmalardan farkı yoktur bu yazmanın. Son iki bölüm konuyu baştan sona özetleyen manzûmelerden oluşmaktadır. Dikkatli okunduğunda anlaşılacağı üzere bu eser metin aralarındaki zikri geçen manzûmelerin şerhinden ibarettir. Söz konusu manzûmeler şiiriyet yönüyle zayıf olmakla birlikte muhtevâsı açısından bir hayli önemlidir. Buradaki

mes'elelerden birisi de Şeyh'in esas aldığı manzumelerin kime ait olduğudur. Bu manzûmelerden birisi gazel şeklinde olup eserin dördüncü bâbında iktibâs edilmiştir. Fenâ makamını anlatan bu gazel "Mehemmed" (Muhammed) mahlaslıdır. Söz konusu mahlas beytinde Şeyh, "Şâh-ı Şîrvân"dan bahsetmektedir:

Bu Mehemed Şâh-ı Şîrvânî'den urdu dem niçün

Kâmilin mürşide erdi cân u gönlüm zî-makâm

Bu "Şâh-ı Şîrvân" terkibiyle atıfta bulunulan kişi kimdir? Doğrusu bilmiyoruz. Büyük ihtimâlle mensubu olduğu silsilenin kelâm sahibi erenlerinden biri olmalıdır. Şeyh Sâfiyüddîn-i Erdebilî'nin (ö. 1334) bildiğimiz kadarıyla künyesinde "Şîrvan" zikredilmez. Büyük pîr İbrahim Zâhid-i Geylânî ise bir ayağı Şîrvan'da olmakla birlikte ömrünü Azerbaycan'ın "Gîlân" bölgesinde geçirmiştir. Bu nutk-ı şerifte zikredilen mahlas muhtemelen aynı silsileden gelen başka bir zata aittir. Ancak Akşemseddîn'in diğer şiirleri içinde "Muhammed/Mehemmed" mahlası söz konusu değildir. (Bkz. M. Tatcı, *Akşemseddîn ve İlâhileri*, İstanbul 2022).

Yukarıda dediğimiz gibi, Akşemseddin Hazretleri'nin nutk-ı şeriflerini şerheden biri olarak yani üslûbundan hareketle bu mesnevî cüz'lerinin Akşemseddîn'e ait olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir zâttan almış da olabilir. Bunu şimdilik bilmiyoruz. Fakat kesin olan bir şey var ki, "Makâmât-ı Evliyâ" metin içinde zikredilen manzûmelerin şerhinden hareketle ortaya çıkmıştır.

Biz bu risâleyi neşre hazırlarken Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi Kitaplığı numara 345 (vr. 11a-38b) ve İÜ. Ktp. 852 künyeli yazmaları esas aldık. Çeviri ve güncelleme sırasında tereddütte kaldığımız bölümlerde diğer nüshalardan faydalanma yoluna gittiğimizi burada belirtelim. Bizim kanaatimize göre esas aldığımız metin Akşemseddîn'in ya kendisi tarafından veya ehli bir zat tarafından biraz daha açılmış, anlaşılır hale getirilmiştir. Bu mânâda bizden önce neşredilen metinler sanki bu nüshanın muhtasarı niteliğindedir. Hâsılı, bu eserin bölümleri diğer yazmalardan hayli farklıdır. Bu sebeptendir ki eserin neşri sırasında "muhtasar metin" şeklinde nitelendirdiğimiz ve eserin sonunda bazı nüshalarından örnek sayfalar verdiğimiz metnin çevirisini de koyduk. Bu ikinci metnin çevirisinde Berlin nüshasını esas aldık. Esasında birinin diğerinden farkı da yoktur. Ancak Nafi Erdoğan, Ali İhsan Yurd ve Süleyman Ateş'ten beri neşredilegelen yazma, bu muhtasar nüshadır. İki metin arasında tertip bakımından fark olmamakla beraber bu metin bizim neşrettiğimiz metne göre daha kısadır. Cümle ve kelime farkları da keza tenkitli metne uygun değildir. Bu sebeple Makâmât-ı Evliyâ'nın tenkitli metnini vermektense her iki metni neşretmenin Türk dili tarihi araştırmaları açısından daha faydalı olacağını düşündük. Bu sebeptendir

ki elinizdeki metinde Akşemseddin'in muhtasar bir hayat hikâyesinden sonra "Makâmât-ı Evliyâ'nın mufassal yazmalarından hareketle güncellenen metnini, mufassal metnin çevirisini ve bir tıpkıbasımını ve bilâhare mufassal metnin çevirisini ve bir tıpkıbasımını bulacaksınız. Burada ayrıca şunu belirtelim ki, çevirisini yaptığımız metinlerin çeşnisi de hâzâ bir başka güzeldir. Keşke birazcık gayret edilse de Fatih döneminin özbeöz konuşma dili olan bu güzel Türkçesini anlayıverseydik! Bu da ayrı bir derdimizdir.

Girişte belirtmiştik fakat burada tekrarında fayda vardır. Şöyle ki Makâmât ilk kez Nuruosmaniye nüshası (yz. 2229) esas alınarak Nafi Erdoğan (1963) tarafından incelenmiş, bilâhare rahmetli Ali İhsan Yurd'un "Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1972) adlı eserinde neşredilmiştir. Bu çalışmalara Süleyman Ateş'in (İstanbul 2000), Muhammet Ali Yıldız'ın (Ankara 2008) ve Metin Çelik'in (İstanbul 2013) araştırmaları takip etmiştir. Burada işaret etmediğimiz başka araştırmalar da vardır. Yukarıda zikri geçen Süleyman Ateş'in Nuruosmaniye Ktp (yz. 297) nüshasından hareketle hazırladığı metin Akşemseddin Hazretleri'nin eserinde dercettiği bazı görüşlerin tenkidini de ihtiva ettiği için diğerlerinden farklıdır. Biz burada Sayın Ateş'e ve benzeri düşüncelere sahip olan ehl-i zâhire cevap vererek okuyucunun ve bilhassa Hak yolcularının zamanını almak istemiyoruz. Fakat şunu belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz: Seyr ü sülûk görmeyen bir kişi isterse müfessirlerin allâmesi olsun, hiçbir tasavvufî metni anlayamaz. Anladığını sanır! İşaret ettiğimiz tenkitler de ne yazık ki bu kabildendir (bk. Süleyman. Ateş, "Akşemseddin", *Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul 2000, s. 130-156). Yazar bu tebliğinde bir velâyet ehlinin seyr ü sülûk ve rical-i gayb ile ilgili tecrübelerini akıl terâzisiyle tartmakta, bunların bir mürşid-i kâmil murâkabesinde yaşanabileceğini göz ardı etmekte, eserde zikredilen hakikatlerin manevî birer makâm olduğunu, bunların zâhir erbâbını değil sülûk ehlini ilgilendirdiğini ıskalamakta ve tabii bu tenkitlerini yaparken de Kur'an'dan ve hadislerden kendine göre deliller getirerek reddiyeler ortaya koymaktadır. İnsan-ı kâmilin hakikatini yaşamayan kişiler için bu tür metinlerin tenkidi her zaman mümkündür. Fakat ehlullah bu tenkitlere aldırış etmez. Çünkü onların bilgisi hakke'l-yakîn ile zuhûr eder. Hitap ettiği zümre ise marifetullah tâliplerinin zümresidir.

Makâmât-ı Evliyâ'nın yazmaları ve görebildiğimiz neşirlerin künyeleri şöyledir:

Ankara Millî Ktp. A/5504/1. vr. 1a-15a. (İstinsah: 1177/1763).

Ankara Milli Ktp. Yz. FB. 570/2, vr. 9a-11a.

Ankara Millî Ktp. A/1217/2. vr. 46b-63b. (İstinsah: 1064/1654).

Ankara Millî Ktp. B/346/10. vr. 60a-70b.

Ankara Millî Ktp. A/998. vr. 31.

Ankara Millî Ktp. A/887.

- Ankara Millî Ktp. A/ 10172/2, vr. 1b-159a.
Ankara Millî Ktp. A/ 104.
Ankara Millî Ktp. A/ 9609.
Ankara Millî Ktp. A/9584/1.
Atatürk Ktp. K. 608, vr. 1b-22a.
Atatürk Ktp. OE. 602. vr. 130a-138a. (Mehmed bin Hamza adına).
Atatürk Ktp. OE. 835. H. 1165/ M. 1751, vr. 35b-43a.
Atatürk Ktp. OE. 61/8. vr. 89b-95a.
İÜ. Ktp. Yz. 808. vr. 175a-192a.
İÜ. Ktp. Yz. 410-5, vr. 19a-26a. (Şeyhü'l-Ekber adına).
İÜ. Ktp. Yz. 816/1. vr. 1b-22a.
İÜ. Ktp. Yz. 852. vr. 3b-44b. (Hamza b. İmâd adına kayıtlı. Yirmi Bâb).
İÜ. Ktp. Yz. 2044, yp. 29-34.
İÜ. Ktp. Yz. 3600. vr. 1b-32b.
İÜ. Ktp. Yz. 6710, s.14.
İÜ. Ktp. Yz. 6370/3. s. 42b-51b.
İÜ. Ktp. Yz. 3197/9. s. 122b-140b.
Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi Bl. 424/7. vr. 90b-109b. (Hamza bin Ahmed adına).
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. 3597/19. vr. 100b-110b. (Eksik bir nüshadır.)
Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. 3767/9. vr. 41b-46a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Hayri-Abdullah Bl. 55/6. vr. 145b-172a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 431/3. vr. 117b-122b. (Akşemseddin adına).
Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abdullah Bl. 34/3. vr. 29a-49a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2529/2. vr. 26b-34a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2553/1. vr. 1a-12a yr. –
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 2598/4. vr. 217b-236b (36b-55b).
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Bl. 3125. vr. 1b-41b.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Bl. 271/8. vr. 159b-160b.
Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Bl. 461/2. vr. 26b-62b.
Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Bl. 863/2. vr. 51b-68a.
Süleymaniye Ktp. M. Ârif-M. Murad Bl. 177/1. vr. 1b-15a.
Süleymaniye Ktp. N. Arsalez Bl. 54/7. vr. 129 -136.
Süleymaniye Ktp. Pertevniyal Bl. 981-1003/2. vr. 29b-45b.
Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi Bl. 345. vr. 11b-37b.
Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abdullah Bl. Yz. 55/6, vr. 145a-172a.
Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bl. Yz. 3011, vr. 1b- 21b.

Süleymaniye Ktp. Pertevniyal Bl. Yz. 982, 29b-45b.

Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi Bl. Yz. 345, 11a-38b.

NO. Ktp. Yz.1819/2229 (yeni Nu: 297), s. 30. Bu yazma Süleyman Ateş tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir. Bk. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu, III, Tebliğler, "Akşemseddîn"*, İstanbul 2000, s. 130-156.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler Bl. 295/1. vr. 1b-24b.

Millet Ktp. Şeriyeye Bl. 939/1. vr. 1b-7b.

Berlin Milli Kt. Ms. Or. oct. 1592. vr. 123a-132b. (Akşemseddîn adına).

Çorum İl Halk Kütüphanesi MEA. 4715/4, vr. 10.

Konya Bölge Yazmalar Ktp. Yz. 3006. vr. 1b-16a.

Konya Bölge Yazmalar Ktp. Yz. 3706.

Neşirler

Nafi Erdoğan, *Akşemseddîn*, AÜ İF. Lisans Tezi, Ankara, 1963. Akşemseddîn, *Makâmât-ı Evliyâ*, İstanbul 1972. Ali İhsan Yurd, *Fatih'in Hocası Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1972; Aynı metin (Mustafa Kaçalın'le birlikte yeniden elden geçirilerek) "*Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri*" İstanbul 1994. Akşemseddîn, *Makâmât-ı Evliyâ*, (haz. Süleyman Ateş), Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri III, İstanbul 2000. Akşemseddîn Mehmed B. Hamza, *Makâmât-ı Evliyâ*, (haz. Metin Çelik), İstanbul 2013.

SONUÇ

Akşemseddîn'in "Makâmât"ının en temel özelliği İbn Arabî'nin Fusûs'una benzemesidir. Bu risâle de tıpkı Fusûs gibi "zât tevhîdinin idrâk edildiği" Makâm-ı Muhammed'den yazdırılmıştır. Eser vahdet-i vücûdun ve tevhîd mertebelerinin şerhinden ibârettir. Bunun ötesinde âlemdeki ilâhî nizâm ile ilgili yani "ricâl-i gayb" ile ilgili de husûslar vardır. Bu çerçevede risâlenin bir cümleyle hülâsa edilmesi gerekirse şöyle denilebilir:

Hilkat faslında Cenâb-ı Hak kendi zâtından evvelâ Muhammedî nûru var etmiş, bu nûrdan da bütün âlemi halketmiştir. Görünen bu eşyâ gayrullah değil kendisidir. Sen bu nûrdan ayrı değilsin ve belki de o nûrun aynısısın. Bunu bil!

Akşemseddin bu gerçeği panteistler gibi akılla değil, vahdet ehli mutasavvıflar gibi merâtib-i tevhîdi yaşayarak anlatır. Tevhîd mertebeleri yaşanırken sıfatlar tevhîdinin yani fenâfişşeyh makâmının yeterli olmayacağını, illâ sâliki Hakk'a götüren tarîk ve mürşid-i kâmil vesilesiyle fenâfirresûlün ve fenâfillahın yaşanması gerektiğini, aksi takdîrde kişinin irşâd olmayacağı gibi irşâd yetkisine de sahip olamayacağını hülâsa eder.

“Erenlerin Makâmı” benzeri olmayan bir risâledir. Hazret-i Şeyh bu risâlede konuyla meşgûl olan pek çok kişinin bildiği “velâyet ve velîlik, fenâ ve bekâ, hikmet ve hakîmlik, âdem ve diğer peygamberlerin makâm ve mânâları, cezbe ve vecd, manevî tasarruf ve ehl-i ricâl, kümmel (kâmiller), mâşûkluk, sülûk ve sâlik, dört nebî ve dört unsur, velîlerin terki, salât, marifet ehli, tevhîdin hakikati” gibi konu ve kavramları yine sadece ehlinin anlayacağı bir dilden anlatmaktadır. Hâsılı bu risâlede tevhîd yolcularının müdrik olmaya gayret ettikleri marifetullahâ ait ince ve derin mevzûlar ele alınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akşemseddîn Mehmed B. Hamza, (2013). Makamât-ı Evliyâ, (haz. Metin Çelik), İstanbul..
- Akşemseddîn, Makâmât-ı Evliyâ, (haz. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altıntaş), İnternet ortamında.
- Akşemseddîn, (2000). Makamât-ı Evliyâ, (haz. Süleyman Ateş), Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri III, İstanbul.
- Akşemseddîn, (1972). Makâmât-ı Evliyâ, İstanbul. .
- Ayvansarayî Hüseyin: Vefâyât-ı Meşâyih, İÜ. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, Nu: 2464.
- Bayramoğlu, F. (1983). Hacı Bayram-ı Velî, Yaşamı, Soyu, Vakfı, C. I- II, Ankara.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). “Bayramiyye” TDVİA, C. V, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir, (2000). Osmanlı Müellifleri I-III ve Ahmed Remzi Akyürek Miftahü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi, (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara.
- Cebecioğlu, E. (1991). Hacı Bayram-ı Velî, Ankara.
- Emecen, F. (2012). Fetih ve Kıyâmet 1453 İstanbul'un Fethi ve Kıyamet Senaryoları, İstanbul.
- Erdoğan, N. (1963). Akşemseddîn, AÜİF. Bitirme Tezi, Ankara.
- Evliyâ Çelebi, (2008). Seyâhatnâme, 2. Cilt, 1. Kitap, İstanbul.
- Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi: Tibyânu Vesâilî'l-Hakâyık fî Beyânı Selâsili't-Tarâik, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. Bl. C. I-III, 430-432.
- Hüseyin Vassâf: Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr, C. II, Süleymaniye, Yazma Bağışlar Bl. Nu: 2306. (İstanbul 2006).
- İnalcık, H. (2014). Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, Ankara.
- Kılıcı, A. (2021). Akşemseddîn Hazretlerinin İzinde, Ankara.
- Kissling, Hans Joachim (2011). “Akşemseddîn: Bizans'ın Son Zamanlarında Yaşamış Bir Türk Velîsi”, (çev. Ramazan Ekinci), Sûfi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, s. 83-95.

- Mehmed Süreyya (1996). Sicill-i Osmanî, (haz. Nuri Akbayar), C. I-IV, İstanbul.
- Mehmed Şükrü: Silsilenâme-i Sûfiyye, Hacı Selim Ağa Ktp., Azîz Mahmud Hüdâyî, Nu. 1098.
- Mollazâde Şeyhî Süleyman Köstendili: Bahrü'l-Velâye, Berlin Devlet, Ktp. Nu: 1683.
- Mollazâde Şeyhî Süleyman Köstendili (2007).. Bahrü'l-Velâye-101 Sûfi, (haz. Sezai Küçük-Semih Ceyhan), İstanbul.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn: Mecelletü'n-Nisâb, Hâlet Efendi Ktp. Nu. 628.
- Sâdık Vicdanî (1995). Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi), İstanbul.
- Taşköprizâde Ahmed: Şakâ'ik, (1985). (haz. Ahmed Subhi Furat), İstanbul..
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019). Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye/Osmanlı Âlimleri, (haz. Muhammet Hekimoğlu), İstanbul,, s. 376.
- Tatçı, M. (2020). *Bir Ulu Pir Hacı Bayram Velî*, İstanbul.
- Tosyavî, Hacı Ali: Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behçetü'z-Zâkirîn, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Yz. Nu: 2293.
- Tuman, Nâil, (2001). Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri, (haz. Mustafa Tatçı-Cemâl Kurnaz), Ankara..
- Uzun, M. (Tarihsiz). "Akşemseddîn'in Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler", Akşemseddîn Sempozyumu Bildirileri, Akşemseddîn Hazretleri Vakfı Yay., Ankara.
- Yakıt, İ. (2011). "Akşemseddîn'in Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları Üzerinde Bir İnceleme", Istanbul Journal of Sociological Studies, sayı 24, s. 21, Eylül. (Aynı metin için bk. Akşemseddîn Sempozyumu Bildirileri, Ankara, Tarihsiz. S. 39-47.)
- Yurd, A. İ. (1972). Fatih'in Hocası Akşemseddîn Hayatı ve Eserleri, İstanbul. (Aynı metin 2. bs. (Mustafa Kaçalın ile birlikte), Akşemseddîn, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1994.

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1533752

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1068-1083

**Makalenin Geliş
Tarihi**

15/08/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

22/09/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

SİMURG'U SİNEKLE AVLAMAK: DİVAN ŞİİRİNDE SEVGİLİNİN AV OLARAK NİTELENMESİ

Özer ŞENÖDEYİCİ¹

Arif Can KOÇAK²

ÖZET

Av, insanoğlunun en eski uğraşlarından biridir. Bu etkinlik; beslenme, giyinme gibi temel ihtiyaçların dışında bir çeşit savaş idmanı, eğlence ve spor aracı olmasıyla da tarih boyunca ilgi görmüştür. İnsanlığın her döneminde gündemde kalan bu aktivitenin edebî akislerinin bulunması da kaçınılmazdır. Klasik Türk edebiyatı metinleri, oldukça geniş kaynakları arasında avcılığa da yer vermiş; bu uğraşın pek çok terim ve kavramını şiirlerde anmıştır. Örneğin divan şiirinin zalim sevgili tipi, avına eziyet çektiren bir avcı olarak; âşıklar ise bu sevgilinin tuzağına düşen çaresiz av hayvanları olarak düşünülmüştür. Bu bakış açısı, eski şiirin vuslat nedir bilmez, platonik aşk anlayışına daha uygun görülebilir. Ancak şairlerimiz, sevgiliyi avcı değil de av olarak düşündüklerinde; günlük hayatta karşılığı olan bir aşk anlayışını yansıtan; aynı zamanda tabiat görüntülerini canlı tablolar suretinde sergileyen beyitler vücuda getirmişlerdir. Sevgili nazlı nazlı seğirten bir ceylan olduğunda âşıklar; birer yırtıcı olarak belirirler. Aşk ilişkisinde erkeğe yüklenen tarihsel rol göz önüne alındığında, erkek şairlerin bu türden beyitlerde şahsi duygularına ve tecrübelerine yer verdikleri düşünülebilir. Vuslat için hiçbir hamle yapmayan, bununla birlikte

¹ Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., ozersenodeyici@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-8719-6955

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, arifcankocakack@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2823-0759

sürekli ağlayıp feryat eden âşığın yerine; aşkı için eyleme geçen, belki de çapkın bir erkeğin bulunduğu beyitler daha makul karşılanabilir. Sevgilinin bir kadın olarak daha alımlı, bakımlı ve güzel olduğu düşünülürse; onun ceylan, keklik, sülün, güvercin, Hüma, Anka olarak anıldığı ve âşığın da bu hayvanları tuzağa çeken bir avcı olduğu beyitler divan şiirinin tabiata ve aşka daha makul yaklaşan müstesna parçaları olduğu sonucuna ulaşılabilir. Çalışmada avcılık ve şiir ilişkisi çerçevesinde sevgilinin av konumunda edilgen ve âşığın avcı konumunda etken olduğu beyitler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: av, avcılık, divan şiiri, rakip, âşık, sevgili.

HUNTING SIMURGH WITH A FLY: DESCRIBING THE LOVER AS PREY IN DIWAN POETRY

ABSTRACT

Hunting is one of mankind's oldest pursuits. This event; Apart from basic needs such as nutrition and clothing, it has also attracted attention throughout history as a means of war training, entertainment and sports. It is inevitable that this activity, which has remained on the agenda in every period of humanity, has literary reflections. Classical Turkish literature texts include hunting among their extensive sources; He mentioned many terms and concepts of this occupation in his poems. For example, the cruel lover type of divan poetry is as a hunter who tortures his prey; Lovers, on the other hand, are thought of as helpless prey animals that fall into this lover's trap. This point of view may be seen as more appropriate to the old poetry's understanding of Platonic love, which does not know what union is. However, when our poets think of the lover as prey rather than hunter; Reflecting a realistic understanding of love; At the same time, they created couplets that resemble nature documentaries. When the beloved is a gazelle that runs coyly, the lovers; They appear as predators. Considering that most of the poets are men, it can be thought that the lovers in the poem reflect a more real understanding of love in such couplets, as they are the ones taking action. Instead of the lover who does not make any move for reunion, but always cries and screams; Couples featuring a man who takes action for his love, perhaps a flirtatious one, may be considered more realistic. Considering that your lover is more attractive, well-groomed and beautiful as a woman; It can be concluded that the couplets in which it is referred to as gazelle, partridge, pheasant, pigeon, Hüma, Phoenix and the lover is a hunter who traps these animals are exceptional pieces of divan poetry that approach nature and love more reasonably. In the study, couplets in which the lover is passive in the hunted position and the lover is active in the hunter position within the framework of the relationship between hunting and poetry will be analyzed.

Keywords: prey, hunting, divan poetry, rival, lover, beloved.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar toplumlar arasında av; ekonomik, sosyal ve siyasi yönden önemli bir rol üstlenmiştir. İnsanlar karınlarını doyurmak, kıyafet yapmak, eğlenmek, savaşa hazırlanmak için av düzenlemiştir. Av kelimesinin sözlük anlamları “karada, denizde, gölde veya akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi”, “bir hayvanın başka hayvanı yemek için yakalaması” ve mecaz olarak ise “tuzağa düşürülen, kendisinden yararlanan kimse” şeklinde verilmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2023). Oğuzlarda av için “sığır” adı verilen törenler düzenlenmiş, ozanlar bu törenlerde hükümdarı yücelten ve kahramanlıklarını anlatan şiirler söylemişlerdir (Erkal, 2009: 42). Selçuklu Devleti yöneticilerinde de av merakı görülmektedir. Sultan Muhammed Tapar, Sultan Alp Arslan, Tuğrul Bey ve Melikşah avlara katıldığı bilinen hükümdarlardır. Bu etkinliğe ayrı bir önem veren Sultan Tapar, av için kullanacağı köpeğin soyuna dahi dikkat etmiştir (Merçil, 2018: 138-141). Selçuklu Devleti yöneticilerinin avcılık tutkusu ve merakı, onların sarayda “Emîr-i Şikâr” adında, bu işi organize eden görevliler bulundurmalarını gerektirmiştir (Işık, 1991: 113). “Oğuz Türklerinden kalan ve bir tür savaş tatbikatı gibi görülen bu gelenek için av avlamak kuş kuşlamak ifadesi kullanılmıştır. Avın türüne göre kullanılan bu iki ayrı ifadeye göre yürürlerden olan yabani hayvanlar için “av avlamak”, terbiye edilip ava alıştırılmış kuşlarla yapılan uçar avları için “kuş kuşlamak” deyimleri vardır. Oğuz beyleri avlarda, doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşları kuş avı için kullanmışlar ve yaptıkları işe kuş kuşlamak demişlerdir. Doğana kuş aldırma, kaza şahin salmak, şahincibaşı gibi sözler geleneğin varlığının göstergeleridir. (Albayrak Sak, 2024:99).” Selçuklu’dan sonra Osmanlı Devleti hükümdarları da ava önem vermişler, avcı kuşlar ve köpeklerle ilgilenmesi için sarayda özel görevliler bulundurmuşlardır. Şahincileri, atmacacıları ve saksoncuları bunlara örnek olarak verebiliriz (Işık, 1991: 113-114). Osmanlılarda padişahlar için özel av organizasyonları düzenlenmiştir. Özellikle sürgün avına çıkmadan önce gidilecek yerlere, yol güzergâhlarına, kalınacak meskenlere vb. hususlara dair hazırlıklar titizlikle yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde bu aktiviteler için önemli harcamalar yapılmış, bu işe özel masraf kalemleri tutulmuştur (Türkmen, 2009: 24-25). Osmanlı padişahlarından IV. Mehmed için avın ayrı bir yeri vardır. Hatta o, bu faaliyete düşkünlüğünden ve avcılık yeteneklerinden dolayı “Avcı Mehmed” lakabını almıştır. IV. Mehmed’den sonra bu etkinliğe onun kadar alaka gösteren bir padişah yetişmemiştir (Alkan ve Gökbuğa, 2015: 26-35).

Toplumun her kesiminde karşılık bulan, kendine mahsus yöntemleri ve literatürü bulunan avcılık faaliyetleri, divan şiirinde de çeşitli hayallere konu

olmuştur. Hatta doğrudan bu aktiviteyi konu alan edebî eserler (saydiyeler/şikariyyeler) yazılmıştır. Bu konu, sevgilinin kudreti ve zalimliğini konu alan metinlerde işlenmiş; sosyal, siyasi olaylara ve gözlemlere sıklıkla yer veren divan şairlerinin dikkatini çekmiştir.

1.Divan Şiirinde Aşkın Av Motifleriyle İfade Edilmesi

Divan şiirinde av ve avcılık konusunda azımsanmayacak bir kelime kadrosu bulunur. Arapçada sayd ve tardiye / tarâdiyye kelimeleri kullanılırken Türkçede bunlardan daha çok sayd kullanılmış, sayd işini yapan kimse ise sayyâd olarak anılmıştır. “Sayd (etmek) eylemek, avlamak; sayd-ı bahri, deniz, göl ve akarsularda yapılan avcılık; sayd-ı berrî, kara avcılığı; sayd-ı mâhî, balık avcılığı; sayd-efken, avını avlayıp düşüren, yere seren, avcı; sayd-gâh (-geh), av yeri, avlak; sayd-ger, avcılık yapan (kimse), avcı anlamına gelir (Yıldız, 2019: 177-178).” Farsçada bu kavramı “şikâr” sözcüğü karşılar. “Şikâr etmek, şikâr eylemek”, avlamak ya da avlanmak anlamlarında sarf edilir. Ayrıca bu sözcük başka sözcüklere eklenerek bir şeyi avlayan anlamında terkipler oluşturur: “adû-şikâr, düşman avlayan; can-şikâr, can avlayan, can alan; dil-şikâr, gönül avlayan; şikâr-gâh, av yeri, avlak, şikâristan” kelimelerine yer verilmiştir (Yıldız, 2019: 178). Divan şiirinde av, şairlerin beyitlerinde orijinal hayaller kurarken başvurdukları bir konu olmasının yanında edebî bir türe de karşılık gelir. Üç şikâriye kaleme alan Ganizâde Nâdirî Efendi'ye ait aşağıdaki beyitlerde Sultan Ahmed'in düzenlediği bir av partisi tasvir edilmektedir (Küleççi, 1985: 125). Bu sahnelerde, avı daire şeklinde sıralanıp pusu kuran askerlerin tüfekte vurmaları, bir ceylanın oka hedef oluşu, doğan kuşunun davul sesleriyle ava gönderilişi gibi hususlara değinilmiştir:

Saçıldı dâne-i erzen gibi şerâr-ı tûfeng

Tuyûra dâire-i 'asker oldu halka-i dâm³

(Tüfeğin kuvcımları dan taneleri gibi saçıldı. Asker dairesi kuşlara tuzak halkası oldu.)

Seğirdi yeryüzünün çeşmi titredi müjesi

Çü tîr-hurde gazâl oldu muztarib-endâm

(Ok yiyen ceylanın vücudu sallanınca, yeryüzünün gözü seğirdi, kirpiği titredi.)

Perî-sıfat per ü bâl açtı merd-i tırkeş-bend

'Aceb perîdir o kim kâr-ı gürkü etti tamâm

(Ok kuburu kuşanmış adam, peri gibi kol kanat açtı. O, kurdun işini tamamlayan acayip bir peridir.)

Salındı gulgule-i tabla-bâz ile şeh-bâz

O rûz-ı sa'd ona olmuştu var ise bayram

³ Bu çalışma için fişlenen beyitlerin tamamı makalede kullanılmamıştır. Beyitlerin aktarımında, ekler için günümüz Türkçesi telaffuzu kabul edilmiştir, yabancı sözcüklerdeki uzun ünlüler ile ayın ve hemze gösterilmiştir, ünsüzlerin ayırımına yönelik transkripsiyon işaretlerine yer verilmemiştir.

(Doğan, davulcunun velvelesiyle salındı. O mutlu gün sanki onun bayramı olmuştu.)

Beyitlerde av hayvanı olarak keklik, güvercin, ahu, sülün, geyik, ceylan sıklıkla anılmıştır. Bu hayvanların görsel olarak sevgilinin letafet ve zarafetini de yansıttıkları düşünülürse, şairlerin kendilerini avcı olarak nitelediği beyitlerde, orijinal hayallere vücut verdikleri söylenebilir. Avcının insan olmadığı durumda şahin, doğan, aslan, kaplan, kurt av sahnelerinde kendisine yer bulmuştur. Köpek, insana yardımcı unsur olarak beyitlerde farklı hayallere konu olmuştur. Hatta Hürriyet Kasidesi'nin aşağıdaki beytinde köpek, insafsız sayyada hizmet etmekten zevk alan bir yardımcı suretinde, zalim idarecilerin destekçilerini kastedecek biçimde kullanılmıştır:

Mu'îni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ'ettir
Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten

(Namık Kemal)

(Dünyada zalimin yardımcısı alçak kimselerdir. İnsafsız avcıya hizmetten zevk alan, köpektir.)

Diğer yandan sinek de bazen av, bazen de avcı suretinde; divan şiirindeki av sahnelerinin yalnızca insan aktivitesi olmadığını ispatlarcasına kullanılır. Aşağıdaki beyitte gönlün, Hüma'ya benzer sevgilinin peşinden koşmasının; sineğin Anka kuşunu şikar etmesine benzetildiği görülmektedir.

Ol Hümâ-pervâz saydına dilâ etme heves
'Âlem içre ola mı 'Ankâ şikâr etmek meges
(Sehâbî)

(Ey gönül! O Hüma gibi yüksek uçan sevgiliyi avlamak için boşuna heveslenme. Âlem içinde hiç sineğin Anka kuşunu şikâr etmişliği var mı?)

Divan şiirindeki av sahnelerinin oldukça geniş coğrafyalardaki tabii hadiseleri, bir doğa belgeseli kıvamında konu aldığı Nevî Efendi'ye ait bir beyitle örnekleyebiliriz:

Gam ile Nîl yaşım sîne nîl-reng oldu
Neheng-i derd ü belâ eyledi şikâr beni
(Nevî)

(Gözyaşım kederle Nîl nehrine, bağrım ise Nîl'in rengine döndü. Beni dert ve bela timsahı avladı.)

Av sahneleri, sevgilinin zalimliğini göstermesi açısından şaire temsil kabiliyeti yüksek hayaller bahşeder. Öyle ki gözleri cellat olup işkence eden; kirpikleri ok, kaşları keman sevgilinin, şairi tuzağına düşürmüş bir avcı olarak betimlendiği pek çok beyte ulaşılabileceği öngörülebilir. Aşağıdaki beyitte Sehâbî, sevgilinin bakışını, can kuşunu avlayıp kanını dökmesinden hareketle hem cellat hem de avcı olarak nitelemiştir:

Sayd edip cân murgun eyler hûn-ı 'uşşâkı sebil
Hem bilir sayyâdlık ol gamze hem cellâdlık
(Sehâbî)

(Sevgilinin bakışı can kuşunu avlayıp âşıklarının kanını sebil eder. O, hem avcılığın hem de cellatlığın ne olduğunu iyi bilir.)

Eski şiirde sevgilinin âşığa sergilediği acımasız tavır, âşığın gözünde sevgilinin lütfudur. Bir vuslat imkânı ya da umudu bulunmayan platonik aşk ilişkisinde âşığın, sevgiliden beklentisi, cevri ü cefâda sebat göstermesidir. Kalbe saplanan bir ok misali, çıkarıldığında daha fazla hasar verecek olan aşk hissi, maşukun sürekli işkencesiyle taze kalır. Bu durum göz önünde bulundurulursa, sevgilinin avcı pozisyonunda tanımlandığı ve güzellik unsurlarıyla âşığını tuzağa düşürdüğü beyitler daha anlaşılır hâle gelir. Gönül bir kuş olarak nitelendiğinde sevgilinin saçları tuzak, benleri ise oraya serpilmiş yemler olarak nitelenir. Bu da aşkın doğuşunu bir av sahnesi olarak sunan beyitlere vücut verir.

Murg-1 dil saydına zülfün gibi bir dâm olmaz
Görücek dâne-i hâlin sana kim râm olmaz
(AzmîzâdeHâletî)

(Gönül kuşu avlamak için saçın gibi bir tuzak bulunmaz. Benlerinin tanesini gördüğünde kim sana kul olmaz?)

Şairin, kendisini av nesnesi olarak nitelediği beyitlerde âşığın işkence mahiyetini alan aşk ıstırabından yakındığı görülür. Bu türden beyitlerdeki vahşet, aşk acısının şiddetine işaret eder. Hilâlî'nin aşağıdaki beytinde sevgili karşısındaki aciziyet ve çekilen acı; rahatsız edici şekilde işlenmiş, ürkütücü bir tablo çizilmiştir:

Benim ol sayd fitrâkinde yârin gark-ı hûn olmuş
Serim sümme-i semendin öpmek için ser-nigün olmuş
(Hilâlî)

(Sevgilinin terki bağında kana boğulmuş olan av, benim. Başım onun atının toynağını öpmek için ters dönmüştür.)

Maşukun av nesnesi olarak nitelendiği beyitlerde, öldürülme veya tuzağa düşme sahnesinin vahşeti değil, av hayvanının güzelliği ön plana çıkarılır. Avcı, zalim olmaktan çıkar ve adeta sportif amaçla yakaladığı av hayvanına hürmet eden, müşfik bir centilmene dönüşür.

2. Âşığın Avcı, Sevgilinin Av Olduğu Beyitler

Verilen örnekler ve yapılan izahların yanında divan şiiri sevgili tipinin kimi beyitlerde zalim avcı olarak değil; narin ve alımlı bir av hayvanı olarak belirdiği dikkati çeker. Bu tarz beyitler, divan şiiri geleneğinde kırılma olarak nitelenemese de aşk ilişkisinde âşığın daha aktif rol oynadığı, gerçekçi ifadeler olarak değerlendirilmelidir. Çoğunlukla sevgilinin biçtiği rolü üstlenen, edilgen ve çaresiz şair, bu tür beyitlerde avına atılmaya hazır bir avcı, hatta neredeyse bir çapkın âşık kimliği kazanır. Edilgen ve çilekeş tavrını bir yana bırakan âşığın bu gibi beyitlerde çizdiği portre; divan şiirinin beşerî aşk cihetini gerçekçi surette yansıttığı gibi, tabiatın da bir arka plan değil, asıl mevzu olarak ele alındığı betimlemelere vücut vermiştir.

Âşığın avcı, sevgilinin av konumunda bulunduğu beyitlerde, platonik de olsa aşkın peşinden koşan şair, kanlı ve vahşi sahneleri aktarmaktan farklı bir görev üstlenir. Bu türden beyitlerde av hayvanı olduğu kadar güzelliği ile de dikkat çeken çeşitli kuşlar, sevgili karşılığında kullanılır. Bu anlamda keklik, sülün, hüma gibi kuşlar, yalnızca birer av hayvanı olarak değil, birer güzellik unsuru olarak da kendilerine yer bulurlar. Aşağıda sevgilinin, av nesnesi olarak anıldığı beyitlerden numûneler bulunmaktadır:

2.1. Sevgilinin Narin Bir Av Olarak Âşığın Tuzağına Düştüğü Sahneler

Bu türden beyitler, şairlerin gerçek âşık ve sevgilinin kanlı canlı bir varlık olduğunu hissettiren bir atmosferde sunulurlar. Görsel güzelliği ile de dikkati çeken av olan sevgili, avcı âşığın tuzağına düşer.

Gazal-i âfitâb olsa nigâh-ı iltifât etmem
Gözüm deşt-i melâhatte bir âhû-yı Hoten tuttu

(Mezâkî)

(Gözüm, güzellik sahrasında bir Hoten ahusu yakaladı. Güneş ceylanı da olsa -bundan sonra- ilgi gösterip bakmam.)

Güneş, gökyüzünün ceylanı olarak nitelenir. Beyitte şair, bir ceylana benzettiği sevgilisini gördükten sonra güneşe bile “güzel” gözüyle bakmayacağını ifade etmiştir. Ceylan ve tutmak (yakalamak) sözcüklerinin oluşturduğu çağrışımla “nigâh-ı iltifat” sözcüğünün de bir av terimi olarak kullanıldığına dikkat çekmek gerekir. “Teveccüh etme ve iyilikte bulunma anlamlarını çağrıştıran iltifat kelimesi, ‘başını geriye doğru çevirerek bakma’ manasını ceylan ve ahı cinsinin kendilerini korumak amacıyla peşlerine attıkları bakışa borçludur. Anlaşılan o ki kelimenin bir av tabiri olarak anlamı ‘avlanmaya sebep olan hareket’ şeklindedir (Yılmaz, 2009: 439).” Beyitte âşığın gözü avcı, sevgili ise ceylan olarak tahayyül edilmiştir.

Aşağıdaki beytinde Aşkî, gönlünü doğana, sevgiliyi ise hüma kuşuna benzetmiştir. Söylenenlerden hareketle, kurulan tuzağın işe yaradığı anlaşılmaktadır:

Şeh-per-i himmetle saldum gönlümün şeh-bâzını
Ol Hüma-yı ‘arş-pervâzı şikâr ettim yine

(Üsküdarlı Aşkî)

(Gönlümün doğanını gayret kanadıyla uçurdum. O, gökyüzünün yüksekten uçan hümasını yine avladım.)

Aşağıdaki beyitte sevgili, başka güzelleri avlayan bir avcı olarak sunulmuştur. Beyitte adeta, günümüzdeki doğa belgesellerinde karşılaşılan bir sahne tasvir edilmiştir.

Bakışlar ile avladı dil-berleri gözün
Âhûları şikâr eder nitekim peleng

(Revânî)

(Gözünün bakışları, kaplanın ceylanları avladığı gibi dilberleri avladı.)

Aşağıdaki beytinde Necâtî, gözleri bir ceylanı andıran güzeli, gazelleriyle ikna etmektedir. Böylece bir av sahnesi çerçevesinde hem âşığın sevgilisine vuslatı hem de bir şairin şiiriyle övünmesi dile getirilmektedir:

Avlayamadı sencileyin kimse Necâtî

Ol gözleri ser-mest gazâli gazeliyle

(Necâtî)

(Necâtî, gazeliyle kimse senin gibi, o gözleri sarhoş ceylanı avlayamadı.)

Revânî, güzel avlamak hususunda oldukça başarılı olmakla övünürken sevgilisinin de gönülleri cezbetmekte maharetli olduğunu ifade etmiştir. Buradaki sevgili tipinin, güzelliği ile dikkati çeken canlı bir portre olmasının yanında, âşığın da çapkın bir erkek rolüne bürünmesi, beyti sıra dışı kılmaktadır. Âşığın, gerçekçi bir şekilde sevgilinin peşine düştüğü ve gönlünü kazanmaya çalıştığı bu türden beyitler, gündelik hayatın akışına daha uygun hayalleri içermektedir:

Gerçi nâziktir Revânî hüblar sayd etmede

Diller almakta velî sen de cihân fettânısın

(Revânî)

(Revânî güzelleri avlamakta çok naziktir. Ancak sen de gönülleri ele geçiren bir dünya fettanı olmakta az değilsin.)

Revânî, aşağıdaki beytinde ise beyaz güller ve güzeller ülkesi olan Rûm ilindeki dilberleri avlamaya niyetlenmiştir. Beyler hangi yöntemlerle avlanıyorsa, çapkınlar da güzelleri öyle avlamalıdır.

Cehd edip Rûm ili dil-berlerini sayd edelim

Bizde beyler gibi 'âlemde şikâr eyleyelim

(Revânî)

(Çalışıp çabalayarak, Rûm ilindeki güzelleri avlayalım. Biz de beyler gibi dünyada ganimet -olarak güzelleri- alalım.)

Nâbî, bir doğana benzettiği sevgiliyi avlamak için zayıf bedeni üzerindeki yanık yaralarını kullanmaktadır. Şairin halka halka öbeleşen yaraları, kuş tuzağındaki ilmekleri andırmaktadır. Şair, aşkı için vücudunda açtığı yaralarını, sevgilisini ikna etmek için göstermeyi planlamaktadır:

Cism-i nizârım üzre urup halka halka dâg

Bir şâh-bâz saydı için dâm kurmuşuz

(Nâbî)

(Zayıf bedenim üzerine halka halka yanık yaraları açıp bir doğan avlamak için tuzak kurmuşuz.)

Sevgilinin bir av olarak tahayyül edildiği beyitlerin en dikkat çekicileri, aşk ilişkisinde istenmeyen karakter olan rakibin zuhur ettikleridir. Aşağıda Hâleti, sevgiliye yakın olabilmek için rakibe güler yüz göstermek gerektiğini, avcı ve av köpeği ilişkisinden hareketle açıklamaktadır:

Elde olmayınca hakkâ ki rakîb-i seg-sıfat
Sayd olunmaz 'âşık ol âhu-yı miskî-kabâ
(Azmîzâde Hâletî)

(Hakikaten köpek sıfatlı rakip elde olmayınca o misk kokulu kürke sahip ceylan, âşık tarafından avlanamaz.)

Bazı beyitlerde şairler, sevgilinin yalnızca hayalini avlamayı başarırlar. Onu bir şekilde gören âşık / şair, kendisini başarılı bir avcı olarak niteler:

Müjem hâşâkını çâh-ı nazar üzre kılıp perde
Düşürdüm bir gözû âhû hayâlini şikâr ettim
(Nev'î)

(Göz çukurlarımın üzerini kirpiklerimin çöpleriyle kapatarak bir ahu gözlünün hayalini avladım.)

Sayd olmaya Hümâ-yı hayâl-i cemâl-i yâr
Dil kurdu dîde bir kesine dâne ile dâm
(Üsküdarlı Aşkı)

(Gönlüm, sevgilinin güzel yüzünün hayalinin Hüma'sını avlamak için göz çukuruna yem ile tuzak kurdu.)

Şairler, daima yüksekte uçan, erişilmesi imkânsız Hüma kuşunu sevgili olarak niteledikleri zaman, gösterecekleri gayret ile ona ulaşabileceklerini iddia ederler. Hüma kuşu, görsel olarak da sevgilinin zarafet ve taravetini yansıtan, iyi talih ve uğurluluk gibi olumlu özellikleri sembolize eden, efsanevi bir varlıktır. Şairler bu zor hedefi, gayret ederek, ahlarını ve gözyaşlarını tuzak ve yem yaparak elde etmeye çalışırlar:

Felek evcinde uçardı eğerçi ol Hümâ-pervâz
Ben ona himmetim bâzın salıp onu şikâr ettim
(Muhibbî)

(O Hüma uçuşlu sevgili, gerçi feleğin zirvesinde uçardı, ama ben ona gayret doğanımı gönderip onu avladım.)

Hümâ ise dahi ma'sûkunu şikâr eyler
Onun ki âhi ile yaşı dâm u dâne ola
(Taşlıcalı Yahya Bey)

(Ahi ve gözyaşı, tuzakla yem olan kişi, sevgilisini -Hüma dahi olsa- avlar.)

Tîr-i âhumdan igen gâfil yürür benzer ki ben
Bir gün ol kebg-i hırâmânı şikâr etsem gerek
(Ahmed Paşa)

(O salınan keklik, ahımın okundan tamamen habersiz yürür. Herhalde bir gün ben onu avlayacağım.)

2.2. Sevgilinin Yakalanamayan Bir Av Olduğu Sahneler

Sevgilinin Hūma olarak nitelendiği beyitlerin bazılarında şairler kendilerini sinek olarak takdim ederler. Bu durumda da niyet edilen av, imkânsız bir hedef hâline gelir.

Ol Hümâ-pervâzı sayd etmek dilersin ey gönül
Hiç olur mu ki şikâr eyleye 'Ankâ'yı meges
(Muhibbî)

(Ey gönül, o Hūma gibi yüksek uçan sevgiliyi avlamak istersin. Allah aşkına, hiç sineğin Anka kuşunu avlaması mümkün olur mu?)

Alıban gönlümü benden kaçır ol kebk-i deri
Meyl eder dâneye ammâ ki şikâra gelmez
(Üsküdarlı Aşki)

(O dağ keklığıne benzeyen güzel benden gönlümü alarak kaçır. O, yeme meyleder, ama tuzağa düşmez.)

Beyitte gönül ya da onun üzerinde bulunan süveyda yem olarak nitelenmiştir. Sevgili ise o yeme talip olan bir dağ keklığıdır. Bununla birlikte sevgili, meylettği yemi alıp kaçan bir av olarak şairin gönlünü kapıp kaçmıştır. Yani âşık, sevgiliyi avlayamamıştır. Aşağıdaki beytinde Üsküdarlı Aşki, eski şiirdeki âşığa mahsus, tefrit derecesindeki tevazunun gereği kendisini sinek, sevgiliyi ise Hūma ya da Anka olarak nitelemiştir. Aşki bu imgeyi beğenmiş olacak ki farklı beyitlerinde kullanmıştır.

Kıla mı za'f ile dil vasl Hümâ'sını şikâr
Ey perî hiç meges sayd ede mi 'Ankâ'yı
(Üsküdarlı Aşki)

(Ey Peri Güzeli! Gönül bu derece acizlik ile vuslat Hūma'sını tuzağa çekebilir mi? Hiç sinek Anka'yı avlayabilir mi?)

Sayd olurken perçem-i tâvûsuna şehbâz-ı cân
Ol Hümâ'yı ben meges ya'ni şikâr etsem gerek
(Şeyhî)

(Can doğanı, onun tavus kuşunu andıran perçemine av olurken; benim gibi bir sinek o Hūma'yı nasıl avlayacak?)

Ol Hümâ-pervâzı sayd etmek dilersin ey gönül
Hiç olur mu ki şikâr eyleye 'Ankâ'yı meges
(Muhibbî)

(Ey gönül, o Hūma gibi yüksek uçan sevgiliyi avlamak istersin. Allah aşkına, hiç sineğin Anka kuşunu avlaması mümkün olur mu?)

Aşağıdaki beyitte Hâleti, vücudundaki ok yaralarını mübalağa ederek vücudunun bir tuzağa benzediğini dile getirmekte, buna rağmen sevgiliyi avlamayı başaramadığını söylemektedir:

Ol tezerv-i hoş-hırâmı etmedim bir gün şikâr
Zahm-ı nâvekten egerçi dâma dönmüştür tenim

(Azmîzâde Hâletî)

(Her ne kadar ok yarasından bedenim delik deşik olup tuzağa dönse de o alımlı yürüyen sülünü bir gün bile avlayamadım.)

Bu türden beyitlerde sevgilinin avlanamama sebebi, onun erişilmez olması kadar; âşığın güçsüz olmasıyla da ilgilidir. Sevgilinin gönlünü kazanmak, bir avı tuzağa çekmek olarak düşünüldüğünde; o tuzağı cazip kılacak yemlerden ve donanımdan mahrum olan âşık, beyitlerde âcizliğini dile getirir. Üstelik sevgili, leziz ve alımlı avlardan daha güzel ve güçlüdür. Rûhî, güzellerin avlanabilmesi için güç ve para gerektiğini, kendisinde ise bu metaların bulunmadığını dile getirmektedir.

Saydına hûbların ya zer u ya zûr gerek
Sende ey Rûhî belâ bu ki ne zer var ne zûr

(Rûhî)

(Güzelleri avlamak için ya altın ya da güç gereklidir. Ey Ruhi seni sıkıntılı yapan durum sen de ne altının ne de gücün olmamasıdır.)

Divan'ında av sahnelerine sıklıkla yer veren Azmîzâde Hâletî'nin kimi zaman yeterli donanıma sahip olmadığı için, kimi zaman beceriksizliğinden ötürü sevgiliyi avlayamadığı dikkati çeker. Beyitlerinden birinde âhını bir kemende benzeten şair, avcının kemendi gizleyerek avlandığı gibi âşığın âhının da saklanması gerektiğini ifade eder:

Halka-i çeşmini bend eylese cân riştesine
Bulamaz dil yine ol kebge münâsib dâmı

(Azmîzâde Hâletî)

(Gönül, göz halkasını can ipliğine bağlasa, yine de o keklige uygun tuzağı kuramaz.)

Hâletî saklamadın âh kemendin hergiz
Gayrıdan bilme sakın kaçtığın ol âhûnun

(Azmîzâde Hâletî)

(O ceylanı kaçırdığın zaman bunun sebebini başkasından bilme. Çünkü Hâletî, sen âh kemendini asla -o ceylandan- saklamadın.)

Müyesser olmadı sayd eylemek sana ol âhûy
Egerçi Hâletî cümle cihânı tutdu feryâdın

(Azmîzâde Hâletî)

(Her ne kadar Hâletî'nin feryâdı bütün dünyayı tutsa da o ceylanı avlamak sana nasip olmadı.)

Celîlî, aşağıdaki beyitte güzelliği ile bir güvercini andıran sevgilinin, âşığın gözyaşı ve iki büklüm bedenine meyletmeyeceğini dile getirmektedir. Zaten ulaşılmaz mertebede bulunan sevgili, gizliden gizliye beslediği hisleri ve kavuşma emelleri için yalnızca ağlayıp feryat eden âşığa yâr olmayacaktır.

Gerçi eşküm dâne kaddüm dâm oldı vasl için

Âh kim sayd olmaz ol zibâ kebûter dâm ile

(Celîlî)

(Kavuşma için gözyaşım yem, bedenim tuzak olduysa da ah ki o güzel güvercin tuzakla avlanmaz.)

Âşıkların, sevgiliye takdim edebildikleri en muteber varlıkları feryatları ve gözyaşlarıdır. Kimi beyitlerde âşıklar, bu sermayeleri ile vuslat metaini elde edebileceklerini umarlar. Bâkî ise, sevgilinin ah kemendi ile avlanamayacağını, yaralı bir ceylan gibi seke seke kaçacağını dile getirmiştir:

Varıp Mecnûn gibi âhın kemendin salma sahrâya

Ol âhû sana sayd olmaz 'abes yâbâne söylersin

(Bâkî)

(Mecnûn gibi çöllere giderek ceylanlara kement atma. Boş yere çöllerde gezme, o ceylan sana av olmaz.)

Ol âhûyu sana sayd ola sanma iltiyâmından

Önünce kaçır ammâ Bâkiyâ âhir şikâr olmaz

(Bâkî)

(Ey Bâki! O ceylanın yaralandığı için sana av olacağını sanma. O, senin önünce kaçır, ama sonunda yakalanmaz.)

2.3. Sevgiliyi Rakibin Avladığı Beyitler

Sevgili, narın ve alımlı bir av hayvanı olarak beyitlerde arziendâm ettiğinde, âşıklar türlü tuzaklar ve yemlerle onu avlamaya çalışırlar. Ancak eski şiirin aşk telakkisinde, sevgilinin naz ve tegafülü dışında âşığa tarifsiz ıstırap veren bir de rakip bulunur. Rakip, av sahnelerinde ya leş yiyici ya karga ya da baykuş gibi uğursuz kabul edilen avcılar olarak kendini gösterir. Ayrıca avcıya yardımcı olan av köpekleri de çeşitli hayallerde rakip için benzetmelik olur. Aşağıdaki beyitte sevgilinin, rakibin evine gidişi; avın, baykuşun ayağına gelişine benzetilmiştir:

'Aceb mi hânesine varsa dil-ber düşmen-i şûmun

Ayağına gelir derler şikârı her zamân bûmun

(Azmîzâde Hâletî)

(Sevgilinin uğursuz düşmanın evine gitmesine şaşılır mı? Çünkü baykuşun avı her zaman ayağına gelir.)

Hayalî aşağıdaki beytinde divan şiirinde yer alan efsanevi kuşlardan bir tanesi olan Hüma kuşuna yer vermiştir. Devlet kuşu olarak bilinen ve insanlara talih ve şans getireceğine inanılan bu efsanevi kuş genellikle sevgiliye benzetilir. Çünkü Hüma etkileyici güzelliği olan kuştur. Sevgili de her zaman divan şiirinde âşığı etkiler, onun gönlünü çalar; ancak onun aşkına karşılık vermeyerek derin bir ızdıraba sebep olur. Kimi zaman da rakip, sevgilinin neden olduğu ızdırabın kat kat fazlasını âşığa yükler. Sevgiliye herhangi bir tepki gösteremeyen âşık, tüm hıncını rakipten çıkarır. Ona,

uğursuz olduğu gerekçesiyle, karga yakıştırması yapar. Aşağıdaki beyitte rakip, uğursuzluğu ile ön plana çıkarılmıştır:

Gördüler zâg-ı rakibe o Hümâ oldu şikâr
Ehl-i diller dediler düşmedi hayfâ yerine
(Hayalî)

(O Hümâ'nın kargaya benzetilen rakibe av olduğunu gören gönül erbabı -şairler-, "Yazık oldu; bu, pek uygun düşmedi." dediler.)

Aşağıdaki beyitte ise karga rakip olma görevini yerine getirerek, bir keklîği andıran sevgiliyi aşk doğanı olan şairin elinden kapmıştır. Beyitte iki avcı arasındaki rekabet dikkati çekmektedir:

Zâğlar bir kebk-i ra'nâdan üşüp ayırdılar
Şâh-bâz-ı 'aşk iken elden şikârım aldılar
(Bâkî)

(Kargalar üşüşüp beni bir güzel keklîkten ayırdılar. Ben aşkın doğanuyken elimden avımı aldılar.)

Divan şiirinde şairin en büyük düşmanı olarak gördüğü rakip; karganın yanı sıra köpeğe benzetildiğine değinmiştik. Çünkü rakip, âşığın sevgiliye yaklaşmasına izin vermez. Âşığa saldırır, yeri geldiğinde sürü hâlinde âşığın başına üşüşür.

Kaçardı bizden edip vahşet ol gözü âhû
Düşürdü dâma 'aduvv itlere şikâr oldu
(Üsküdarlı Sırrî)

(O ceylan gözlü korkarak bizden kaçardı. Düşmanlar, onu tuzağa düşürdü ve -sevgili- itlere av oldu.)

Şairler, sevgiliyi rakibe kaptırdıklarında da vuslat için ümitlerini yitirmezler. Aşağıdaki beyitte doğanın, çaylak kuşunun pençesinden avını kaptığı gibi, âşığın da sevgilisini alıp kaçacağı dile getirilmiştir. Mesihî, bunu söylerken gerçek bir av etkinliğindeymiş gibi beytini meydana getirmiştir.

Âhir alırım ben seni ağyâr elinden
Kim bâz alıkor bulucağız saydı zaganda
(Mesihî)

(Sonunda ben seni, doğanın çaylak kuşunun pençesinden avını kaptığı gibi, rakibin elinden alırım.)

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar av toplumlar için siyasi, sosyal ve ekonomik yönden önemli bir uğraş olmuştur. Oğuzların, Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti yöneticilerinin ava çok önem verdiği hatta av işleri için özel saray görevlileri bulundurduğu bilinmektedir. İnsanların ve toplumların hayatında önemli bir yer olan bu aktivitenin edebiyatta da karşılık bulması kaçınılmazdır.

Divan şiirini besleyen kaynaklardan birini şairlerin, tabiata dair izlenimleri oluşturur. Eskiden beri rağbet gören ve insanların beslenmek, eğlenmek vs. amaçlarla yaptıkları av etkinlikleri de bu sahneler içinde yer alır. Sevgilinin zalim bir avcı olarak nitelenmesi; yaygın bir söylemdir. Şaire uyguladığı fiziksel ve ruhsal işkence sevgilinin bu şekilde anılmasını gerektirmiştir. Diğer yandan şairler, kendilerini avcı, sevgiliyi ise av olarak gördükleri beyitlere de vücut vermişlerdir. Bu türden beyitlerde sevgili, alımlı ve çekici bir av hayvanına benzetilmiştir. Bu anlamda ceylan, geyik, Hüma, Anka, sülün, keklik ve güvercin vb. hayvanlar doğrudan olarak av anlamına gelmese de, av ve avcılıkla ilgili beyitlerde sıklıkla anılmıştır. Şairler yürüyüşü, bakışı, güzelliği, etkileyciliği vb. özellikleriyle sevgiliyi bu hayvanlara benzetmişlerdir. Âşık kimliğiyle şiire giren şair, kendini bazen doğan gibi yırtıcı ve saldırgan, bazen kaplan kadar güçlü ve kendinden emin, bazen de sevgili karşısında sinek kadar aciz ve kudretsiz gösterir. Bu sahnelerde rakip, kimi zaman âşığın avını elinden alan bir karga ya da köpek şeklinde belirir. Bazen de uğursuz bir baykuş olur.

Âşık av sırasında çeşitli yöntemler kullanmıştır. Âşığın ahı, gözyaşı, yaralı vücudu, bakışları ve göz çukuru sevgili için tuzaktır. Lâkin sevgili bu tuzaklara çoğunlukla düşmez. Âşığın, kendisini güçsüz hissettiği, rakibin avlanmaya engel olduğu ve sevgilinin Hüma kuşu gibi avlanması imkânsız bir hedef olduğu durumlar da vardır. Şairlerin, sevgiliyi avlamak istemelerinin amacı, ayrı kaldıkları sevgiliye kavuşarak aşklarına karşılık bulmaktır. Tüm bunların üzerine, sevgilinin aşkta edilgen durumda olduğu bu türden beyitlere, klasik şiirin platonik aşkı değil; daha gerçekçi bir aşk macerası sinmiştir. Ayrıca tabiata dair müşahedeler, bu beyitlerde daha canlı bir şekilde aksettirilmiştir.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK Sak V. (2024). Mevlevî Mutfak Kültürünün Divan Şiirindeki İzleri. Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.

ALKAN, Mustafa; GÖKBUĞA, Ferdi (2015). “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Av Teşkilatı’nın Silistre Sancağındaki Yapılanması”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 17, s.s. 23-39.

AVŞAR, Ziya (2017). “*Revânî Divanı*”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/>, (E.T.: 16.04.2022).

BİLKAN, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı 1-2 Cilt*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BAYAK, Cemal (2017). “*Sehâbî Divânı İnceleme – Metin*”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194338/sehabi-divani.html>, (E.T.: 19.03.2023).

BUYRUK, İbrahim Ethem (2015). *Bağdatlı Rûhî Divanı’nda Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

ÇALIŞKAN, Âdem (2014). “Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi ve Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 31, s.s. 81-113.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necâti Bey Dîvânı'nun Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2023). “Yahyâ Bey (Taşlıcalı) Divan Tenkitli Basım”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/>, (E.T.: 14.05.2023).

ERKAL, Abdulkadir (2009). *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> (E.T.: 20.09.2023).

IŞIK, Ahmet (1991). “Avca”, *İslam Ansiklopedisi*, C.4, s.s. 113-115.

İSEN, Mustafa; KURNAZ, Cemal (1990). *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÜÇÜK, Sabahattin (2019). *Bâkî Divanı: Tenkitli Basım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÜLEKÇİ, Numan (1985). *Ganîzâde Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divan'ı ve Şehnâme'sinin Tenkidli Neşri*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

MERÇİL, Erdoğan (2018). “Selçuklular'da Av”, *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi*, Sayı: 8, s.s. 136-146.

KAZAN NAS, Şevkiye (2003). *Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divan'ı ve Şerhu Medhi'n-Nebî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

KAZAN NAS, Şevkiye (2018). “Celîlî Divânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/>, (E.T.: 13.04.2023).

KAYA, Bayram Ali (2017). “Azîzâde Hâletî Divânı”, <https://ekitap.ktb.gov.tr/>, (E.T.: 19.03.2023).

MENGİ, Mine (1995). *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

MERMER, Ahmet (1991). *MEZÂKÎ Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nun Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TARLAN, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TULUM, Mertol; TANYERİ, Mehmet Ali (1977). *Nev'i Divan Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri (2009). "Osmanlıda Av Seferleri", *Acta Turcica*, Sayı: 1, s.s. 22-32.

UZUN, Süreyya (2011). *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

YAĞMUR, Bahri (1998). *Hilâlî Divânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

YAVUZ, Kemal; YAVUZ, Orhan (2016). *MuhibbîDivânı Bütün Şiirleri 1.ve 2.Cilt*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

YILDIZ, Enes (2019). "Klasik Türk Şiirinde Şikâriyyeler/ Saydiyyeler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 46, s.s. 177-221.

YILMAZ, Ozan (2009). "Bir Av Tabiri Olarak İltifat", *Acta-Turciaca*, Sayı: 1, s.s. 434-441.

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1533007

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1084-1198

**Makalenin Geliş
Tarihi**

14/08/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

16/09/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

MEHMED MUHLİS'İN BAZI DİVAN ŞAİRLERİ HAKKINDAKİ YAZILARI

Âdem CEYHAN¹

Rumeysa Nur ERTAŞ²

ÖZET

Bilindiği gibi 19. asır ve sonrasında “tarz-ı kudemâ”, “üslûb-ı selef” gibi tamlamalarla ifade edilen Klâsik Türk Edebiyatı geleneği büyük ölçüde sona ermiş; yerini daha ziyade Batı edebiyatını örnek kabul eden başka bir anlayışa bırakmıştır. Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa gibi edebî şahsiyetlerin, yeni edebiyatı yerleştirmek için asırlar boyu süren Eski Türk Edebiyatına haklı, haksız birtakım tenkitler yönelttikleri, fakat divan sahiplerinin eserlerini okumaktan, onlara nazireler yazmaktan kendileri alamadıkları mâlûmdur.

Söz konusu tenkitler yanında Muallim Nâci, Recâizâde Mahmud Ekrem, Fâik Reşad gibi yazarların, divan şairlerini devrin okuyucularına tanıtmak üzere bazı biyografik yazı ve eserler yayımladıkları da bilinmektedir. Bu yazarlardan biri de -anılan edebî şahsiyetlerin o tür metinleri kadar çok sayıda olmasa bile- birkaç divan şairini tanıtıcı yazılar neşreden Mehmed Muhlis'tir. Hüviyeti hakkında henüz bilgi bulunamayan Mehmed Muhlis, H. 1317-1318 (M. 1900-1901) yıllarında *Mecmûa-i Edebiyye*'de

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9680-6580.

² Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., rumeysanur@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1617-7236.

neşrettiği yazılarda Bağdatlı Rûhî, Enderunlu Vâsıf, Nazîm ve Fevrî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgiler vermiş; divanlarından seçtiği birtakım şiirleri söz konusu etmiştir.

Bu çalışmada onun anılan yazıları incelendikten sonra Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Aynı konudaki benzerleri gibi Mehmed Muhlis'in bu biyografik metinleri de Türk edebiyatı tarihi araştırmalarının henüz başlangıç seviyesinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Muhlis, 19. asır, tezkire, divan şairleri, edebiyat tarihi

MEHMED MUHLİS'S WRITINGS ON SOME DIWAN POETS

ABSTRACT

As it is known, the tradition of classical literature, which is expressed with special phrases such as “tarz-ı kudemâ”, “üslûb-ı selef”, came to an end to a great extent in the second half of the 19th century; it was replaced by another understanding that mostly took Western literature as an example. It is known that literary figures such as Nâmık Kemâl and Ziyâ Pasha criticized the centuries-long Old Turkish Literature, rightly or wrongly, in order to establish the new literature, but they could not stop themselves from reading the works of diwan poets and writing poems similar to them.

In addition to these criticisms, it is also known that writers such as Muallim Nâcî, Recâizâde Mahmud Ekrem, Fâik Reşad published some biographical articles and works in order to introduce Divan poets to the readers of the period. One of these writers was Mehmed Muhlis, who published introductory articles on a few diwan poets, although not as numerous as the texts of the aforementioned literary figures. Mehmed Muhlis, whose identity is not yet known, gave information about the lives and literary personalities of Baghdadi Rûhî, Enderunlu Vâsıf, Nazîm and Fevrî in the articles he published in *Mecmûa-i Edebiyye* in the years 1317-1318 (1900-1901 AD) and mentioned some poems he selected from their diwans. In this study, his writings are analyzed and then translated into Latin letters and contemporary Turkish. These biographical texts of Mehmed Muhlis, like their counterparts on the same subject, show that research on the history of Turkish literature is still in its infancy.

Keywords: Mehmed Muhlis, 19th century, tezkire, diwan poets, history of literatur

GİRİŞ

Bilindiği üzere, 19. asrın ikinci yarısı, her ne kadar divan şairleri tarzında şiirler yazmayı sürdüren edebî şahsiyetler varsa da Şinâsî, Nâmık Kemâl, Recâizâde M. Ekrem gibi isimlerin öncülüğünde yeni bir edebiyat anlayışının yaygınlaşmaya başladığı bir devirdir. Örnek vermek gerekirse, Hicrî 1277 (Miladi 1860) yılında çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesinin ilk sayısındaki “Mukaddime”de, yazıların “giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği”

derecede olacağını belirten Şinâsî (1826-1871), (Şinâsî 1277-1860: 1), bütün insanlar tarafından anlaşılmasını hedeflemiştir. Onun H. 1280 (M. 1863) senesinde *Fatîn Tezkiresi*'ni yeniden yazma ve yayımlama teşebbüsü esnasında kullandığı dil de süslü ve sanatkârca yazma gayretini bir tarafa bırakarak maksadı edebî süslemelere yer vermeksizin doğrudan doğruya anlatma gayesi güttüğünü göstermektedir (Akün 1961: 67-98). Nâmık Kemâl (1840-1888) ise, kendi şiirlerinin büyük bir kısmı, çağdaşı olan ve eski tarzı sürdüren yahut önceki asırlarda yaşamış divan şairlerinin manzumelerine nazire intibahını uyandırdığı hâlde (Gölpınarlı 1942: 13-77), çeşitli eserlerinde Eski Türk Edebiyatını topluca ele alıp selefere haklı, haksız birtakım tenkitler yöneltmiş bir edebî şahsiyettir (Akün 2006: 373-374).

Abdülhak Hâmid (1852-1937), 9 Mayıs 1302 (21 Mayıs 1886) tarih ve 19 sayılı *Gayret* mecmuasında (s. 75) adını bildirmeksizin yayımladığı “Nâ-kâfi” başlıklı şiirinde, söz konusu sanatın eski tarzını bozup alt üst ettiklerini, hakiki olanını irfan sayfasına koyduklarını, bu yolda vakit nakdini kuvvet toplayarak harcadıklarını, ataların tuttuğu yolun kendilerine yetersiz geldiğini belirtir:

“Evet tarz-ı kadîm-i şi’ri bozduk herc ü merc etdik

Nedir şi’r-i hakiki safha-i irfâna derc etdik

Bu yolda nakd-i vakti cem‘-i kuvvet birle harc etdik

Bize gelmişdi zirâ meslek-i ecdâd nâ-kâfi”

Devrinde öncekilerden farkını belirtmek için “cedîde” (yeni) sıfatıyla vasıflandırılmış edebiyatın üstatlarından sayılan Recâizâde Mahmud Ekrem’in (1847-1914) de eserlerinde, asırlar boyu süren kudemâ tarzını çeşitli yönlerden tenkit ederek Avrupa’ya örnek alan bir şiir ve edebiyat anlayışını yerleştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Şunu da ifade etmek gerekir ki, o, geçmiş büyüklerin kendisi gibi halefler üzerindeki kültürel tesirlerini büsbütün inkâr etme yönüne gitmemiş; Menemenlizâde Mehmed Tâhir’in (1862-1903), Victor Hugo (1802-1885) için mersiye yazmasını tenkit ederken eski Türk şair ve yazarlarına dair şu fikirleri dile getirmiştir: “Viktor Hugo için mecmûanızda münderic mersiye bendenizde şu mülâhazayı husûle getirdi: Bugünkü gün içimizde edebiyât-ı hâzırada muvaffak olmuş olan birkaç erbâb-ı iktidârın fitraten kâbil oldukları tevessûât-ı fikriyeye Avrupa edebiyâtıyla me’lûfiyetlerinin tesirât-ı külliyesi inkâr olunur şeylerden değilse de bunların tasvîr-i merâmda zarîf zarîf tâbîrler bulmak, güzel güzel terkîbler icâd etmek sûretiyle istedikleri vakit inşâlarını şiir kadar rengîn ve şâşaadâr, şiirlerini ise en dil-firîb, en parlak renkler içinde temâşâgerân-ı erbâb-ı hüsn-i tabîatı hayrân eder zî-hayât birer levha-i tasvîr gibi nümüdâr etmekde gösterdikleri âsâr-ı mârifet ve mahâret vaktiyle Fuzûliler, Bâkiler, Nefîler, Nâ’îliler, Sâmiler, Nedîmler, Şeyh Gâlibler gibi

zamânımızda kec-fehm olan dâiye-fürûşân ve teferrüd-hâhândan bâzılarının istihfâfa cür'et etdikleri dühât-ı şuarânın ve -Sinân Paşalar, Abdülazizler, Okçuzâdeler, Ferîdun Beyler, Nergisiler, Veysiler, Nâbiler gibi- bugünkü günde taklidleri iktizâ etmezse de nazar-ı i'tibârdan iskâtları da câiz olmayan mahâret-perverân-ı tarz-ı atik-ı inşânın âsâr-ı edebiyeleriyle kesret-i iştigâl sayesinde ki hangisine sorulsa bu hakîkati şükür-güzârâne i'tirâfdan çekinmez. Bendeniz hamd olsun dâimâ aczimi bilenlerden olduğum cihetle kendimi dermeyân ettiğim o birkaç erbâb-ı iktidârdan addetmeye bir vakitte cesâret edemem. Ancak kendi hâlimce şu yolda âcizâne birkaç satır yazı yazabilmeyi bendeniz de yine o dühât-ı eslâfın tetebbu'-ı eş'âr ve âsârıyla kazandığım için kendilerine minnetdârım. Zât-ı 'âlinizle sizin gibi müsta'iddân-ı şübbân da meslek-i cedîd-i edebde her ne eser-i kemâl gösterirseniz yine o sâyede demektir. Öyle değil mi? Bu böyle olduğu gibi muahharan inşâ-yı Osmanınin lafzen tekellüfât-i kadîmeden âzâdeliğiyle berâber her türlü muhassenât-i sahife-i edebiyeye kâbiliyetini kuvve-i zekâiyeleriyle cezm ederek edebiyâtımızın şimdiki sâde, güzel hâli iktisâb etmesine ciddî hizmet edenlerin en ahîrleri dahi Reşid ve Âkif ve Ziyâ Paşalarla Şinâsî olduğundan bugünkü günde edibâne sâde güzel ifade-i merâma muktedir olanların dahi bu zâtlara minnetdârlıkları tabiîdir. Hâl böyle olduğu hâlde şimdiye kadar meselâ Fuzûlî'nin veya Nefî'nin hayât-ı husûsiyelerine müteallik tahkîkât ve şân-ı şâiriyetlerine lâyük tedkîkât ve muhâkemât ile hüviyet-i edebiye ve şahsiyet-i rûhâniyelerini meydâna çıkaracak ve o sûretle hem merhûmların rûhlarını şâd hem de müntesibîn-i edebi müstefid eyleyecek bir şey yazmayı düşünmemiş ve müteahhirlerden meselâ Şinâsî hakkında da öyle bir kadir-şinâslık eseri göstermek şöyle dursun bâzı erbâb-ı ağrâz merhûmun nâm-ı nâmîsini pâymâl-i tahkîr etdikleri sırada müdâfaasını bile vazîfe edinmemiş olan sizin gibi genç ve gayretli edîblerimizin Fransa'da vefât etmiş bir şâir için velev ne kadar meşhûr olursa olsun mersiyeler söylemesi bendenize pek de hoş görünmedi." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1301-1886: 65-67).

Recâizâde, bu paragrafta, ilkin şimdiki edebiyatta başarılı olan birkaç kudret (kabiliyet) sahibinin fikrî genişlemelerine Avrupa edebiyatıyla alışık oluşlarının tesir ettiği kanaatini dile getirmekte; sonra onların maksadı tasvirde zarif tabirler bulmak, güzel tamlamalar icad etmek suretiyle nesirlerini şiir kadar renkli ve şaşaalı, şiirlerini ise parlak birer tablo gibi ortaya koymada gösterdikleri maharetin Fuzûlî, Bâkî, Nefî gibi şairler, Sinan Paşa, Abdülaziz, Okçuzâde misali yazarların eserleriyle çok meşguliyet sayesinde olduğunu anlatmaktadır. M. Ekrem'e göre, söz konusu edebî şahsiyetler, kendi zamanında ters anlayan bazı kimselerin tek kalma isteğiyle hafife almaya cür'et ettikleri dâhilerdir; onların bugün taklit edilmeleri lâzım gelmezse de

itibardan düşürülmeleri de uygun değildir. Şimdiye kadar meselâ Fuzûlî veya Nefî'nin hususi hayatına dair araştırmalar ve şairliklerinin şanına lâyük incelemeler yapmamış, Şinâsî hakkında da öyle bir değerbilirlik göstermemiş olan Menemenlizâde Mehmed Tâhir benzeri genç ve gayretli ediplerimizin Fransa'da ölmüş bir şair için mersiyeler söylemesi, kendisine pek de hoş görünmemiştir.

19. asrın son çeyreğinde divan şairlerini ve Osmanlı âlimlerini tanıtıcı birtakım yazı yahut eserlerin yayımlandığı da bilinmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Recâizâde Mahmud Ekrem'in, *Tâlim-i Edebiyat'ta* eserlerinden misaller seçtiği bazı edebî şahsiyetler hakkındaki *Kudemâdan Birkaç Şâir* adlı kitapçığı anılabilir. Mahmud Ekrem, 1305 (1888) yılında yayımladığı bu kitapçıkta, on bir şair ve yazarın hayatı, eserleri ve sanatkâr kişilikleri hakkında bilgi vermeye çalışarak bazı değerlendirmeler de yapmıştır. (Ceyhan ve Koşık, 2014).

Söz konusu devirde eski edebiyat tarzını devam ettirenlerin üstadı sayılan Muallim Nâcî (1849-1893), 1305-1306 (1887-88) yıllarında tek başına çıkardığı *Mecmûa-i Muallim*'de Osmanlı şairlerinden otuz iki kadarının kısa hayat hikâyeleriyle bazı şiirlerini "Nümûne-i İntihâb" başlığı altında yayımlamıştır. Nâcî Efendi, bu dergideki yazılarından bir kısmını gözden geçirip kimi ekleme ve çıkarmalarla 1307 (1890) yılında *Osmanlı Şâirleri* adıyla kitapçık olarak da neşretmiştir. (Kurnaz, 2013). Nâcî, on üç şairin hayatına dair bilgiler ve eserlerinden örnekler verdiği bu kitabın "İfâde-i Mahsûsa" başlıklı takdiminde, şiirleri yalnız manaya bakarak seçmediğini, lafız ve manası düzgün söz bulmaya çalıştığını belirtir. Asıl maksadın şimdiki edebiyat tarzını teyid olduğunu da söyleyen yazar, şiir tercihleri esnasında göz önünde tuttuğu esasları anlatırken, "zamânımızda söylenilmiş gibi olan sözleri" seçtiğini ifade eder. Nâcî Efendi, şairler hakkında dile getirmeye cesaret ettiği fikirlerin de kendi zevkine ait olduğunu, bunlardan bazıları, hatta birçoğunun gerçeğe aykırı bulunabileceğini, farklı kanaat sahiplerinin iddialarını isbat etmeleri hâlinde düşüncesini düzeltereğini belirtir.

Muallim Nâcî'den sonra Osmanlı edebiyatı tarihi hakkında araştırmalar yapan ve bunların sonuçlarını makale ve kitaplar hâlinde yayımlayan yazarlardan biri de Fâik Reşad'dır. 16-17 yaşlarında manzumeler yazmaya başlayan ve Fransızca öğrendikten sonra, henüz 22 yaşında bir gençken, divan edebiyatı tarzını devam ettiren şairleri tenkit ederek edebiyatçılarımızın Batı şiirini örnek almaları gerektiğini ileri süren Fâik Reşad (1851-1914), zamanla bu edebî görüşlerini bırakıp geçmiş asırlarda yaşamış Osmanlı şairlerinin eserlerini okumaya, incelemeye yönelmiştir. Fâik Reşad, H. 1311-1313 (M.

1893-1896) yıllarında *Hazîne-i Fünûn* dergisinde yayınladığı yazılarında, yüzü aşkın Osmanlı âlim ve şairinin hayatı, eserleri hakkında bilgi vermiş; anılan biyografik metinleri *Eslâf*, *Terâcim-i Ahvâl*, *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr* adları altında kitap hâlinde de neşretmiştir. (Ekinci 2019). Fâik Reşad'ın -*Eslâf* isimli eserinin ilk cildinin başlangıcında bizzat ifade ettiğine göre- âlim ve ediplerin hayat hikâyelerini, diğer meşhurların önüne geçirerek yazışının sebeplerinden biri, edebiyat ve bu sanat sahiplerine fazlaca temayülü, diğeri ise kendi zamanında şiirle uğraşan gençlere, onun sözü aruz kalıplarına uydurmak, şairliğin de bunda maharet olmadığını, gerçekten şair olmanın geçmiş(büyük)lerimiz gibi âlim, çeşitli hünerleri bilici ve bilge olmaya bağlı bulunduğunu anlatmaktadır.

Burada birtakım yazılarını söz konusu edeceğimiz Mehmed Muhlis de 1900-1901 yıllarında bazı divan şairleri hakkında araştırmalar yaparak onların şiirlerinden örnekler veren, eserlerinin kendisi üzerindeki tesirlerini anlatan edebiyat heveskârı bir kişidir. 16. asır Osmanlı şairlerinden Fevrî'nin dîvânı konusunda Manisa Celal Bayar Üniversitesinde Hasan Yılmaz'ın doktora tez danışmanlığını yaptığımız esnada, Mehmed Muhlis'in, mahlası geçen şair hakkındaki yazılarına rastlamış; onların Latin harflerine aktarılması ve incelenmesi gerektiğini ifade etmiştik. Anılan yazarın birkaç divan şairine dair biyografik yazılarını yayımlama lüzumu duymamızın sebeplerinden biri, Türk Edebiyatı tarihi araştırmalarının 20. asır başlarındaki seviyesi hususunda fikir vermek, böylece bu tür ilmî çalışmaların nasıl yapıl(ma)ması gerektiğini anlatmak, diğeri ise metin neşri ve dil içi çeviri konularında bilhassa genç meslektaşlarımıza tatbikî bir örnek daha göstermektir.

Mehmed Muhlis ve Divan Şairleri Hakkındaki Yazıları

Mehmed Muhlis, 8 Safer 1317 (23 Haziran 1899) tarihinden itibaren Selânikli Tevfik (1857-1910) tarafından çıkarılan, 1 Receb 1318 (25 Ekim 1900) tarihli ve sonraki sayılarının neşrini Mahmud Bey Matbaası'nın taahhüd ettiği *Mecmûa-i Edebiyye*'de bazı yazıları görülen bir yazardır. Onun adı geçen edebî dergide çıkmış yazıları şunlardır:

- Küçük Hikâye- Şeb-i Vuslat, 30 Cümâzi'l-evvel 1317 (5 Ekim 1899), nr. 17, s. 3.
- Âsâr-ı Mensûre- Küçük Hikâye'den mâ-ba'd, 7 Cümâzi'l-âhir 1317 (12 Ekim 1899), nr. 18, s. 2.
- O Ellere, 21 Cümâzi'l-âhir 1317 (26 Ekim 1899), nr. 19, s. 2-3.
- Âsâr-ı Vâride- Üşüyor musun?, 28 Cümâzi'l-âhir 1317 (2 Kasım 1899), nr. 21, s. 2-3.

- Âsâr-ı Vâride- Bîvefâlar, 6 Receb 1317 (9 Kasım 1899), nr. 22, s. 1-2.
- Âsâr-ı Vâride- Hep Sen, 4 Şaban 1317 (7 Aralık 1899), nr. 26, s. 2-3.
- Sergüzeşt-i Hayatdan, 18 Şaban 1317 (21 Aralık 1899), nr. 28, s. 3-4.
- Âsâr-ı Vâride- Bir Levha, 3 Ramazan 1317 (4 Ocak 1900), nr. 30, s. 2-3.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Rûhî-i Bağdâdî, 10 Ramazan 1317 (11 Ocak 1900), nr. 31, s. 1-2.
- Mezaristanda, 24 Ramazan 1317 (25 Ocak 1900) nr. 33, s. 2-3.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Vâsıf-ı Enderûnî, 8 Şevvâl 1317 (8 Şubat 1900), nr. 34, s. 2-3.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Nazîm, 29 Şevvâl 1317 (29 Şubat 1900), nr. 37, s. 1-2.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Nazîm, 6 Zi'l-ka'de 1317 (7 Mart 1900), nr. 38, s. 1-2.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Nazîm, 13 Zi'l-ka'de 1317 (14 Mart 1900), nr. 39, s. 1-2.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife- Fevrî, 1 Receb 1318 (25 Ekim 1900), Sayı 1, s. 7-8.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlifeden Mâ ba'd, 8 Receb 1318 (1 Kasım 1900), Sayı 2, s.12-13.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife Fevrî'den Mâ ba'd, 22 Receb 1318 (15 Kasım 1900), Sayı 4, s. 28-30.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife Fevrî -Mâ ba'd-, 20 Şâban 1318 (13 Aralık 1900), Sayı 8, s. 62-63.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife Fevrî -Mâ ba'd-, 27 Şâban 1318³ (20 Aralık 1900), Sayı 9, s. 68-69.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife Fevrî -Mâ ba'd-, 5 Ramazan 1318 (27 Aralık 1900), sayı 10, s. 78-79.
- Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlifeden Fevrî -Mâ ba'd-, 12 Ramazan 1318 (3 Ocak 1901), Sayı 11, s. 87-88.

Saydığımız küçük hikâye, mensur şiir, biyografi türünden yazıları Mehmed Muhlis'in hüviyeti hakkında bilgi edinmek ümidiyle okuduk. Onun 17. sayıda başlayıp 18. sayıda tamamlanan küçük hikâyesinin sonunda, "Mecmûa" başlığı altında -derginin idare ve yazı işlerine bakan Selânikli Tevfik tarafından eklendiğini tahmin ettiğimiz- şu notu gördük:

"Ümîdvârız ki kârûnimizce şu hikâyede nezâhet-i fikir, hüsn-i tasvîr,

³ Bu yıl, dergide sehven 1317 şeklinde çıkmıştır. Biz derginin önceki sayılarını göz önünde tutarak onu 1318 biçiminde düzelttik.

tumturak-ı elfâz gibi birçok mehâsinin vücûduna kâ'il olacaklar bulunacağı gibi bâzı teşbîhât ve elfâza i'tirâz edenler de bulunabilirse de şu mevzûu canlandıran şu hikâyeyi tasvîr eden zâtın on dört yaşında bir edîb-i mâsûm olduğu da nazar-ı dikkate alınınca arz-ı takdîr tabiidir. Binâen aleyh ale't-temâdî ihdâ-yı âsâr buyurmalarını büyük hisli o küçük edîbimizden temennî eyleriz.”

Görüldüğü gibi, bu paragrafta, “Şeb-i Vuslat” adlı küçük hikâyeyi yazan Mehmed Muhlis'in on dört yaşında bir edip olduğu bildirilmekte ve dergi için devamlı olarak eserler hediye etmesi temenni edilmektedir. Bu bilgiden hareketle aynı dergide çıkan “Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlîfe” başlıklı yazı dizisinin de Mehmed Muhlis'e ait olduğunu söylemek -kanaatimizce- yanlış olmayacaktır. Şu hâlde yetişkin bir kişinin kaleminden çıkmış gibi görünen bu yazılar, henüz çocuk denebilecek yaştaki sahibinin hayli kabiliyetli olduğunu düşündürmektedir.

Onun hüviyeti hakkında *Sicill-i Osmânî Zeyli*, *Osmanlı Müellifleri*, *Son Asır Türk Şairleri* gibi eserleri, ayrıca 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında neşredilen bazı gazete ve dergiler konusundaki lisansüstü tezleri gözden geçirmemize rağmen herhangi bir bilgiye ulaşamadık. 1898-1900 yıllarında *Resimli Gazete*, *Sabah*, *Mecmûa-i Lisân* gibi yayım vasıtalarında Mehmed Muhlis'in hikâye, hatıra vb. türde yazılarına rastlanmaktadır. Süreli yayınlar üzerinde araştırmalar devam ettikçe burada metinlerini verdiğimiz biyografik yazıların sahibine dair bilgi edinilmesi muhtemeldir. 19. asrın sonları ve yirminci asırda yaşamış Mehmed Muhlis (Koner, 1886-1957) adlı başka bir yazarın daha bulunduğu biliniyorsa da onun *Mecmûa-i Edebiyye*'de birtakım yazıları yayımlanmış aynı adlı kişi olabileceği konusunda henüz ikna edici bir delile erişemedik. Mehmed Muhlis'in *Mecmûa-i Edebiyye*'deki yazılarında geçen Marmara, Edirnekapısı, Boğaziçi gibi isimler, İstanbul'da yaşadığını düşünmeye elverişli görünmektedir.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*'de “Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlîfe” (Geçmiş Şairlerin Sayfaları) başlığı altında sırasıyla Rûhî-i Bağdâdî, Vâsıf-ı Enderûnî, Nazîm ve Fevrî hakkında yazılar yayımlamıştır. Müellif, Rûhî-i Bağdâdî'den (ö. 1014/ 1605-1606) bahseden yazısında, önce onun iki mersiyesinden bazı beyitler naklederek bunları yorumlar. Bağdatlı Rûhî, genç yaşta vefat eden Hasan Han ve Husrevzâde İbrâhim Çelebi için yazdığı mersiyelerde, feleğin zulmü âdet edinmiş bir gaddar, sebebiyet verdiği ölümün da aykırı bir davranış, boş ve kötü bir iş olduğunu ileri sürmekte (Ak 2001: 179-183); yazar onun bu sözleriyle “dehr”i, yani dünya ve zamanı kınadığını belirtmektedir.

Divanındaki münacat, na't, dört seçkin dost (hulefâ'-i râşidîn) övgüsü gibi şiirlerinden dindar bir kişi olduğu anlaşılan şair, bizce, genç yaşta vefat etmiş tanıdıklarının kaybından duyduğu acı sebebiyle İslami esaslara aykırı sözler söylemiştir. "Felek" gök demek olduğuna, Müslüman'ın inancına göre onu da Allah yarattığı ve düzende tuttuğuna göre, ölümün bu mahlûka isnad edilmesi, doğru ve sağlıklı bir fikir değildir. Söz konusu ölümlerin mesulü sayılan feleğe yöneltilen itiraz ve suçlamalar, dolaylı biçimde, onu Yaratana da yöneltilmiş olmaktadır. Fakat İlâhî takdire itiraz ve isyan İslamca uygun olmadığından, insanların böyle kayıp ve musibetler karşısında felekten şikâyet ettikleri mâlûmdur. Nitekim Rûhî de diğer mersiyesinde

"Ammâ ne çâre hükm-i İlâhî yerin bulur

Kan ağlamak müfid degül olacak olur" (s. 183)

diyerek Allah'ın takdiri karşısında teslimiyet tavrına dönmektedir. Şüphesiz ki Allah'a ve ahirete inanan bir insan, bir Müslüman, bilhassa genç yaşta vefat eden yakın yahut dostlarının kaybından acı ve üzüntü duysa da mülk sahibi Yaratıcı'nın bu tasarrufu karşısında itiraz ve isyan manasına gelecek sözler söylemekten kaçınır.

Bağdatlı Rûhî'nin divanındaki "âşıkâne" şiirler hususunda da örnekler verip anılan parçaları birer-ikişer cümleyle değerlendiren yazara göre, o, Sultan III. Murad (saltanatı: 982-1003/1574-1595) ve III. Mehmed (saltanatı: 1003-1012/1595-1603) zamanının en büyük şairlerinden biridir. Meşhur Terkîb-i Bend'i ve Ziyâ Paşa'nın (1829-1880) söz meydanının bahis konusu eri hakkındaki övücü beyti, onun ne derecede bir kudrete sahip olduğunu gösterir. Yine yazarın kanaatince, Rûhî'nin millî kütüphanemize (miras yahut yadigâr) bıraktığı divan, beğenilen, değerli ve seçkin eserlerdendir.

Bu özden de anlaşılacağı gibi, yazar, Rûhî'nin dîvânından seçtiği bazı beyit ve şiirler üzerinde durmuş; hayatıyla alâkalı çok kısa bilgi vermiştir. Mehmed Muhlis, Fevrî hakkındaki yazılarından birinde, şair tezkirelerindeki mâlûmâtın ne kadar yetersiz olduğunu göstermek niyetiyle Bağdatlı Ahdî'nin (ö. 1002/1593-94) *Gülşen-i Şuarâ* adlı eserindeki Rûhî-i Bağdâdî bölümünün büyük bir kısmını da aktarmıştır.

Müellif, adı geçen yazı dizisinde, ikinci olarak Enderunlu Vâsîf'ın (ö. 1240/1824) divanından bazı beyit ve şiirler naklederek onları da kısaca yorumlamıştır. Makaleye alınan bu şiirlerde aşk hâlleri ve acılarının anlatıldığı, sevgiliden şikâyetler edildiği görülmektedir. Bu "sahâ'if-i âşıkâne", yani âşıkça sayfalardan sonra Vâsîf'ın hakikat levhalarında başka bir şekilde ışık saçıcı olduğunu belirten yazar, hikemî ve fikrî bazı şiirlerinden de örnekler verir. Bunlardan aruzun "mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün" kalıbıyla kalem

alınmış olan “mı sanırsın” redifli gazel, Ziyâ Paşa'nın (1829-1880) aynı kalıpla yazdığı meşhur Terkîb-i Bend'inin “mı sanırsın” redifli bendini andırmaktadır. Vâsıf'ın o manzumesindeki “Her bir har-ı lâ-yefhemi âdem mi sanırsın”, “Her tâc giyen zâhidi Edhem mi sanırsın” gibi mısralarıyla Ziyâ Paşa'nın Terkîb-i Bend'indeki “Âdem görünen harları âdem mi sanırsın”, “Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın” (Süleyman Nazif 1924: 141-142) misali mısraları arasındaki belirgin benzerlik, sonraki şairin öncekinden faydalandığını göstermektedir.⁴

Söz tesir veya faydalanmadan açılmışken, Vâsıf'ın bahis konusu yazıda anılan iki mısrasıyla Attila İlhan'ın (1925-2005) meşhur bir aşk şiirinde tekrar ettiği mısra arasındaki benzeşiye de temas edilebilir. Mehmed Muhlis'in “Vâsıf-ı Enderûni” başlıklı biyografik metninde, onun şiirlerinden seçtikleri arasında şu mısralar da vardır: “Güneh mi eyledim oldumsa ben sana mecbûr”, “Bir gülün mecbûruyum hiç sorma hâl-i zârımı”. Enderunlu Vâsıf'ın, H. 1257 (M. 1841) yılında Bulak'ta basılmış olan dîvânının “şarkıyyât” (şarkılar) kısmında, sevgiliye mecburiyet derecesinde bağlılığını dile getiren daha başka mısraları da mevcuttur. Meselâ “Bir pesendide-edâ dilbere mecbûr oldum” (s. 7), “Sana gâyetle mecbûrum” (s. 25), “Duydu âlem sana mecbûr olduğum” (s. 36), “Mecbûr olup gönlüm sana” (s. 46), “Bir küçük şûha mecbûr oldum” (s. 108). Vâsıf'ın yine aynı senede İstanbul'da basılan divanındaki şu mısra da işaret edeceğimiz benzerlik yönünden dikkat nazarını çekicidir: “Beni bilmez misin ki sana bin cân ile mecbûrum” (s. 59).

Bilindiği gibi Attilâ İlhan'ın *Ben Sana Mecburum* adlı bir kitabı ve bu eserde aynı başlık altında yer alan bir şiiri vardır. Söz konusu şiirde, “ben sana mecburum bilemezsin” mısrası üç kere, “ben sana mecburum sen yoksun” mısrası ise iki kere tekrar edilmiştir. (İlhan 1995: 100-102). Eski ve Yeni Türk Edebiyatı tarihine belli derecede vâkıf olan, o arada bazı divan şairlerinin de eserlerini okuduğu bilinen İlhan'ın, Enderunlu Vâsıf'ın şiirlerini görmüş olması ihtimal dâhilindedir. Eğer kendisi, adı geçen divan sahibinin manzumelerini okumamışsa, o takdirde bir “tevârüd”den bahsedilebilir. Mâlûm olduğu üzere tevârüd, iki şairin tesadüfen ve birbirinden haberleri olmaksızın aynı manada veya aynı kelimelerle bir beyit yahut mısra söylemeleri demektir. (Muallim Nâcî, ts. 293).

Geçmiş şairlerimiz arasında Vâsıf'ın nüktedanlığı, açık ve sade ifadesiyle

⁴Bu konuda daha çok bilgi için bk. Gürel, 122-123.

tanındığını belirten Mehmed Muhlis, tuhaf beyitlerine, gazellerine çok rastlandığını, ciddi bir gazelinde dahi mizaha meylettğini anlatır. Bu makalede Vâsıf'ın H. 1227 (M. 1812-1813) yılında, "Adlî" mahlaslı Sultan Mahmud dilinden gazel şekli ve na't türünde yazdığı şiire de yer verilmiştir. Gerçekten söz konusu na't, Enderunlu Osman Bey'in H. 1257 (M. 1841)'de İstanbul'da (s. 8) ve aynı sene Bulak'ta basılan divanında (s. 9-10) bulunmaktadır. Anılan na'tin, Sultan II. Mahmud (saltanatı 1223-1255/1808-1839) tarafından Hz. Peygamber'in Ravza'sına hediye olarak şamdan gönderilmesi dolayısıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Eyyub Sabri'nin *Mir'âtü'l-harameyn*'i ve Enderunlu Atâ Bey'in *Târîh*'i gibi bazı 19. asır yayımlarında, bu na'ti Sultan II. Mahmud'un Ravza-i Mutahhara'ya şamdan hediye etmesi münasebetiyle yazdığı belirtilir (Eyyub Sabri 1304: 513; Arslan 2019: 630). Aynı şiiri, Ali Emîrî Efendi (1857-1924) de *Osmanlı Târîh ve Edebiyat Mecmûası*'nın 16. sayısında şu başlık altında yayımlamıştır: "Cennetmekân Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni hazretlerinin 1235 senesinde Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Risâlet-penâhiye takdîm eyledikleri murassa' şamdan münâsebetiyle inşâd eyledikleri istimdâdkârâne ve mutazarriâne na't-ı şâhâneleri" (Ali Emîrî 1335/1919: 321-322). Mehmed Muhlis'in yazısından söz konusu manzumenin Vâsıf'a ait olduğu öğrenilmektedir.

Vâsıf'ın şarkılarıyla seçkin bir yer edindiğini belirten makale sahibi, eserlerinin pek çoğunda lafzî yanlışların bulunduğu da temas eder. Onun bu tenkidi, Muallim Nâci'nin *Mecmûa-i Muallim*'de Vâsıf'ı tanıtmak üzere neşrettiği yazısından aldığını tahmin ediyoruz.⁵ Nihai olarak Enderunlu Osman Bey'in Sultan III. Selim devrinin (saltanatı 1203-1222/1789-1807) sonlarıyla IV. Mustafa (saltanatı 1222-1223/1807-1808) ve II. Mahmud zamanı şairlerinden sayıldığını anlatan yazar, Sadrazam Arnavut Halil Paşa'nın yeğeni ve adının Osman olduğunu, "Kilâr Kethudâsı" diye tanındığını, divanının okunmaya lâyık bulunduğunu belirtir.

Bağdatlı Rûhî ve Enderunlu Vâsıf hakkında birer yazı neşreden Mehmed Muhlis, üçüncü olarak na'tlarıyla meşhur Nazîm'i (ö. 1139/1727) söz konusu etmiş ve anılan şaire dair üç sayı süren bir makale yayımlamıştır. Müellif, bu metni, *Mecmûa-i Edebiyye*'de de bazı yazıları yer almış olan İlyas Sükûti'ye ithaf etmiştir. Yazıda söz, güneşin doğuşu ve batışından açılarak insan ömrünün de böyle olduğu, kırk, kırkbeş senenin kırk saniye kadar çabuk geçtiği belirtilir; sonra fânî dünya hayatının hiçliğine aldanmayan, dünya işleri

⁵ "Ekser-i âsârı, husûsiyle gazeliyyât ve şarkıyyâtı bü'l-hevesâne olmakla berâber lafzî, mânevi birçok hatâlarla memlûdur." (Muallim Nâci 1305/ 1888: 169).

kadar ahirete ait amellerle de vakit geçirmiş olan Nazîm'in yalvarışlarına getirilir. Şairin, Allah'a dua niyetiyle söylediği şiirlerden bazı beyitler nakleden Mehmed Muhlis, onları nesre çevirerek açıklamanın mümkün olmadığını kanaatindedir. Yazının sonunda, Nazîm'in H. 12 (M. 18.) asrın en parlak edebî mahsulleri arasında seçkin bir yer tuttuğu, "Kasımpaşalı na't-gû Nazîm Efendi"⁶ diye tanındığı, yüksek ve uzun na'tları, yakarılarıyla ruhumuzu kendinden geçirdiği belirtilir.

Nazîm'e dair ikinci yazısında onun na'tlarından örnekler veren müellife göre, bunlar, daha dünyadayken uhrevi zevklere dalmış yüksek bir fikrin, veli kalbinin halecanlar arasında çıkardığı iniltilerdir. "Şiirin menbaı muhabbetdir" cümlesinin büyük bir gerçeği ifade ettiğini söyleyen yazar, aşkla aydınlanmamış ve yanmamış fikirlerin şiirlerle kaynamayacağı kanaatindedir. İşte Nazîm'in şiirleri de muhabbet darbesiyle sarsılan kalbinin iniltisi, ince fikrinin acıklı bir feryadıdır. Şairin divanındaki âşıkça şiirlerden örnek parçalar aktaran yazar, sevgilinin eziyetlerini ve ondan ayrılık acılarını dile getiren bu lirik sözler karşısında hayıflanarak sevilen kız veya kadınlarda, daha doğrusu güzellerde merhamet olmadığını, onların katı kalplerinde acıma titreşiminin duyulmadığını belirtir. "Koca şâir", "hârîka-i zaman" diye vasıflandırdığı Nazîm'in ümitsizliğini ve ağlayan bulutla dertleşmesini tasvir edici şiirlerinden de parçalar nakleden Mehmed Muhlis, yazısını "Zavallı şair!.." teessüfüyle tamamlamıştır.

Yazar, Nazîm hakkındaki yazısının üçüncü kısmında, ilkin onun can verirken Allah adını anmayı ve İlahi rahmetten ümitli olarak ölmeyi temenni eden beyitlerini aktarır; müminlerin son nefeste imanlarını koruma isteğini güzelce dile getiren bu hazin yakarış "karşısında nasıl titremeyiz?" diye sorar. Mehmed Muhlis, adı Osmanlı Edebiyatını süsleyen Nazîm'in, en çok ibadet eden, en büyük ve yüksek şairlerimizden olduğunu belirterek Sultan IV. Mehmed (saltanatı 1058-1099/ 1648-1687), II. Süleyman (hükümdarlığı 1099-1102/1687-1691) ve III. Ahmed (sultanlığı 1115-1143/ 1703-1730) devirlerinde fesahat ve belâgatıyla söz (şiir) dünyasını doldurduğunu, na'tlarından bir kısmının insanı hayran bıraktığını anlatır.

Müellif, adı geçen şaire dair nihai yazısında, Tayyarzade Atâ Bey'in (1801-1880'den sonra) basılmış *Târih*'inden naklen onun hayatı hakkında bilgi verir.

⁶ Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin (1096-1166/ 1685-1753) *Atrabü'l-âsâr*'ında Nazîm'in doğum yeri ve yaşadığı mahallin İstanbul'da Kumkapı semti olduğu bildirilir. (Es'ad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY nr. 6204, vr. 34a).

Burada Nazîm'in Medine'de bir akşam yazdığı na'tin, ertesi gün sabahleyin Mescid-i Nebevî müezzini tarafından minarede okunması konusundaki menkıbe de anlatılmıştır: Rivayete göre, Hz. Peygamber, rüyada müezzine Nazîm'i göstermiş ve onun akşamleyin yazdığı na'ti beğendiğini bildirmiş... Daha sonra ezan okumakla vazifeli o kişiye bu şiiri öğreterek minarede okumasını buyurmuştur. Anılan menkıbenin, Nazîm'le çağdaş olan Urfalı Nâbî'nin (1052-1124/ 1642-1712) "Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dır bu" mısraıyla başlayan na'ti için de anlatıldığı mâlûmdur (Karahan 1987: 9-11).

Yazara göre, Nazîm, gerek na'tları, gerekse şiirlerinin parlaklığı ve yüksekliği yönünden hakikaten en büyük şairlerimizden biri sayılır. Onun kasidelerinin de na'tlarından pek o kadar aşağı kalmadığını söyleyen Mehmed Muhlis, divanında rastladığı bir Sultan Ahmed methiyесinden bazı parçaları anarak bu büyük, basılmış eserinin okunmaya lâyık olduğunu belirtir.

Mehmed Muhlis'in söz konusu yazı dizisinde en çok yer ayırdığı şair, 16. asrın tanınmış edebî şahsiyetlerinden biri olan Fevrî'dir (ö. 978/ 1571). İlk onun fiziki görünüşünü nasıl tasavvur ettiğini anlatan yazar, Osmanlı Devleti'nin en parlak devri olan Kanuni Sultan Süleyman zamanında söz ülkesinde fesahat ve belâgatiyle gürültü koparan bu ismi, bu mahlası taşıyan şairi tanıtacağını bildirir. Sevda okuyla yaralanmış, sevgi kıvılcımıyla tutuşmuş o şair, birisiyle dertleşme ve gözyaşları dökerek kederlerini dindirme isteği duymaktadır. Kendisi talihsiz, sevdiği ise merhametsizdir. Şu durumda tabiatın ruhundan başka feryatlarını dinleyecek, hâlden anlar bir kişi, hiçbir tanıdığı yoktur. Bundan dolayı zavallı şair, bütün teessür ve duygularını gecelerin karanlıklarına, bulutlara, rüzgârlara, kısacası bütün tabiat ruhlarına emanet eder; böyle teselli bulmaya çalışmıştır...

Fevrî'ye tahsis ettiği ikinci yazıda onun aşk şiirlerinden örnekler veren yazar, bu şiddetli sevginin acı ve zahmetler çektiren, insanı endişelere düşüren hâllerine temas eder. Müellif, aynı şair hakkındaki üçüncü yazısında, kitaplığında bulunan ve kenarına "Dîvân-ı Külliyyât-ı Fevrî" yazılmış bir el yazmasını tanıtmakta; adını hiç görmediği, duymadığı bu şairin eserinden okuduğu parçalara dair intibalarını anlatmaktadır: Onun "şi'r" redifli gazelini okuyunca, bu manzumesi kendisinin hoşuna gider gibi olmuştur. Sayfaları karıştırdıkça güzel şeyler görmüş ve bu divanı baştan sona kadar okuyup inceleme, tanıtıcı bir yazı yazma arzusunu duymuştur.

Söz konusu metindeki şu paragraflar, okunan şiirlerin meydana getirdiği tesirlerin insanın ruh hâline göre değişiklik gösterdiğini düşündürmekte; dolayısıyla sanat eserine dair şahsi intibaların tasviri denebilecek empresyonist tenkidin örneğini teşkil etmektedir: “Bilmem, ben öyleyim, bazı zaman olur ki ehemmiyetsiz bir şeyden saatlerce mütehassis, müte’essir olurum da âdetâ ağlamağa başlarım. İşte bunun için midir, nedendir, Fevrî’nin ekser-i gazellerini okurken, onlar o kadar te’siri hâ’iz olmadıkları hâlde -çünkü birkaç gün sonra yine onları bir daha nazar-ı mütâleadan geçirdiğim vakit o derece mütehassis olmamış idim- gözlerimden yaşlar gelmeğe başladı.

Evet; öyle olacak: Rûh; bâzen herşeyden müte’essir olduğu için, bu divanda okuduklarımın hemen pek çoğu beni pek mütehassis etdi; ben onları güzel buldum!..”

Tenkit türündeki yazılarıyla tanınan N. Ataç (1898-1957), 16. asır Osmanlı şairlerinden Azmî Pir Mehmed’in (ö. 990/ 1582) bir beytine dair duygu ve düşüncesinden bahsederken, şiirler hakkındaki fikirlerin zaman içinde değiştiğini şöyle anlatır: “Harâbât’ın ikinci bölününü, gazellerden alınma ücükler bölününü şimdiye dek kaç kez okudum! Eskiden beğendiğim ücüklerde şimdi bir tat bulamıyorum, buna karşılık eskiden beğenmediklerim de şimdi bana bir güzel gözüküyor. Öyledir yırlar: Gün olur beğenir, gün olur beğenmezsiniz. Kişinin düşünceleri, kanıları gibi beğenisi de, günden güne değişir. Bunun içindir ki bir kimseye ‘En beğendiğiniz yır, en beğendiğiniz ücük hangisidir?’ diye sormak doğru değildir, gününe bakar, saatına bakar. Bana bugün sorsanız, öyle sanıyorum, Azmi’nin ‘Üftâdeler ayağına düşmüş dizin dizin/ Düşmüş yüzüne zülf-i perişan bölük bölük’ ücüğünü gösterebilirim. Türkçenin en güzel ücüğü olduğuna gerçekten inandığım için mi? Yoo! ne var ki benim için bugün yeni bu, *Harabat*’ta kaç kez okumuştum da güzelliğini anlayamamışım, tadına erememişim. Bugünü beklemişim ona vurulmak için.” (Ataç 2005: 175).

Fevrî Dîvânı’nı okuyup bitirdikten sonra bu konuda bir şeyler yazmak için adı geçen şairin kim olduğunu, nerede doğup yerleştiğini, hayatını ve edebî yaşayışını öğrenmek gerektiğini belirten Mehmed Muhlis, kendisinde bulunan tezkirelerde bu ismi görememiş; kütüphanelere giderek mecmua ve tezkireleri gözden geçirmesine, böyle mevzulardan haberdar olabilecek kişilere de sormasına rağmen yine bir bilgiye erişememiştir. Ayrıca şairin divanının nüshasına da başka hiçbir yerde rastlayamamıştır. Bundan dolayı Fevrî’nin zaman içinde unutulmuş edebî şahsiyetlerden olduğu kanaatine varan yazar,

bazı manzumelerinden Kanuni Sultan Süleyman (saltanatı 926-974/1520-1566) ve II. Selim (hükümdarlığı 974-982/1566-1574) zamanları şairlerinden olduğunu anlamıştır.

Bizde meşhurların hayat hikâyelerini içine alması gereken şair tezkireleri araştırılsa da geçmişlerden biri, hatta başta gelen kişilerin edebî hayatlarına dair istenen şekilde bilgi edinilemeyeceğini belirten yazar, o tür eserlerden örnek olmak üzere bazı parçalar aktarır. Şairlerin hepsini kabiliyetli, eşsiz-benzersiz gibi anlatan bu biyografik kaynaklardan faydalanılamayacağını ileri sürer. Bu gibi eserler, şairlerin edebî hayatlarını, hatta ömürlerinin geçiş şeklini içine alması isteğinden vazgeçilse de çoğunun doğum ve ölüm tarihlerini bile ihtiva etmemektedir. Bu sözleriyle geçmiş(büyük)leri hor görmediğini, beğenmezlik etmediğini belirten müellif, onların buldukları zamana uyararak öyle yazdıklarını ve mazur olduklarını söylemekte; maksadının şair tezkireleri “böyle yazılmamalıydı!” diye kendine kendine teessüften ibaret bulunduğunu anlatmaktadır.

Mehmed Muhlis, Fevrî konusundaki müteakip yazısında, geçmişlerin kendilerini halef (sonra gelen)lere biraz olsun tanıtmak için çalışarak şair tezkirelerini ortaya koyduklarını, bu sayede bizim onları kısmen ve ismen de olsa tanıdığımızı belirterek “Bizi, bizim terceme-i hâlimizi, birkaç asır sonra kim bilecek?” diye sorar. Şu bir asra yakın zamandaki meşhurları içine alan bir tezkire meydana getirilmediğini ileri süren yazar, bir ad, san elde etmek için çalıştıklarını, gerçekte bundan başka bir isteklerinin olmadığını, fakat bu arzu ve ümitlerinin meydana gelmesi için ciddi teşebbüslerde bulunmadıklarını itiraf eder. Bizim yazmadığımız edebiyat tarihimizi bir İngilizin (İskoçyalı şarkiyatçı E. J. W. Gibb’in) kılı kırk yararcasına çalışarak *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*’yi hediye ettiğine dikkat çeker. Ona göre, edebiyat dünyamıza bundan büyük bir teşvik düşünülemez. Birçok edebî vazifeleri, matbuat adabını bırakıp saçma-sapan sözlerle uğraşmak, böylece okuyucuyu rahatsız etmek, yakışık almayacak davranışlardır.

Kendisinin tezkirelerden istenen şekilde faydalanmanın mümkün olmadığını anlattığını, bundan, Osmanlı edebiyat tarihi yazılamaz manasının çıkarılmaması gerektiğini ifade eden Mehmed Muhlis, hâl tercümeleri, yani biyografilerin başka, edebiyat tarihinin başka olduğunu belirtir; şair tezkireleri ve edebiyat tarihinin vazifelerini tarif eder. Fevrî konusunda kaleme aldığı sonraki yazılarda, edebiyat tarihi yazmak için yalnız şair tezkirelerinin yetmeyeceğini söyleyen müellif, edebî eserleri anlayarak okumak ve incelemek

lazım geldiğine dikkat çeker. Yine yazısının asıl konusuna dönen tedkik sahibi, Fevrî'nin şiirlerinden anlaşıldığına göre zamanının hakikaten büyük, büyük değilse bile büyükçe şairlerinden olduğunu belirtir ve bir na'tinden aldığı parçanın anılmaya lâyık bulunduğunu söyler. Söz konusu 16. asır şairi hakkındaki son yazısında, onun Hz. Peygamber Harem'inde, yani Mekke ve Medine ile çevrelerindeki belirli mıntıkada söylediği na'ti iktibas eden Mehmed Muhlis, bu şiirin *Fevrî Dîvânı*'nı süslediği gibi, sahibinin ne kadar bir kudret sahibi olduğunu da bize gösterdiğini belirtir. Yazara göre, şairin Arapça ve Farsça gazellerinden de üç dilde olgunlaştığı anlaşılmaktadır. Kendisi tarafından tanıtılmaya çalışılan o edebî şahsiyetin biyografisini bilenler, daha çok bilgi verirlerse edebiyat tarihimize bir hizmet etmiş olacaklardır.

SONUÇ

Mehmed Muhlis'in Bağdatlı Rûhî, Enderunlu Vâsıf, Nazîm ve Fevrî hakkındaki yazılarına dair çalışmamızın neticelerini şöyle ifade etmek mümkündür:

1- Yazarın Bağdatlı Rûhî konusundaki yazısı, derinlemesine bir araştırma ve incelemenin mahsulü olmayıp onun bazı şiirlerine dair intibalarını aksettirmektedir. Mehmed Muhlis, şair hakkında bilgi bulunan Bağdatlı Ahdi, Beyânî, Kafzâde Fâ'izî, Esrar Dede tezkirelerindeki kayıtları derleyip nakletmediği gibi onun divanını dikkatle okuyup bu eserinde hayatı ve şahsiyetine dair mevcut mâlûmatı tesbit ve nakletme yönüne de gitmemiştir. Yazısının sonuna doğru andığı beyitse Bağdatlı Rûhî'nin değil, 18. asır şairlerinden Mehmed Emin Belîğ'in (ö. 1174/1760-61) divanında yer almaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın (1900-1982) Mart 1948 tarih ve 47 numaralı *Aylık Ansiklopedi*'de çıkan "Ruhî Bağdadi" maddesi mütalea edilirse, adı geçen şairin divanı dikkatle okunduğu takdirde hayatı ve edebî şahsiyetine dair azımsanamayacak kadar bilgi ve fikir edinilebileceği görülecektir.

2- Yazarın Enderunlu Vâsıf hakkındaki yazısı da söz konusu şairin bazı âşıkça veya hikemî şiirlerine dair duygu ve düşüncelerini aksettirmekte; edebî kişiliği ve hayatı hususunda kimi sınırlı tesbit ve bilgileri de ihtiva etmektedir. Mehmed Muhlis, anlaşıldığına göre, adı geçen şairin hayatı, edebî şahsiyeti ve şiirleri hakkında bilgi bulunan bütün tezkire, divan, antoloji, tenkit, roman, edebiyat tarihi vb. türden eserleri görmemiş; bu hususta mâlûmat ihtiva eden bir-iki kitaptan faydalanmakla yetinmiştir. Onun anılan yazısından edinilen kayda değer bir bilgi ise "Şemi'dân eyledim ihdâya cür'et yâ Resûlallah" mısrasıyla başlayan gazel şeklindeki na'ti, Sultan II. Mahmud (1199-1255/1785-1839) dilinden yazmış olmasıdır.

3- Mehmed Muhlis, na'tlarıyla meşhur Nazîm'e tahsis ettiği yazılarının ilkinde, önce dünya hayatı ve insan ömrüne dair bazı hüznünlü duygu ve bilgece düşüncelerini dile getirmiş; sonra bir münasebetle asıl konuya gelerek şairin dinî şiirlerinden bahse başlamıştır. Adı geçen "büyük hisli küçücük edîb", aynı edebî şahsiyet hakkındaki ikinci yazısında, onun Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi, saygı ve bağlılığı ustaca dile getiren bir na'tinden parçalar naklederek bunların değerini belirtmiştir. Şairin âşıkça şiirleri konusunda da bazı örnekler gösteren yazar, andığı manzumelere dair fikirlerini de kısaca ifade etmiştir. Mehmed Muhlis, Nazîm hakkındaki son yazısında, *Enderunlu Atâ Târîhi*'nden naklen şairin hayatı hususunda bilgi vermiş; Medine'deyken yazdığı bir na'tin, sabah namazı vaktinde müezzin tarafından mescit minaresinden okunduğunu bildiren menkıbeyi de aynı kaynaktan aktarmıştır. Bu menkıbenin 17. asrın ikinci yarısı ve 18. asrın başlarında yaşamış Nâbi'nin hac seyahati esnasında gazel şeklinde yazdığı bir na'tle alâkalı olarak da anlatıldığı mâlûmdur. Anılan rivayetin hangi na'tin yazılışı hususunda ortaya çıktığını tesbit etmek için daha derinlemesine bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Mehmed Muhlis, daha önce tanıttığı divan şairlerinde olduğu gibi Nazîm'in hayatını yazarken de şuara tezkireleri, Şeyhî Mehmed Efendi'nin (1078-1144/1668-1731) *Vekâyiü'l-fuzalâ'sı* gibi faydalanılması gereken bütün biyografik kaynaklardan istifade etmeye çalışmamış; *Enderunlu Atâ Târîhi*'den nakilde bulunmayı kâfi görmüştür.

4- 16. asır Osmanlı şairlerinden Fevrî'yi de benzer tarzda tanıtan müellifin, şuara tezkirelerinde ona dair bilgi bulamadığını, sorduğu kişilerden de bu mevzuda mâlûmat alamadığını belirtmesi, gerektiği kadar dikkatli araştırma yap(a)madığını göstermektedir. Çünkü söz konusu edebî şahsiyet hakkında Bağdatlı Ahdî, Aşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Riyâzî Mehmed Efendi, Kafzâde Fâ'izî gibi 16 veya 17. asır yazarlarının tezkireleri ile Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn*'inde bilgi bulunmaktadır. Aynı şair hakkında, Kastamonulu Latîfi'nin (ö. 990/1582) şuara tezkiresi, Gelibolulu Âlî'nin (948-1008/1541-1600) Tarihi (*Künhü'l-ahbâr*), Nev'i-zâde Atâi'nin (991-1045/1583-1635) *Zeyl-i Şakâ'ik*'i, Ali Enver'in *Semâhâne-i edebî*, Mehmed Süreyyâ'nın (1845-1909) *Sicill-i Osmânî'si* ve Şemseddin Sâmî'nin (1850-1904) *Kâmûsü'l-a'lâm*'i gibi 19. asrın ikinci yarısında basılmış bazı eserlerde de mâlûmat yer almaktadır.

Mehmed Muhlis'in, çağdaşı bazı yazarlar gibi, şair tezkirelerinde edebî şahsiyetlerin tanıtılış tarzını tenkit ettiği de müşahede edilmektedir. Bu tenkitlerin isabetsiz olduğu söylenemezse de o tarihî biyografik eserlerin,

ulaşım ve haberleşme imkânlarının hayli sınırlı olduğu zamanlarda yazıldığı, ayrıca birkaç değil, çok sayıda şaire dair bilgileri içine aldığı düşünülürse, noksan ve yanlışları bir dereceye kadar mazur görülebilecektir. 13-20. asır arasında yaşamış belli-başlı Türk âlim, şair ve yazarları hakkında bilgi edinilecek biyografik kaynakların mühim bir kısmını şuaara tezkirelerinin teşkil ettiği mâlûmdur. Söz konusu kaynakların bazı kusur, noksan ve yanlışları bulunsa da Türk Edebiyatı tarihi araştırmacılarının onlardan ve mevzularına ait diğer bütün biyografik, bibliyografik, antolojik vb. eserlerden faydalanması lazım geldiği, uzun uzadıya izaha muhtaç olmayacak kadar açıktır. Fakat Mehmed Muhlis'in yazılarını hazırlarken -muhtemelen bilgi ve tecrübe eksikliğinden dolayı- bu kaynaklardan gereği gibi yararlanamadığı görülmekte; H. 1317 (M. 1900) yılında, bir asra yakın zamandaki meşhurları ihtiva eden bir tezkire yazılmadığını ileri sürmesi ise Fatîn Efendi'nin (1229-1283/1814-1866) H. 1271 (M. 1855) yılında basılan *Tezkire-i Hâtîmetü'l-eş'âr*'ından haberdar olmadığı fikrini akla getirmektedir.

Genç yazarın, Türklerin henüz kendi edebiyat tarihlerini yazmamışken bir İngiliz edibinin bu konuda büyük emek mahsulü bir eser ortaya koyuşuna dikkat nazarını çekmesi, milli gayretin tezahürü olan yerinde bir hayıflanmadır. Müellifin burada -muhtemelen eski Osmanlı âlimleri ve divan şairleri hakkında kendi çağdaşları tarafından yazılıp yayımlanan bazı biyografik yazılara işaret ederek- hâl tercümelerinin başka, edebiyat tarihinin başka olduğunu belirtmesi de isabetlidir. Fakat geçmiş asırlarda yaşamış şairler, yazarlar hakkında ilmî araştırma ve yayınlar yapmadan mükemmel bir edebiyat tarihinin yazılamayacağını da göz ardı etmemek lazımdır.

Son olarak Mehmed Muhlis'in dört divan şairi hakkında, bilgi kaynaklarına erişimin hayli sınırlı ve zahmetli olduğu 1900-1901 yıllarında biyografik yazılar yazıp neşrederek bazı geçmiş büyükleri kendi zamanının okuyucularına tanıtmaya çalıştığını, bu metinlerinde Türk Edebiyatı tarihi araştırmacılarının faydalanabileceği bilgi ve intibaların da yer aldığını söylemek mümkündür.

Metin Teşkil Hakkında

Bu çalışmada ilk olarak Mehmed Muhlis'in ele alınıp incelenen yazılarının Latin harflerine çevirisine yer verilmiştir. Anılan çeviriyazı esnasında yazar yahut dizgiciden ileri gelen noksan ve yanlışlar [] işareti içinde giderilmiş; şairlerin divanlarının basma veya yazma nüshaları da göz önünde bulundurulmuştur. Müellifin yazılarındaki manzumelerde kullandığı noktalama işaretleri, zamanımızdaki yaygın tercihe uyularak metne

aksettirilmemiş; geri kalan kısımlardaki aynı türden işaretlerde de gerekli görüldüğünde değişiklikler yapılmıştır. İkinci olarak söz konusu yazılar zamanımızın Türkçesine aktarılmıştır. Belirtilen son kısımda bu metinlerdeki şiirler de köşeli parantez içinde nesre çevrilmiştir.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

-1-

Rûhî-i Bağdâdî

“Gerçek midür bu vâkıa ya bir hayâldür

Ol gonce hâba varmış ola ihtimâldür”

Şems-i tâli', semâ-yı kebûd u sâf ve müşa'sa'ın nihâyet bulduğu âteşli maşrıkdâ lem'a-nisâr olurken, nâgehân kara sehâb-pâreler arasında ebediyyen gurûb etsin, girdâb-ı meçûlâtın a'mâk-ı dehşet-engîzine doğru sönerek süzûlsün!

Çemenler, jâleler, kelebekler, arılar arasında açılmağa başlayan bir gonce-i nev-bahâr u tâbdâr, bulunduğu gülistânın letâfetini henüz görürken haşin bir hazân rûzgârının nefha-i serdiyle kırılınsın, düşsün, pâ-mâl-i adem olsun... Evet; yâni emellerle, bütûn o şümûs-ı münevîre ile ziyâ-bâr bir hayât güzellikler arasında cilve-nümâ olurken bir ka'r-ı hiçîye doğru ufûl etsin gitsin; şükûfezâr-ı cihânda nesîm-i mes'ûdiyet ü ikbâl ile neşve-yâb bir rûh-ı nev-şükûfte nazar-endâz-ı etrâf iken sarsar-ı mevtin bir darbe-i hevlnâkiyle mahvolsun.

Gerçek mi? Efkâr-ı rakîkayı sâatlerce düşündüren, kulûb-ı mütehassiseyi sâatlerce inleyen, çeşmân-ı girye-perveri sâatlerce ağlatan bu acı vâkıa gerçek midir? Âh! Yoksa pîş-i enzârdan şehper-i mevhûmunu tahrik ede ede pervâz eyleyen bir tâ'ir-i hayâl midir?...

Amân yâ Rabbî! Hiç inanılır mı? O, ölsün, onun şu'le-fürûz gözlerini muzlim bir perde kapasın, bir nur, sönsün, mümkün mü? Hiç mümkün mü?

Çünkü bir vücûd-ı nâzenîne, bir hâk-i hûnîn, pek parlak gözlere bir sût-re-i siyah yakışır mı?... Bir nûra, mağrib-i fenâ... Oh! İhtimâl ki o, tatlı bir uykuya dalmışdır. Heyhât!... “Zerd olduğu bu denlü nedendür o gül-ruhun⁷

Ey bülbülân-ı aşk görün bu ne hâldür?” Fakat sararmış, solmuş, niçin?. Hiç uyurken insan sararır mı?.. Ey şâirler, siz, bir çehreden, bir levhadan, bir nazardan, bî-pâyân mânâlar istihrâc eden biçâre sevdâli mahlûklar, siz, bakın, görün, bu ne hâldir?...

⁷ Bu mısra yazıda “Zerd olduğu nedendir acib o gül-ruhun” şeklinde; Bağdatlı Rûhî'nin Arap harfleriyle basılmış divanında ise “Zerd olduğu bu denlü nedendür o gül-ruhun” biçimindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 72). Biz ilkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek divandaki kaydı tercih ettik.

Eyvâh!... Ne büyük felâket!... Acı bir hakikat beyni şiddetle sarsıyor, a'sâbda tâkat-fersâ lerzeler hâsıl ediyor:

“Toprağa saldı bād-ı fenâ berg-i ömrini

Eğdi nihâl-i kâmetini sarsar-ı ecel”

Genç bir hayâtın vefâtına, Bağdad bâdiyelerinin yetişdirdiği Rûhî, bu koca şâir, işte böyle mersiye-hân oluyor ve onunla sahrâ-yı vesî'-i tefekkürâtda bir şelâle-i te'essür husûle getiriyor ki insan, bu te'essür-i rûhâniden müddet-i medîde kurtulamıyor. Ve sonra bu elemeler arasında şâir-i müşârün ileyhin diğer mersiyesinde tesâdüf olunan:

“Felek misin nesin ey cevr-pîşe-i gaddâr

Hemîşe etmedesin âh ü zârı zâr-ı nizâr⁸

Nedür bu vaz'-ı muhâlif bu kâr-ı bîhûde

Nedür bu fi'l-i bed ü bu edâ-yı nâ-hemvâr

Aceb ne hilkat olursun ne cinssin sen kim

Ne rahm var zamîründe ne mürüvvet var

Şerîf zâtların zîr-i hâkde cismin

Degül misin sen eden kût-ı mûr u hûriş-i mâr

beyitleriyle hem-zebân olarak dehre, ta'n-âver oluyor!..

Ya ölüm! Nûr-ı mâsûmiyetle tâbân olan yüzlere reng-i mâtemini saçan bu sadme, kilik-i Bağdâdî'nin:

Garîb vâkıadur⁹ bu aceb ne hâletdür

Şikeste dillere derd ü gam u musîbetdür

Ne hâme şerhi[ni] tahrîr [ider] ne dil takrîr¹⁰

Bir özge vâkıadur bu bir özge hâletdür

mahsûliyle göz önünde teccüm ediyor, ediyor da işte o zamân:

“Ammâ ne çâre¹¹ hükm-i İlâhî yerin bulur

Kan ağlamak müfid değil olacak olur”

⁸ Bu beytin son iki kelimesi, Bağdatlı Rûhî'nin Arap harfleriyle basılmış divanında “zâr ü nizâr” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70).

⁹ Makalede “vâkıadan” biçiminde olan bu kelime, Rûhî Divanında “vâkıadır” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70). Biz belirttiğimiz ikinci kaydı tercih ettik.

¹⁰ Bu mısradaki eksiklik Rûhî Dîvânından tamamlandı. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70).

¹¹ Bu kelimedenden sonra “ki” bağlacı vardır. Kullanılan aruz kalıbını aksattığından onu giderdik.

tesellî-amîz, hikmet-engîz beyti bizi o deryâ-yı melâlden tahlîse çalışıyor. Ne büyük iktidâr!...

*

Koca şâ'ir!

Gülzâr-ı âşıkâneye doğru hırâmân olduğu vakit rûha yine bir başka hissiyât tevdî' eylüyor; kendisini mâşûkasına -izhâr-ı muhabbet ile- ma'a't-tefahhur takdîm ve şâirliğinden bahsederek:

“Şâdmân ol sana meyl eylese cânâ şâir
Benzemez gayrılara rütbede zirâ şâir

Nüktedânlıkda tefevvuk idemez şâire gayr
Kanda¹² otursa olur encümen-ârâ şâir

Halk-ı âlem ne bilür pür-fiten anlar şî'rin
Şâirin kasdını fehm eylemez illâ şâir

Şâir olmak katı¹³ müşkildür [olur] fikr itmen
Söylemekle bir iki beyt her ednâ şâir

Şî're taklîd ider ol denlû edânî var kim
Bulamazsın arasan binde bir a'lâ şâir

Kişi yıllarla gerekdür ide meşk-ı eş'âr
Ana erbâb-ı maârif diyeler tâ şâir

Kanda¹⁴ olsa yürütür kuvve-i¹⁵ tab' ile sözün
Eylemez kimseye âlemde müdârâ şâir”
diyor... Ve kalbini bir dest-i âteşin arasında parçalamağa çalışan sevdâsı kesb-i şiddet etdikce gâh:

¹² Bu kelime, Bağdatlı Rûhî'nin anılan basılmış divanında “kanda” şeklindedir. (s. 203). Eski olduğu için makale sahibi tarafından “Nerde” şeklinde değiştirildiğini tahmin ediyoruz. Biz divandaki kaydı tercih ettik.

¹³ Bu kelime, yazıda “hayli”, Rûhî Divânında “katı” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203). “hayli” kelimesi aruz kalıbının aksamasına sebep olduğu için “katı” kaydını tercih ettik. Mısradaki noksan kelimeyi de bu Arap harfli baskıdan faydalanarak giderdik.

¹⁴ Bu kelime, yazıda “nerde”, Rûhî Divânında “kanda” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

¹⁵ Bu kelime, Rûhî Divânında “kuvvet-i” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203).

“Ben senin bir bağı yanmış cevri-keş bîmârunam
Ey tabîb-i cân kerem kıl çâre-i bîmârun et

Gonce eylerse dehânunla letâfet bahsini
Anı bir sözle¹⁶ esîr-i şîve-i güftârın et”

Ve gâh:

Endüh-ı firkatinden ben hâksâr-ı âlem
Feyz-i muhabbetimden sen şâh-ı âlem-ârâ

Derd-i firâk gâlib dil zevk-ı vasla tâlib
Sabr eylemek ne mümkün Rûhî-i zâr u şeydâ”
tarzında nağme-perdâz oluyor; sonra sevmekten, iltifâtdan mahrum kaldıkça
-kim bilir nasıl?- gözyaşlarıyla:
Anmaz oldun beni âh sen ki¹⁷ muhabbet bu mudur [...]
Ey şeh-i mülk-i kerem şart-ı mürüvvet bu mudur

Bir selâmınla dil-i zârımı şâd eylemedün
Bî-vefâda gözümün nûrı hep âdet bu mudur
diye feryadlar ediyor... Yazık!
Yine her şeyden mehcûr oluyor, birçok ıztırablar, enînler bî-sûd kalıyor.
Me'yûsiyetler, ümitsizlikler içinde ellerini bârgâh-ı Sübhâniyyeye doğru
sâkitâne kaldırıyor ve:
Halâs eyle belâ-yı hecrden al cânımı yâ Rab
Müyesser eyle yâhûd vuslat-ı cânânımı yâ Rab

Bana künc-i belâda mihnet-i hicrânı çekdirme
Safâ-yı vasl ile şâd et dil-i nâlânımı¹⁸ yâ Rab
diyerek hüngür hüngür ağlıyor. Bunu, safha-i tefekkürâtımıza parça parça
yayılan şi'rleri isbât ediyor. Zavallı şâir!...

*

İşte kendisinden bahsettiğimiz Rûhî-i Bağdâdî, Sultân Murâd-ı Sâlis ve

¹⁶ M. Muhlis'in yazısında sehven “sözün” biçiminde çıkmış olan bu kelime, Rûhî Divânında “sözle” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 106).

¹⁷ “Âh sen ki” kelimeleri Rûhî Divânında “mihrünle” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 162).

¹⁸ Bu kelime, yazıda ve Rûhî'nin Arap harfleriyle basılmış divânında “nâdânımı” (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 105), söz konusu eserin Coşkun Ak tarafından yayımlanmış karşılaştırmalı metninde ise “nâlânımı” şeklindedir. (Ak, 2001: 349). Sözün gelişi ve devamına “nâlânımı” kelimesini uygun bulduğumuz için diğerine tercih ettik.

Mehmed-i Sâlis hazretlerinin hengâm-ı saltanatları, yâni dokuz yüz, ya bin veyâ bin on seneleri e‘âzım-ı şuarâsından mâdûddur. Her yolda icâle-i kalem etmişlerdir. Terkîb-i bend-i meşhûru ve Ziyâ Paşa'nın:

“Meydân-ı sühanda yok iken sen gibi bir er
Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber”
sözü ne derece bir iktidârı hâ'iz olduğunu gösterir.

“Giyüp bir âl eteklik hâleden meydâna azm itmiş
Semâda Mevlevî âyînini tasvîr ider mehtâb”
tasvîr-i ulvîsi hakîkaten pek mükemmeldir.¹⁹
Kitabhâne-i millîmize bıraktıkları divân, âsâr-ı nefise ve ber-güzîdedendir.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 10 Ramazan 1317 (11 Ocak 1900), Sayı 31, s. 1-2.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

-2-

Vâsıf-ı Enderûnî

“Belâ bu bir taraftan kendi bahtım da bana düşmen
Ben el çekdim hele her vech ile dâmân-ı matlebden
Yıkıldı hâtırım şimden gerü âlem harâb olsun”

İşte bütün ümidleri, bütün hayâtının güneşleri, zalâm-ı bînihâye-i dehr arasında, yâni reng-i mâtemden daha siyah felâket karanlıkları içinde gurûb etmiş; nazarında kâinâtın hiçbir ehemmiyeti, hiçbir değeri kalmamış; azablar, ıztırlar ile inleyen bir biçârenin feryâd-ı dil-sûzu, bir şâir-i girye-perverin hayâtından bîzâr olduğu zamân ettiği enîn!

Vâsıf'ın pek acı, pek çok közleriyle âlûde bir nâlesil!...

Evet, Vâsıf'ın:

¹⁹ Bu beyit, Bağdatlı Rûhî Divânı'nda bulunmamakta; 18. asır şairlerinden Mehmed Emin Belîğ'in (ö. 1174/ 1760-61) divânında yer almaktadır. (Belîğ 1258/1842: 39-40). Nâmık Kemâl, *Tahrîb-i Harâbat'ta* Belîğ'in “ider mehtâb” redifli gazelindeki iki beyti andıktan sonra, bu sözleriyle Nâbî ve Koca Râgıb gibi, eski fikirlere göre, milletin en büyük şairlerinden sayılan en büyük edipleri “çiğnemiş olması”nı, kabiliyetinin parlaklığına delil gösterir. Sünbülzâde Vehbî'nin (1131-1224/1719-1809) mehtap gazellerine nazire yazmak için yaratılışında ne kadar kuvvet varsa bol bol sarf ederek mâlûm manzumesini meydana getirdikten sonra bir mecmuada Belîğ'in gazelini görünce, “Biz Nâbî ve Râgıb ile uğraşdık; eğer Belîğ'i görmüş olsaydık bu zeminde it'âb-ı tabiat küstahlığını ihtiyâr etmez idik” dediğini belirtir. (Kemâl 1303: 114-115).

“Kalbim, hâtırım pek müdhiş bir darbe-i keder ile kırıldı, parçalandı. Rûhum, belâyâ-yı mütevâliye-i şedîde altında eziliyor; tâlîim de bana düşman oldu; beni zulmetlere gark olmuş bir girdâbda yıldırımlarla tâzîb ediyor. Of!. Dâmân-ı matlebden ben artık el çekdim. Şimden sonra cihân, kulüb-ı beşeriyeyi âlâyiş-i zâhîrisiyle kendine cezbeden bu âlem harâb olsun, mahvolsun!” diye rûhundan, kaleminden gayr-ı ihtiyârî dökülen âh-ı te’essürler!...

“Derûnum inlesin her demde dem-sâz-ı rebâb olsun

Demem dil vasl-ı yâr ile cihânda kâm-yâb olsun”

Bir feryâd daha! Derûnum inlesin, ağlasın, bundan böyle de vasl-ı yâr ile cihânda kâm-yâb olmasın!..

Öyle ya!. Zavallı Vâsıf! Nasıl nâle-bâr olmasın?... Giryenâk, melûl olduğu hâlde sevdiğine niyazlarda, istirhamlarda bulunmuş. Heyhât! Yine küçük bir iltifâta bile nâ’îl olamamış:

“Kabûl etmez benim vîrâne gönlüm gayrı hiç tâmîr

Niyâzım geçmedi dildâra taşa eyledi te’sîr”

Pek yazık!...

*

Âh! Evvelleri, sevdiği âfâk-ı rûhuna muhabbet-nisâr olmağa başlarken kendi:

“Mevsim-i gül rûy-ı rengînle eyler iftihâr

Nev-bahârı n’eyleyim gülzâr-ı hüsnün nev-bahâr”

gibi küçük bir mukaddime-i aşk ile -hafî bir sûretde- izhâr-ı muhabbet ettiği zamân kim bilir ne kadar mes’ûd bulunmakda imiş!..

Sonra da açıktan açığa:

“Reng-i ruhsârın görelden gül gibi

Gül yüzüne âşıkım bülbül gibi

Nûş edip sahbâ-yı²⁰ la’lin mül gibi

Koklasam gîsûların sünbül gibi”

ile ne güzel, ne latîf i’lân-ı muhabbet eylemiş!

Sevdâsı yevmen feyevmen kesb-i şiddet edip de ümîd ettiği vefâyı da göremeyince:

“Güzelsin şûhsun dilbersin ammâ

Ve lâkin mûcid-i resm-i cefâsın”²¹

gibi küçük küçük isnâdâtta bulunmuş ise de yine hiç bir şeye, hiç bir emeline

²⁰ Bu kelime, yazıda “cihân-ı,” Enderunlu Vâsıf’ın H. 1257 (M. 1841)’de İstanbul’da basılan dîvânında ise “sahbâ-yı” şeklindedir. (s. 140). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

²¹ Bu kelime yazıda sehven “hafâsın” şeklinde çıkmıştır. Biz onu divanın İstanbul baskısına bakarak (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 111) “cefâsın” şeklinde düzelttik.

muvaffak olamamış ve:

“Kim etmez ney gibi feryâd elinden

Senin ey şûh u dilber dâd elinden”

diye figanlara başlamış; hayf! Her şeyden mahrum kalmış, o kadar niyazlar kabûl olunmamış; şâir de:

“Sen belle bunu ey gül-i zîbende-nümâyış

Yok gayrı derûnumda benim ülfete hâhiş

Gördükde beni eyleme bîhûde nûvâziş

Küsdüm sana ben nâfile yalvarma barışmam”

“Ömrümde sana geçmedi bir kerre niyâzım

Âşık olayım da ne demek geçmeye nâzım

Bî-lutf u mürüvvet benim ülfet neme lâzım

Küsdüm sana ben nâfile yalvarma barışmam”

diye serzenişlerde bulunmuş!...

Âh! Sevdâlarla mahlûk, sevdâlarla âlûde, sevdâlarla fûrûzân kalbler; hiç muhabbetiyle perveriş-yâb olmakda bulunduğu güzele birdenbire küser mi, darılır mı?... Bu mümkün mü?...

Vâsıf'ın aşkı:

“Gönlüm yeni başdan yine âteşlere yakdın

Yakdın yeniden düzah-ı hicrâna bıraktın”

beytiyle tekrar iştiâl ediyor. Fakat bu defâ mâşûkasını kendisine muğber görünce:

“Hezâr bârını çekmişken âşık-ı mehcûr

Revâ mıdır ki ola şimdi dergehinden dûr

Güneh mi eyledim oldumsa ben sana mecbûr

Kabâhatim ne ne yaptım ne oldu bende kusûr”

bedîasıyla nağme-perdâz oluyor: Gâh:

“Sebebin söyle ne küsdün dil-i biçâreye sen

Sûz-ı hicrân-ı gamınla yetişir yandım ben

Sen dururken kime ben çâk-i giribân edeyim

Kime derdim diyeyim kimlere efgân edeyim”

Ve gâh:

“Dil olmasa bu mertebe rencide gamından

Kim eyler idi böyle şikâyet siteminden

Gel hâlimi bir gör de yakarsan yak efendim

Sensiz bana hasret neler etdi bak efendim”

istirhamlarında bulunuyor...

Of! Bu zâlim, bîvefâ güzeller hiç merhamet ederler mi?...

İşte zavallı Vâsıf, zavallı şâir, artık kendi kendine feryadlara, hasb-i hâllere, şikâyetlere başlıyor:

“Yâr ile âteş-mekân olsam da gülşendir bana
Lâkin ansız gülşen-i âlem de külhandır bana

Şöyle me'yûsum gözümde yok safâ-yı gülsitân
Öyle dil-tengim bu âlem çeşm-i sûzendir bana

Gerdiş-i aksiyle çarhın ben henüz nâ-kâm iken
Her tarafda baht-ı bîdâdım da düşmendir bana

Âh-ı dil-sûz u niyâzım etmedi hayfâ eser
Nerm iken ağyâra yârin kalbi âhendir bana

Kalmadı Vâsıf tahammül yâr ise etmez nigâh
Gûşe-i firkat anun-çün şimdi meskendir bana”

-

“Ol şûh-ı bî-vefâya gönül mübtelâ mısın
Sen tâ bu rûtbe cevr ü cefâya sezâ mısın
Bülbül misâli sen yine feryâda başladın
Ol gül-nihâl-i işveden ey dil cüdâ mısın”

-

“Hâtırım mahzûn bağırm hûn sinem yaralı
Hangi derdim söyleyim dağlarca derdim var benim
Bir taraftan cevr-i yâr bir yan[a]dan yârân gamı
Gayr ile gördükce hem-âgûş-ı ülfet yârimi
Âh edip mümkün mü ifşâ etmemek esrârımı
Bir gülün mecbûruyum hiç sorma hâl-i zârımı
Yâre te'sîr eylemez bir âh-ı serdim var benim”

-

Ben gülünden ayrı düşmüş bülbül-i nâlendeyim
Dinlese bir şeb nevâ-yı nâlemi bülbül yanar”

*

Sahâ'îf-i âşıkânede rûhumuzu bir melâl-i hafinin zebûnu ederek sâatlerce

gaşyeden Vâsıf-ı Enderûnî'nin iktidârı, elvâh-ı hakikatde başka bir sûretde pertev-nisâr olur:

“Bu dâ'ire-i gurbeti âlem mi sanırsın
Envâ'-ı gam u mihneti âlem mi sanırsın

Gam ana denir ki vere şâdî nagam-âsâ
Zu'munca gönül sen de gamın gam mı sanırsın

Her bâde-keşi rind-i cihân-dîde olur mu
Erbâb-ı harâbâtı bütün Cem mi sanırsın

Tahsil-i kemâlât ile kâmil olur insân
Her bir har-ı lâ-yefhemi âdem mi sanırsın

Ârif olamaz terki de terk eyleyen âdem
Her tâc giyen zâhidi Edhem mi sanırsın

Kim bilir nasıl bir me'yûsiyet arasında iken söylediği:

“Âlemin bir pula değmez kuru hayl ü haşemi
Etme ikbâle heves kendine hoş gör bu demi
At gönülden emeli²² çekmeyesin tâ eleme
Ne nevâ-yı nagamı dinle cihânda ne gamı”
ile emsâl-i hikemiyyeden mâdûd olan:

“Dükkânda şî'r meşk olamaz gel eve öğren
Bâzârda kâlâ-yı maârif satılır mı”

Ve:

“Behâyimden sayarmış şahs-ı bî-irfânı ârifler
Değil insanlar ol zümreye hayvanlar ağılarmış”
beyitleri ve:

“Kim olur zûr ile maksûduna reh-yâb-ı zafer
Gelir elbette zuhûra ne ise hükm-i kader
Hakk'a tefvîz-i umûr et ne elem çek ne keder
Kıl sözüm ârif isen gûş-ı kabûlüne güher
Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner

²² Bu kelime yazıda “elemi”, Vâsıf Dîvânı'nın Bulak'ta yapılmış baskısının “şarkıyyât” kısmında ise “emeli” şeklindedir. (Vâsıf Osman 1257/1841: 5). Biz “emeli” kaydını tercih ettik.

Gam u şâdî-i felek böyle gelir böyle gider”

ilh...

müseddesi de işte bize ne derece bir iktidârı hâ'iz olduğunu gösterebilir.

Şuarâ-yı sâlifemiz meyânında latife-perdâzlığıyla, vâzıh, sâde ifâdesiyle şöhret bulmuştur. Tabiat-ı şi'riyyeleri daha on bir, on iki yaşlarında iken küçük küçük eserleriyle tecellî etmeğe başlamışdı.

Tuhaf beyitlerine, gazellerine pek çok tesâdüf olunur. Ez-cümle bir gazeline ciddî ciddî, parlak parlak, kendine mahsus bir tarz-ı bedî' ile rûhumuzu te'essürlere gark ederken letâ'if-güyâne eş'âra da meylettiği görülür.

1227 [M. 1812-1813] târihinde cennet-mekân Gâzî Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni lisân-ı 'âlisinden Ravza-i Mutaharra'ya takdîm kılınan şu tazarru'-nâmesi zikre şâyândır:²³

“Şemi'dân eyledim ihdâya cür'et yâ Resûlallah
Merâmım dergeh-i ulyâna hıdmet²⁴ yâ Resûlallah

Değildir Ravzana şâyeste dest-âvîz-i nâçizim
Kabûlünle kıl ihsân ü inâyet yâ Resûlallah

Kimim var hazretinden özge hâlim eyleyim i'lâm
Cenâbındandır ancak lutf u himmet yâ Resûlallah

Dahilek el-emân sad el-emân dergâhına düşdüm
Terahhum kıl bana eyle şefâat yâ Resûlallah

Dü âlemde kıl istishâb Hân Mahmûd-ı Adlî'yi
Senindir evvel ü âhirde devlet yâ Resûlallah

Vâsıf-ı Enderûnî şarkılarıyla bir mevki'-i mümtâz ihrâz eylemiştir. Fakat ekser-i eserlerinde, şi'rlerinde hatî'ât-ı lafziyye mevcûddur.

Kendileri Sultân Selîm Hân-ı Sâlis'in evâhir-i asr-ı 'âlileriyle Sultân Mustafâ Hân-ı Râbi' ve Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni hazarâtı a'sârı şuarâsından mâdûddur.

Sadrâzam Bostancı başı Arnabud Halîl Paşa'nın yeğeni idi. Diğer isimleri

²³ Bu na't, Vâsıf'ın İstanbul'da Arap harfleriyle basılan divanında bulunmaktadır. (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 8).

²⁴ Yazıda sehven “hidmeti” şeklinde çıkmış olan bu kelimeyi mana, aruz kalıbı ve kafiyeden dolayı “hidmet” şeklinde düzelttik. Anılan kelime Vâsıf'ın İstanbul (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 8) ve Bulak'ta (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 9) basılmış olan divanında da “hidmet” biçimindedir.

Osman olup “Kilâr Kethudâsı” denmekle mârûf idiler.
Divânı hakikaten şâyân-ı mütâleadır.

Mehmed Muhlis,
Mecmûa-i Edebiyye, 8 Şevvâl 1317 (8 Şubat 1900), Sayı 34, s. 2-3.

Sahâ’if-i Şuarâ-i Sâlîfe

-3-

Nazîm

-İlyâs Sükûtî Bey’e-

Hürşid, semâ-yı zî-safâ-yı maşrıkı tezyîn eden bulutların arasında doğmağa başlar. Kâ’inâta ilk nazarlarını atfeder. İlk ziyâları saçar; her şeyi meserretlere gark eder: Gecenin kederleriyle, seherin giryeleriyle mağmûm duran, gözyaşlarına gark olan şükûfelerin o hüzünlerini izâle eder. O yaşlarını bir şu’le-i mes’adet-nisâr ile kurutur.

Leyâl-i sükûn-perverin karanlıklarından tevahhuş ederek âşiyânelerine kaçan, saklanan kuşların gözlerine bir nûr-ı sürûr akıtır.

Çiçekler, yaprakları arasında tebessüm ederler. Kuşlar, sevinçlerini, teşekkürlerini i’lân için şarkılar okurlar.

Güneş, ağır ağır, mütemâdî maşrıktan uzaklaşır, ilerler, ilerler. Gâh bir sehâb-ı siyâh arkasında kalır ve gâh bütün şâşaasıyla, bütün azametiyle görünür. Görünür, her tarafa ifâza-i envâr eder. Böyle böyle zevâle resîde olur. Artık semâda -o günkü- hayâtının yarısı ademe karışmıştır.

Nihâyet bu nısf-ı hayât kadar bir zaman daha geçer; zavallı şems te’essürden âteşin renklere bürünmüş, kanlar içinde kalmış mağribde son bir nigâh-ı tahassürle ufûl eder.

Ah, ömr-i beşer de böyle değil midir?

Fi’l-hakîka analarımızdan doğarız; sâha-i âleme ilk adımımızı atığımız vakit birçok kimseler sevinir. Gözlerimizin ilk bakışları, cemiyet-i beşeriyyeden bir kısmının intizârlardan, kim bilir nasıl üzüntülerden mahzûn gönüllerini akıttığı seylâb-ı saâdetle o elemelerden âzâde kılar; sonra saçdığı şuâ-ı meserretle meşhûn-ı şetâret eder, bırakır. Bu bîvefâ kâ’inâta tulûumuz, onları o kadar sevindirir, o kadar müstağrak-ı eşvâk eder ki, o zaman azamet-i İlahiyyeye karşı secde-âver-i şükran olurlar. Kalblerindeki efvâc-ı sürûru beyân için ortalığı velvelelere, alkışlara boğarlar.

İstikbâle, bahtiyârlığa âid hazîn ninniler, vâlidelerimizin rûhlarında inkişâf eyleyen sürûru beyân ederken yavaş yavaş gehvâre denilen mazik-ı ıztırâbdan tahlîs-i giribân eyleriz.

Sinnimiz yevmen-fe-yevmen terakkî eder; hayâtımız an-be-ân kısalır. Gâh âlâm-ı dehr, dumû'-ı te'essür, bütûn cihânı bize zulmetlere boğulmuş gösterir ve gâh bir saâdet-i nâgehânî arasında unutulmaz dakikalar, sâatler, günler geçiririz.

Kırk sene, kırk beş sene, kırk sâniye kadar çabuk, anlaşılmaz bir derecede mürûr eder. İşte o vakit kendimizi hayâtın ân-ı zevâlinde görürüz. Mâzîye bakarız: Sâha-i mechûlâtın hîçî, muzlim bir yerinde hayâtımızın ekser-i satırları, belki sahifeleri silinmiş kitâb-ı mevhumunu görürüz. Nazarlarımız bu sahâ'if-i bî-fâ'ideyi karışdırırken bir zalâm-ı mübhemiyyet arasında kalır.

Âtiye bakarız: Birkaç nûr-ı ümîd gözlerimizi kamaşdırmağa çalışırken bütûn mevcûdiyyet-i şahsiyyemizin kesif bir karanlık içinde kalması, birdenbire dehşet verir.

Ân-ı zevâlden yâni bu tereffu'dan sonra sukût etmeğe başlarız. Ömrün sukûtu suûdundan daha serî gibi hiss olunur. Of! Artık defter-i hayâtımız kapanır; arkamızdan bir hayâl-i mahûf bizi kovalar. Pişgâhımızda bir mezar açılır. Burası da bir mağribdir. Biz buraya düşeriz; biz burada gurûb ederiz.

İşte hayât-ı dünyeviyye bu kadar fânî, bu kadar ehemmiyetsizdir. Bu derece çabuk geçer, gider.

Evet, ümîdler, bizi iğfâl eder: Cihânda çalışırız, çalışırız, didiniriz, didiniriz. Mevt kollarını germiş, âgûşını açmış olduğu hâlde bize doğru, bizi kucaklamak, âlem-i digere götürmek için koşar. Biz gayr-ı ihtiyârî ona doğru gideriz. Fakat bu hâli bilir miyiz?.. Bu suâle cevâb müşkil!..

Şu âlemdeki istirâhatimizi te'mîn için çalışmağa nasıl mecbûr isek, fikrimizde hâtırası iniltirler husûle getiren âhiret için de o kadar gayret etmekle muvazzafız!.

Bu vazîfe bizi ebedî bir saâdete nâ'îl edebilir. Bu ikinci vazîfeyi ifâ edemezsek azâb-ı sermedî hazırdır.

Âh! Her gün, her vakit işlediğimiz hatâlar, isyânlar, yâni vazîfe-i sâniyeyi ifâ edememeliğimiz, bizim, dehşet uçurumları, cehennem alevleri içinde yuvarlanmamıza bâis olacak!

Ne kadar havf-âver bir hakikat!!!

Cenâb-ı Hakk'ın biz kullarına ihsân buyurmakda olduğu niam-ı bî-nihâyenin, eltâf-ı bî-gâyenin şükrünü, hamdini edâ edemiyoruz.

Ne büyük azâb-ı vicdânî!..

Ne yapalım, ne yapalım?... Bu kadar kusûrlarımızdan, bu kadar hatâlarımızdan dolayı müstehak olduğumuz mahcûbiyyetden, ıztırâb-ı dâ'imîden, ezâ-yı uhrevîden kurtulmak için ne yapalım? Bizi, bütûn mükevvenâtı yaratan Allâh'ın, Allâh-ı Zül-celâlin affına, bir lutf-ı âlü'l-âline

ilticâ etmekden başka elimizden ne gelir?.. Ne yapabiliriz?..

Secdelere kapanalım, feryadlar edelim, gözyaşları dökelim, afv isteyelim!

*

Oh! Taleb-i afv, tazarru', münâcât, ne kadar ulvî, ne kadar sâf, ne kadar rakîkdir!

İşte hayât-ı dünyeviyyenin hiçliğine aldanmayarak, meşâgıl-i dünyeviyye kadar, belki daha ziyâde meşâgıl-i uhreviyye ile dem-güzâr olmuş bulunan birinin, Nazîm'in tazarru'ları, feryadları... Fikrimizi her şeyden tahliye ederek okuyalım, dinleyelim:

Sen eyle devâ şerbet-i afvınla Hudâyâ

Oldu dil ü cân tâb-ı teb-i²⁵ cürm ile haste

-

İmdâd-ı şifâ-hâne-i lutfundan İlâhî

Ey âciz-i dermândelerin dâd-penâhı

-

Yâ Rab dil-i mahzûnumu kıl gussadan âzâd

Fahr-i dü-serâ aşkına eyle beni dil-şâd

Lutf u keremin hürmetine geç günehimden

İhsânına kaldım senin ancak meded imdâd

Âşüfte vü âvâre vü biçâre Nazîm[im]

Eyle dil-i vîrânımı lutfun ile âbâd

Âh! Giryelerle, nedâmetlerle, istigâselerle âlûde bu feryâdlar nasıl şerh olunur, nasıl tefsîr edilebilir?

Fî'l-hakîka:

Yâ Rab! Kalbim, canım bir darbe-i cürm ile hastalandı, cerîhadâr oldu. Onu sen şerbet-i afvınla devâ eyle!

Ey âcizlerin, zavallıların, biçârelerin dâd-penâhı!.. Şifâ-hâne-i inâyetinden imdâd, imdâd!..

İlâhî! Zalâm-ı bî-nihâye-i gam ile ihâta olunmuş kalbimi, fahr-i dü-serâ aşkına âzâde-i ekdâr et. Et de beni, bu mahzûn, müstağfir kulunu dil-şâd eyle! Lutfunun, kereminin binlerce, milyonlarca avâlîme saçdığın tasavvur olunmaz derecede pâyânsız in'âm-ı Sübhâniyenin hürmetine günâhımdan geç!..

²⁵ Bu kelimeler yazıda sehven "tâb-ı şeb-i" şeklinde çıkmıştır. Biz Nazîm Divânı'nı (Çakır 2020: 830) göz önünde tutarak bu yanlış "tâb-ı teb-i" biçiminde düzelttik.

Kime gideyim, ilticâ edeyim?.

Senden başka kim var?.. Beni sen yaratmadın mı? Şemsleri, kamerleri, her biri bir cihân olan ahterân-ı ziyâdârı, nazar-ı hayretle temâşâ ettiğimiz bedâyi'-i gûnagûnu, hulâsa her şeyi, bütûn mevcûdâtı sen halk etmedin mi? Her şey sana sığmaz mı? Senden büyük hiç var mı?..

Evet evet! Bütûn mahlûkâtın penâhı sensin! Senden başka bir Hâlik'in vücûdunu tahayyül mümkün değildir.

Hudâyâ!.. İşte ben senin ancak o azametine sığındım, senin o ihsânına kaldım, imdâd!..

Giryân, bîçâre, zavallı Nazîm'in kalbi vîrândır. O dil-i vîrânımı lutfun ile âbâd et!.. me'alinde olan tazarru'ları, şiirleri izâh etmek nasıl kâbil olabilir?

On ikinci karn-ı Hicrînin en parlak mahsûlât-ı edebiyesi meyânında temeyyüz eden -bahsetmek istediğimiz- Nazîm -ki Kasımpaşalı²⁶ na't-gû Nazîm Efendi nâmıyla meşhûrdur- akıllara hayret verecek derecede ulvî olmakla berâber gâyet uzun olan na'tları ile, tazarru'ları ile rûhumuzu -işte böyle- birtakım serâ'ir-i hafîyye ile gaşy ediyor.

Mâ-ba'di var. Mehmed Muhlis.

Mecmûa-i Edebiyye, 29 Şevvâl 1317 (2 Mart 1900), nr. 37, s. 1-2.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

-3-

Nazîm

(Geçen haftaki nüshamızdan mâ-ba'd)

İnsan bunları okudukca, meâni-i i'câz-nümâ fikre aksetdikce kilik-i Nazîm'e karşı hayrân olmakdan kendini alamıyor.

Nasıl hayrân olunmaz?... İşte daha bir na'tından müfrez bedialar:

“Ey ledünn mektebinin hâce-i ümmî-lakabı

Enbiyâ vü rusûlün zîver-i tesbîh-i lebi

Seyyid-i²⁷ âlem ü âdem sened-i mevcûdât

Mesned-i her-dü-serânın şeh-i vâlâ-hasebi

²⁶ Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin (1096-1166/ 1685-1753) *Atrabül'âsâr*'ında Nazîm'in doğum yeri ve yaşadığı mahallin İstanbul'da Kumkapı semti olduğu bildirilir. (Es'ad Efendi, *Atrabül'âsâr*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY nr. 6204, vr. 34a).

²⁷ Bu kelime makalede “Sine-i”, Nazîm Dîvânı'nda ise “Seyyid-i” şeklindedir. (Çakır 2020: 348). İlkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek daha uygun bulduğumuz ikincisini tercih ettik.

Eşref-i halk-ı cihân pâdişeh-i kevn ü mekân
Tahtgâh-ı şerefin husrev-i ‘âlî-nesebi

Şeh-i tâhir-neseb ü husrev-i pâkîze-haseb²⁸
Hâşimî hem Medenî hem Kureşî hem Arabî

Sühanı rûh-ı mücerred deheni cevher-i ferd
Kân-ı kevnin güher-i mâ-hasal-i müntehabı

Hak risâletle nübüvvetle vücûdın etmiş
Hâdi-i cem‘-i rusûl râhber-i fevc-i nebî

Âferîneş yüzünün suyuna halk olmuşdur
Rahmet-i âlemiyândır o dü âlem sebebi

Neyyir-i burc-ı ezel Ahmed-i mürsel ki anın
Mihrinin lerze virir zerreye şûr u şegabı

Dem-i Rûhü’l-kudûs olsa o şehin lâyıkdır
Matbah-ı izzetinin şu‘le-fürûz-ı hatabı

Bâğ-ı câhında Süreyyâ o saâdet-çemenin
Târem-i rif‘atinin hûşe gedâ-yı inebi

O şehin yazmağa tuğrâ-yı berât-ı na‘tin
Kâtib-i çarhın olursa n'ola efzûn talebi

Düde şeb sûrh şafak hâme şehâb encüm rîg
Mihbere²⁹ mâh-ı felekler safahât haşebî

Ders-i vafında olub mu‘terif-i acz ü kusûr
Akl-ı evvel de ola metn-i senâsında gabî

²⁸ Bu kelime makalede “neseb” şeklindedir. Biz Nazîm Divânı’nı (Çakır 2020: 348) göz önünde tutarak onu “haseb” biçiminde düzelttik.

²⁹ Bu kelime makalede “Micmere”, Nazîm Divânı’nda ise “Mihbere” şeklindedir. (Çakır 2020: 349). Beyitte “hâme, rîg” gibi yazı ile alâkalı kelimeler kullanılarak söz sanatı yapıldığı için biz ikincisini tercih ettik.

Ey fûrûğ-ı dü-ruhı³⁰ her dü-cihân mâh-veşi
Pertev-i hüsn ü cemâli iki âlem güneşi

Bi-hazân serv-i çemân-ı çemen-i Bathâyî
Gülbün-i Ravza-i Yesrib gül-i bâğ-ı Kureşî

Harem-i muhterem-i Ravzasının subh u mesâ
Şehper-i Rûhu'l-emîn olmada çârûb-keşi

Görmedi sâyesini misli gibi ins ü melek
Yerde gökde o şeh-i bi-bedelin yokdur eşi

Böyle olmazdı celî-pertev [ü] 'âlî-kevkeb
Âsitânında zuhal olmasa abd-i Habeşî

Haste-i huşk-leb-i tâb-ı teb-i ma'siyetim
Şerbet-i şefkatine kaldı derûnum 'ataşı

Ey kârî!... Bunlar, bunların hepsi de daha dünyâda iken müstağrak-ı evvâk-ı
uhreviyye olan bir fikrin, bir fikr-i 'âlinin mahsûlâtı, bir kalb-i velînin
halecanlar arasında çıkardığı eninlerdir!...

*

“Şi'rînin menba'ı muhabbetdir!”..

Ne büyük hakikat!. Ne kadar doğru söz!...

Hiç bir vakit sevdânın bir ziyâ-yı hazîni, bir şua'-ı âteşnâkiyle tenvîr
olunmamış, yanmamış fikirler, şi'rîlerle galeyân ederler mi?...

Bir şerâre-i muhabbetle en nâzik, en mühtezz âsâbında bir acı duymayan
kalbler hiç mütehassis olurlar mı?.

Âh! Âteşlerle dolan, dâimâ âteşler içinde yanan şâir dimâğı, hızlı hızlı
darbelerle te'essürâtını, tecessüsâtını beyân eden şâir kalbi nasıl şeydir?..
Bilinemez ki, söylenemez ki!..

Onlar, öyle dimâğlar, öyle kalblerdir ki her biri bir tîr-i sevdâ ile yaralanmış,
her biri bir âteş-i sevdâ ile iştiâl etmişdir.

İşte evvelâ bir darbe-i muhabbetle sarsılan kalb-i Nazîm'in, bu zavallı dil-i
şâirin bir iniltisi, fikr-i rakîkının, fikr-i müştâ'îlinin acıklı bir feryâdını da şimdi
dinleyelim:

³⁰ Bu kelime makalenin aslında sehven “dûzahı” şeklinde çıkmıştır. Nazîm Dîvânı'nı (Çakır
2020: 731) göz önünde bulundurarak “dü ruhi” şeklinde düzelttik.

“Cânân yolunda ölmege lâıyk değil miyim
Kurbânı olduğum sana âşık değil miyim

Olsam aceb mi matla‘-ı mihr-i muhabbetin
Mânend-i subh âşık-ı sâdık değil miyim

Sen âfitâb-ı nâz gönül maşrıık-ı niyâz
İnsâf eyle sana muvâfık değil miyim”

Bu satırları bıçâre Nazîm, etdiği istirhâmların kabûl olunmadığını görmüş de -
kim bilir nasıl bir hâl-i pür-melâlde iken- yazmış?... Öyle ya...

“Cevrin ki senin ey şeh-i bîdâd tükenmez
Her güşede senden sana feryâd tükenmez”

gibi bir nâle-i iştikâdan sonra bir eser-i terahhum gösterilmezse ne
söylenmez?...

Of!.. Onu bir dereceye kadar merhametli zannıyla -bir iftirâk üzerine- sabah
sislerini dağıtan, tâze yapraklara muhabbetini fısıldayan nesîm-i hafife:

“Bir haber gelmedi ârâm-ı dil ü cânımdan
Cânımın cânı habîbimden o cânânımdan

Beni ferdâya salub şimdi kiminle salınur
Haberin var mı sabâ serv-i hırâmânımdan

Yüri ey bâd-ı seher şemmesini arz eyle
O perî-şânıma ahvâl-i perîşânımdan”

hitablarında, niyazlarında bulunduğu zaman ne kadar göz yaşları
dökmüşdür? Yazık!.

O zamanlarda, ondan ayrı yaşadığı hicranlı vakitlerde:

“Yakdı beni âteş-i firâkın
Tâ cânıma geçdi iştiyâkın”

“Sensiz[ce] tenhâ garîb kaldım

Bîmârım [ü] bî-tabîb kaldım”³¹

gibi arz-ı hâllerde bulunmuş, bulunmuş da “Bir lutfuna nâ’îl olurum” diye
birtakım emellerle imrâr-ı evkât eylemiş... Heyhât!...

Hiç mâşûkalarda, daha doğrusu güzellerde merhamet olur mu?... Hiç onların

³¹ Bu beyitteki vezin aksaklığını *Nazîm Dîvânı*’nın şu yazma nüshasına bakarak giderdik: *Dîvân-ı Nazîm*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2817, vr. 78b.

taşdan daha katı kalblerinde bir ihtizâz-ı merhamet hiss olunur mu?...

Nazîm, bu koca şâir, bu hârika-i zamân artık her şeyden ümidini kesmiş, fakat yine bir defâ daha tecrübe-i tâlî' için birkaç söz söylemeği münâsib görmüş de âşıkâne lâkin ciddî bir tavırla:

“Âh-ı seherim nâle-i mestâne mi sandın

Feryâdımı gûş itmedin efsâne mi sandın

Gül ruhlarını arz idüb âteşlere yakdın

Ben bülbül-i şûrîdeni³² pervâne mi sandın”

demiş. Hayf!... Zihnin en derin, en gizli bir yerinde parlayan bu son ahter-i ümîd de sönmüş!.. Bundan sonra kendi kendine hasb-i hâllere başlamış, daha kendi gibi ağlayan bulutlara:

“Felekde sen de mi dûr oldun âfitâbından

Bu rûtbe giryene bâ'is ne ey sehâb senin”

istifhâm-ı beligânesinde bulunmuş!

Zavallı şâir!...

Mâ-ba'di var.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 6 Zilka'de 1317 (7 Mart 1900), Sayı 38, s. 1-2.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

-3-

Nazîm

(Geçen haftaki nüshamızdan mâ-ba'd)

O vakit ki cihânın fâniliğini düşünürüz, hayâtın son dakikaları hâtıra gelir; ölüm, bütün dehşetiyle göz önünde tecessüm eder; secdelere kapanırız, tevbeler ederiz, fikrimizde dolaşan söylemek istediğimiz: “Allah son nefesde îmânımızı saklasın.” sözlerini:

“Ümmîdim odur rûhumı kabz eylediğinde

Gül-berg-i hayâtım olıcak mevt ile berbâd

Zikrim ola Allâh-ı Ganî celle celâlüh

Fikrim ola hep zemezme-i amme nevâlüh”

yolunda Nazîm'in kilik-i bedâyi'-perveriyle tasvîr edilmiş görürsek bu tazarru'-ı hazînin karşısında nasıl titremeyiz?.

*

³² Bu kelime, Nazîm Divânı'nda “şûrîdeyi” şeklindedir. (Çakır 2020: 624).

Nâmı târîh-i edebiyât-ı Osmâniyyemizi tezyîn eden Nazîm en âbid, en büyük, en ‘âli şâirlerimizdendir. Sultân Mehmed Hân-ı Râbi‘ ve Süleymân Hân-ı Sâni ve Ahmed Hân-ı Sâlis hazarâtının a’sâr-ı ‘aliyyesinde velvele-i fesâhat ve belâgatıyla cihân-ı sühanı doldurmuşdur. Öyle na‘tlarına tesâdüf olunur ki insan engüşt-ber-dehân-ı hayret olmakdan kendini alamaz.

Târîh-i Atâ, terceme-i hâlınden bahs ile şu meâlde der ki:

“Kendisi sarây-ı hümâyûna dâhil olmasıyla berâber tahsîl-i ilm ü mârifete verziş ederek ashâb-ı fazl ü kemâlden ve zurefâ-yı şuarâdan mürebbisi olan zâtın teşvîk u himmetiyle az zamanda ulûm-ı Arabîyye’den ahz-ı icâzet ve Fârisîyi taallûmle³³ tetmîm-i mârifet etmiş ve bu esnâda vazîfe-i mevdû‘asını hüsn-i ifâ etdiğinden dolayı nevbetçi başılık gediğini ihrâz eylemiş idi.

Bu cihetle iktisâb-ı haysiyyet etdikden sonra bâzâr başılık nân pâresiyle çerâğ olmağı taleb etmesi üzerine kendilerine pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyenin mîve bâzâr başılığı hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî ile tevcîh buyrulmuşdur.

Bu evânda Enderûn-ı Hümâyûnda ibâdet ve şi‘r ü inşâ ile iştigâl eylemekte idi. Tanzîm ve inşâda başladığı nuût-ı şerifeye hîn-i devâmında bâzı işârât-ı mâneviyye üzerine [hacc-ı şerîfe] azîmete niyyet ve bu kararı mücebince nihâyet hâk-i atebe-i şefâat-kevkebe-i Hazret-i Risâlet-penâhiye rû-mâl olmak şerefiyle müşerref olmuş idi.

Medîne-i Münevvere’de mücâvir bulunduğu esnâda bir gece tanzîm ve tesvîdine muvaffak olduğu na‘t-ı Nebevînin telezzüz ü tefahhurıyla uyudukda kendisini huzûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhîde dest-beste-i tâzîm ve müstağrak-ı sürûr u mefharet görmesi ve lisân-ı merhamet-unvân-ı Seyyid-i Kâ’inâtdan ‘Bu akşamki na‘tın da güzel olmuş’ iltifât-ı hümâyûn-ı Cenâb-ı Peygamberisine nâ‘il olmuş bulunduğu zaman uyanıp, mü‘ezzin efendinin câmi‘-i şerîf minâresinde -vakt-i seherde- henüz müsvedde hâlinde daha tebyîz bile edilmemiş ve hiç kimseye gösterilmemiş na‘t-ı şerîf-i mezkûru akîb-i “es-salât”da bülend âvâz ile okuduğunu işitdikde hayretlere dûçâr olmuş ve mü‘ezzini görmek için dışarı çıktığı vakit mü‘ezzinin de -kırâati ikmâl ederek- kendine doğru gelmekte olduğunu görünce taaccübü bir kat daha artmış ve hemen su’âle âgâz etmek üzere iken mü‘ezzin efendi ‘Bu gece Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri- âlem-i menâmda- bana sizi gösterdi ve akşam inşâd buyurulan ve henüz müsveddede olan na‘tı tâlîm ve makbûl-i hümâyûnları olduğunu i‘lânen ve tebşîren minârede kırâati fermân ve tefhîm buyurdular. Ben de sizi tebşîr ederim’ demiş ki kendileri Türk şuarâsının en memdûhlarındanır.”

³³ Bu kelime yazıda sehven “tâlimle” şeklinde çıkmıştır. *Atâ Târîhi*’nin 4. cildi 151. sayfasında “taallûmle” biçimindedir.

İşte yine tekrâr edelim: Nazîm gerek bu cihetle ve gerek eş'ârının parlaklığı ve 'âlîliği cihetiyle hakîkaten en büyük şâirlerimizden mādüddür. Kendisi kadar na't söyleyen bir şâir daha gelmemiştir. Kasîdeleri ise na'tlarından pek o kadar aşağı kalmaz. Dîvânı[nı] açıp da şöyle tesâdüf etdiğim bir kasidesinin şu parçalarını zikretmeden geçemedim:

Dehrin şeh-i hümâ-fer sultân-ı kâmrânı
Hân Ahmed-i muzaffer sâhib-kırân-ı sâni

Keyhusrev-i cüvân³⁴-baht Efrâsiyâb-ı Cem-taht
Eyler hücûmı dil-saht Hûşeng ü Kahramân'ı

Dâdâr-ı dâd-perver Dârâ-şükûh u leşker
İskender'e berâber der-bân-ı âsitânı

Şâh-ı sipihr-eyvân şâhen-şeh-i cihân-bân
Hâk-i derinde Keyvân bir zengi pâsbânı

Kâr-âgehi ibâdın sultânı her bilâdın
Evreng-i adl ü dâdın hâkân-ı kâr-dânı

Mahkûmı halk-ı âlem Rûm u Arab³⁵ Acem hem
Şevketle re'y-i a'zam Hindû-yı pîl-bânı

Hurşid ü meh mehârı heft âsumân katârı
Çarh-ı berîne sârî fermân-ı³⁶ sârbânı

Hâdim derinde Cemşid çengî-i bezmi nâhid
Sad zîb ü ferle hürşid tâvus-ı gülsitânı

Mehce meh-i münevver gülmîh-ı çetri ahter
Zer şemse şems-i enver her lem'a rîsmânı

³⁴ Bu kelime makalede "cihân", Nazîm Dîvânı'nda ise "cüvân" şeklindedir. (Çakır 2020: 333). Biz onun divandaki şeklini tercih ettik.

³⁵ Makalede bu kelimedden sonra "vâv" (u) vardır. Veznin aksamasına sebep olan ve Nazîm Dîvânı'nda da bulunmayan (Çakır 2020: 333) bu fazlalığı giderdik.

³⁶ Bu kelime makalede "ferdân-ı" şeklindedir. Biz Nazîm Dîvânı'ndaki şekli (Çakır 2020: 333) göz önünde tutarak onu "fermân-ı" biçiminde düzelttik.

Avn-i Hudâ penâhı feth ü zafer sipâhı
Nusret refik-ı râhı tevfik sâye-bânı
Büyük, matbû' divânı şâyân-ı mütâle'adır.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 13 Zilka'de 1317 (14 Mart 1900),
Sayı 39, s. 1-2.

Terâcim-i Ahvâl

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

-4-

Fevrî

Fevrî; onu ben böyle tasavvur ediyorum: Zamânın keder rüzgârlarıyla ağarmış, keder rüzgârlarıyla karışmış uzun saçları, omuzlarına dökülmüş. Çatık, siyah kaşlarının, o iki hilâl-i zekâ-nümânın altında parlayan gözleri, o iki mihr-i dehâ, geniş nâsiyesine, heybetli çehresine başka bir azamet, başka bir ulviyyet vermiş.. Bâzı yerlerine şitâ'-i meşakkatin berf-i ıztırâbı serpilmiş sakalı, her vakit dökülen bârân-ı te'essürün, gözyaşlarının altında pek uzamış.. Üzerinde, bulunduğu zamânın soluk ve fersûde bir libâsı.. Başında eski, sararmış bir sarıkl!..

Bilmem; ben zâde-i hayâli, zâde-i tabîatı olan eserlerine bakarken, onları okurken onlar, o metrûk biçâreler, bana böyle anlatıyor, bana böyle söylüyor!.. Kâriler!

Sultân Süleymân-ı Kânûnî; zulmetler arasından sıyrılmış da günün envâr-ı bî-pâyânına gark olmak üzere bulunan fecir gibi, şeb-i cehâletden kurtularak, sabâh-ı terakkiye girmeğe başlayan garb ufuklarında hürşid-i muzafferiyetini müşa'şa' bir günün âgüşundan çekilmiş de karanlıkların sinesine doğru atılmağa çalışan şafak gibi, bir rûz-ı fazl ü kemâlden ayrılarak, yavaş yavaş zalâm-ı tedenniye dalan şark semâlarında bedr-i satvetini, bütün kuvvetiyle, bütün şiddetiyle parlatdığı zaman, iklim-i sühana, fesâhat ve belâgatiyle velvele-endâz olmuş bu şâiri, Fevrî'yi bilmezsiniz değil mi?.. Bu nâmı, bu nâmda bir şâiri, hiç, hiç işitmediniz, tanımazsınız değil mi?..

Senelerin sehâ'ib-i nisyânına bürünerek nazardan nihân olan, unutulmuş bu şâiri, bu şâir-i rikkat-perveri, bilmediğiniz bu zâtı işte şimdi size takdim ediyorum; size tanıtacağım!

Bir tîr-i sevdâ ile yaralanmış, bir şerâre-i muhabbet ile iştiâl etmiş kalbinde öyle acılar duyarmış ki!

Birisiyle hasb-i hâl etmek, bitip tükenmeyen dertlerini, hicranlarını ona söylemek, ağlamak, mebzûl, pek mebzûl gözyaşları dökmek, gecelerin sine-i

muzliminde bî-hâb ü bî-mecâl inleyen, dâimâ inleyen rûhunun, bî-pâyân kederlerini bununla teskin etmek istiyormuş... Heyhât!..

Kendi tâli'siz... Sevdiği merhametsiz!.. Ne yapmalı?.. Rûh-ı tabiatdan başka feryadlarını dinleyecek, hâl-âşinâ hiç, hiç bir şeye mâlik değil!..

Bunun için zavallı şâir, bütün te'essürâtını, bütün hissiyatını, ona, leyâl-i sükûn-perverin ye'sli karanlıklarına, hiç ârâm etmeyen girye-dâr bulutlara, çektiği ıztıraablardan gâh inleyen, gâh -tâkatsiz, kuvvetsiz kalarak- hafif hafif yalnız teneffüs eden rûzgârlara, el-hâsıl gumûm-ı bî-nihâyesini hep, hep dinleyen bütün ervâh-ı tabî'ata tevdi' eder ve bununla tesellî bulmağa çalışmış!..

Güneşi, bu perî-i nûru müşa'sa' âgûşuna alan maşrika -onu, o gök perisini karşılamak için- biriken müzehheb bulutlar, artık yavaş yavaş uçuşurken, hilâl; mağribin penbe semâsında bir hüzne müstağrak olduğu hâlde gâ'ib olmağa başlarken, zılâl-i seher içinde sahrâlara inen sisleri dağıtarak tâze, yeşil yapraklara, rengârenk çiçeklere, serâ'ir-i muhabbeti fısıldayan nesim-i hafife, çektiği ıztıraablardan, sevgilisini haberdâr etmesi için:

Ey peyk-i sabâ hâlimi var yâre haber vir
Dil derdini lutf eyle o dil-dâra haber vir

Uğrarsa yolun kûyına ol serv-i revânın
Ben bülbülünün zârın o gülzâra haber vir

Kan yutdığını bu dil-i bîmâr demâdem
Billâh var ol gamze-i hûn-hâra haber vir

(Mâ-ba'di var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 1 Receb 1318 (25 Ekim 1900), Sayı 1, s. 7-8.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlifeden

-Mâ-ba'd-

Ben haste ne çekdüğimi bâlîn-i belâda
Lutf eyle var ol gözleri bîmâra haber vir

Zülfî hevesi eyledüğünü beni mecnûn
Ol Leyli³⁷-sıfat zülfî siyeh-kâra haber vir

³⁷ Bu kelime, makalede "leyl", *Fevrî Divânı*'nda ise "Leyli" şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser

Kan itdiğini lâle gibi bağrumı firkat
Ol gonce-dehen ol ruhu gül-nâra haber vir

Fevrî'ye ne zecr itdüğünü hâr-ı melâlet
Ol bülbül-i güyâ gül-i bî-hâra haber vir
diye tevdî'-i esrâr edermiş!..
Biçâre şâir!..

Âh! Sevdâ!.. Mâsum kalblere, ıztırâbât-ı mü'ellimeyi, hakâ'ik-i müdhişeyi –girer
girmez- anlatan, zavallı hayâtı -ölüme kadar imtidâd eden- azablarla
sürükleyen, inleten bu belâ-yı cân; rûhunu yakmağa başladığı zaman, Fevrî;
bir mestî-i garâm içinde, mâşûkasının yâhûd onun hayâlinin karşısında:
Ruhsâr-ı tâbdârun müşğîn nikâb içinde
Şems-i münîre benzer ey meh sehâb içinde

Cânâ hevâ-yı zülfün çeşm-i pür-âbum içre
Bâd-ı nesîme benzer kalmış habâb içinde
diyor.. Ve istikbâli pek acı olan bir neş'eye kapılarak:
Cûş u hurûş demleri işret zamânıdır
Devr-i cüvânî aşk u muhabbet zamânıdır
zemzemesiyle deryâ-yı muhabbetin emvâc-ı meşakkat-perverine kendini bütün
bütün teslim ediyor!..

Yazık!..

Ahter-i ümidinin kendine lâ-kayd güldüğünü görünce:
Dil yanar nâr-ı belâda yâr gâfil n'eyleyim
Sûziş-i pervânedan şem'-i şebistân bî-haber
diye birçok endişelere dūçâr oluyor!.. Sonra muhabbetini, ona daha beligâne
anlatmak için:
Zâr ü nizâr u haste biçâreyem fakîr
Derd-i belâ-yı aşka esîr olmuşam esîr

Hüsn ehli içre gerçi sana yokdurur misâl
Aşk ehli içre bana dahi olmaya nazîr
diyormuş!.. İşte o zaman işvekâr sevgilisinin nazlarından, istiğnâlarından
başka hiçbir şeye nâ'îl olamadığından daha ziyâde bir cür'etle:

Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 104a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 135b).

Mâlik-i iksir-i aşkam dirlik âsândur bana
Âlemin sîm ü zeri hâk ile yeksândur bana

Hâtırum hoşdur begüm rahm eylemezsen eyleme
Cevr ile kahr itdigün lutf ile ihsândur bana

Eyler iken dil reh-i mihründe da'vâ-yı kemâl
Şevk ile şân virmemek aşkunda noksândur bana

Fevri'yi mensûb dirlermiş kapundan gayrıya
Hiç inanma sevdiğim vallâh bühtândur bana
diye nağme-perdâz oluyormuş!..

Of!.. Hiç güzellerde merhamet olur mu?.. Hiç onların taşdan daha katı kalplerinde bir ihtizâz-ı merhamet hiss olunur mu?. Zavallı Fevrî; ümîd ettiği vefâyı göremeyince gâh:

Yüri hey ahdi yok ikrârsız peymân-şiken dilber
Yüri hey pâresi³⁸ ferdâsı bî-hadd gamze-zen³⁹ dilber

Yüri hey lutfi yok insâfsız⁴⁰ bî-rahm ü bî-şefkat
Yüri hey cevri çok zulmi oransız pür-fiten dilber

Yüri hey çeşmi kâtil hâli⁴¹ zâlim bî-emân âfet
Lebi kanlar içici gamzesi nâvek-fiken dilber

Yüri hey nâr-ı gamla pûte-i mihnetde kâl idüb
Beni altun gibi zerd eyleyen sîmîn-beden dilber

³⁸ Bu kelime, makalede “yaresi”, *Fevrî Dîvânı*'nın bir yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a) ise “pâresi” şeklindedir.

³⁹ Bu kelime, makalede “gamzeden”, *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) “gamze-zen” şeklindedir.

⁴⁰ Bu kelime, makalede “ikrârsız”, *Fevrî Dîvânı*'nın göz önünde tuttuğumuz iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) “insâfsız” şeklindedir. Biz yazma nüshalardaki kaydı daha uygun bularak diğerine tercih ettik.

⁴¹ Bu kelime, makalede حالى şeklindedir. Fakat biz beyitte sevgilinin “çeşm” (göz), “leb” (dudak), “gamze” gibi bedenî güzelliklerinden bahsedildiği için bu kelimenin insanın vücudu, bilhassa yüzündeki siyah beni manasında حالى olduğunu, mürettep yanlışından dolayı böyle çıktığını düşünüyoruz. Nitekim bu kelime *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) bu kelime حالى biçimindedir.

Yüri hey kendi gülzâr-ı ferâgat özleyen gülbün
Nihâl-i hecri⁴² bâğ-ı cân-ı Fevrî'de diken dilber

Bu denlü cevri bu denlü cefâ bu denlü mihnetler
Seni cândan seven âşüfte şeydâya neden dilber
der ve gâh:

N'ola sen germ olub dersen muanber⁴³ kâkülüm vardur
Benim de dūd-ı âhumdan başumda sünbülüm vardur

Benefşe zeyn idersen sen hatundan ârızun üzre
Benüm de kanlu dâğumdan nice tâze gülüm vardur

Dehân adlu senün bir tâze goncen var ise ey gül
Gönül derler benüm de bir nevâ-keş bülbülüm vardur

İçersen mey gibi sen âşık-ı şûrideler kanın
Benüm de hûn-ı eşkûmden iki şişe mülüm vardur

Hatun irişmedin sen zulm idüb Fevrî'yi öldürme
Benüm ömrüm benüm cânum benüm rûhum ölüm vardur
diye serzenişlere, şikâyetlere başlarmış!
Âh!.. Bu bî-vefâlar!..

Artık ince, penbe, şeffaf sislere bürünmüş sâf bir fecr-i rebî', bir ihtişâm-ı
azamet-nümün ile cihânı müstağrak-ı envâr eden hürşid, bir semâ-yı necm-
âlûd, el-hâsıl bütün şa'sa'a-perver, latif levhalar, nazarında muzlim!..

Şems-i dıraşân-ı ikbâlini tulû' edecek zannederken, hürşid-i âmâlinin hûnün
bir gurûbunu görüyor!..

Pek yazık!..

İşte zavallı Fevrî, zavallı şâir; o zaman feryadlara, şikâyetlere başlıyor:

⁴² Bu kelime, makalede "hecri", *Fevrî Divânı'nın* göz önünde bulundurduğumuz bir yazma nüshasında ise "cevri" şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a). Anılan kelime, yazarın örnekler seçtiği nüshada "hecri" şeklinde olabilir. Nitekim bu kelime *Fevrî Divânı'nın* başka bir nüshasında (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı nr. 763, vr. 133b) "hecri" biçimindedir.

⁴³ Bu kelime, makalede sehven "muğber" şeklinde çıkmıştır. *Fevrî Divânı'nın* iki yazma nüshasını (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 98b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 130a) göz önünde bulundurarak onu "muanber" şeklinde düzelttik.

Cennet-i vaslın dilerken saldı nâr-ı firkate
Hey Muhammed ümmeti öldüm şefâat yok mudur

Hadd ü kaddinle be hey kâfir⁴⁴ beni itdün helâk
Yohsa⁴⁵ rûz-ı mahşer olmaz mı kıyâmet yok mudur

Câna te'sir eyledi derd ü belâ şimden gerü
Dâr-ı ukbâdur bana dârü'ş-şifâ şimden gerü
(Mâ-ba'di var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 8 Receb 1318 (1 Kasım 1900), Sayı 2, s.12-13.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlifeden

-Mâ-ba'd-

Gel tabibim itme şerbetle cefâ⁴⁶ şimden gerü
Zahmete girüp ilâc itme bana şimden gerü
“Derdime ölmekden özge yok devâ şimden gerü”^[*]

Câna geçdi gamze-i kattâl-i neşter-peykerün
Sine-i bîmârum itdi şerha şerha hançerün
Dil yolunda urdı âhir terkini cân ü serün
Âhîret hakkın helâl itsün harâmî gözlerün
“Dünyede⁴⁷ dirlik harâm oldu bana şimden gerü”

Bâğ-ı hüsn içre rakîb aldı gül-i nev-resteyi
Hâr-ı gamda kıldı nâlân bülbül-i dem-besteyi

⁴⁴ Bu kelime, makalede “dilber”, *Fevri Divânı'nın* göz önünde bulundurduğumuz üç yazma nüshasında ise “kâfir” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 100a, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 50b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 131b). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

⁴⁵ Bu kelime, makalede “yoksa”, *Fevri Divânı'nın* göz önünde bulundurduğumuz üç yazma nüshasında “yohsa” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 100a, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 131b; İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 50b).

⁴⁶ Bu kelime, yazıda “devâ”, *Fevri Divânı'nın* göz önünde bulundurduğumuz bir yazma nüshasında ise “cefâ” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 76a).

[*] Zekâi Efendi.

⁴⁷ Bu kelime, makalede “Dünyeden” şeklinde çıkmış; *Fevri Divânı'nın* bir yazma nüshasında ise “Dünyede” biçimindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 93b).

Yâr hergiz anmadı bu hecr ile peyvesteyi
Dest öpdü düşmene terk itdi ben dil-hasteyi
Ey ecel billâh gel bizden yana şimden gerü

Cân ü cigerde oynadı tîr-i⁴⁸ cefâ meded
Yay oldı kâmetim meded ey kaşı ya meded

Boynuna alma mazlememi kâkülün gibi
Öldürme hecr ile meded ey pür-cefâ meded

Hecr-i lebünle geldi meded cânım ağzuma
İsâ-nefeslik it yetiş ey dil-rübâ meded

Fevrî-i zâr u haste-dile ey tabîb-i cân
Vaslunla çâre eyle bi-hakk-ı Hudâ meded

Öteye beriye dağılmış kitapları geçenlerde meşâgıl-i kesireden biraz vakit bularak epeyce bir zamandan beri dûçâr oldukları bu perişânîden kurtarmak için tertîb ederken, birkaç asır evvelki zamânı, o zamanki san'at-ı teclîdi, pîşgâh-ı tefekkürâtda, nazargâh-ı tahayyülâtda açan kabı, cildi; üzerinden geçen senelerin insafsız rûzgârlar ile sarıya mâ'îl bir levn almış, daha doğrusu bî-reng kalmış ve kim bilir ne kadar mütehassis ellerin bitip tükenmeyen temasları, nevâzişleri ile her tarafından yırtılmış, parçalanmış; bir kenârına güzel bir sülûs ile “*Dîvân-ı Külliyyât-ı Fevrî*” yazılmış kalınca, dört yüz elli sahîfelik kadar bir kitap elime geçti. Vâkîâ ben buna -bu vakte kadar- birkaç defâ daha o yüzlerce mücelledâtın arasında tesâdüf etmiş idi isem de, yazısının tâlik yazmağa yeni başlamış bir kâtibin kaleminden çıkmış olmasından münbais okunaksızlığı, onu mütâlea, onu tedkîk için bende uyanan his ve ârzûya karşı gelmiş idi. Binâ'en aleyh onun yalnız bir dîvân olduğunu anlayarak bir köşeye atıvermiş idim! İşte bu defâ onu görür görmez birdenbire “Fevrî” nâmı, nazar-ı dikkatimi celbetdi. Çünkü târîh-i edebiyât-ı Osmâniyemize mümkün olabildiği kadar kesb-i vukûf etmek emeliyle okumuş olduğum mecmûaların, tezkirelerin hiçbirinde bu nâmı görmemiş, hiçbir kimseden de bu ismi, işitmemişdim. Bu büyük, yazma dîvânı açdım:

Olmasa âh-ı derûnum gibi âteş-bâr şî'r
Âhen-i kalb-i nigâra eylemezdi kâr şî'r

⁴⁸ Bu mısram 3-5. kelimeleri makalede yanlışlıkla جفاده اویندی بئر şeklinde çıkmış; *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında ise “cigerde اویندی (oynadı) tîr-i” biçimindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 93b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı nr. 763, vr. 123a).

Çeşmüne aynı müşâbih olmasa ey kaşî ya
[Olamazdı böyle manzûr-ı ulü'l-ebşâr şî'r]⁴⁹

[Noktalar sanma yüzinde hûn-ı eşk-i çeşmidür]
Firkatünde⁵⁰ kanlar ağlar hâlîme her bâr şî'r

Olsa dîvânım aceb mi mushaf-ı erbâb-ı aşk
Hizb ana her bir kasîde 'aşr ana tekrâr-ı şî'r

Fevri'nin her beyti bir nev-hatt güzel mahbûbdur
Kim yazılmış her birinün ellerinde⁵¹ var şî'r

gazeli tesâdüf etdi. Okudum; hoşuma gider gibi oldu. Daha sahifeleri karıştırdıkça güzel şeyler gördüm. Bu dîvânı, yukarıdan aşağıya kadar okumak, tedkik etmek, sonra da bunun için bir şeyler yazmak istedim. Bunun üzerine mütâleaya başladım.

İnsan, bâzı dakikalar olur ki, her şeyden müte'essir olur.. Sâatlerce düşünür... Mübhem bir istiğrâk arasında ağlamak derecelerine gelir... Bir nazarın, kalbinde nâgehân bir yara açdığını hisseder.. Güneş, alevler içinde yanan âşık-ı mağribin kucağına atılırken; semâda bir pervâz-ı meftûnâne ile uçan bir bulut parçasının, üzerine nûr serilir mâî denizin, o deryâ-yı sâf u müşa'sa'ın; sîne-i minâîsinde, sîne-i münevverinde ufuklara, handân, zîver (?) ufuklara doğru süzülen bir vapurun, hattâ mini mini, kanatları eşî'a-i hürşid ile altunlanmış bir kuşun söylediği hazîn bir neşîdenin, oh!... her levhanın, her şeyin rûhunda kim bilir neden birdenbire husûle getirdiği amik bir kederin zebûnu olmakdan kendini alamaz!..

Bilmem, ben öyleyim, bâzı zaman olur ki ehemmiyetsiz bir şeyden sâatlerce mütehassis, müte'essir olurum da âdetâ ağlamağa başlarım. İşte bunun için

⁴⁹ Beytin bu ikinci mısraı yazıda sehven atlanmış, belirtilen yanlıştan dolayı "Çeşmüne aynı müşâbih olmasa ey kaşî ya" mısraının devamının "Firkatinde kanlar ağlar hâlîme her bâr şî'r" olduğu zannı uyandırılmıştır. Biz atlanan mısraları, *Fevri Dîvânı'nın* iki yazma nüshasından (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 139a) naklen ekleyerek o noksanları giderdik.

⁵⁰ Bu kelime, yazıda "Firkatinde" şeklindedir. Anılan kelime divanın bir yazma nüshasında da (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, Revan Kitaplığı nr. 763, vr. 139a) bu biçimdedir. Makalede noksan olan birinci mısraı eklediğimiz bu beytin ikinci mısraının ilk kelimesi, *Fevri Dîvânı'nın* başka bir yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a) "Firkatinden" şeklindedir.

⁵¹ Bu kelimeler, makalede "ellerinün her birinde", *Fevri Dîvânı'nın* bir yazmasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a) "her birinün ellerinde", başka bir nüshasında ise "ellerinde her birinün" (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 139a) şeklindedir.

midir, nedendir, Fevrî'nin ekser-i gazellerini okurken, onlar o kadar te'siri hâ'iz olmadıkları hâlde -çünkü birkaç gün sonra yine onları bir daha nazar-ı mütâleadan geçirdiğim vakit o derece mütehassis olmamış idim- gözlerimden yaşlar gelmeğe başladı.

Evet; öyle olacak: Rûh; bâzen herşeyden müte'essir olduğu için, bu dîvanda okuduklarımın hemen pek çoğu beni pek mütehassis etdi; ben onları güzel buldum!..

Her ne ise *Dîvân-ı Fevrî*, günlerce mütâlea, günlerce tedkikâtdan sonra bitdi. Fakat buna dâir bir şeyler karalamak için, "Fevrî"nin kim olduğunu, nerede doğup, tavattun ettiğini, hayâtını, hayât-ı edebîsini öğrenmek lâzım gelmişti. Evvelâ kendimde mevcûd olan tezâkire mürâcaat etdim ise de bu nâmı onlarda göremedim. Binâ'en aleyh kitâbhânelere, öteye, beriye giderek, elime geçirebildiğim mecmûaları, tezkireleri aradım. Yine hiç bir şey yok!.. Bâzı erbâb-ı vukûfa sordum: Cevâb, "Tanımıyorum.. Duymadım!.."dan ibâret kaldı. Bundan başka o kadar taharriyat netîcesinde bir şey öğrenemediğim gibi, dîvânına da başka hiçbir yerde tesâdüf edemedim. Zavallı şâir... Herkesce mechûl!..

(Mâ-ba'di var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 22 Receb 1318 (15 Kasım 1900), Sayı 4, s. 28-30.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

Fevrî

-Mâ-ba'd-

Zamânın, mütemâdiyen birbiri üzerine yığıdığı tabakât-ı nisyân altında kalmış, unutulmuş!.. Evet; mâzî bir sarsar, bir sarsar-ı bî-rahm; onun sahâ'if-i metrûkesini, yâdigâr-ı hayâtını, şöhretini parçalamış; sâha-i ademe uçurmuş... Yazıkl!..

Hulâsa kendisine dâ'ir hiçbir yerde hiçbir mâlûmâta dest-res olunamadı. Yalnız bâzı manzûmelerinden, kasîdelerinden Kânûnî Sultân Süleymân Hân ve Sultân Selim Hân-ı Sâni hazretleri zamanları şuarâsından olduğu istidlâl olunuyor!

Zâten bizde meşâhîrin terceme-i hâllerini ihtivâ etmesi lâzım gelen tezâkir-i şuarâ; tetebbu' olursa da eslâfdan birinin, hattâ en başlıcalarının bile hayât-ı edebîlerine, matlûb vech ile kesb-i vukûf edebilmek mümkün olamaz!

Fî'l-hakîka, üslûb-ı ifadeyi, tarz-ı tahriri bir yana bırakalım: Her şâir

hakkında:

“Şehr-i cennet-âsâ Burusa'dandır. Çehre-i âşık gibi zerd-fâm⁵² ü cism-i nahîfi gibi nahîf-endâm dilberân-ı⁵³ simin-ber hevâsıyla hilâl-âsâ lâgar-beden ve mehveşân-ı zamân aşkıyla rişte gibi bârîk-ten ve asrının zurefâsından ve erbâb-ı maârif ü kemâlin nüdemâsındandır.”⁵⁴

“Aksâm-ı şî're fevka'l-âde kâdir ve her bir fende misli nâdir ve ale'l-husûs tarz-ı gazelde edâ-yı nâzik ile Hasan-ı Dehlevî ve sûz ü güdâz ile Rûm'un Husrev'i.. İlm-i edvârda nagamât-ı dil-güşâ⁵⁵ ile ferah⁵⁶-bahş-ı uşşâk-ı bâ-nevâ ve terennümât-ı hoş-edâ ile tûtî-i şeker-hâ gibi nağme-serâ ve savt u nakşî bağlamada makâmât-ı bülend ile pîşrev-i ehl-i rûzgâr ve her bir⁵⁷ terkîbi hevâ-yı dil-pesend ile hasb-i hâl-i âşıkân-ı dil-efgâr olmağın bir mertebede şüyû' u iştihâr bulmuşdur ki vasf u medhe ihtiyâc yok. Ez-eş'âr-ı o ilh.”⁵⁸

“Ârif Çelebî: Acem-zâdedir. Rûm'da neşv ü nemâ bulmuş. Efvâhda Fethullah Çelebi demekle ma'rûf ve kemâl ü ma'rifetle sâhib-maârif diyü mevsûf. El-hak ol ârif-i devr-i zamân ve kâşif-i esrâr-ı nihân ve ilm-i hey'et ü hendesede bî-misl ü bî-mânend ve edâ-yı sühanda ârif-i müşkil-güşây ve zât-ı şerîfi envâ'-ı ma'lûmât ile ârâste ve unsur-ı latîfi fûnûn u ulûm ile pîrâste. Beyne'l-fuzalâ fazliyle meşhûr ve şî'r ile mezkûr, kuvvet-i müstakîmi aksâm-ı şî'rde mâhir ve zihn-i ⁵⁹ selîmi her birisinin fenninde şuarâ-yı pîşîn gibi nâdir, bir derecede ki zurefâ-yı müte'âhhirînin ve mütekaddîmînin musanna' ve muhayyel kasâ'idine nazîre diyüp envâ'-ı iltizâm-ı ve vemâ lâ-yelzem kılmışdır⁶⁰ ki akl-ı hurde-dân mütâleasında hayrân kalur.

Bu gazel anun cümle(-i) eş'ârındandır:

⁵² Yazıda sehven “nâm” biçiminde çıkmış olan bu kelime, Hasan Çelebi Tezkiresinde “fâm” şeklindedir. (Kutluk 1989: 346). Biz doğru olan ikinci kaydı tercih ettik.

⁵³ Bu kelime yazıda “dilîrân-ı”, Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nde ise “dilberân-ı” şeklindedir. (Kutluk 1989: 346). Biz ilkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek ikinci kaydı tercih ettik.

⁵⁴ Mehmed Muhlis, Bursalı Halîl-i Zerd hakkındaki bu parçayı Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nden almıştır. (Kutluk 1989: 346).

⁵⁵ Bu kelime yazıda “keşte” şeklindedir. Ahdî Tezkiresini (Solmaz 2005: 416) göz önünde tutarak onu “dil-güşâ” şeklinde düzelttik.

⁵⁶ Bu kelime yazıda “fursat” şeklindedir. Biz Ahdî Tezkiresini (Solmaz 2005: 416) ve manayı göz önünde tutarak onu “ferah” şeklinde düzelttik.

⁵⁷ Bu kelime yazıda “dehr” şeklindedir. Biz Ahdî Tezkiresindeki kaydı (Solmaz 2005: 416) göz önünde tutarak onu “ve her” şeklinde düzelttik.

⁵⁸ Yazar bu parçayı, Bağdatlı Ahdî'nin tezkiresinde Edirneli Ubeydî Çelebi hakkında verdiği bilgidir (Solmaz 2005: 416) almıştır.

⁵⁹ Bu kelime, Mehmed Muhlis'in alıntısında “dehen-i”, Ahdî Tezkiresi'nde ise “zihn-i” biçimindedir. (Solmaz 2005: 412). Biz ilkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek “zihn-i” şeklini tercih ettik.

⁶⁰ Bu kelime, Mehmed Muhlis'in alıntısında sehven “kalmışdır”, Ahdî Tezkiresi'nde ise “kılmışdır” şeklindedir. (Solmaz 2005: 412). Biz anılan tezkiredeki kaydı tercih ettik.

Geldi hüsnün gülşenine bir hat-ı gül-bû dahı

Başıma rûz-ı ezelde yazı imiş bu dahı” ilh.⁶¹

gibi birtakım şeyler, evsâf ne işe yarar?..

Hepsi muktedir, hepsi yektâ, hepsi bî-misâll..

Bundan ne istifâde edilir?.. Evet; şâirlerin, hayât-ı edebîlerini, hattâ hayâtlarının sûret-i güzêrânını ihtivâ etmesinden sarf-ı nazar, ekserinin târih-i tevellüd ve vefâtları bile içine yazılmamış olan bu gibi eserlerden, bunlardan - isim öğrenmekden başka- ne istifâde etmek kâbil olur?..

Meselâ en büyük şâirlerimizden olan Rûhî-i Bağdâdî'nin *Tezkire-i Ahdî*de bulunan şu terceme-i hâline bakalım:

“Müşârün ileyhın asl-ı pâk-nihâdı ve neseb-i ferruh-nijâdı Rûmî'dür. Zirâ ki vâlid-i ekremi vilâyet-i Bağdâd'da beglerbeyi olan Ayâs Paşa'nın bendelerinden iken Bağdâd'a gönüllü bölüğüne geçüp te'ehhül itmişlerdir ve mûmâ ileyh Bağdâd'da vücûda gelmekle 'Bağdâdî' yâd olunmuşdur. Nâm-ı vâcibü'l-ihtirâmı Osmân ve zât-ı huçeste-kirâmı pesend-i yârân ve zihn-i müstakîmi çâlâk, nazmda tab'-ı nüktedânı gonce gibi zîver-i hüner ile ârâste ve debistân-ı ma'ârifde vücûd-ı latif ü zarifî zarâfet ü ma'lûmât ile pîrâste olup rûz u şeb tetebbu'-ı eş'âr-ı şuarâ-yı nâmdâr ve dem-be-dem peyrev-i fusahâ-yı suhan-güzâr olmuşdur.”

Bu kadarcık bir şeyden ne anlaşılır; insan, onun hakkında istediği mâlûmâta nasıl vâkıf olabilir?..

Ben bu sözlerimle, eslâfı; tahkîr, ta'yîb, beğenmemezlik etmiyorum. Onlar, buldukları zamâna tâbi' olarak bu yolda yazmışlar!. Onlar, dâimâ mâzûrdurlar.

Benim maksadım; “Tezâkir-i şuarâ böyle yazılmamalıydı” diye kendi kendime bir te'essüfden ibâretidir. Yoksa ne onlara iktidarsızlar diyorum, ne bir şey!..

Mâ-ba'di var.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 20 Şâban 1318 (13 Aralık 1900), Sayı 8, s. 62-63.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

Fevri

-Mâ-ba'd-

Zâten hakîkati i'tirâf etmek, biraz munsifâne beyân-ı mütâlea etmek lâzım gelirse şimdi asıl bizim şâyân-ı muâhaze bir kusûrumuz var ya!.. Eslâf hiç

⁶¹ Makale sahibi, bu parçayı bazı tasarruflarla Ahdî Tezkiresi'nden almıştır. (Solmaz 2005: 411-412).

olmaz ise kendilerini bir nebzecek olsun ahlâfa tanıtdırmak için günlerce, aylarca belki senelerce çalışarak tezkîr-i şuarâyı⁶² meydana koymuşlar; bize yâdigâr olarak bırakmışlar. İşte bu sâyede biz onları birer parça olsun, isimlerini olsun tanıyoruz...

Fakat düşünelim: Bizi, bizim terceme-i hâlimizi; birkaç asır sonra kim bilecek, kim tanıyacak?.. Mürûr eden şu bir asra karîb zamandaki meşâhiri ihtivâ eder bir tezkire meydana getirdik mi?.. Biz niçin çalışıyoruz?.. Hakikatde bir namdan başka bir arzûmuz var mı? Hâlbuki biz bunun, bu arzûmuzun, bu emelimizin husûlü için hiç teşebbüsât-ı ciddiye bulduk mu?... Biz daha târîh-i edebiyâtımızı yazmadık, bir İngiliz edîbi⁶³; kesif, bî-pâyân zalâm-ı mechûliyeti; mihr-i zekâsıyla şevârik-ı mâlûmâta tahvîl etdi.. Nâ-mütenâhî mevânî' ve müşkilâtı bir azm-i metânet-perverâne ile deviren bâzû-yı ikdâmıyla şark kitâbhânelerini alt üst eyledi, karıştırdı, dest-i himmetiyle edinebildiği mâlûmâtın nevâkısını; tettebbuât-ı ciddiye, tedkikât-ı mû-şikâfâne gibi mevânî'-ber-endâz vâsıtalar ile mümkün olabildiği kadar ikmâl ederek dâire-i imkânın müsâid olduğu derecede bir târîh-i edebiyât-ı Osmâniye yazıp pîş-i mütâleamıza yâdigâr bıraktı.

Âlem-i edebiyâtımıza, bundan büyük bir teşvîk daha nasıl tasavvur olunabilir?..

Eğer maksad; i'tirâf-ı hakikat ise, Menemenli-zâde Tâhir Bey, *Servet-i Fünûn*'un nüsha-i mümtâzesine yazdıkları makâle ile hakikati beyân etdiler!⁶⁴ Bu yetişmez mi? Bu kifâyet etmez mi?..

Yok eğer, agrâz-ı şahsiyyeden ibâret ise birçok vezâ'ifi, vezâ'if-i edebiyeyi, âdâb-ı matbûâtı bırakıp da laklakıyyât ile iştigâl etmek, sonra da kârîi tâzîb eylemek yakışır mı?

Bahsi uzatmayalım...

Biz; yukarıda tezkirelerden matlûb vech ile istifâde mümkün değildir dedik. Bundan, târîh-i edebiyât-ı Osmâniye yazılamaz mânâsı çıkmasın!.. Terâcim-i ahvâl başka; târîh-i edebiyât yine başkadır. Tezâkir-i şuarâ nâmı verilen terâcim-i ahvâl-i şuarâ; şâirlerden her birinin hayâtının sûret-i güzerânını bildirmesi, yânî nerede doğduğunu, oturduğunu ve tarz-ı taayyüşünü, hayât-ı edebisini, hulâsa her hâlini göstermesi lâzımdır. Onun vazîfesi bu olmak

⁶² Tezâkir-i şuarâ (Şuara tezkireleri), Türk edebiyatında 15. asır sonlarından itibaren 20. asrın ilk yarısına kadar yazılmış olan, şair ve yazarların hayatları, edebi kişilik ve eserleri hakkında bilgi veren kitaplardır. İlki, Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* isimli eseri (1491-92), sonuncusu İbnü'l-emin Mahmud Kemâl İnal'ın Fatîm Efendi'nin *Hâtimetül-leş'âr* adlı tezkiresine zeyl (ek) olarak yazdığı *Son Asır Türk Şairleri*'dir. (1930-1942).

⁶³ *A History of Ottoman Poetry* (Osmanlı Şiir Tarihi) adlı eseri yazan İskoçyalı şarkiyatçı E.J. W. Gibb (1857-1901) kastediliyor.

⁶⁴ Menemenli-zâde Tâhir, "Yeni Edebîyât-ı Cedîde", *Servet-i Fünûn* nüsha-i mümtâzesi, İstanbul 1313/ 1897, s. 47-59.

elzendir, terâcim-i ahvâl bu demektir.

Târîh-i edebiyât ise, hangi milletin ise onun lisânının tâ bidâyetinden başlayarak, yazıldığı târihe kadar mürûr eden zaman zarfında, lisânın dūçâr olduğu tahavvülâtdan -tavzîh edelim:- o edvâr-ı edebiyeden, o edvâr-ı edebiyede gelen şuarâdan, onların her birinin derece-i iktidârlarıyla bıraktıkları âsârdan, ve'l-hâsıl münkasım olduğu devirlerde, tekmîl vekâyi'-i edebiyeden bahseder.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 27 Şâban 1318⁶⁵ (20 Aralık 1900), Sayı 9, s. 68-69.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

Fevrî

-Mâ-ba'd-

Bu hâlde târih-i edebiyâtın, tezkirelerden beklediği hizmet, şâirlerin esâmîsiyle târih ve mahall-i tevellüd ve vefâtlarından ibâret kalıyor!

Târîh-i edebiyât yazmak için -ne kadar mükemmel olursa olsun- yalnız tezâkir-i şuarâ kifâyet etmez, belki böyle bir eser vücûda getirmek için en ziyâde aranılacak bir şey varsa o da âsâr-ı edebiyeyi mütâlea ve tedkikden ibâretidir.

Her ne ise, Fevrî'den bahsolunurken, söz; uzun uzadıya başka yerlere intikâl etdi. Biz yine sadede gelelim:

Fevrî; manzûmelerinden istidlâl olunduğu üzere zamânının hakikaten büyük,⁶⁶ -büyük değil ise bile- büyükçe şâirlerinden imiş! Bir na'tından müfrez şu:

Ey habîb-i Hudâ selâm aleyk

Ey şefî'-i verâ selâm aleyk

Enbiyâ içre asfiyâ içre

Müctebâ Mustafâ selâm aleyk

Ey makâmiyle vü zamâniyle

Hâtem-i enbiyâ selâm aleyk

⁶⁵ Bu yıl, dergide sehven 1317 şeklinde çıkmıştır. Biz derginin önceki sayılarını göz önünde tutarak onu 1318 biçiminde düzelttik.

⁶⁶ Yazının aslında bu kelimedden sonra "büyük" sıfatı tekrar edilmiştir. Biz dizgici yanlış olduğunu düşünerek onu giderdik.

Ey olan mâsivâ-yı Yezdân'a
Mübtedâ müntehâ selâm aleyk

Ey zalâm-ı dalâl güm-rehine
Ahter-i ihtidâ selâm aleyk

Ey 'izâr u ruhı vü gîsûları⁶⁷
Leyl ü şems ü duhâ selâm aleyk

Ey emîn-i memâlik-i dünyâ
Şeh-i rûz-ı cezâ selâm aleyk

Ey ayağı türâbı iksîri
Cevher-i bî-behâ selâm aleyk

Ey dimâğa hevâ-yı hâk-i rehi⁶⁸
Bû-yı misk-i Hatâ⁶⁹ selâm aleyk

Ey duâsıyla bir nazarda iden
Def-i derd-i 'amâ selâm aleyk

Ey benânı işâretiyle iden
Şakk-ı bedr-i dücâ selâm aleyk

Ey ser-i çeşme-i şefâat-i halk
Teşneyim kandır âbuna geldüm

Bana kahr eyleme inâyet kıl
Bir yetimim ki kapuna geldüm

⁶⁷ Bu mısra yazıda "Ey 'izâr ruhı vü gîsûsı", *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında ise "Ey 'izâr u ruhı vü gîsûları" (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 6b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a) şeklindedir. Biz divandaki kaydı diğerine tercih ettik.

⁶⁸ Bu mısra makalede "Ey dimâğa hevâ-yı hâlinde", *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında ise "Ey dimâğa hevâ-yı hâk-i rehi" şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 12a, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a). Biz bu ikinci kaydı tercih ettik.

⁶⁹ Bu kelime makalede " 'atâ", *Fevrî Dîvânı*'nda ise "Hatâ" (Hitâ) şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 12a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a). Misk adı verilen güzel kokunun Hatâ ile alâkasını düşünerek bu ikinci kaydı tercih ettik.

Beni nehy itme sâ'il-i lütfum
Bâb-ı izzet-me'âbuna geldüm

Gelmedüm kapına hesâb virem
Kerem-i bî-hisâbına geldüm

Kîmyâ-yı nazarla kıl beni zer
Yüz süriyü⁷⁰ türâbuna geldüm

Feyz-i nûr eyle dil harâbesine
Ey güneş yüzlü tâbuna geldüm

Beni ref' eyle hâk-i zilletden
Zerreyim âfitâbuna geldüm

Ey gül-i bâğ-ı lutf cûdundan
Bana bû vir gül-âbuna geldüm

Meded it ey süvâr-ı arsa-i lutf
Merhamet kıl rikâbuna geldüm

Gerçi nâ-lâyıkım vefâna hele
Taybe-i müstetâbuna geldüm

Şerbet-i şâfi kıl bana ihsân
Dermendüm cevâbuna geldüm

Haste kıldı beni belâ-yı zünûb
Çâre kıl çâre ey tabîb-i kulûb

Ey Habîb-i Hudâ inâyet kıl
Mücrimüm müznibüm⁷¹ şefâat kıl

⁷⁰ Bu kelime makalenin aslında "süriyor", Fevrî Divânı'nda ise "süriyü" şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 7b). "Sürüyor" kelimesinin bu beyte uygun olmadığı bellidir. Bundan dolayı biz onun dizgici yanlışı olduğunu düşünerek "süriyü" biçimini tercih ettik.

Toyladun dehri hân-ı lütfun ile
Bî-nevânı⁷² dahi ziyâfet kıl

Kerem ü cûd pâdişâhısın
Ben kuluna dahi riâyet kıl

Bir sen ol bir dahi Hudâ olsun
Gayrdan sahn-ı kalbi halvet kıl

Kapuna geldüm ilticâ itdüm
Mâ-sivâdan beni hirâset kıl

Dilek eyle beni İlâhundan
De ki Fevri kulına rahmet kıl

Bâl ü hâl-i me'âlin ıslâh it
Kavl ü fi'linde hayr-ı ümmet⁷³ kıl

Amel ü ilmi ana teysîr it
Mârifet vir ana hidâyet kıl

Zâhirin mazhar-ı şerîat idüb
Bâtının mahzen-i hakikat kıl

Dîn ü dünyâsın eyleyüp mâmûr
Âhiretde yerini cennet kıl

⁷¹ Bu kelime, *Fevrî Dîvânı*'nın üç yazma nüshasında “âsiyim” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a).

⁷² Bu kelime, makalede “bî-nevâna”, *Fevrî Dîvânı*'nın üç yazma nüshasında ise “bî-nevânı” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

⁷³ Bu kelimeler, makalede “hayr-âyet”, *Fevrî Dîvânı*'nın üç nüshasında ise “hayr-ı ümmet” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a). Her ne kadar hayır alâmetli manasında “hayr-âyet” kelimelerinin de uygun olduğu söylenebilirse de biz “hayr-ı ümmet” kaydını tercih ettik.

Ba'dezân câm-ı aşk içür işini⁷⁴
Cûşîş ü şevk u zevk u hâlet kıl⁷⁵

Yâ şefî'-i ümem bi-hakk-ı Hudâ
Kıl murâdum benüm kabûl ü revâ
zikre şâyândır.

Mehmed Muhlis

Mâ ba'di var.

Mecmûa-i Edebiyye, 5 Ramazan 1318 (27 Aralık 1900), sayı 10, s. 78-79.

Sahâ'if-i Şuarâ-yı Sâlife

Fevrî

Mâ-ba'd

Harem-i Resûl'de iken söylediği:
Kûy-ı Habîbe bu gice mihmân olam gibi
Heçr âhir oldı vâsıl-ı cânân olam gibi

Huddâm-ı âsitânı ayağına yüz sürüp
Ben bende dahi âleme sultân⁷⁶ olam gibi

Baş⁷⁷ koyub âstânına çarha⁷⁸ idüb urûc
Nâgeh⁷⁹ karîn-i İsi-i devrân olam gibi

⁷⁴ Bu mısranın son iki kelimesi, makalede “içün teşne”, *Fevrî Divânı*'nın üç nüshasında ise “içür işini” şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

⁷⁵ Bu mısra, makalede “Cûşîş-i şevk u zevk-ı hâlet kıl”, *Fevrî Divânı*'nın bir nüshasında “Cûşîş ü zevk-ı şevk-ı hâlet kıl” (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a), diğer iki nüshasında ise “Cûşîş ü şevk u zevk u hâlet kıl” (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) şeklindedir.

⁷⁶ Bu kelime, makalede “ihsân”, *Fevrî Divânı*'nın iki nüshasında ise “sultân” (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) şeklindedir.

⁷⁷ Bu kelime, yazının aslında “Başı” şeklindedir. Şiirde kullanılan aruz kalıbı gereğince “Baş” olmalıdır. Nitekim divanın iki nüshasında da o kelime “Baş” biçimindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

⁷⁸ Bu kelime, makalede sehven “çarga” şeklinde çıkmıştır. Beyitten onun “çarha” olduğu anlaşılmalıdır; *Fevrî Divânı*'nın iki yazma nüshasında da böyle kayıtlı bulunduğu görülmektedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

⁷⁹ Bu kelime, makalede “Tâ ki”, *Fevrî Divânı*'nın göz önünde tuttuğumuz iki yazma nüshasında ise “Nâgeh” şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Süleymaniye

Girüb harîm-i cennet-i kûyun kılub tavâf
Ansız mukîm-i ravza-i rıdvân olam gibi

Giryân idüm zemândı hicrân ile bu şeb
Esrâr-ı vasl-ı yâr ile handân olam gibi

Olub harîm-i kûyuna cân-ile päs-bân
Hükmeyleyüb cihâna Süleymân olam gibi

Ayn-ı inâyet ile bu hâke olub nazar
Kühl-i cilâ-yı dîde-i a'yân olam gibi

Cüş u hurûşa başladı deryâ-yı lutf-ı dost
Ey dil sevin ki garka-i ihsân olam gibi

Envâr-ı mihr-i dost tecellî idüb bu şeb
Başuma gün toğub meh-i tâbân olam gibi

Pervâne-vâr âteş-i şevkıyle perr ü bâl
Yakub enîs-i⁸⁰ şem'-i şebistân olam gibi

Fahr-i Cihân u zahr-i⁸¹ zemân şâh-ı kâmkâr
Matlûb-ı halk-ı âlem ü mahbûb-ı Girdgâr

Deryâ-yı cûd u bahr-i vücûd u yem-i şühûd
Dürr-i yetîm-i kulzüm-i bî-sâhil ü kenâr

Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b). Bu ikinci kaydı uygun bulduğumuz için tercih ettik.

⁸⁰ Bu kelime, makalede “enîsi”, Fevrî Divânı'nın baktığımız iki yazma nüshasında ise “enîs-i” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b). Beytin manasını da göz önünde tutarak onu “enîs-i” şeklinde okuyup yazdık.

⁸¹ Bu kelime, makalede ve Fevrî Divânı'nın göz önünde bulundurduğumuz iki yazma nüshasında (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) زحر (zühr) şeklindedir. Fakat biz bunun mürettip ve müstensih yanlışlığı olduğu, iftihar manasında زحر olması lazım geldiği fikrindeyiz. “zahr-ı zamân” tamlamasından önce “Fahr-i Cihân” terkininin bulunuşu, ayrıca zühr'ün bu beyte manaca uygun düşmeysi, belirttiğimiz düşünceyi doğrulayıcı ipuçlarıdır.

Hürşid-i subh-ı dîn ü sirâc-ı münîr-i şer‘
Mîhr-i hüdâ vü zıll-i Hudâ mâh-ı tâbdâr

Ankâ-yı Kâf-ı kurb u mukîm-i makâm-ı üns
Dânâ-yı râz ü ârif-i esrâr-ı bî-şümâr

Gavvâs-ı bahr-i kuds ki Nisân-ı kavî-i Hak
Asdâf-ı gûş eyledi pür-dürr-i şâh-vâr

Tarh-efken-i şerîat ü mi‘mâr-ı kasr-ı dîn
Kim haşre dek binâsı anın olur üstüvâr

Vâlî-i arş ü ferş ki kemter kemînesi
Sultân-ı Rûm u mîr-i Horâsân şeh-i Tatâr⁸²

Abd-i şekûr-ı Hak kim ana ümmet olmağın
Rûhullah oldı çarh-makâm u felek-medâr

لولا استنار شمسه من مطلع القدم
ما اشرفت ذكا و مانور النهار

لولم يكن وجوده مطلوب ربّه

لانسد باب صنعه واختلت الديار

امّا صفات ذاته لا يدرك النهى

صلّوا على النّبي الا ايهاالورى

Bir demde geçdi âlemi ve mâ-verâsını
Bî-şekk ü şübhe gördi cemâl-i Hudâ’sını

Şakk itdi bedri şer‘ ile isbât eyledi
Halk içre iki şâhid ile müddeâsını

⁸² Beytin bu son kelimesi, makalede “tebâr”, Fevrî Divânı’nın iki yazma nüshasında ise (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9a) “Tatâr” şeklindedir. Sözün gelişi ilkinin uygun olmadığını, ikincisinin doğru olduğunu göstermektedir.

Tâvûs-ı bâğ-ı kuds dahı Sidre'de uçar
Ol buldı kurb gülşenin müntehâsını

Hayl-i rusûl önünce yürür askeri durur
Sultân odur ki sonradan açdı livâsını

Budur tefevvuk eylediği arş ferşe kim
Başına tâc edildi anın hâk-i pâsını

Gerçi yetimdürler evet şol dürr-i yetim
Kim hâcegân bulmadı hergiz bahâsını

Mu'ciz degil mi mahşer olunca işitdirir
Aksâ-yı deyr-i dehre sadâ-yı salâsını

Dünyâda âhiretde irişdi merâmına⁸³
Her kim ki aldı iki cihânda duâsını

Kem bahşîşi⁸⁴ fakîre cinân büstânıdır
Hâtem düşünde görmeye anın atâsını

Levlâk ibtidâsıdır evsâf-ı zâtının
Ben bilmezsin Hudâ'sı bilür intihâsını

Fi'l-cümle kadrin anlar anın gûş u hûş iden
Yâ eyyühe'r-resûl⁸⁵ ile Hakk'ın nidâsını

Mecmû'-ı mümkinât tufeyl-i vücûdudur
Bahr-i dü-kevn reşha-i deryâ-yı cûdudur
na'tı, dîvânını tezyîn eylediği gibi, ne derece bir iktidârı hâ'iz olduğunu da bize

⁸³ Bu kelime, *Fevrî Divânı*'nın üç nüshasında "murâdına" şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 15a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9a).

⁸⁴ Bu mısraın ilk iki kelimesi yazıda "Kim bahşîş" şeklinde çıkmıştır. Bu kelimeler, *Fevrî Divânı*'nın üç nüshasında "Kem bahşîşi" biçimindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 15a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9b). Biz divandaki kaydı uygun görerek ilkinde tercih ettik.

⁸⁵ "Ey Peygamber" manasına gelen bu hitap, Mâide Suresi 67. ayetinin başında yer alır.

gösterir!

Fevri'nin Arabî ve Fârisî gazellerinden üç lisanda da tekemmül etmiş olduğu anlaşılır. Terceme-i hâline vâkif olanlar daha beyân-ı mâlûmât ederlerse târîh-i edebiyâtımıza bir hizmet etmiş olurlar.

Son.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 12 Ramazan 1318 (3 Ocak 1901), Sayı 11, s. 87-88.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-1-

Bağdatlı Rûhî

“Gerçek midir bu vâkıa ya bir hayâldir

Ol gonca hâba varmış ola ihtimâldir”

[Bu hadise gerçek mi yoksa bir hayal midir? O gonca (gibi güzel), muhtemelen uykuya dalmıştır...]

Doğan güneş, mavi, saf ve şaşaalı göğün son bulduğu ateşli doğuda parıltı saçarken, ansızın kara bulut parçaları arasında ebedi olarak batsın, meçhuller girdabının dehşet verici derinliklerine doğru sönerek süzölsün!

Yeşillikler, çiğler, kelebekler, arılar arasında açılmaya başlayan ilkbaharın parlak bir goncası, bulunduğu gül bahçesinin güzelliğini henüz görürken sert bir güz rüzgârının soğuk esintisiyle kırılın, düşsün, yokluğun ayağı altında kalsın. Evet, yani arzu ve ümitlerle, bütün o aydınlatıcı güneşlerle ışık saçıcı bir hayat, güzellikler arasında cilve gösterirken, bir hiçlik dibine doğru batsın, gitsin; dünya çiçekliğinde mutluluk ve ikbalin hafif, hoş rüzgârıyla neşe bulan yeni açılmış bir ruh, etrafa göz atarken, ölümün çok şiddetli ve soğuk yelinin korkunç bir darbesiyle mahvolsun...

Gerçek mi? İnce fikirleri saatlerce düşündüren, duygulu kalpleri saatlerce inleyen, gözyaşı besleyici gözleri saatlerce ağlatan bu acı hadise gerçek midir? Ah, yoksa gözler önünden vehmedilen kanadının uzun tüylerini oynata oynata uçan bir hayal kuşu mudur?

Aman yâ Rabbî! Hiç inanılır mı? O, ölsün, onun alev parlatan gözlerini karanlık bir perde kapasın, bir aydınlık sönsün, mümkün mü? Hiç mümkün mü?

Çünkü nazlı bir vücuda, kanlı bir toprak, çok parlak gözlere siyah bir örtü yakışır mı?.. Bir aydınlığa, yokluk batısı...

Oh! İhtimâl ki o, tatlı bir uykuya dalmıştır. Heyhât!..

“Zerd olduğu bu denlü nedendir o gül-ruhun⁸⁶

Ey bülbülân-ı aşk görün bu ne hâldir?”

[O gül yanağın bu kadar sararması nedendir? Ey aşk bülbülleri, görün, bu nasıl bir hâldir?..]

Fakat sararmış, solmuş, niçin?. Hiç uyurken insan sararır mı?.. Ey şairler, siz, bir yüzden, bir levhadan, bir bakıştan, sonsuz mânâlar çıkaran zavallı sevdalı yaratıklar, siz, bakın, görün, bu nasıl hâldir?..

Eyvah!... Ne büyük felâket!... Acı bir gerçek beyni şiddetle sarsıyor, sınırlarda güç aşındırıcı titremeler meydana getiriyor:

“Toprağa saldı bād-ı fenâ berg-i ömrünü

Eğdi nihâl-i kâmetini sarsar-ı ecel”

[Fânîlik rüzgârı, ömür yaprağını toprağa düşürdü... Ecelin şiddetli ve soğuk yeli, boyunun fidanını eğdi...]

Genç bir hayatın vefatına, Bağdad ovalarının yetiştirdiği Rûhî, bu koca şair, işte böyle mersiye okuyor ve onunla düşüncelerin geniş kırında bir üzüntü şelâlesi meydana getiriyor ki insan, bu ruhani teessürden uzun zaman kurtulamıyor. Ve sonra bu acılar arasında adı geçen şairin başka mersiyesinde rastlanan:

“Felek misin nesin ey cevr-pişe-i gaddâr

Hemîşe etmedesin âh ü zârı zâr-ı nizâr⁸⁷

Nedir bu vaz'-ı muhâlif bu kâr-ı bî-hûde

Nedir bu fi'l-i bed ü bu edâ-yı nâ-hemvâr

Aceb ne hilkat olursun ne cinssin sen kim

Ne rahm var zamîründe ne mürüvvet var

Şerîf zâtların zîr-i hâkde cismin

Degil misin sen eden kût-ı mûr u hûriş-i mâr

[Felek misin nesin, ey eziyeti âdet eden gaddar! Feryat ve ağlamayı daima zayıf bir ağlayıcıya çevirmedesin. (Musibetlerden dolayı ağlayanları zayıf düşürüyorsun)... Bu aykırı hareket ve durum, bu boş iş nedir?!. Bu kötü fiil ve bu düzgün olmayan tarz nedir?!. Acaba sen nasıl bir yaratık, nasıl bir cinssin

⁸⁶ Bu mısra, yazıda “Zerd olduğu nedendir aceb o gül-ruhun” biçiminde, Bağdatlı Rûhî'nin H. 1287 (M. 1870-71)'de basılmış divanında ise, “Zerd olduğu bu denlü nedendir o gül-ruhun” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 72). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

⁸⁷ Bu beytin son iki kelimesi, Bağdatlı Rûhî'nin Arap harfleriyle basılmış divanında “zâr ü nizâr” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70).

ki, içinde ne merhamet var, ne de insanlık (mertlik, cömertlik)!..]
beyitleriyle konuşarak zamanı kınıyor, ayıplıyor!..

Ya ölüm! Masumluk nuruyla parlayan yüzlere yas rengini saçan bu musibet, Bağdatlı'nın kaleminin:

Garib vâkıadur⁸⁸ bu aceb ne hâletdür
Şikeste dillere derd ü gam u musîbetdür

Ne hâme şerhi[ni] tahrîr [ider] ne dil takrîr⁸⁹

Bir özge vâkıadur bu bir özge hâletdür

[Acaba bu ne tuhaf hadise, nasıl bir hâldir?!. Kırık kalplere dert, keder ve musibettir. Onu ne kalem açıklayabilir, ne de dil anlatabilir... Bu başka bir hadise, başka bir hâldir...] mahsulüyle göz önünde görünüyor, görünüyor da işte o zaman:

“Ammâ ne çâre⁹⁰ hük-m-i İlâhî yerin bulur
Kan ağlamak müfid değil olacak olur”

[Ama ne çare ki Allah'ın hükümü yerini bulur. Kan ağlamanın faydası yoktur. Olacak olur...] teselli edici, hikmet meydana getirici beyti, bizi o usanç ve hüznün denizinden kurtarmaya çalışıyor. Ne büyük kudret!...

*

Koca şair!

Âşık gibi gül bahçesine doğru nazla yürüdüğü zaman ruha yine başka duygular emanet ediyor; kendisini sevgilisine muhabbet göstermekle övünmeyle beraber öne geçirerek ve şairliğinden bahsederek:

“Şâdmân ol sana meyl eylese cânâ şâir
Benzemez gayrılara rütbede zîrâ şâir

Nüktedânlıkda tefevvuk idemez şâire gayr

Kanda⁹¹ otursa olur encümen-ârâ şâir

Halk-ı âlem ne bilür pür-fiten anlar şî'in

Şâirin kasdını fehm eylemez illâ şâir

⁸⁸ Makalede “vâkıadan” biçiminde olan bu kelime, Rûhî Dîvânında “vâkıadur” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70).

⁸⁹ Bu mısradaki noksanı Rûhî Dîvânından tamamladık. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 70).

⁹⁰ Bu kelimedden sonra “ki” bağlacı vardır. Kullanılan aruz kalıbını aksattığından onu giderdik.

⁹¹ Bu kelime, yazıda “nerde”, Bağdatlı Rûhî'nin anılan basılmış divanında “kanda” şeklindedir. (s. 203). Eski olduğu için makale sahibi tarafından “Nerde” şeklinde değiştirildiğini tahmin ediyoruz. Biz divandaki kaydı tercih ettik.

Şâir olmak katı⁹² müşkildür [olur] fikr itmen
Söylemekle bir iki beyt her ednâ şâir

Şi're taklîd ider ol denlû edânî var kim
Bulamazsın arasan binde bir a'fâ şâir

Kişi yıllarla gerekdür ide meşk-ı eş'âr
Ana erbâb-ı maârif diyeler tâ şâir

Kanda⁹³ olsa yürütür kuvve-i⁹⁴ tab' ile sözün
Eylemez kimseye âlemde müdârâ şâir”

[Ey can (gibi değerli sevgili), eğer bir şair sana meyletse, sevgi gösterse, memnun ol, sevin! Çünkü bir şair, derece konusunda başkalarına benzemez. Başkası nüktedanlıkta (ince manalı, güzel sözler söyleme hususunda) şairden üstün olamaz. Bir şair nerede otursa, (hoş sohbetiyle) o meclisi süsleyici olur. Dünya halkı ne bilir, onun şiirini fitneler dolu sanır... Şairin maksadını ancak şair olan anlar... Şair olmak hayli zordur. Her çok aşağı kimsenin bir-iki beyit söylemekle şair olacağını düşünmeyin! Şiir(yazmayı, söylemeyi) taklit eden o kadar çok alçak var ki, arasan binde bir çok yüksek şair bulamazsın!.. İnsanın, kendisine ilim, irfan sahipleri “şair” diyene kadar yıllarca şiire çalışması lazımdır. Şair, nerede olsa yaratılış ve kabiliyet kuvvetiyle sözünü yürütür; bu dünyada kimseye (yaranmak için) dostluk göstermez.] diyor.. Ve kalbini ateşli bir el arasında parçalamaya çalışan sevdası şiddet kazandıkça bazen:

“Ben senin bir bağı yanmış cevri-keş bîmârunam
Ey tabîb-i cân kerem kıl çâre-i bîmârun et

Gonca eylerse dehânunla letâfet bahsini
Anı bir sözle⁹⁵ esîr-i şive-i güftârun et”

[Ben senin bağı yanmış, eziyet çeken bir hastanım. Ey canımın doktoru, iyilik et, hastanın çaresine bak; (derdine derman ol). Eğer gonca senin ağzınla

⁹² Bu kelime, yazıda “hayli”, Rûhî Divânında “katı” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203). “hayli” kelimesi aruz kalıbının aksamasına sebep olduğu için “katı” kaydını tercih ettik. Mısradaki noksan kelimeyi de bu Arap harfli baskıdan faydalanarak giderdik.

⁹³ Bu kelime, yazıda “nerde”, Rûhî Divânında ise “kanda” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

⁹⁴ Bu kelime, Rûhî Divânında “kuvvet-i” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 203).

⁹⁵ Mehmed Muhlis'in yazısında sehven “sözün” biçiminde çıkmış olan bu kelime, Rûhî Divânı'nda “sözle” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 106). Biz doğru olan ikinci kaydı tercih ettik.

güzellik konusunda iddiaya girerse, onu bir sözle kelâmının işvesinin esiri et!] Ve bazen:

Endûh-ı firkatinden ben hâksâr-ı âlem
Feyz-i muhabbetimden sen şâh-ı âlem-ârâ

Derd-i firâk gâlib dil zevk-ı vasla tâlib

Sabr eylemek ne mümkün Rûhî-i zâr u şeydâ”

[Ben, ayrılığın üzüntü ve sıkıntısından dolayı herkes tarafından hor görülen, aşağılanan biriyim. Sen, sevgimin bolluk ve nimeti sayesinde dünyayı süsleyen bir sultan gibisin. Ayrılık derdi baskın; gönül kavuşma zevkine isteklidir. Ağlayan ve aşktan çılgına dönmüş Rûhî'nin sabretmesi nasıl mümkün olsun?!] tarzında nağme düzenliyor. Sonra sevmekten, ilgiden mahrum kaldıkça -kim bilir nasıl?- gözyaşlarıyla:

Anmaz oldun beni âh sen ki⁹⁶ muhabbet bu mudur [...]

Ey şeh-i mülk-i kerem şart-ı mürüvvet bu mudur

Bir selâmınla dil-i zârımı şâd eylemedin

Bi-vefâda gözümün nûrı hep âdet bu mudur

[Ah, sen beni (şefkatle) anmaz oldun... Sevgi bu mudur?!. Ey iyilik ülkesinin sultanı, insanlık ve cömertliğin şartı bu mudur? Ağlayan gönlümü bir selâmınla sevindirmedi... Gözümün nuru, vefasız(lar)da âdet daima böyle midir?!] diye feryatlar ediyor... Yazık!

Yine her şeyden ayrı düşmüş, birçok ıztıraplar, inlemeler faydasız kalıyor. Ye'sler, ümitsizlikler içinde ellerini Yüce Allah'ın huzuruna doğru sessizce kaldırıyor ve:

Halâs eyle belâ-yı hecrden al cânımı yâ Rab

Müyesser eyle yâhûd vuslat-ı cânânımı yâ Rab

Bana künc-i belâda mihnet-i hicrânı çekdirme

Safâ-yı vasl ile şâd et dil-i nâlânımı⁹⁷ yâ Rab

[Yâ Rabbi, ya canımı al, beni ayrılık belâsından kurtar ya da sevgilime kavuşmayı bana nasib et! Yâ Rabbi, bana belâ köşesinde ayrılık acısının zahmetini çektirme; inleyen gönlümü kavuşma huzuruyla sevindir!] diyerek

⁹⁶ “Âh sen ki” kelimeleri Rûhî Divânı'nda “mihrinle” şeklindedir. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 162).

⁹⁷ Bu kelime, yazıda ve Rûhî'nin Arap harfleriyle basılmış divânında “nâdânımı” (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 105), söz konusu eserin Coşkun Ak tarafından yayımlanmış karşılaştırmalı metninde ise “nâlânımı” şeklindedir. (Ak, 2001: 349). Sözün gelişi ve devamına “nâlânımı” kelimesini uygun bulduğumuz için diğerine tercih ettik.

hüngür hüngür ağlıyor. Bunu, düşüncelerimizin yüzüne parça parça yayılan şairleri isbat ediyor. Zavallı şair!..

*

İşte kendisinden bahsettiğimiz Bağdatlı Rûhî, Sultan III. Murad ve III. Mehmed hazretlerinin sultanlıkları zamanında, yani [Hicri] dokuz yüz [seksen, doksan] ya bin veya bin on [Miladi 1570-80, 90 veya 1601-1602] yılları şairlerinin büyüklerinden sayılmıştır. Her yolda (her nazım şekli ve türünde) kalem oynamışlardır. Meşhur terkîb-i bendi⁹⁸ ve Ziyâ Paşa'nın

“Meydân-ı suhanda yok iken sen gibi bir er

Bir şâir-i Rûm oldu sana şimdi berâber”

[Söz meydanında senin gibi bir er yokken, şimdi bir Anadolu şairi seninle aynı seviyede oldu...] sözü ne derece bir güce sahip olduğunu gösterir.

“Giyüp bir âl eteklik hâleden meydâna azm itmiş

Semâda Mevlevî âyînini tasvîr ider mehtâb”⁹⁹

[Mehtap, kırmızı bir eteklik giyip haleden meydana çıkmış... Sanki gökte Mevlevî ayininin resmini yapıyor.] yüksek tasviri, gerçekten pek mükemmeldir.

Millî kütüphanemize (miras) bıraktıkları dîvân, nefis ve seçkin eserlerdendir.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 10 Ramazan 1317 (11 Ocak 1900), Sayı 31, s. 1-2.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-2-

Enderunlu Vâsıf

Belâ bu bir taraftan kendi bahtım da bana düşmen

Ben el çekdim hele her vech ile dâmân-ı matlebden

Yıkıldı hâtırım şimden gerü âlem harâb olsun

[Bela şu ki bir taraftan kendi bahtım da bana düşmandır. Ben sonunda isteğin eteğinden her şekilde el çektim. Hatırım yıkıldı (kalbim kırıldı), bundan sonra dünya yıkılsın! (Uyumumda değil).]

İşte bütün ümitleri, bütün hayatının güneşleri, çağın, dünyanın sonsuz karanlığı arasında, yani yas renginden daha siyah felâket karanlıkları içinde

⁹⁸ Bağdatlı Rûhî'nin “Sanman bizi kim şire-i engür ile mestüz/ Biz ehl-i harâbâtданuz mest-i elestüz” beytiyle başlayan, 17, 18 ve 19. asırda müteaddit şair tarafından nazire yazılmış olan şiiri. (Rûhî-i Bağdâdî 1287: 74-82; Ak 2001: 187-195).

⁹⁹ Bu beyit, Bağdatlı Rûhî Dîvânı'nda bulunmamakta; 18. asır şairlerinden Yenişehirli Mehmed Emin Belîğ'in (ö. 1174/ 1760-61) Dîvânında yer almaktadır. (Belîğ 1258/1842: 39-40).

batmış; gözünde kâinatın hiçbir ehemmiyeti, hiçbir değeri kalmamış; azaplar, ıztıraplarla inleyen bir zavallının yürek yakıcı feryadı, gözyaşı dökken bir şairin hayatından usandığı zaman dile getirdiği inilti!

Vâsıf'ın pek acı, pek çok közleriyle bulaşık bir feryadı!...

Evet, Vâsıf'ın:

“Kalbim, hatırım çok korkunç bir keder darbesiyle kırıldı, parçalandı. Ruhum, şiddetli, birbirini takip eden belâlar altında eziliyor; talihim de bana düşman oldu; bana karanlıklara boğulmuş bir girdapta yıldırımlarla azap veriyor. Of! İsteğin eteğinden ben artık el çektim. Bundan sonra dünya, insanların kalplerini dıştan görünen süsü ve gösterişiyle kendisine çeken bu âlem yıkılsın, mahvolsun!” diye ruhundan, kaleminden, elinde olmaksızın dökülen üzüntü ahları!...

“Derûnum inlesin her demde dem-sâz-ı rebâb olsun

Demem dil vasl-ı yâr ile cihânda kâm-yâb olsun”

[Kalbim inlesin; her zaman rebabın (büyük keman türünden çalgının) arkadaşı olsun... “Gönül, sevgiliye kavuşmakla dünyada muradına ersin (isteğine erişsin)” demem..] Bir feryat daha! Kalbim inlesin, ağlasın, bundan böyle de sevgiliye kavuşmakla dünyada arzusuna erişmesin!..

Öyle ya! Zavallı Vâsıf, nasıl inleyici, feryad edici olmasın?... Ağladığı, üzgün, usanmış olduğu hâlde sevdiğine yalvarmış, ricalarda bulunmuş. Heyhat! Yine küçük bir ilgiye bile erişememiş:

“Kabûl etmez benim vîrâne gönlüm gayrı hiç tâmîr

Niyâzım geçmedi dildâra taşa eyledi te'sîr”

[Benim yıkılmış, harab olmuş gönlüm artık hiç tamir kabul etmez (onarılmaz). Yalvarmam taşa tesir etti de sevgiliye tesir etmedi!..]

Pek yazık!...

*

Âh! Önceleri, sevdiği, ruhunun ufuklarına muhabbet saçıcı olmaya başlarken kendisi:

“Mevsim-i gül rûy-ı rengînle eyler iftihâr

Nev-bahârı n'eyleyim gülzâr-ı hüsnün nev-bahâr”

[Gül mevsimi, senin renkli yüzünle övünür. İlkbaharı ne yapayım, senin güzelliğinin gül bahçesi (benim gözümde) ilkbahar (misali)!..] gibi küçük bir aşk başlangıcıyla gizli bir şekilde sevgi gösterdiği zaman kim bilir ne kadar mutlu bulunmaktaymış!..

Sonra da açıktan açığa:

“Reng-i ruhsârın görelden gül gibi

Gül yüzüne âşıkım bülbül gibi

Nûş edip sahbâ-yı¹⁰⁰ la'lin mül gibi

Koklasam gîsûların sünbül gibi”

[Gül gibi yanağının rengini gördüğümünden beri, ben bülbül gibi senin gül yüzüne âşığım. Kırmızı dudağının şarabını içki gibi içip sümbül gibi saçlarını koklasam!..] (mısraları) ile ne güzel, ne hoş sevgi ilan etmiş!

Sevdası günden güne şiddet kazanıp da ümid ettiği vefayı da göremeyince:

“Güzelsin şûhsun dilbersin ammâ

Ve lâkin mücid-i resm-i cefâsın”¹⁰¹

[Güzelsin, şuhun, dilbersin amma ve lâkin eziyet, incitme, vefasızlık âdetini icad etmiş kişisin.] gibi küçük küçük isnatlarda bulunmuşsa de yine hiçbir şeye, hiçbir ümit ve isteğine erişememiş ve:

“Kim etmez ney gibi feryâd elinden

Senin ey şûh u dilber dâd elinden”

[Kim senin yüzünden ney gibi feryad etmez?! Ey şuh, dilber, senin elinden aman!..] diye figanlara, ıztırapla bağırp çağırmalara başlamış. Yazık! Her şeyden mahrum kalmış; o kadar yalvarmalar kabul olunmamış; şair de:

“Sen belle bunu ey gül-i zîbende-nümâyış

Yok gayrı derûnumda benim ülfete hâhiş

Gördükde beni eyleme bihûde nûvâziş

Küsdüm sana ben nâfile yalvarma barışmam”

[Ey güzel görünümlü gül, sen şunu bil ki artık benim içimde dostluğa, konuşup görüşmeye istek yok! Beni görünce boşuna ilgi gösterme! Ben sana küstüm, nâfile yalvarma, barışmam!..]

“Ömrümde sana geçmedi bir kerre niyâzım

Âşık olayım da ne demek geçmeye nâzım

Bi-lutf u mürüvvet benim ülfet neme lâzım

Küsdüm sana ben nâfile yalvarma barışmam”

[Ömrümde yalvarmam sana bir kere bile tesir etmedi. Âşık olayım da nazımın geçmemesi ne demektir?! İyiliksiz, insanlıksız dostluk benim neme lâzım?! Ben sana küstüm, nâfile yalvarma, barışmam!..] diye sitemlerde bulunmuş!....

Ah! Sevdalarla yaratılmış, sevdalara bulaşık, sevdalarla yanan kalpler; hiç sevgisiyle beslenmiş olmakta bulunduğu güzele birdenbire küser mi, darılır

¹⁰⁰ Bu kelime, yazıda “cihân-ı” biçiminde, Enderunlu Vâsıf'ın H. 1257/ M. 1841'de İstanbul'da basılan divânında ise, “sahbâ-yı” şeklindedir. (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 140). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

¹⁰¹ Bu kelime, yazıda sehven “hafâsın” şeklinde çıkmıştır. Biz onu divanın İstanbul baskısına bakarak (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 111) “cefâsın” şeklinde düzelttik.

mı?... Bu mümkün mü?...

Vâsıf'ın aşkı:

“Gönlüm yeni başdan yine âteşlere yakdın

Yakdın yeniden düzah-ı hicrâna bıraktın”

[Gönlümü yeni baştan yine ateşlere yaktın. Yeniden yaktın da hicran cehennemine attın!..] beytiyle tekrar alevleniyor. Fakat bu defa sevgilisini kendisine gücenmiş görünce:

“Hezâr bârını çekmişken âşık-ı mehcûr

Revâ mıdır ki ola şimdi dergehinden dür

Güneh mi eyledim oldumsa ben sana mecbûr

Kabâhatim ne ne yaptım ne oldu bende kusûr”

[Ayrı düşmüş âşık, senin bin yükünü çekmişken şimdi onun kapından uzak olması uygun mudur? Ben sana mecbur olduysam günah mı işledim? Kabahatim ne, sana ne yaptım, benim kusurum nedir?] güzel mısralarıyla nağme düzenliyor: Bazen:

“Sebebin söyle ne küsdün dil-i biçâreye sen

Sûz-ı hicrân-ı gamınla yetişir yandım ben

Sen dururken kime ben çâk-i girîbân edeyim

Kime derdim diyeyim kimlere efgân edeyim”

[Sebebini söyle, zavallı gönlüme sen neden küstün? Ben kederinin hicran yakışıyla yandım, artık yeter... Sen dururken ben kime yaka yırtayım? Derdimi kime söyleyeyim, kimlere feryatlar edeyim?!] bazen de:

“Dil olmasa bu mertebe rencide gamından

Kim eyler idi böyle şikâyet siteminden

Gel hâlimi bir gör de yakarsan yak efendim

Sensiz bana hasret neler etdi bak efendim”

[Gönül bu kadar kederinden incinmese, zulmünden kim böyle şikâyet ederdi?! Efendim, gel hâlimi bir gör de beni yakarsan yak... Sensiz hasret bana neler etti, gör, bak!] yalvarmalarında bulunuyor, merhamet isteklerini dile getiriyor.

Of! Bu zalim, vefasız güzeller hiç merhamet ederler mi?...

İşte zavallı Vâsıf, zavallı şair, artık kendi kendine feryatlara, hâllerinden bahsetmeye, şikâyetlere başlıyor:

“Yâr ile âteş-mekân olsam da gülşendir bana

Lâkin ansız gülşen-i âlem de külhandır bana

Şöyle me'yûsum gözümde yok safâ-yı gülsitân
Öyle dil-tengim bu âlem çeşm-i süzendir bana

Gerdiş-i aksiyle çarhın ben henüz nâ-kâm iken
Her tarafda baht-ı bîdâdım da düşmendir bana

Âh-ı dil-sûz u niyâzım etmedi hayfâ eser
Nerm iken ağyâra yârin kalbi âhendir bana

Kalması Vâsıf tahammül yâr ise etmez nigâh
Gûşe-i firkat anun-çün şimdi meskendir bana”

[Dostla ateş içinde olsam da orası bana gül bahçesidir. Fakat onsuz dünyanın gül bahçesi de bana hamam ocağı gibidir. Öyle ümitsizim ki, gözümde gül bahçesinin rahatı yok... Gönlüm öyle daralmış ki, bu âlem bana iğnenin deliği gibidir. Ben feleğin aksi dönüşüyle henüz isteğime erişmemişken, zalim bahtım da her tarafta bana düşmandır. Ne yazık ki, yürek yakıcı feryat ve yalvarmam (yâre) tesir etmedi. Sevgilinin kalbi başkalarına yumuşakken bana karşı demir gibidir. Vâsıf, artık tahammülüm kalmadı; sevgiliyse (yüzüme) bakmıyor. Onun için ayrılık köşesi şimdi benim meskenimdir.]

“Ol şüh-ı bî-vefâya gönül mübtelâ mısın
Sen tâ bu rütbe cevri ü cefâya sezâ mısın
Bülbül misâli sen yine feryâda başladın
Ol gül-nihâl-i işveden ey dil cüdâ mısın”

[Gönül, sen o vefasız şuha (şen, davranışlarında serbest, oynak güzele) tutulmuş musun? Sen bu kadar eziyet ve incitmeye uygun musun? Sen yine bülbül gibi feryada başladın. Ey gönül, o işve gül fidanından ayrı mısın?!.]

“Hâtırım mahzûn bağırm hûn sinem yaralı
Hangi derdim söyleyim dağlarca derdim var benim

Bir taraftan cevri-yâr bir yan[a]dan yârân gamı
Gayr ile gördükce hem-âgûş-ı ülfet yârımı
Âh edip mümkün mü ifşâ etmemek esrârımı
Bir gülün mecbûruyum hiç sorma hâl-i zârımı
Yâre te'sîr eylemez bir âh-ı serdim var benim”

[Gönlüm hüznü, bağırm kan (dolu), göğsüm yaralı... Hangi derdimi

söyleyeyim, benim dağlar kadar derdim var... Bir taraftan sevgilinin eziyeti, bir taraftan dostların sebep olduğu üzüntü... Yârimin başkasıyla sarmaş dolaş dostluğunu, görüşme ve konuşmasını gördükçe, ah edip sırlarımı açıklamamak mümkün mü?!. Bir gülün mecburuyum; ağlayan hâlimi hiç sorma!.. Benim yâre tesir etmeyen soğuk bir âhım, feryadım var...]

Ben gülünden ayrı düşmüş bülbül-i nâlendeyim

Dinlese bir şeb nevâ-yı nâlemi bülbül yanar”

[Ben gülünden ayrı düşmüş, inleyen bir bülbülüm. Bülbül, bir gece iniltimin sesini dinlese yanar!..]

*

Âşıkça sayfalarda ruhumuzu gizli bir usanç ve kederin hâlsizliğine düşürerek saatlerce kendinden geçiren Enderunlu Vâsıf'ın gücü, hakikat levhalarında (gerçeği tasvir eden yazılarında) başka bir şekilde ışık saçıcı olur:

“Bu dâ'ire-i gurbeti âlem mi sanırsın

Envâ'-ı gam u mihneti âlem mi sanırsın

Gam ana denir ki vere şâdî nagam-âsâ

Zu'munca gönül sen de gamın gam mı sanırsın

Her bâde-keşi rind-i cihân-dîde olur mu

Erbâb-ı harâbâtı bütün Cem mi sanırsın

Tahsil-i kemâlât ile kâmil olur insân

Her bir har-ı lâ-yefhemi âdem mi sanırsın

Ârif olamaz terki de terk eyleyen âdem

Her tâc giyen zâhidi Edhem mi sanırsın

[Sen bu gurbet dairesini (şu dünyayı) âlem mi sanıyorsun? Keder ve zahmet çeşitlerini âlem mi sanıyorsun? (İnsana) nağmeler gibi sevinç veren şeye dert, hüzün denir. Gönül, sen de zannınca kendi kederini keder mi sanıyorsun?!. (Meyhanenin) her içki içeni, çok dünya görmüş, çok yaşamış ve gezmiş rind olur mu? Sen bütün meyhanedeki kimseleri (içkiyi icad ettiği söylenen efsanevi hükümdar) Cem mi sanıyorsun?!. İnsan ilim, fazilet ve hünerler tahsil etmekle kâmil (olgun) olur. Her bir anlayışsız eşeği adam mı sanıyorsun?!

Terki de terk eden kişi¹⁰² ârif olmaz. Her taç giyen sofuyu (İbrahim bin) Edhem mi sanıyorsun?

Kim bilir nasıl bir ümitsizlik arasında iken söylediği:

“Âlemin bir pula değmez kuru hayl ü haşemi
Etme ikbâle heves kendine hoş gör bu demi
At gönülden emeli¹⁰³ çekmeyesin tâ elemi
Ne nevâ-yı nağamı dinle cihânda ne gamı”

[Dünyanın kuru hayl ve haşemi (bir kimsenin beraberinde bulunan ve gayretini güden adamlar, hizmetçileri) bir para etmez. Baht açıklığına, makam ve mevkiye heves etme; kendin için bu zamanı hoş gör. Kalbinden ümit ve isteği at ki dünyada (o arzu ve beklentinin sebep olacağı) acıyı çekmeyesin.] (mısraları) ile hikmete ait güzel sözlerden sayılmış olan:

“Dükkânda şi'r meşk olamaz gel eve öğren
Bâzârda kâlâ-yı maârif satılır mı”

[Dükkânda (güzel) şiir söylemek için çalışılmaz; eve gel, öğren. İlim, irfan ve hünerlerin kumaşı pazarda satılır mı?]

Ve:

“Behâyimden sayarmış şahs-ı bî-irfânı ârifler
Değil insânlar ol zümreye hayvanlar ağlarmış”

[Ârifler, irfansız şahsı hayvanlardan sayarmış. O topluluğa insanlar değil, hayvanlar bile ağlarmış...] beyitleri ve:

“Kim olur zür ile maksûduna reh-yâb-ı zafer
Gelir elbette zuhûra ne ise hükm-i kader
Hakk'a tefvîz-i umûr et ne elem çek ne keder
Kıl sözüm ârif isen gûş-ı kabûlüne güher
Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam u şâdî-i felek böyle gelir böyle gider”

[Kim istediği şeye zorla erişme yolunu bulabilir ki?.. Kaderin hükmü neyse elbette o meydana gelir. İşleri Cenab-ı Hakk'a havale et; ne acı çek, ne de keder... Eğer irfan sahibiysen, sözümü kabul kulağına cevher yap (küpe et)! Dünyada hüner, zahmeti kendisine zevk etmektir. Feleğin keder ve sevinci

¹⁰² Tasavvufta “terk”, herşeyi kalben bırakıp sadece Yüce Allah'a bağlanmak demektir. Bu terkler “terk-i dünyâ” (dünyayı bırakmak), “terk-i ukbâ” (ahireti bırakmak), “terk-i hesti” (varlığı terk etmek) ve “terk-i terk”tir. Terki terk, gurura kapılmamak için bu bırakmayı da bırakmaktır.

¹⁰³ Bu kelime yazıda “elemi” biçiminde, Enderunlu Vâsıf'ın H. 1257/ M. 1841'de Bulak'ta basılan dîvânının “şarkıyyât” kısmında ise, “emel-i” şeklindedir. (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 5). Biz doğru olan ikincisini tercih ettik.

böyle gelir, böyle gider.] vs. müseddesi¹⁰⁴ de işte bize ne derece bir kudrete sahip olduğunu gösterebilir.

Geçmiş şairlerimiz arasında güzel, nükteli söz söylemesiyle, açık, sade ifadesiyle şöhret bulmuştur. Şiir kabiliyetleri daha on bir, on iki yaşlarındayken küçük küçük eserleriyle görünmeye başlamıştı.

Tuhaf beyitlerine, gazellerine pek çok rastlanır. Bu cümleden olarak bir gazelinde ciddi ciddi, parlak parlak, kendine mahsus benzersiz bir tarzla ruhumuzu üzüntülere boğarken latifeler söylercesine (mizahi) şiirlere de meylettği görülür.

1227 tarihinde [Miladi 1812-13 yılında] cennet-mekân Gazi Sultan II. Mahmud Han'ın yüksek dilinden Ravza-i Mutaharra'ya takdim edilen¹⁰⁵ şu yakarış mektubu anılmaya lâyıktır:¹⁰⁶

“Şemi'dân eyledim ihdâya cür'et yâ Resûlallah
Merâmım dergeh-i ulyâna hıdmet¹⁰⁷ yâ Resûlallah

Değildir Ravza'na şâyeste dest-âvîz-i nâcîzim
Kabûlünle kıl ihsân ü inâyet yâ Resûlallah

Kimim var hazretinden özge hâlim eyleyim i'âm
Cenâbındandır ancak lutf u himmet yâ Resûlallah

Dahîlek el-emân sad el-emân dergâhına düşdüm
Terahhum kıl bana eyle şefâat yâ Resûlallah

Dü âlemde kıl istishâb Hân Mahmûd-ı Adli'yi
Senindir evvel ü âhirde devlet yâ Resûlallah
[Yâ Resulallah, şamdan hediye etmeye cür'et eyledim. Maksadım, çok yüksek

¹⁰⁴ Bilindiği gibi aynı aruz kalıbıyla söylenmiş altı mısralık bendlerin birleşmesiyle meydana gelen musammatlara “müseddes” denir. (Daha fazla bilgi ve örnekler için bk. İpekten 1994: 91-95).

¹⁰⁵ Sultan II. Mahmud'un Ravza-i Mutaharra'ya şamdan gönderdiği yıl konusunda bundan başka kayıtlara da rastlanmaktadır. Eyyub Sabri'nin *Mir'âtü'l-Harameyn* isimli eserinde adı geçen hükümdarın 1235 (1819-20) yılında Hz. Peygamber'in hücrelerine bir şamdan hediye ettiği bildirilmekte (Eyyub Sabri 1304: 513); Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca neşredilen *Medine'nin Son Emanetleri* adlı eserde ise (s. 56) som altından iki büyük şamdanın 1230 (1815) yılında gönderildiği belirtilmektedir.

¹⁰⁶ Bu na't, Vâsıf'ın Arap harfleriyle İstanbul'da basılan divanında bulunmaktadır. (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 8).

¹⁰⁷ Yazıda sehven “hidmeti” şeklinde çıkmış olan bu kelimeyi mana, aruz kalıbı ve kafiyeden dolayı “hidmet” şeklinde düzelttik. Anılan kelime Vâsıf'ın İstanbul (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 8) ve Bulak'ta (Vâsıf Osman 1257/ 1841: 9) basılmış olan divanında da “hidmet” biçimindedir.

huzuruna hizmet etmektir ey Allah'ın Resulü! Bu mühim olmayan küçük hediyem, senin Ravza'na lâıyk değildir. Kabulünle lutuf ve yardımda bulun yâ Resulallah! Benim hâlimi bildirmek için senden başka kimim var ki?.. İhsan ve yardım ancak senin değerli zatındandır ey Allah'ın Resulü! Yalvarırım, el-aman, yüz kere aman dilerim, kapına düştüm... Bana acı; şefaata eyle ey Allah'ın Resulü! İki âlemde de Sultan Mahmud Adli'yi yanına al (seninle beraber bulundur). Önce ve sonra(ki âlemde) devlet (nimet ve saadet) senindir ey Allah'ın Resulü!..]

Enderunlu Vâsıf şarkılarıyla seçkin bir yere sahip olmuştur. Fakat eserlerinin pek çoğunda, şiirlerinde kelime yanlışları vardır.

Kendileri Sultan III. Selim Hân'ın yüksek zamanının sonlarıyla Sultan IV. Mustafa Han ve Sultan II. Mahmud Han hazretleri devirlerinin şairlerinden sayılmıştır.

Sadrâzam Bostancı başı Arnavut Halil Paşa'nın yeğeni idi. Diğer isimleri Osman olup "Kilâr Kethudâsı" diye tanınmışlardır.

Dîvânı hakikaten okunmaya lâıyktır.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 8 Şevvâl 1317 (8 Şubat 1900), Sayı 34, s. 2-3.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-3-

Nazîm

-İlyâs Sükûti Bey'e-

Güneş, doğunun berrak göğünü süsleyen bulutların arasında doğmaya başlar. Kâinata ilk bakışlarını yöneltir. İlk ışıkları saçar, her şeyi sevinçlere boğar: Gecenin kederleriyle, sabah vaktinin ağlamalarıyla tasalı duran, gözyaşlarına boğulan çiçeklerin o hüzünlerini giderir. O yaşlarını mutluluk saçıcı bir alevle kurutur.

Durgunluğu seven gecelerin karanlıklarından ürkerek yuvalarına kaçan, saklanan kuşların gözlerine bir sevinç aydınlığı akıtır.

Çiçekler, yaprakları arasında gülümserler. Kuşlar, sevinçlerini, teşekkürlerini açığa vurmak için şarkılar okurlar.

Güneş, ağır ağır sürekli doğudan uzaklaşır; ilerler, ilerler. Bazan kara bir bulut arkasında kalır, bazan bütün şaşasıyla, bütün büyüklüğüyle görünür. Görünür, her tarafa ışıklarını bol bol verir. Böyle böyle batmaya ulaşır. Artık gökte o günkü hayatının yarısı yokluğa karışmıştır.

Sonunda bu hayat yarısı kadar bir zaman daha geçer; zavallı güneş üzüntüden ateşli renklere bürünmüş, kanlar içinde kalmış batıda son bir hasret bakışıyla kaybolur.

Ah, insan ömrü de böyle değil midir?

Hakikaten analarımızdan doğarız; dünya sahasına ilk adımımızı attığımız zaman birçok kimseler sevinir. Gözlerimizin ilk bakışları, insan topluluğundan bir kısmının beklernelerden, kim bilir nasıl üzüntülerden dolayı tasalı gönüllerini, sel gibi akittiği saadet suyuyla o acılardan kurtarır; sonra saçtığı sevinç ışığıyla şenlikle doldurur, bırakır. Bu vefasız kâinata doğuşumuz, onları o kadar sevindirir, o kadar neşelere boğar ki, o zaman Allah'ın büyüklüğüne karşı şükür secdesi ederler. Kalplerindeki sevinç bölüklerini anlatmak için ortalığı velvelelere, alkışlara boğarlar.

Geleceğe, bahtiyarlığa dair hazin ninniler, annelerimizin ruhlarında meydana çıkan sevinci dile getirirken yavaş yavaş beşik denilen dar ıztırap yerinden yakayı kurtarırsınız.

Yaşımız günden güne ilerler; hayatımız andan ana kısalır. Bazan zamanın, dünyanın acıları, üzüntü gözyaşları, bütün cihanı bize karanlıklara boğulmuş gösterir; bazan ansızın meydana gelen bir saadet arasında unutulmaz dakikalar, saatler, günler geçiririz.

Kırk sene, kırk beş sene, kırk saniye kadar çabuk, anlaşılmaz bir derecede geçer. İşte o vakit kendimizi hayatın yok olma anında görürüz. Geçmiş zamana bakarız: Bilinmeyenler sahasının hiçliğini, karanlık bir yerinde hayatımızın satırlarının pek çoğu, belki sayfaları silinmiş mevhum kitabını görürüz. Bakışlarımız bu faydasız sayfaları karıştırırken bir belirsizlik karanlığı arasında kalır.

Geleceğe bakarız: Birkaç ümit ışığı, gözlerimizi kamaştırmaya çalışırken bütün şahsi varlığımızın koyu bir karanlık içinde kalması, birdenbire dehşet verir.

Batma anından, yani bu yükselmeden sonra düşmeye, aşağı inmeye başlarız. Ömrün düşüşü, yükseğe çıkmasından daha hızlı gibi hissedilir. Of! Artık hayat defterimiz kapanır; arkamızdan korkunç bir hayâl bizi kovalar. Önümüzdeki meydana bir mezar açılır. Burası da bir batıdır. Biz buraya düşeriz; biz burada batırız.

İşte dünya hayatı bu kadar fâni, bu kadar ehemmiyetsizdir. Bu derece çabuk geçer, gider. Evet, ümitler, bizi aldatır: Dünyada çalışırız, çalışırız, didiniriz, didiniriz. Ölüm kollarını germiş, kucagını açmış olduğu hâlde bize doğru, bizi kucaklamak, başka âleme götürmek için koşar. Biz, iradi olmadan (istemeyerek) ona doğru gideriz. Fakat bu hâli bilir miyiz? Bu soruya cevap vermek zor!.. Şu dünyadaki rahatlama ve dinlenmemizi temin etmek için çalışmaya nasıl mecbursak, düşüncemizde hatırası iniltir meydana getiren

ahiret için de o kadar gayret etmekle vazifeliyiz!

Bu vazife bizi ebedî bir saadete eriştirebilir. Bu ikinci vazifeyi yerine getiremezsek daimî azap hazırdır.

Ah! Her gün, her zaman işlediğimiz hatalar, günahlar, yani ikinci vazifeyi yerine getiremeyişimiz, bizim, dehşet uçurumları, cehennem alevleri içinde yuvarlanmamıza sebep olacak!

Ne kadar korku verici bir gerçek!!!

Cenab-ı Hakk'ın biz kullarına ihsan buyurmakta olduğu sonsuz nimetlerin, nihayetsiz lütufların şükrünü, hamdini ödeyemiyoruz.

Ne büyük vicdan azabı!

Ne yapalım, ne yapalım? Bu kadar kusurlarımızdan, bu kadar hatalarımızdan dolayı hak etmiş olduğumuz mahcupluktan, devamlı ıztıraptan, ahirete ait azaptan kurtulmak için ne yapalım? Bizi, bütün icad edilmiş varlıkları yaratan Allah'ın, celâl sahibi, Yüce Allah'ın affına, en yüksek derecedeki lütfuna sığınmaktan başka elimizden ne gelir?.. Ne yapabiliriz?..

Secdelere kapanalım, feryatlar edelim, gözyaşları dökelim, af isteyelim!..

*

Oh! Af isteği, Allah'a yalvarmak, dua etmek, ne kadar yüksek, ne kadar saf, ne kadar incedir!

İşte dünya hayatının hiçliğine aldanmayarak, dünya işleri kadar, hatta onlardan daha fazla ahirete ait amellerle vakit geçirmiş olan birinin, Nazîm'in yalvarışları, feryatları... Fikrimizi her şeyden boşaltarak okuyalım, dinleyelim!

Sen eyle devâ şerbet-i afvınla Hudâyâ

Oldu dil ü cân tâb-ı teb-i¹⁰⁸ cürm ile haste

-

İmdâd-ı şifâ-hâne-i lutfundan İlâhî

Ey âciz-i dermândelerin dâd-penâhı

-

Yâ Rab dil-i mahzûnumu kıl gussadan âzâd

Fahr-i dü-serâ aşkına eyle beni dil-şâd

Lutf u keremin hürmetine geç günehimden

İhsânına kaldım senin ancak meded imdâd

¹⁰⁸ Bu kelimeler yazıda sehven "tâb-ı şeb-i" şeklinde çıkmıştır. Biz Nazîm Dîvânı'nı (Çakır 2020: 830) göz önünde tutarak bu yanlış "tâb-ı teb-i" biçiminde düzelttik.

Âşüfte vü âvâre vü biçâre Nazîm[’im]

Eyle dil-i virânımı lutfun ile âbâd

[Ey Allah’ım, can ve gönül, günah sıtmasının hararetiyle hastalandı. Sen af şerbetinle ona ilâç yap (şifa ver). Allah’ım, lutfunun şifa yerinin yardımıyla... Ey âciz ve güçsüzlerin adalet (sahibi) sığınağı!.. Yâ Rabbi, hüznünlü gönlümü kederden, tasadan kurtar! İki dünyanın övüncü (olan Hz. Muhammed Mustafa) aşkına benim kalbimi sevindir. Lütuf ve cömertliğinin hürmetine günahımı affet! Ben ancak senin ihsanına kaldım; aman, yardım et!.. Aşkdan dolayı deli gibi olmuş, işsiz-güçsüz ve çaresiz Nazîm’im... Yıkık, kederli gönlümü lütfunla mamur et, şenlendir!]

Ah! Gözyaşlarına, pişmanlıklara, yardım isteklerine karışmış bu feryatlar nasıl izah edilir, nasıl şerh edilebilir?

Gerçekten:

Yâ Rab! Kalbim, canım, bir günah darbesiyle hastalandı, yaralandı. Ona sen af şerbetinle ilâç yap (şifa ver)!

Ey âcizlerin, zavallıların, çaresizlerin adalet (sahibi) sığınağı! İyilik ve ihsan şifa evinden, yardım et, yardım et!

Allah’ım! Kederin sonsuz karanlığıyla kuşatılmış kalbimi, iki dünyanın övünç vesilesi (olan Hz. Peygamber) aşkına kaygı ve tasalardan kurtar. Kurtar da beni, bu üzgün, günahlarının affedilmesini dileyen kulunun kalbini sevindir! Lütfunun, kereminin binlerce, milyonlarca âleme saçtığın tasavvur olunmaz derecede sonsuz İlahi nimet(ler)inin hürmetine günahımdan geç!

Kime gideyim, sığınayım?

Senden başka kim var? Beni sen yaratmadın mı? Güneşleri, ayları, her biri bir âlem olan ışıklı yıldızları, hayret bakışıyla beğenerek seyrettiğimiz rengârenk güzel nesnelere, sözün özü her şeyi, bütün varlıkları sen yaratmadın mı? Her şey sana sığınmaz mı? Senden büyük hiç (bir kudret) var mı?

Evet evet! Bütün yaratılmış olanların sığınağı sensin! Senden başka bir Hâlik’in varlığını hayal etmek mümkün değildir.

Ey Allah’ım!.. İşte ben senin ancak o büyüklüğüne sığındım; senin o ihsanına kaldım... İmdat!

Ağlayan, çaresiz, zavallı Nazîm’in kalbi haraptır. O yıkık, hüznünlü gönlümü lütfunla mamur et, şenlendir!.. manasında olan yalvarışları, şiirleri açıklamak nasıl mümkün olabilir? On ikinci Hicrî [Miladi 18.] asrın en parlak edebî mahsülleri arasında benzerlerinden ayrılıp seçkin bir yer tutan -bahsetmek istediğimiz- Nazîm -ki “Kasımpaşalı¹⁰⁹ na’t-gû (naat söyleyici) Nazîm Efendi”

¹⁰⁹ Şeyhülislâm Es’ad Efendi’nin (1096-1166/ 1685-1753) *Atrabül-âsâr*’ında Nazîm’in doğum yeri ve yaşadığı mahallin İstanbul’da Kumkapı semti olduğu bildirilir. (Es’ad Efendi, *Atrabül-*

adıyla tanınmıştır- akıllara hayret verecek derecede yüksek olmakla beraber gayet uzun olan naatlarıyla, yalvarışlarıyla ruhumuzu -işte böyle- birtakım gizli sırlarla kendinden geçiriyor. Sonrası var.

Mehmed Muhlis.

Mecmûa-i Edebiyye, 29 Şevvâl 1317 (2 Mart 1900), nr. 37, s. 1-2.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-3-

Nazîm

(Geçen haftaki nüshamızın sonrası)

İnsan bunları okudukça, benzeri söylenemeyecek kadar olağanüstülük gösteren manalar fikre yansıdıkça, Nazîm'in kalemine karşı hayran olmaktan kendini alamıyor.

Nasıl hayran olunmaz?... İşte daha bir naatından ayrılmış güzel(beyit)ler:

“Ey ledünn mektebinin hâce-i ümmî-lakabı

Enbiyâ vü rusûlün zîver-i tesbîh-i lebi

Seyyid-i¹¹⁰ âlem ü âdem sened-i mevcûdât

Mesned-i her-dü-serânın şeh-i vâlâ-hasebi

Eşref-i halk-ı cihân pâdişeh-i kevn ü mekân

Tahtgâh-ı şerefî husrev-i ‘âlî-nesebi

Şeh-i tâhir-neseb ü husrev-i pâkîze-haseb¹¹¹

Hâşimî hem Medenî hem Kureşî hem Arabî

Sühanı rûh-ı mücerred deheni cevher-i ferd

Kân-ı kevnin güher-i mâ-hasal-i müntehabı

Hak risâletle nübüvvetle vücûdın etmiş

Hâdi-i cem‘-i rusûl râhber-i fevc-i nebî

âsâr, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY nr. 6204, vr. 34a).

¹¹⁰ Bu kelime, makalede “Sine-i”, *Nazîm Dîvânı*’nda ise “Seyyid-i” şeklindedir. (Çakır 2020: 348). İlkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek daha uygun bulduğumuz ikincisini tercih ettik.

¹¹¹ Bu kelime, makalede “neseb” şeklindedir. Biz *Nazîm Dîvânı*’nı göz önünde tutarak (Çakır 2020: 348) onu “haseb” biçiminde düzelttik.

Âferîneş yüzünün suyuna halk olmuşdur
Rahmet-i âlemiyândır o dü âlem sebebi

Neyyir-i burc-ı ezel Ahmed-i mürsel ki anın
Mihrinin lerze virir zerreye şûr u şegabı

Dem-i Rûhü'l-kudüs olsa o şehin lâyıkdır
Matbah-ı izzetinin şu'le-fürûz-ı hatabı

Bâğ-ı câhında Süreyyâ o saâdet-çemenin
Târem-i rif'atinin hûşe gedâ-yı inebi

O şehin yazmağa tuğrâ-yı berât-ı na'tin
Kâtib-i çarhın olursa n'ola efzûn talebi

Dûde şeb sürh şafak hâme şehâb encüm riğ
Mihbere¹¹² mâh-ı felekler safahât haşebî

Ders-i vafında olub mu'terif-i acz ü kusûr
Akl-ı evvel de ola metn-i senâsında gabî

[Ey ledünn¹¹³ mektebinin “ümmî”¹¹⁴ lakaplı hocası, nebî ve resullerin dudağının tesbihinin süsü, âlem ve insanların efendisi, varlıkların dayanağı, her iki dünya makamının yüksek soylu sultanı... Dünya insanların en şerefli, kâinatın padişahı, şeref taht yerinin yüksek soylu hükümdarı... Temiz soylu sultan, mübarek asaletli hükümdar... Hem Hâşimî, hem Medineli, hem Kureyşli, hem Arap... Sözü, halis ruh, ağzı cevher-i ferd (cismi meydana getiren gayet küçük parça) gibi, varlık kaynağının seçkin neticesinin cevheri... Cenab-ı Hak, onun varlığını resullük ve nebîlikle bütün resullere doğru yol gösterici, nebî topluluğunun rehberi etmiş. Mahlûklar onun yüzünün suyuna

¹¹² Bu kelime, makalede “Micmere”, Nazîm Dîvânı'nda ise “Mihbere” şeklindedir. (Çakır 2020: 349). Anılan kelime “mahbere” şeklinde de kullanılır. Beyitte “hâme, riğ” gibi yazıyla alâkalı kelimeler kullanılarak söz sanatı yapıldığı için biz ikincisini tercih ettik.

¹¹³ “Ledünn” kelimesinin geçtiği Kehf Suresi 65. ayeti şu mealdedir: “Nihayet kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” Nazîm, na'tinin söz konusu mısraında, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğini, ilminin İlâhî vahye dayandığını belirtmektedir.

¹¹⁴ Hz. Peygamber'in ümmî (okuma-yazma bilmez) olduğunu belirten ayet şu cümleyle başlar: “Onlar ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. (...)” (A'raf, 7/ 157).

yaratılmıştır.¹¹⁵ O iki âlemin vesilesi, âleme mensup olanlar için rahmettir.¹¹⁶ Ezel burcunun nurlu (güneşi), peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'in sevgisinin kargaşası zerreyi titretir. O sultanın yüce mutfağının odunun ateş parlaticısı, Cebrail'in nefesi olsa uygundur. O saadet çimenlinin makam bağında Süreyya, ululuk göğünün üzüm salkımına muhtaç yoksuludur. O sultanın na't beratinin tuğrasını yazmak için felek kâtibinin fazlaca isteği olursa buna şaşılır mı? Mürekkep yapılan is gece, kırmızı (cedvel ve yazılar) şafak, kalem kayan yıldız, yıldızlar kuruması için yazının üstüne dökülen kum, göklerin ayı mürekkep konulan hokka, sayfalar ise kuru odundan yapılan Haşebî kâğıttır.¹¹⁷ Akli- evvel de onu anlatma dersinde acz ve kusurunu itiraf edici olup övme metni hususunda anlayışsız olur.]

Ey fûrûğ-ı dü-ruhu¹¹⁸ her dü-cihân mâh-veşi
Pertev-i hüsn ü cemâli iki âlem güneşi

Bi-hazân serv-i çemân-ı çemen-i Bathâyî
Gülbün-i Ravza-i Yesrib gül-i bâğ-ı Kureşî

Harem-i muhterem-i Ravzasının subh u mesâ
Şehper-i Rûhu'l-emîn olmada çârüb-keşi

Görmedi sâyesini misli gibi ins ü melek
Yerde gökde o şeh-i bi-bedelin yokdur eşi

Böyle olmazdı celî-pertev [ü] 'âlî-kevkeb
Âsitânında zuhal olmasa abd-i Habeşî

Haste-i huşk-leb-i tâb-ı teb-i ma'siyetim
Şerbet-i şefkatine kaldı derûnum 'ataşı

[Ey iki yüzünün nuru her iki dünyanın ay'ı gibi, güzelliğinin ışığı iki âlemin

¹¹⁵ Burada kudsî hadis olarak rivayet edilen ve "Sen olmasaydın, sen olmasaydın gökleri yaratmazdım" manasına gelen söze işaret edilmektedir. Sagânî, Albânî gibi hadis âlimleri bu sözün "mevzû" (uydurma) olduğunu söylemiş; Aclûnî hadis değilse de manasının doğruluğuna hükmetmiştir. (Aclûnî1997: II/ 214).

¹¹⁶ Burada şu mealdeki ayet hatırlatılmaktadır: "Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107).

¹¹⁷ Yazı malzemesiyle ilgili kelimelerin geçtiği bu nesre çeviri konusunda bilgisine müracaat ettiğimiz Prof. Dr. Rifat Kütük'e teşekkür ederiz.

¹¹⁸ Bu kelime, makalenin aslında sehven "dûzahı" şeklinde çıkmıştır. Nazîm Dîvânı'nı göz önünde bulundurarak (Çakır 2020: 731) onu "dü ruhu" şeklinde düzelttik.

güneşi olan (Peygamber)... Mekke-i Mükerreme çimeninin salınarak yürüyen hazansız (güz mevsiminde yapraklarını dökmeyen) selvisi, Medine Ravzasının¹¹⁹ gül ağacı, Kureyş bağının gülü... Ravza'sının muhterem haremının sabah ve akşam süpürge çekicisi, Cebrâil'in (a.s.) kanadının uzun tüyleri olmakta... İnsan ve melekler, onun benzeri gibi gölgesini görmedi.¹²⁰ O benzersiz sultanın yerde gökte eşi yoktur. Zuhâl (Saturn), onun eşiğinde siyahî köle olmasaydı, böyle parlak ışıklı ve yüksek bahtlı olmazdı. Günah sıtması hararetinin kuru dudaklı hastasıyım. İçimin susuzluğu senin şerbetinin şefkatine kaldı...]

Ey okuyucu!... Bunlar, bunların hepsi de daha dünyada iken uhrevî zevklere dalmış olan bir fikrin, yüksek bir fikrin mahsulleri, bir velî kalbinin çarpınmalar arasında çıkardığı inlemelerdir!...

*

“Şiirin kaynağı sevgidir!”..

Ne büyük gerçek!. Ne kadar doğru söz!...

Hiç bir zaman sevdanın hüznünlü bir nuru, ateşli bir ışığıyla aydınlatılmamış, yanmamış fikirler, şiirlerle kaynar, coşarlar mı?...

Bir sevgi kıvılcımıyla en nazik, en titreyen sinirlerinde bir acı duymayan kalpler, hiç duygulanmış olurlar mı?.

Ah! Ateşlerle dolan, daima ateşler içinde yanan şair beyni, hızlı hızlı darbelerle hüznülenme, gücenme şeklindeki hislenmelerini, araştırmalarını güzelce anlatan şair kalbi nasıl şeydir?.. Bilinemez ki, söylenemez ki!..

Onlar, öyle beyinler, öyle kalplerdir ki her biri bir sevda okuyula yaralanmış, her biri bir sevda ateşiyle tutuşmuştur.

İşte ilk olarak bir sevgi darbesiyle sarsılan Nazîm'in kalbinin, bu zavallı şair yüreğinin bir iniltisi, ince fikrinin, alevlenmiş fikrinin acıklı bir feryadını da şimdi dinleyelim:

“Cânân yolunda ölmeğe lââyık değil miyim

Kurbânı olduğum sana âşık değil miyim

Olsam aceb mi matla‘-ı mihr-i muhabbetin

Mânend-i subh âşık-ı sâdık değil miyim

¹¹⁹ Ravza, bahçe demektir. Hz. Peygamber'in Medine'de bulunan kabrine “Ravza” veya “Ravza-i Mutahhara” adı verilir.

¹²⁰ Hz. Peygamber'e has hâllerden biri de onun gölgesinin yere düşmeyişidir. Kadı İyâz'ın (ö. 544/ 1149) eş-Şifâ adlı eserinde bu konuda rivayet vardır: (Yıldız 2024: 511).

Sen âfitâb-ı nâz gönül maşrık-ı niyâz

İnsâf eyle sana muvâfık değil miyim”

[Sevgili yolunda ölmeye lâyık değil miyim? Kurbanı olduğum, ben sana âşık değil miyim? Sevgi güneşinin doğduğu yer olsam şaşılır mı? Sabah gibi gerçek âşık değil miyim? Sen naz güneşi, gönülse yalvarma doğusudur. İnsaf et, sana uygun değil miyim?]

Bu satırları zavallı Nazîm, ettiği merhamet taleplerinin ve yalvarmaların kabul olunmadığını görmüş de -kim bilir nasıl bir usanç dolu hâldeyken- yazmış?... Öyle ya...

“Cevrin ki senin ey şeh-i bîdâd tükenmez

Her güşede senden sana feryâd tükenmez”

[Ey adaletsiz sultan, senin zulmün, eziyetin tükenmez. (Bundan dolayı) sana her köşede senden feryat tükenmez.] gibi bir şikâyet iniltisinden sonra bir acıma alâmeti gösterilmezse ne söylenmez?...

Of!.. Onu bir dereceye kadar merhametli zannıyla -bir ayrılık üzerine- sabah sislerini dağıtan, taze yapraklara sevgisini fısıldayan hafif, hoş rüzgâra:

“Bir haber gelmedi ârâm-ı dil ü cânımdan

Cânımın cânı habîbimden o cânânımdan

Beni ferdâya salub şimdi kiminle salınur

Haberin var mı sabâ serv-i hırâmânımdan

Yüri ey bâd-ı seher şemmesini arz eyle

O perî-şânıma ahvâl-i perişânımdan”

[Gönül ve canımın rahatından, canımın canı, sevgilimden, cananımdan bir haber gelmedi... Ey hafif ve hoş rüzgâr, salınarak yürüyen selvi(boylu sevgili)mden haberin var mı? O, beni yarına erteleyip şimdi kiminle salınıyor? Ey sabah yeli, haydi, o peri tavırlı sevgilime git de perişan hâllerimin az bir kısmını arz et!] hitaplarında, niyazlarında bulunduğu zaman ne kadar gözyaşları dökmüştür? Yazık!

O zamanlarda, ondan ayrı yaşadığı hicranlı vakitlerde:

“Yakdı beni âteş-i firâkın

Tâ cânıma geçdi iştiyâkın”

“Sensiz[ce] tenhâ garîb kaldım

Bîmârım [ü] bî-tabîb kaldım”¹²¹

¹²¹ Bu beyitteki vezin aksaklığını *Nazîm Dîvânı*'nın şu yazma nüshasına bakarak giderdik: *Dîvân-ı Nazîm*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2817, vr. 78b.

[Ayrılığının ateşi beni yaktı. Seni görme isteğim ta canıma işledi. Sensiz yalnız, garip kaldım. Hastayım, doktorsuz kaldım.] gibi hâlleri arz etmiş, etmiş de “Bir iyiliğine erişirim” diye birtakım ümit ve isteklerle vakitlerini geçirmiş. Heyhât!.. Hiç sevgililerde, daha doğrusu güzellerde merhamet olur mu?... Hiç onların taştan daha katı kalplerinde bir merhamet titreşimi duyulur mu?

Nazîm, bu koca şair, bu zamanın harikası, artık her şeyden ümidini kesmiş, fakat yine bir defa daha şansını denemek için birkaç söz söylemeyi uygun görmüş de âşıkça fakat ciddi bir tavırla:

“Âh-ı seherim nâle-i mestâne mi sandın
Feryadımı gûş itmedin efsâne mi sandın

Gül ruhlarını arz idüb âteşlere yakdın

Ben bülbül-i şûrîdeni¹²² pervâne mi sandın”

[Benim sabah vaktindeki âhımı (bedduamı) sarhoşça nara mı sandın? Feryadımı duymadın, dinlemedin, efsane mi sandın? Gül yanaklarını gösterip beni ateşlere yaktın. Ben sevdalı bülbülü, ışığın etrafında dönen gece kelebeği mi sandın?!] demiş. Yazık!... Zihnin en derin, en gizli bir yerinde parlayan bu son ümit yıldızı da sönmüş!.. Bundan sonra kendi kendine hâllerinden bahsetmeye başlamış, daha kendisi gibi ağlayan bulutlara:

“Felekde sen de mi dūr oldun âfitâbından

Bu rütbe giryene bâ’is ne ey sehâb senin”

[Ey bulut, senin bu kadar gözyaşı dökmenin sebebi nedir? Gökte sen de mi güneşinden uzak düştün?] düzgün ve güzel istifhamında bulunmuş!

Zavallı şair!...

(Sonrası var).

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 6 Zilka’de 1317 (7 Mart 1900), Sayı 38, s. 1-2.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-3-

Nazîm

(Geçen haftaki nüshamızın sonrası)

O vakit ki dünyanın fânîliğini düşünürüz, hayatın son dakikaları hatıra gelir; ölüm, bütün dehşetiyle göz önünde görünür; secdelere kapanırız, tevbeler ederiz, fikrimizde dolaşan söylemek istediğimiz: “Allah son nefeste imanımızı

¹²² Bu kelime, Nazîm Divânı’nda “şûrîdeyi” şeklindedir. (Çakır 2020: 624).

saklasın!” sözlerini:

“Ümmîdim odur rûhumı kabz eylediğinde

Gül-berg-i hayâtım olıcak mevt ile berbâd

Zikrim ola Allâh-ı Ganî celle celâlüh

Fikrim ola hep zezeme-i amme nevâlüh”

[Ümidim, (ölüm meleği) canımı aldığımda, hayat gül yaprağım ölümlle darmadağın olunca, zikrimin “Allâhü Ganî celle celâlüh” (hiçbir şeye muhtac olmayan Yüce Allah) sözü, düşüncemin de “Onun ihsanı herkesi kaplayıcıdır” hoş sesi olmasıdır.] yolunda Nazîm’in güzel şeyler (estetik değer taşıyan şiirler yazmayı) seven kalemiyle tasvir edilmiş görürsek, bu hazin yakarışın karşısında nasıl titremeyiz?

*

Adı Osmanlı edebiyat tarihimizi süsleyen Nazîm, en çok ibadet eden, takva sahibi, en büyük, en yüksek şairlerimizdendir. Sultân IV. Mehmed Han, II. Süleyman Han ve III. Ahmed Han hazretlerinin yüksek zamanlarında fesahat ve belâgat gürültüsüyle söz dünyasını doldurmuştur. Öyle naatlarına rastlanır ki insan hayretten dolayı parmağı ağzında kalmaktan kendini alamaz.

Atâ Târîhi, hayat hikâyesinden bahsederek şu meâlde der ki:

“Kendisi sarây-ı hümâyûna dâhil olmasıyla berâber tahsîl-i ilm ü mârifete verziş ederek ashâb-ı fazl ü kemâlden ve zurefâ-yı şuarâdan mürebbîsi olan zâtın teşvîk u himmetiyle az zamanda ulûm-ı Arabiyye’den ahz-ı icâzet ve Fârisîyi taallümle¹²³ tetmîm-i mârifet etmiş ve bu esnâda vazife-i mevdû’asını hüsn-i ifâ etdiğinden dolayı nevbetçi başılık geğiğini ihrâz eylemiş idi.

Bu cihetle iktisâb-ı haysiyyet etdikden sonra bâzâr başılık nân pâresiyle çerâğ olmağı taleb etmesi üzerine kendilerine pâyitaht-ı saltanat-ı seniyyenin mîve bâzâr başılığı hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî ile tevcîh buyrulmuştur.

Bu evânda Enderûn-ı Hümâyûnda ibâdet ve şi’r ü inşâ ile iştigâl eylemekte idi. Tanzîm ve inşâda başladığı nuût-ı şerifeye hîn-i devâmında bâzı işârât-ı mâneviyye üzerine [hacc-ı şerife] azîmete niyyet ve bu karârı mücebince nihâyet hâk-i atebe-i şefâat-kevkebe-i Hazret-i Risâlet-penâhîye rû-mâl olmak şerefiyle müşerref olmuş idi.

Medîne-i Münevverede mücâvir bulunduğu esnâda bir gece tanzîm ve tesvidine muvaffak olduğu na’t-ı Nebevinin telezzüz ü tefahhuruyla uyudukda, kendisini huzûr-ı Hazret-i Risâlet-penâhîde dest-beste-i ta’zîm ve müstağrak-ı sürûr u mefharet görmesi ve lisân-ı merhamet-unvân-ı Seyyid-i Kâ’inâtdan ‘Bu

¹²³ Bu kelime yazıda sehven “tâlimle” şeklinde çıkmıştır. *Atâ Târîhi*’nin 4. cildi 151. sayfasında “taallümle” şeklindedir. Biz doğru olan ikincisini tercih ettik.

akşamki na'tın da güzel olmuş' iltifât-ı hümâyûn-ı Cenâb-ı Peygamberisine nâ'îl olmuş bulunduğu zaman uyanıp, mü'ezzin efendinin câmi'-i şerif minâresinde -vakt-i seherde- henüz müsvedde hâlinde, daha tebyiz bile edilmemiş ve hiç kimseye gösterilmemiş na't-ı şerif-i mezkûru akîb-i "es-salât"da bülend âvâz ile okuduğunu işitdikde hayretlere dûcâr olmuş ve mü'ezzini görmek için dışarı çıktığı vakit mü'ezzinin de -kırâati ikmâl ederek kendine doğru gelmekte olduğunu görünce taaccübü bir kat daha artmış ve hemen su'âle âgâz etmek üzere iken mü'ezzin efendi, 'Bu gece Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri -âlem-i menâmda- bana sizi gösterdi ve akşam inşâd buyurulan ve henüz müsveddede olan na'ti tâlim ve makbûl-i hümâyûnları olduğunu i'fânen ve tebşîren minârede kırâati fermân ve tefhîm buyurdular. Ben de sizi tebşîr ederim' demiş ki kendileri Türk şuarâsının en memdûhlarındanır."

[Kendisi (sultana ait) kutlu saraya girmesiyle beraber ilim ve hüner tahsiline çalışarak fazilet ve olgunluk sahiplerinden ve şairlerin zariflerinden terbiye edicisi olan kişinin teşvik ve gayretiyle az zamanda Arapça'ya dair bilgilerden icazet almış ve Farsça'yı öğrenmekle marifeti tamamlamış ve bu esnada emanet edilen vazifesini güzelce yerine getirdiğinden dolayı nöbetçi başılık gediğini kazanmıştı.

Bu vesile (veya maaşla) haysiyet elde ettikten sonra pazar başılık ekmek parçasıyla memurluğa erişmeyi talep etmesi üzerine kendilerine yüce sultanlık merkezinin meyve pazar başılığı, halifelüğün sığındığı muhterem padişahın kuvvetli ve kutlu emriyle verilmiştir.

Bu esnada Enderûn-ı Hümâyunda ibadet, şiir ve sanatlî nesirle uğraşmaktaydı. Düzenleme ve söylemeye başladığı mübarek naatlara devamı sırasında bazı manevî işaretler üzerine (hacc-ı şerife) gitmeye niyet etmiş ve bu kararı gereğince nihayet peygamberliğin sığındığı Hz. Muhammed'in şefaât debdebeli eşîğinin toprağına yüz sürmek şerefiyle şereflenmişti.

Medîne-i Münevvere'de (Mescid-i Nebevî ve Hz. Peygamber'in kabrine) komşu bulunduğu esnada bir gece düzenleme ve karalamasını (Allah'ın yardımıyla) başardığı Nebevî naatin zevki ve övüncüyle uyuduğunda kendisini Hz. Peygamber'in huzurunda hürmetle el bağlamış ve sevinç ve iftihara batmış şekilde görmesi ve Kâ'inâtın Efendisinin merhamet sanlı dilinden "Bu akşamki naatin da güzel olmuş!" diye Hz. Peygamber'in kutlu iltifatına nail olmuş bulunduğu zaman uyanıp müezzin efendinin câmi-i şerif minâresinde -seher vaktinde- henüz müsvedde hâlinde, daha temize bile çekilmemiş ve hiç kimseye gösterilmemiş anılan naat-i şerifi "es-salât"ın arkası sıra yüksek sesle okuduğunu işittiğinde, hayretlere düşmüş ve müezzini görmek için dışarı çıktığı zaman müezzinin de -okumayı tamamlayarak- kendisine doğru

gelmekte olduğunu görünce hayreti bir kat daha artmış ve hemen sormaya başlamak üzereyken müezzin efendi, “Bu gece Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri uyku âleminde (rüyada) bana sizi gösterdi ve akşam (tarafınızdan) söylenmiş bulunan ve henüz müsveddede olan naati öğretti ve kutlu zatlarınca makbul olduğunu açıklayarak ve müjdeleyerek minarede okumayı emretti ve anlattılar. Ben de sizi müjdelerim.” demiş ki kendileri Türk şairlerinin en övülmüş olanlarındandır.]

İşte yine tekrar edelim: Nazîm gerek bu yönden ve gerek şairlerinin parlaklığı ve yüksekliği yönünden hakikaten en büyük şairlerimizden sayılmıştır. Kendisi kadar naat söyleyen bir şair daha gelmemiştir. Kasideleri ise naatlarından pek o kadar aşağı kalmaz. Dîvânı[nı] açıp da şöyle rastladığım bir kasidesinin şu parçalarını anmadan geçemedim:

Dehrin şeh-i hümâ-fer sultân-ı kâmrânı
Hân Ahmed-i muzaffer sâhib-kırân-ı sâni

Keyhusrev-i cüvân¹²⁴-baht Efrâsiyâb-ı Cem-taht
Eyler hücûmı dil-saht Hûşeng ü Kahramân'ı

Dâdâr-ı dâd-perver Dârâ-şükûh u leşker
İskender'e berâber der-bân-ı âsitânı

Şâh-ı sipihr-eyvân şâhenşeh-i cihân-bân
Hâk-i derinde Keyvân bir zengi pâsbânı

Kâr-âgehi ibâdın sultânı her bilâdın
Evreng-i adl ü dâdın hâkân-ı kâr-dânı

Mahkûmı halk-ı âlem Rûm u Arab¹²⁵ Acem hem
Şevketle re'y-i a'zam Hindû-yı pîl-bânı

Hurşîd ü meh mehârı heft âsumân katârı
Çarh-ı berîne sârî fermân-ı¹²⁶ sârbânı

¹²⁴ Bu kelime makalede “cihân”, Nazîm Dîvânı'nda ise “cüvân” şeklindedir. (Çakır 2020: 333). Biz onun divandaki şeklini tercih ettik.

¹²⁵ Makalede bu kelimedden sonra “vâv” (u) vardır. Veznin aksamasına sebep olan ve Nazîm Dîvânı'nda da bulunmayan bu fazlalığı giderdik.

Hâdim derinde Cemşid çengî-i bezmi nâhîd
Sad zîb ü ferle hürşid tâvus-ı gülsitânı

Mehce meh-i münevver gülmîh-ı çetri ahter
Zer şemse şems-i enver her lem'a rîsmânı

Avn-i Hudâ penâhı feth ü zafer sipâhı
Nusret refik-ı râhı tevfik sâye-bânı

[Zamanın hüma kuşu gibi debdebeli padişahı, muradına eren sultanı, fetih ve zafer kazanmış Ahmed Hân'ı, ikinci iyi baht sahibi olan başarılı hükümdarı, bahtı açık Keyhusrev¹²⁷, Cem gibi tahtı olan Efrasiyâb¹²⁸, onun hucumu Hûşeng¹²⁹ ve Kahramân¹³⁰'ı katı yürekli eder (?). (zor durumda bırakır). O, adaleti seven, adil bir padişah, Dârâ¹³¹ gibi şan, saltanat ve ordusu olan sultandır. Onun eşiğinin kapıcısı, İskender'e denktir. Kemerli binası, gök gibi yüksek şah, (hükmettiği) dünyayı koruyan büyük padişah... Zuhâl (Saturn) gezegeni, onun kapısının toprağında siyahi bir gece bekçisi gibidir. Kulların fiilinden haberdar olan, her memleketin sultanı, adalet ve insaf tahtının iş bilen hakanı... Dünya halkı, Anadolu, Arab(istan), İran (gibi Arap olmayan başka ülkelerdeki insanlar), fil sürücüsü Hindular, onun en büyük görüşü, iktidar ve hükmü altındadır. Güneş ve ay yuları, yedi gök katarı (bir sıraya dizilmiş varlık dizisi), baş fermanı, çok yüksek göğe geçici... Cemşid¹³² onun kapısında hizmetkâr, Zühre gezegeni meclisinin çengisi (def çalan, şarkı söyleyen rakkası), güneş yüz süs ve ışıkla gül bahçesinin tavusu gibidir. Aydınlık ay, onun sancağı ucuna takılan hilâl şeklinde alemler, yıldız çadırının

¹²⁶ Bu kelime, makalede "ferdân-ı" şeklindedir. Biz Nazîm Dîvânı'ndaki şekli (Çakır 2020: 333) göz önünde tutarak "fermân-ı" biçiminde düzelttik.

¹²⁷ Keyhusrev, eski İran'ın Keyâniyân krallarının üçüncüsü olan tanınmış hükümdar, Keykâvus'un torunu, Siyâvüş'un oğludur. Eski Yunan tarihçileri Keyhusrev'e Kiroş adını vermişlerdir. Söz konusu padişah, İskitlerle savaştığı esnada Tomaris adında bir kraliçe tarafından öldürülmüştür. (Ş. Sâmî 1896: 3933-3934).

¹²⁸ Eski Turan'ın büyük hükümdarlarından biridir. İranlıların kadim tarihine göre, Feridun'un üç oğlundan Tur'un torunu ve Peşeng'in oğluydu. Pişdâdiyân krallarından ve Efridun sülâlesinden bir padişahdır (Ş. Sâmî 1889: 1000).

¹²⁹ Efsanevi İran tarihine göre Pişdâdiyân tabakasının ikinci hükümdarıdır. Siyam'ın oğlu, Keyümers'in torunudur. Kırk yıl hüküm sürmüştür (Ş. Sâmî 1898: 4770).

¹³⁰ Fars Mitolojisine göre Pişdâdiyân sülâlesinden Şah Tahmurs'un oğlu olan Rüstem-i Zâl gibi tanınan ve "Kahramân-ı Kâtil" diye anılan bir yiğitmış (Halil Nihad 1340/1922: 315; Kurnaz 1993: 234).

¹³¹ Eski İran krallarından Keyâniyân sülâlesinin dokuzuncu ve son hükümdarıdır. M.Ö. 342-330 yılları arasında hüküm sürmüştür (Ş. Sâmî 1891: 2081).

¹³² Efsanevi İran tarihine göre, İran'da ilk olarak hüküm süren Pişdâdiyân sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Şarabın bulunması ve nevruzun yılbaşı bayramı kabul edilmesi Cemşid'e isnâd olunur (Ş. Sâmî 1891: 1834-35).

kabarası (kapı kanatlarına, dolap kapaklarına çakılan yassı başlı çivisi), pek parlak güneş, altın şemse gibi, her parıltı onun ipi... Allah'ın yardımını sığınağı, fetih ve zafer askeri, zafer yolunun yoldaşı, Cenab-ı Hakk'ın yardımını onun koruyucusu...]

Büyük, (beğenilen ve) basılmış divânı okunmaya lâyıktır.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 13 Zilka'de 1317 (14 Mart 1900), Sayı 39, s. 1-2.

Hâl Tercümelere

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

-4-

Fevrî

Fevrî; onu ben zihnimde şöyle şekillendiriyorum: Zamanın keder rüzgârlarıyla ağarmış, keder rüzgârlarıyla karışmış uzun saçları, omuzlarına dökülmüş. Çatık, siyah kaşlarının, o iki zekâ gösteren hilâlin altında parlayan gözleri, o iki deha güneşi, geniş alnına, heybetli yüzüne başka bir büyüklük, başka bir yükseklik vermiş.. Bazı yerlerine sıkıntı ve zahmet kışının ızdırıp karı serpilmiş sakalı, her vakit dökülen teessür yağmurunun, gözyaşlarının altında pek uzamış. Üzerinde, bulunduğu zamanın soluk ve yıpranmış bir giyeceği. Başında eski, sararmış bir sarık!..

Bilmem; ben onun hayalinden doğmuş, kabiliyetinin çocuğu olan eserlerine bakarken, onları okurken, onlar, o (arkada miras) bırakılmış zavallılar, bana böyle anlatıyor, bana böyle söylüyor!..

Okuyucular!

Kanuni Sultan Süleyman; karanlıklar arasından sıyrılmış da günün sonsuz ışıklarına boğulmak üzere bulunan tan yeri misali, cehalet gecesinden kurtularak ilerleme sabahına girmeye başlayan batı ufuklarında fetih ve zafere erişmişlik güneşini parlak bir günün kucağından çekilmiş de karanlıkların göğsüne doğru atılmaya çalışan şafak gibi, bir üstünlük ve olgunluk gününden ayrılarak, yavaş yavaş aşağı inme karanlığına dalan doğu göklerinde hücum dolunayını, bütün kuvvetiyle, bütün şiddetiyle parlattığı zaman, söz ülkesinde, fesahat ve belâgatiyle gürültü meydana getirmiş bu şairi, Fevrî'yi bilmezsiniz değil mi?.. Bu adı, bu isimde bir şairi, hiç, hiç işitmediniz, tanımazsınız değil mi?..

Senelerin unutmaya bulutlarına bürünerek gözden gizlenen, unutilan bu şairi, bu incelik besleyici şairi, bilmediğiniz bu zatı işte şimdi size takdim ediyorum;

size tanıtacağım!.

Bir sevda okuyla yaralanmış, bir sevgi kıvılcımıyla tutuşmuş kalbinde öyle acılar duymış kil.

Birisiyle konuşmak, sohbet etmek, bitip tükenmeyen dertlerini, hicranlarını ona söylemek, ağlamak, çok, pek çok gözyaşları dökmek, gecelerin karanlık bağrında uykusuz ve mecâlsiz inleyen, daima inleyen ruhunun, sonsuz kederlerini bununla yatıştırmak istiyormuş... Heyhât!..

Kendisi talihsiz, sevdiği merhametsiz!.. Ne yapmalı?.. Tabiatın ruhundan başka feryatlarını dinleyecek, hâlden anlayan hiç, hiç bir şeye sahip değil!..

Bunun için zavallı şair, bütün teessürlerini, bütün duygularını, ona, durgunluk besleyici gecelerin ümitsiz karanlıklarına, hiç durmayan, gözyaşı döken bulutlara, çektiği ıztıraplardan bazan inleyen, bazan -takatsiz, kuvvetsiz kalarak- hafif hafif yalnız nefes alan rüzgârlara, sözün özü, sonsuz hüznün ve kederlerini hep, hep dinleyen bütün tabiat ruhlarına emanet eder ve bununla teselli bulmaya çalışmış!..

Güneşi, bu ışık perisini parlak kucağına alan doğuya -onu, o gök perisini karşılamak için- biriken yaldızlı bulutlar, artık yavaş yavaş uçuşurken, hilâl; batının pembe göğünde bir hüznün boğulmuş olduğu hâlde kaybolmaya başlarken, sabah vaktinin gölgeleri içinde kırlara inen sisleri dağıtarak taze, yeşil yapraklara, rengârenk çiçeklere, sevgi sırlarını fısıldayan hafif, yumuşak rüzgâra, çektiği ıztıraplardan, sevgilisini haberdar etmesi için:

Ey peyk-i sabâ hâlimi var yâre haber vir
Dil derdini lutf eyle o dil-dâra haber vir

Uğrarsa yolun kûyına ol serv-i revânın
Ben bülbülünün zârın o gülzâra haber vir

Kan yutdığını bu dil-i bîmâr demâdem
Billâh var ol gamze-i hûn-hâra haber vir

[Ey hoş rüzgâr ulağı, git, hâlimi dostu haber ver. Gönül derdini lütfen, o sevgiliye haber ver. Eğer yolun, o yürüyen selvinin mahallesine uğrarsa, ben bülbülünün ağlayıp inlemesini o gül bahçesine haber ver! Bu hasta gönlün her zaman çok ıztırap çektiğini, Allah için, git, o kan dökücü gamzeyeye (göz süzerek gönül çekici biçimde bakan zalim sevgiliye) haber ver!..]

(Sonrası var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 1 Receb 1318 (25 Ekim 1900), Sayı 1, s.7-8.

Geçmiş Şairlerin Sayfalarından

-Sonrası-

Ben haste ne çekdüğimi bâlîn-i belâda
Lutf eyle var ol gözleri bîmâra haber vir

Zülfî hevesi eyledüğünü beni mecnûn
Ol Leyli¹³³-sıfat zülfî siyeh-kâra haber vir

Kan itdiğini lâle gibi bağrumı firkat
Ol gonce-dehen ol ruhı gül-nâra haber vir

Fevrî'ye ne zecr itdüğünü hâr-ı melâlet
Ol bülbül-i gûyâ gül-i bî-hâra haber vir

[Ben hastanın belâ yastığında ne çektiğimi, lutfen git, o gözleri hasta olan dostu haber ver! Saçının hevesinin beni mecnun (deli) ettiğini, o Leylâ gibi saç günahkâra haber ver! Ayrılığın, bağrumı lâle gibi kanla doldurduğunu o gönca ağzılı, o yanağı narçiçeği gibi olan sevgiliye haber ver! Usanç dikeninin Fevrî'yi nasıl zorladığını, o şakiyan bülbüle, dikensiz güle haber ver!] diye sırlarını emanet edermiş!..

Zavallı şair!..

Ah! Sevdal.. Masum kalplere, acı verici ıztırapları, korkunç gerçekleri –girer girmez- anlatan, zavallı hayatı –ölüme kadar uzayan- azaplarla sürükleyen, inleyen bu can belâsı; ruhunu yakmaya başladığı zaman, Fevrî; bir aşk sarhoşluğu içinde, sevdiği kız veya kadının yahut onun hayalinin karşısında:

Ruhsâr-ı tâbdârun müşğîn nikâb içinde
Şems-i münîre benzer ey meh sehâb içinde

Cânâ hevâ-yı zülfün çeşm-i pür-âbum içre
Bâd-ı nesîme benzer kalmış habâb içinde

[Ey ay (yüzlü sevgili), senin parlak yanağın, misk kokulu peçe içinde, bulut içinde aydınlatan, parlak güneşe benzer. Ey can (gibi değerli dost), saçının isteği, yaş dolu gözümün içinde, kabarcık içinde kalmış, hafif ve hoş rüzgâra

¹³³ Bu kelime, makalede “leyl”, *Fevrî Divânı*'nda ise “Leyli” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 104a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 135b).

benzer.] diyor. Ve istikbali pek acı olan bir neşeye kapılarak:

Cûş u hurûş demleri işret zamânıdır

Devr-i cüvânî aşk u muhabbet zamânıdır

[(Şimdi) coşma ve şamata vakitleri, içki içme zamanıdır. Gençlik çağı, aşk ve sevgi zamanıdır...] ezgili sesiyle sevgi denizinin zahmet besleyici dalgalarına kendini bütün bütün teslim ediyor!.. Yazık!..

Ümit yıldızının kendisine alâkasızca güldüğünü görünce:

Dil yanar nâr-ı belâda yâr gâfil n'eyleyim

Sûziş-i pervânedan şem'-i şebistân bî-haber

[Gönül, belâ ateşinde yanıyor; sevgili ise bundan habersiz... Ne yapayım?!. Kelebeğin yanışından yatak odası(veya gece ibadetine mahsus oda)nın mumu habersiz...] diye birçok düşüncelere uğruyor, kaygılara tutuluyor!.. Sonra sevgisini, ona daha belâgatli olarak, daha güzel bir şekilde anlatmak için:

Zâr ü nizâr u haste bîçâreyem fakîr

Derd-i belâ-yı aşka esîr olmuşam esîr

Hüsn ehli içre gerçi sana yokdurur misâl

Aşk ehli içre bana dahi olmaya nazîr

[Ben yoksul, kedere tutulmuş, zayıf, hasta ve çaresizim... Aşk belâsı derdine esir olmuşum, esir... Gerçi güzellik sahipleri içinde senin benzerin yoktur ama âşıklar içinde de benim eşim, dengim yoktur...] diyormuş!.. İşte o zaman işveli sevgilisinin nazlarından, ağır davranmalarından başka hiçbir şeye erişemediğinden dolayı daha fazla bir cür'etle:

Mâlik-i iksîr-i aşkım dirlik âsândur bana

Âlemin sîm ü zeri hâk ile yeksândur bana

Hâtırum hoşdur begüm rahm eylemezsen eyleme

Cevr ile kahr itdigün lutf ile ihsândur bana

Eyler iken dil reh-i mihründe da'vâ-yı kemâl

Şevk ile şân virmemek aşkunda noksândur bana

Fevri'yi mensûb dirlermiş kapundan gayrıya

Hiç inanma sevdiğim vallâh bühtândur bana

[Ben, aşk iksirinin sahibiyim. Bundan dolayı hayat, geçim benim için kolaydır. Dünyanın altın ve gümüşü benim gözümde toprakla birdir. Beyim, benim gönlüm hoştur. Acımazsan acıma!.. Senin eziyetle ezip mahvetmen benim için

lütüfla ihsandır. Gönül, seni sevme yolunda mükemmellik iddia ederken, senin aşkında şevkle şan vermemek, benim için kusur ve noksandır. Fevrî'nin senin kapından başka bir kapıyla alâkalı (başka birine bağlı) olduğunu söylüyorlarmış... Hiç inanma sevdiğim, vallahi bu bana iftiradır!..] diye (şarkı, türkü gibi) ezgili sözler düzüyormuş!..

Ofl.. Hiç güzellerde merhamet olur mu?.. Hiç onların taştan daha katı kalplerinde bir acıma titreşimi duyulur mu? Zavallı Fevrî; ümid ettiği vefayı göremeyince bazan:

Yüri hey ahdi yok ikrârsız peymân-şiken dilber

Yüri hey pâresi¹³⁴ ferdâsı bî-hadd gamze-zen¹³⁵ dilber

Yüri hey lutfi yok insâfsız¹³⁶ bî-rahm ü bî-şefkat

Yüri hey cevri çok zulmi oransız pür-fiten dilber

Yüri hey çeşmi kâtil hâli¹³⁷ zâlim bî-emân âfet

Lebi kanlar içici gamzesi nâvek-fiken dilber

Yüri hey nâr-ı gamla püte-i mihnetde kâl idüb

Beni altun gibi zerd eyleyen sîmîn-beden dilber

Yüri hey kendi gülzâr-ı ferâgat özleyen gülbün

Nihâl-i hecri¹³⁸ bâğ-ı cân-ı Fevrî'de diken dilber

¹³⁴ Bu kelime, makalede “yaresi”, *Fevrî Dîvânı*'nın bir yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a) ise “pâresi” şeklindedir.

¹³⁵ Bu kelime, makalede “gamzeden”, *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) “gamze-zen” şeklindedir.

¹³⁶ Bu kelime, makalede “ikrârsız”, *Fevrî Dîvânı*'nın göz önünde tuttuğumuz iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) “insâfsız” şeklindedir. Biz yazma nüshalardaki kaydı daha uygun bularak diğerine tercih ettik.

¹³⁷ Bu kelime, makalede حالى şeklindedir. Fakat biz beyitte sevgilinin “çeşm” (göz), “leb” (dudak), “gamze” gibi bedenî güzelliklerinden bahsedildiği için bu kelimenin insanın vücudu, bilhassa yüzündeki siyah beni manasında خالى olduğunu, mürettip yanlışından dolayı böyle çıktığını düşünüyoruz. Nitekim *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133a) bu kelime خالى biçimindedir.

¹³⁸ Bu kelime, makalede “hecri”, *Fevrî Dîvânı*'nın göz önünde bulundurduğumuz bir yazma nüshasında ise “cevri” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 102a). Anılan kelime, yazarın örnekler seçtiği nüshada “hecri” şeklinde olabilir. Nitekim bu kelime *Fevrî Dîvânı*'nın başka bir nüshasında (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 133b) “hecri” biçimindedir.

Bu denlü cevr bu denlü cefâ bu denlü mihnetler
 Seni cândan seven âşüfte şeydâya neden dilber
 [Haydi, hey sözünde durmayan, (duygu veya düşüncesini) açıktan söylemeyen, yeminini bozan dilber! (Git!) Ey parası, yarına bırakması hadsiz, göz kırpan dilber!.. Haydi hey iyiliği olmayan, insafsız, merhametsiz ve şefkatsiz, haydi hey eziyeti çok, zulmü ölçüsüz, hesapsız, fitnelerle dolu dilber! Haydi hey gözü öldürücü, beni zalim, amansız afet!.. Dudağı kanlar içici, süzgün bakışı ok atan dilber!.. Haydi hey beni keder ateşiyle zahmet potasında eritip altın gibi sarartan gümüş bedenli dilber!.. Haydi hey kendisi dinlenme gül bahçesini özleyen gül ağacı (gibi olan), ayrılık fidanını ise Fevrî'nin canının bağında diken dilber! Seni candan seven, aşktan dolayı perişan ve deliye dönmüş olan kişiye bu kadar eziyet, bu kadar incitme, bu kadar zahmet neden dilber?!.] der ve bazan:

N'ola sen germ olub dersin muanber¹³⁹ kâkülüm vardır
 Benim de dūd-ı âhumdan başumda sünbülüm vardır

Benefşe zeyn idersen sen hatundan ârızun üzre
 Benüm de kanlu dâğumdan nice tâze gülüm vardır

Dehân adlu senün bir tâze goncen var ise ey gül
 Gönül derler benüm de bir nevâ-keş bülbülüm vardır

İçersen mey gibi sen âşık-ı şürîdeler kanın
 Benüm de hûn-ı eşkümden iki şişe mülüm vardır

Hatun irişmedin sen zulm idüb Fevrî'yi öldürme
 Benüm ömrüm benüm cânım benüm rûhum ölüm vardır
 [Sen hararetlenip “Benim güzel kokulu kâkülüm vardır” dersin bundan ne çıkar?! Benim de âhımın dumanından başımda sünbülüm vardır... Sen yanağının üstünde ayva tüyünden menekşe süsü yaparsan, benim de kanlı yaramdan nice taze gülüm vardır... Ey gül (gibi güzel), senin ağız adlı taze bir goncan varsa, benim de gönül denilen, güzel sesle şakıyıcı bir bülbülüm vardır. Sen perişan âşıkların kanını içki gibi içersen, benim de gözyaşımın kanından iki şişe şarabım vardır. Henüz yüzündeki ince tüyler yetişip

¹³⁹ Bu kelime, makalede sehven “muğber” şeklinde çıkmıştır. *Fevrî Divânı*'nın iki yazma nüshasını (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 98b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 130a) göz önünde bulundurarak onu “muanber” şeklinde düzelttik.

bitmeden sen zulmedip Fevrî'yi öldürme! Benim ömrüm, benim cânım, benüm rûhum, ölüm vardır...] diye başa kakmalara, şikâyetlere başlarmış!

Ah!.. Bu vefasızlar!..

Artık ince, pembe, şeffaf sislere bürünmüş saf bir bahar sabahı, büyüklük gösteren bir ihtişamla dünyayı ışıklara boğan güneş, yıldızlı bir gök, sözün özü, bütün gösteriş ve parlaklık besleyici, güzel manzaralar, gözünde karanlık!..

İkbalinin parıldayıcı güneşini doğacak zannederken, arzu ve ümitleri güneşinin kanlı bir batışını görüyor!..

Çok yazık!..

İşte zavallı Fevrî, zavallı şair; o zaman feryatlara, şikâyetlere başlıyor:

Cennet-i vaslın dilerken saldı nâr-ı firKate

Hey Muhammed ümmeti öldüm şefaât yok mudur

Hadd ü kaddinle be hey kâfir¹⁴⁰ beni itdün helâk

Yohsa¹⁴¹ rûz-ı mahşer olmaz mı kıyâmet yok mudur

[Ben ona kavuşma cennetini dilerken, o (sevgili) beni ayrılık ateşine attı!.. Hey Muhammed ümmeti, öldüm, şefaât yok mudur?! Be hey kâfir, yanağın ve boyunla beni helâk ettin... Yoksa mahşer günü olmaz mı, kıyamet yok mudur?]

Câna te'sir eyledi derd ü belâ şimden gerü

Dâr-ı ukbâdur bana dârü'ş-şifâ şimden gerü

[Dert ve belâ bundan sonra canıma işledi. Bana şifa yurdu bundan böyle ahiret evidir...]

(Sonrası var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 8 Receb 1318 (1 Kasım 1900), Sayı 2, s.12-13.

Geçmiş Şairlerin Sayfalarından

¹⁴⁰ Bu kelime, makalede “dilber”, *Fevrî Divânı*'nın göz önünde bulundurduğumuz üç yazma nüshasında ise “kâfir” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 100a, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 50b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 131b). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

¹⁴¹ Bu kelime, makalede “yoksa”, *Fevrî Divânı*'nın göz önünde bulundurduğumuz üç yazma nüshasında “yohsa” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 100a, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 131b; İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 50b).

-Sonrası-

Gel tabîbim itme şerbetle cefâ¹⁴² şimden gerü
Zahmete girüb ilâc itme bana şimden gerü
“Derdime ölmekden özge yok devâ şimden gerü”^[*]

Câna geçdi gamze-i kattâl-i neşter-peykerün
Sine-i bîmârum itdi şerha şerha hançerün
Dil yolunda urdı âhir terkini cân ü serün
Âhîret hakkın helâl itsün harâmî gözlerün
“Dünyede¹⁴³ dirlik harâm oldu bana şimden gerü”

Bâğ-ı hüsn içre rakîb aldı gül-i nev-resteyi
Hâr-ı gamda kıldı nâlân bülbül-i dem-besteyi
Yâr hergiz anmadı bu hecr ile peyvesteyi
Dest öpdü düşmene terk itdi ben dil-hasteyi
Ey ecel billâh gel bizden yana şimden gerü

Cân ü cigerde oynadı tîr-i¹⁴⁴ cefâ meded
Yay oldu kâmetim meded ey kaşı ya meded

Boynuna alma mazlem[e]mi kâkülün gibi
Öldürme hecr ile meded ey pür-cefâ meded

Hecr-i lebinle geldi meded cânım ağzuma
İsâ-nefeslik it yetiş ey dil-rübâ meded

Fevrî-i zâr u haste-dile ey tabîb-i cân
Vaslunla çâre eyle bi-hakk-ı Hudâ meded
[Gel doktorum, bundan sonra şerbetle eziyet etme. Zahmete girip bana

¹⁴² Bu kelime, yazıda “devâ”, *Fevrî Dîvânı*'nın göz önünde bulundurduğumuz bir yazma nüshasında ise “cefâ” şeklindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 76a). Biz ikinci kaydı tercih ettik.

[*] Zekâî Efendi.

¹⁴³ Bu kelime, makalede “Dünyeden” şeklinde çıkmış; *Fevrî Dîvânı*'nın bir yazma nüshasında ise “Dünyede” biçimindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 93b).

¹⁴⁴ Bu mısranın 3-5. kelimeleri makalede yanlışlıkla جفاده اویندی بنتر şeklinde çıkmış; *Fevrî Dîvânı*'nın iki yazma nüshasında ise “cigerde اویندی (oynadı) tîr-i” biçimindedir. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 93b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı nr. 763, vr. 123a).

bundan sonra ilaç yapma. Bundan böyle benim derdime ölmekten başka çare yok... Neşter şekilli çok öldürücü süzgün bakışın canıma işledi... Senin hançerin, hasta göğsümü parça parça etti. Gönül, sonunda can ve başını senin yolunda terk etti. Harami gözlerin ahiret hakkını helâl etsin. Bundan böyle dünyada yaşamak bana haram oldu. Rakip, güzellik bağı içinde yeni yetişmiş gülü (elimden) aldı. Nefesi tutulmuş bülbülü keder dikeninde ağlatıp inletti. Sevgili, bu ayrılıkla bitişen(bendesin)ji asla anmadı; düşmanın elini öptü; gönlü (aşk derdinden ötürü) hasta olan beni terk etti. Ey ecel, Allah için, bundan sonra bizden tarafa gel!..

Eziyet oku can ve ciğerime işledi (kanımı pıhtılaştırdı), yardım et. Ey kaşı yay gibi (olan sevgili), boyum yay gibi oldu, imdat!.. Hakkımı kâkülün gibi boynuna alma. Ey çok eziyet edici, aman beni ayrılık acısıyla öldürme. Dudağının ayrılığıyla canım ağzıma geldi, yardım et. Ey gönül kapıcı güzel, yetiş, Hz. İsa gibi (diriltici) nefesinle üfle; yardım et. Ey can tabibi, Allah hakkı için, ağlayan, hasta gönüllü Fevri'ye kavuşmanla ilaç yap (şifa vesilesi ol), yardım et.]

Öteye beriye dağılmış kitapları geçenlerde birçok iş-güçten biraz vakit bularak epeyce bir zamandan beri düştükleri bu perişanlıktan kurtarmak için dizerken, birkaç asır önceki zamanı, o zamanki ciltleme sanatını, düşüncelerin huzurunda, tasavvurların gözü önünde açan kabı, cildi; üzerinden geçen senelerin insafsız rüzgârlarla sarıya benzer bir renk almış, daha doğrusu renksiz kalmış ve kim bilir ne kadar duygulanan ellerin bitip tükenmeyen dokunmaları, okşamalarıyla her tarafından yırtılmış, parçalanmış; bir kenarına güzel bir sülüsle¹⁴⁵ “*Dîvân-ı Külliyyât-ı Fevrî*” yazılmış kalınca, dört yüz elli sayfalık kadar bir kitap elime geçti. Her ne kadar ben buna -bu vakte kadar- birkaç defa daha o yüzlerce ciltli kitapların arasında rastlamış idiysem de yazısının tâlik¹⁴⁶ yazmaya yeni başlamış bir kâtibin kaleminden çıkmış olmasından ileri gelen okunaksızlığı, onu okumak, onu incelemek için bende uyanan duygu ve arzuya karşı gelmişti. Bundan dolayı onun yalnız bir divan olduğunu anlayarak bir köşeye atıvermiştim! İşte bu defa onu görür görmez birdenbire “Fevri” adı, dikkat nazarımı çekti. Çünkü Osmanlı edebiyat tarihimizden mümkün olabildiği kadar haberdar olmak ümidiyle okumuş olduğum mecmuaların¹⁴⁷, tezkirelerin hiçbirinde bu adı görmemiş, hiçbir kimseden de bu ismi duymamıştım. Bu büyük, yazma divanı açtım:

¹⁴⁵ Arap harfleriyle yazılan ve nesih benzeyen bir tür kalın yazı.

¹⁴⁶ Arap elifbasıyla yazılan bir yazı çeşidi.

¹⁴⁷ Bilindiği gibi mecmua, haftada, iki haftada veya ayda bir gibi belli vakitlerde yayımlanan süreli yayım (dergi) manasına gelir. Ayrıca çoğu Arap harfli elyazması hâlinde bulunan ve çeşitli eserleri, yazıları, şiirleri içine alan kitaplara da “mecmua” denir.

Olmasa âh-ı derûnum gibi âteş-bâr şi'r
Âhen-i kalb-i nigâra eylemezdi kâr şi'r

Çeşmüne aynı müşâbih olmasa ey kaşu ya
[Olamazdı böyle manzûr-ı ulû'l-ebâr şi'r]¹⁴⁸

[Noktalar sanma yüzinde hûn-ı eşk-i çeşmidür]
Firkatinden¹⁴⁹ kanlar ağlar hâlîme her bâr şi'r

Olsa dîvânım aceb mi mushaf-ı erbâb-ı aşk
Hizb ana her bir kasîde 'aşr ana tekrâr-ı şi'r

Fevri'nin her beyti bir nev-hatt güzel mahbûbdur
Kim yazılmış her birinün ellerinde¹⁵⁰ var şi'r

[Şiir, gönlümün ahı gibi ateş dökücü olmasa, güzel(sevgilin)in kalbinin demirine işlemezdi. Ey kaşu yay (gibi olan yâr), eğer (ortasındaki) ayn(harf)i¹⁵¹ senin gözüne benzer olmasa, şiir böyle basiret sahiplerinin baktığı, teveccüh ettiği bir şey olmazdı... (شعر, yani şiir kelimesindeki noktaları) noktalar sanma; onlar (bu kelimenin) yüzündeki göz yaşının kanıdır. Şiir, benim senden ayrı kalışından dolayı her zaman hâlîme kanlar ağlar. Divanım, âşıkların kitabı olsa, buna şaşılır mı? Her bir kaside onun hizbi¹⁵², şiirin tekrarı ise aşır¹⁵³ gibidir. Fevri'nin her beyti, yanağındaki ince tüy yeni belirmiş genç bir güzel sevgili gibidir. Çünkü her birinin ellerinde resim gibi nakşedilmiş şiir vardır.]
gazeli rastladı. Okudum; hoşuma gider gibi oldu. Daha sayfaları karıştırdıkça

¹⁴⁸ Beytin bu ikinci mısraı yazıda sehven atlanmış, belirtilen yanlıştan dolayı "Çeşmüne aynı müşâbih olmasa ey kaşu ya" mısramın devamının "Firkatinde kanlar ağlar hâlîme her bâr şi'r" olduğu zannı uyandırılmıştır. Biz atlanan mısraları, *Fevri Dîvânı'nın*'nin iki yazma nüshasından (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 139a) naklen ekleyerek o noksanları giderdik.

¹⁴⁹ Bu kelime, yazıda "Firkatinde" şeklindedir. Anılan kelime divanın bir yazma nüshasında da (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 139a) bu biçimdedir. Makalede noksan olan birinci mısraı eklediğimiz bu beytin ikinci mısramın ilk kelimesi, *Fevri Dîvânı'nın* başka bir yazma nüshasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a) "Firkatinden" şeklindedir.

¹⁵⁰ Bu kelimeler, makalede "ellerinün her birinde", *Fevri Dîvânı'nın* bir yazma kopyasında (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 109a) "her birinün ellerinde", başka bir nüshasında ise "ellerinde her birinün" (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 139a) şeklindedir.

¹⁵¹ Bilindiği gibi "şiir" kelimesi, Arap harfleriyle شعر şeklinde yazılır. Yani ortasında ayın harfi vardır. Ayn, Arapçada göz manasına da gelir.

¹⁵² Hizb: Kur'an-ı Kerim'in otuz cüz'ünden her birinin dörtte biri kadar olan kısmı, Mushaf'tan beş sayfa.

¹⁵³ Namazlardan sonra veya dinî sohbetlerde Kur'an'dan (on ayet kadar) okunan bir parça.

güzel şeyler gördüm. Bu divanı, yukarıdan aşağıya kadar okumak, incelemek, sonra da bunun için bir şeyler yazmak istedim. Bunun üzerine mütaleaya başladım.

İnsan, bazı dakikalar olur ki, (bir hâl veya hissin içine işlemesiyle başkalaşır) her şeyden kederlenir... Saatlerce düşünür... Belirsiz bir dalgalılık arasında ağlama derecelerine gelir... Bir bakışın, kalbinde ansızın bir yara açtığını hisseder... Güneş, alevler içinde yanan batı âşığının kucağına atılırken; gökte aşka tutulmuşcasına bir uçuşla uçan bir bulut parçasının, üzerine ışık serilen mavi denizin, o saf ve parlak deryanın; cam renkli göğsünde, nurlu bağrında ufuklara, gülen, süslü (?) ufuklara doğru süzülen bir vapurun, hattâ mini mini, kanatları güneşin ışıklarıyla altınlanmış bir kuşun söylediği hazîn bir şiirin, oh! her tablonun, her şeyin ruhunda kim bilir neden birdenbire meydana getirdiği derin bir kedere düşmekten kendisini alamaz!..

Bilmem, ben öyleyim, bazı zaman olur ki ehemmiyetsiz bir şeyden saatlerce duygulanır, hüzünlenirim de âdetâ ağlamaya başlarım. İşte bunun için midir nedendir, Fevrî'nin gazellerinin pek çoğunu okurken, onlar o kadar tesire sahip olmadıkları hâlde -çünkü birkaç gün sonra yine onları bir daha mütalea gözünden geçirdiğim vakit o derece duygulanmamıştım- gözlerimden yaşlar gelmeye başladı.

Evet; öyle olacak: Ruh; bazen herşeyden müteessir olduğu için, bu divanda okuduklarımın hemen pek çoğu beni pek hislendirdi; ben onları güzel buldum!..

Her ne ise *Fevrî Dîvânı*, günlerce okuma, günlerce incelemelerden sonra bitti. Fakat buna dair bir şeyler karalamak için, "Fevrî"nin kim olduğunu, nerede doğup yerleştiğini, hayatını, edebî hayatını öğrenmek gerekmişti. İlk olarak kendimde bulunan tezkirelere baktımsa da bu adı onlarda göremedim. Bunun üzerine kütüphanelere, öteye, beriye giderek, elime geçirebildiğim mecmuaları, tezkireleri aradım. Yine hiç bir şey yok!.. Bazı bilgi sahibi olan kişilere sordum: Cevap, "Tanımıyorum.. Duymadım!.."dan ibaret kaldı. Bundan başka o kadar araştırmalar sonucunda bir şey öğrenemediğim gibi, divanına da başka hiçbir yerde rastlayamadım. Zavallı şair... Herkesçe meçhul!..

(Sonrası var)

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 22 Receb 1318 (15 Kasım 1900), Sayı 4, s. 28-30.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

Fevrî

-Sonrası-

Zamanın, devamlı olarak birbiri üzerine yığıldığı unutmaya tabakaları altında kalmış; unutulmuş!.. Evet; mazi çok şiddetli ve soğuk bir rüzgâr, acımasız bir fırtına; onun terk edilmiş sayfalarını, hayatının yadigarını, şöhretini parçalamış, yokluk sahasına uçurmuş. Yazık!..

Sözün özü, kendisine dair hiçbir yerde hiçbir bilgiye erişilemedi. Yalnız bazı manzumelerinden, kasidelerinden Kanuni Sultan Süleyman Han ve Sultan II. Selim Han hazretleri zamanları şairlerinden olduğu delille anlaşılıyor!

Zaten bizde meşhurların hayat hikâyelerini içine alması lâzım gelen şair tezkireleri; araştırılsa da geçmiş(büyük)lerden birinin, hattâ en mühim ve seçkinlerinin bile edebî hayatları hakkında, istenen şekliyle bilgi edinebilmek mümkün olamaz!

Gerçekten, anlatım üslubunu, yazma tarzını bir yana bırakalım: Her şâir hakkında:

“Şehr-i cennet-âsâ Burûsadandır. Çehre-i âşık gibi zerd-fâm¹⁵⁴ ü cism-i nahîfi gibi nahîf-endâm dilberân-ı¹⁵⁵ sîmîn-ber hevâsıyla hilâl-âsâ lâgar-beden ve mehveşân-ı zamân aşkıyla rişte gibi bârik-ten ve asrının zurefâsından ve erbâb-ı maârif ü kemâlin nûdemâsındandır.”¹⁵⁶

[Cennete benzer Bursa şehridendir. Âşığın yüzü gibi sarı renkli ve zayıf vücudu gibi zayıf tenli, gümüş göğüslü dilberlerin arzusuyla hilâl gibi arık bedenli ve zamanın ay gibi(güzel)lerinin aşkıyla ip gibi ince tenli ve devrinin zarif olanlarından ve ilim, irfan sahibi, olgun kişilerin sohbetinde bulunanlarındandır.]

“Aksâm-ı şî're fevka'l-âde kâdir ve her bir fende misli nâdir ve ale'l-husûs tarz-ı gazelde edâ-yı nâzik ile Hasan-ı Dehlevî ve sûz ü güdâz ile Rûm'un Husrevi'.. İlm-i edvârda nagamât-ı dil-güşâ¹⁵⁷ ile ferah¹⁵⁸-bahş-ı uşşâk-ı bâ-nevâ ve terennümât-ı hoş-edâ ile tûtî-i şeker-hâ gibi nağme-serâ ve savt u nakşî bağlamada makâmât-ı bülend ile pîşrev-i ehl-i rûzgâr ve her bir¹⁵⁹ terkîbi hevâ-yı dil-pesend ile hasb-i hâl-i âşıkân-ı dil-efgâr olmağın bir mertebede

¹⁵⁴ Yazıda sehven “nâm” biçiminde çıkmış olan bu kelime, Hasan Çelebi Tezkiresinde “fâm” şeklindedir. (Kutluk 1989: 346). Biz doğru olan ikincisini tercih ettik.

¹⁵⁵ Bu kelime yazıda “dilrân-ı”, Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nde ise “dilberân-ı” şeklindedir. (Kutluk 1989: 346). Biz ilkinin dizgici yanlış olduğunu düşünerek ikinci kaydı tercih ettik.

¹⁵⁶ Mehmed Muhlis, Bursalı Halil-i Zerd hakkındaki bu parçayı Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nden (Kutluk 1989: 346) almıştır.

¹⁵⁷ Bu kelime yazıda “keşte” şeklindedir. Ahdî Tezkiresini (Solmaz 2005: 416) göz önünde tutarak onu “dil-güşâ” şeklinde düzelttik.

¹⁵⁸ Bu kelime yazıda “fersat” şeklindedir. Biz Ahdî Tezkiresini (Solmaz 2005: 416) ve manayı göz önünde tutarak onu “ferah” şeklinde düzelttik.

¹⁵⁹ Bu kelime yazıda “dehr” şeklindedir. Biz Ahdî Tezkiresindeki kaydı (Solmaz 2005: 416) göz önünde tutarak onu “ve her” şeklinde düzelttik.

şüyû' u iştihâr bulmuşdur ki vasf u medhe ihtiyâc yok. Ez-eş'âr-ı o ilh.”¹⁶⁰
[Şiir türlerine fevkalâde kabiliyetli ve her bir hünerde benzeri seyrek olan ve hele gazel tarzında ince üslûpla Hasan-ı Dehlevî ve yanıp yakılmayla Anadolu'nun Husrev'i... Musikide iç açıcı nağmelerle ahenkli uşşâk(âşıklar)a ferah verici ve hoş tarzlı şakımlarla şeker yiyen dudu kuşu gibi şarkı söyleyici, ses ve nakşî bağlamada (şarkı bestelemeye) yüksek makamlarıyla zamanın insanların önünde gideni, her bir terkibi, gönlün beğendiği havasıyla kalbi yaralı âşıkların dertleşmesi olduğundan halk arasında öyle bir derecede duyulmuş ve tanınmıştır ki tarif ve övgüye ihtiyaç yok. Onun şiirlerinden ... vb.]

“Ârif Çelebi: Acem-zâdedir. Rûm'da neşv ü nemâ bulmuş. Efvâhda Fethullah Çelebi demekle ma'rûf ve kemâl ü ma'rifetle sâhib-maârif diyü mevsûf. El-hak ol ârif-i devr-i zamân ve kâşif-i esrâr-ı nihân ve ilm-i hey'et ü hendesede bî-misl ü bî-mânend ve edâ-yı sühanda ârif-i müşkil-güşây ve zât-ı şerîfi envâ'-ı ma'lûmât ile ârâste ve unsur-ı latîfi fûnûn u ulûm ile pîrâste. Beyne'l-fuzalâ fazliyle meşhûr ve şi'r ile mezkûr, kuvvet-i müstakîmi aksâm-ı şi'rde mâhir ve zihn-i ¹⁶¹ selîmi her birisinin fenninde şuarâ-yı pîşîn gibi nâdir, bir derecede ki zurefâ-yı müte'âhhirinin ve mütekaddîminin musanna' ve muhayyel kasâ'idine nazîre diyüp envâ'-ı iltizâm-ı ve vemâ lâ-yelzem kılmışdır¹⁶² ki akl-ı hurdedân mütâleasında hayrân kalur. Bu gazel anun cümle(-i) eş'ârındandır:

Geldi hüsnün gülşenine bir hat-ı gül-bû dahı

Başıma rûz-ı ezelde yazı imiş bu dahı ... ilh.”¹⁶³

[Ârif Çelebi: Fars halkından bir adamın çocuğudur. Anadolu'da yetişip büyümüş; ağızlarda “Fethullah Çelebi” diye tanınmış, olgunluk ve hünerle bilgiler sahibi diye vasıflanmış. Hakikaten o zaman devrinin ârifi ve gizli sırların ortaya çıkarıcısı, astronomi ve geometride eşsiz, benzersiz ve sözü ifadede güç şeyleri çözen ârif ve şerefli zatı çeşitli bilgilerle süslenmiş ve nazik unsuru hüner ve ilimlerle donatılmış. Faziletli kişiler arasında meziyetiyle meşhur ve şiir ile anılan, doğru kuvveti şiir türlerinde maharetli ve sağlıklı zihni her birisinin sanatında önceki şairler gibi nadir, (öyle) bir derecede ki sonraya kalan ve önde bulunan zariflerin güzel ve hayal edilmiş kasidelerine

¹⁶⁰ Yazar bu parçayı, Bağdatlı Ahdî'nin tezkiresinde Edirneli Ubeydî Çelebi hakkında verdiği bilgidir (Solmaz 2005: 416) almıştır.

¹⁶¹ Bu kelime, Mehmed Muhlis'in alıntısında “dehen-i”, Ahdî Tezkiresi'nde ise “zihn-i” biçimindedir. (Solmaz 2005: 412). Biz ilkinin dizgici yanlışı olduğunu düşünerek “zihn-i” şeklini tercih ettik.

¹⁶² Bu kelime, Mehmed Muhlis'in alıntısında sehven “kalmışdır”, Ahdî Tezkiresi'nde ise “kılmışdır” (Solmaz 2005: 412) şeklindedir. Biz doğru olan ikincisini tercih ettik.

¹⁶³ Makale sahibi, bu parçayı bazı tasarruflarla Ahdî Tezkiresi'nden almıştır. (Solmaz 2005: 411-412).

nazire söyleyip kafiye harfinden önce birkaç harf veya harekenin tekrar edilmesi çeşitlerini gerekli saymıştır ki ince şeyleri bilen akıl, anlayarak okuduğunda hayran kalır. Bu gazel, onun şiirlerinin bütünündendir:

Geldi hüsnün gülşenine bir hat-ı gül-bû dahı

Başıma rûz-ı ezelde yazı imiş bu dahı

(Senin güzelliğinin gül bahçesine gül kokulu bir tüy daha geldi. Bu da benim başıma ezel gününde yazılmış...) vb.] gibi birtakım şeyler, överek anlatmalar ne işe yarar?..

Hepsi becerikli, hepsi tek, hepsi benzersiz!..

Bundan ne fayda elde edilir?.. Evet; şairlerin, edebî hayatlarını, hattâ hayatlarının geçiş şeklini ihtiva etmesinden vazgeçelim, pek çoğunun doğum ve ölüm tarihleri bile içine yazılmamış olan bu gibi eserlerden -isim öğrenmekten başka- nasıl faydalanmak mümkün olur?..

Meselâ en büyük şairlerimizden olan Bağdatlı Rûhî'nin *Ahdî Tezkiresi*'nde bulunan şu hayat hikâyesine bakalım:

“Müşârün ileyhın asl-ı pâk-nihâdı ve neseb-i ferruh-nijâdı Rûmî'dür. Zîrâ ki vâlid-i ekremi vilâyet-i Bağdâd'da beglerbeyi olan Ayâs Paşa'nın bendelerinden iken Bağdâd'a gönüllü bölüğüne geçüp te'ehhül itmişlerdir ve mûmâ ileyh Bağdâd'da vücûda gelmekle 'Bağdâdî' yâd olunmuşdur. Nâm-ı vâcibü'l-ihtirâmı Osmân ve zât-ı huçeste-kirâmı pesend-i yârân ve zihn-i müstakîmi çâlâk, nazmda tab'-ı nüktedânı gonce gibi zîver-i hüner ile ârâste ve debistân-ı maârifde vücûd-ı latîf ü zarîfî zarâfet ü ma'lûmât ile pîrâste olup rûz u şeb tettebbu'-ı eş'âr-ı şuarâ-yı nâmdâr ve dem-be-dem peyrev-i fusahâ-yı suhan-güzâr olmuşdur.”

[Adı geçen kişinin temiz yaratılışı aslı ve mübarek nesilli soyu Anadolulu'dur. Çünkü pek değerli babası, Bağdat vilâyetinde beylerbeyi olan Ayâs Paşa'nın bağlılarından iken Bağdad'a gönüllü bölüğüne geçip (bu şehirde) evlenmişlerdir ve işaret edilen (şair) Bağdat'ta dünyaya geldiğinden 'Bağdâdî' (Bağdatlı) olarak anılmıştır. Saygı gösterilmesi gerekli adı Osman ve değerli, uğurlu şahsı dostlarca beğenilmiş ve doğru zihni çabuk (kavrayışlı, akıl ve zekâsı açık), nazımda sözün inceliklerini anlayan yaratılışı gonca gibi hüner süsüyle süslenmiş, ilim ve hünerlerin mektebinde nazik ve zarif vücudu zarafet ve bilgilerle donatılmış olup gündüz, gece ünlü şairlerin şiirlerini araştırmış ve daima güzel söz söyleyen fasihlerin ardından gitmiştir.]

Bu kadarcık bir şeyden ne anlaşılır; insan, onun hakkında istediği bilgilerden nasıl haberdar olabilir?.. Ben bu sözlerimle, geçmiş(büyük)leri; hor görmüyor, ayıplamıyor ve beğenmezlik etmiyorum. Onlar, buldukları zamana uyarak

bu yolda yazmışlar!.. Onlar, daima mazurdurlar.

Benim maksadım, “Şair tezkireleri böyle yazılmamalıydı” diye kendi kendime bir teessüften (acı duyguyla tasalanmaktan) ibarettir. Yoksa ne onlara güçsüzler, kuvvetsizler diyorum, ne bir şey!..

Sonrası var.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 20 Şâban 1318 (13 Aralık 1900), Sayı 8, s. 62-63.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

Fevrî

-Sonrası-

Zaten gerçeği itiraf etmek, biraz insaflica fikir anlatmak gerekirse, şimdi asıl bizim tenkit ve itirazı hak eden bir kusurumuz var ya!.. Geçmişler, hiç olmazsa kendilerini birazcık olsun sonradan gelenlere tanıttirmek için günlerce, aylarca hatta senelerce çalışarak şair tezkirelerini¹⁶⁴ meydana koymuşlar; bize kendilerini hatıra getirmeye yarayan hediye olarak bırakmışlar. İşte bu sayede biz onları biraz olsun, onların isimlerini olsun tanıyoruz...

Fakat düşünelim: Bizi, bizim hayat hikâyemizi, birkaç asır sonra kim bilecek, kim tanıyacak?.. Geçen şu bir asra yakın zamandaki meşhurları içine alan bir tezkire meydana getirdik mi?.. Biz niçin çalışıyoruz?.. Aslında bir isimden, ünden başka bir isteğimiz var mı? Hâlbuki biz bunun, bu arzumuzun, bu ümidimizin meydana gelmesi için hiç ciddi teşebbüslerde bulunduk mu?.. Biz daha edebiyat tarihimizi yazmadık; bir İngiliz yazarı¹⁶⁵; koyu, sonsuz bilinmezlik karanlığını; zekâsının güneşiyle bilgilerin aydınlıklarına çevirdi... Sonsuz mani ve güçlükleri, dayanıklılık seven bir azimle deviren devamlı çalışma pazısıyla doğu kütüphanelerini alt üst etti, karıştırdı, gayret eliyle edinebildiği bilgilerin eksiklerini; ciddi araştırmalar, kılı (kırk) yararcasına incelemeler gibi engelleri giderici vasıtalarla mümkün olabildiği kadar tamamlayarak imkân dairesinin elverişli olduğu derecede bir Osmanlı edebiyat tarihi yazıp okumamızın önüne (okumamız için önümüze) hediye bıraktı.

Edebiyat dünyamıza, bundan büyük bir teşvik daha nasıl tasavvur edilebilir?.. Eğer maksat gerçeği itirafsa, Menemenli-zâde Tâhir Bey, *Servet-i Fünûn*'un nüsha-i mümtâzesine (seçkin sayısına) yazdıkları makale ile gerçeği beyan

¹⁶⁴ Şair tezkireleri, Türk edebiyatında 15. asır sonlarından itibaren 20. asrın ilk yarısına kadar yazılmış olan, şair ve yazarların hayatları, edebi kişilik ve eserleri hakkında bilgi veren kitaplardır. İlki, Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlîsü'n-nefâ'is* isimli eseri (1491-92), sonuncusu İbnü'l-emin Mahmud Kemâl İnal'ın Fatîm Efendi'nin *Hâtimetü'l-es'âr* adlı tezkiresine zeyl (ek) olarak yazdığı *Son Asır Türk Şairleri*'dir. (1930-1942).

¹⁶⁵ *A History of Ottoman Poetry* (Osmanlı Şiir Tarihi) adlı eseri yazan İskoçyalı şarkiyatçı E.J. W. Gibb (1857-1901) kast ediliyor.

ettiler!.¹⁶⁶ Bu yetmez mi? Bu kâfi olmaz mı?..

Yok eğer, şahsi maksatlardan ibaretse birçok vazifeleri, edebî vazifeleri, basın âdâbını (ahlâkını) bırakıp da saçma sapan şeylerle meşgul olmak, sonra da okuyucuyu huzursuz etmek yakışır mı?

Konuyu uzatmayalım...

Biz, yukarıda tezkirelerden istenen şekilde faydalanmak mümkün değildir dedik. Bundan, Osmanlı edebiyat tarihi yazılamaz mânâsı çıkmaz!.. Biyografiler başka; edebiyat tarihi yine başkadır. Şuara tezkireleri adı verilen şairlerin hayat hikâyelerinin; şairlerden her birinin hayatının geçiş şeklini bildirmesi, yani nerede doğduğunu, oturduğunu ve yaşayış tarzını, edebî hayatını, kısacası her hâlini göstermesi lâzımdır. Onun vazifesinin bu olması pek gereklidir; biyografiler bu demektir.

Edebiyat tarihi ise, hangi milletinse onun dilinin ta başlangıcından başlayarak, yazıldığı tarihe kadar geçen zaman içinde, lisanın ulaştığı değişmelerden -açık söyleyelim- o edebî devirlerden, o, edebî devirlerde gelen şairlerden, onların her birinin kudret dereceleriyle bıraktıkları eserlerden, sözün özü ayrılmış olduğu devirlerde, bütün edebî hadiselerden bahseder.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 27 Şâban 1318¹⁶⁷ (20 Aralık 1900), Sayı 9, s. 68-69.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

Fevri

-Sonrası-

Bu durumda edebiyat tarihinin tezkirelerden beklediği hizmet, şairlerin isimleriyle doğum tarihi, yeri ve vefat(zaman)larından ibaret kalıyor!

Edebiyat tarihi yazmak için -ne kadar mükemmel olursa olsun- yalnız şair tezkireleri yetmez; hatta böyle bir kitap meydana getirmek için en fazla aranılacak bir şey varsa o da edebî eserleri anlayarak okumak ve incelemekten ibarettir.

Her neyse, Fevri'den bahsedilirken, söz; uzun uzadıya başka yerlere geçti. Biz yine asıl konuya gelelim:

Fevri; manzumelerinden anlaşıldığı üzere zamanının hakikaten büyük,¹⁶⁸ -

¹⁶⁶ Menemenli-zâde Tâhir, "Yeni Edebiyât-ı Cedide", *Servet-i Fünûn* nüsha-i mümtâzesi, İstanbul 1313 (1897), s. 47-59.

¹⁶⁷ Bu yıl, dergide sehven 1317 şeklinde çıkmıştır. Biz derginin önceki sayılarını göz önünde tutarak onu 1318 biçiminde düzelttik.

¹⁶⁸ Yazının aslında bu kelimedenden sonra "büyük" sıfatı tekrar edilmiştir. Biz dizgici yanlış olduğunu düşünerek onu giderdik.

büyük değilse bile- büyükçe şairlerindenmiş! Bir na‘tından ayrılmış şu:

Ey habib-i Hudâ selâm aleyk

Ey şefî‘-i verâ selâm aleyk

Enbiyâ içre asfiyâ içre

Müctebâ Mustafâ selâm aleyk

Ey makâmiyle vü zamâniyle

Hâtem-i enbiyâ selâm aleyk

Ey olan mâsivâ-yı Yezdân’a

Mübtedâ müntehâ selâm aleyk

Ey zalâm-ı dalâl güm-rehine

Ahter-i ihtidâ selâm aleyk

Ey ‘izâr u ruhı vü gîsûları¹⁶⁹

Leyl ü şems ü duhâ selâm aleyk

Ey emîn-i memâlik-i dünyâ

Şeh-i rûz-ı cezâ selâm aleyk

Ey ayağı türâbı iksîri

Cevher-i bi-behâ selâm aleyk

Ey dimâğa hevâ-yı hâk-i rehi¹⁷⁰

Bû-yı misk-i Hatâ¹⁷¹ selâm aleyk

¹⁶⁹ Bu mısra yazıda “Ey ‘izâr ruhı vü gîsûları”, *Fevrî Dîvânı*’nın iki yazma nüshasında ise “Ey ‘izâr u ruhı vü gîsûları” (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 6b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a) şeklindedir. Biz divandaki kaydı diğerine tercih ettik.

¹⁷⁰ Bu mısra makalede “Ey dimâğa hevâ-yı hâlinde”, *Fevrî Dîvânı*’nın iki yazma nüshasında ise “Ey dimâğa hevâ-yı hâk-i rehi” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 12a, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a). Biz bu ikinci kaydı tercih ettik.

¹⁷¹ Bu kelime makalede “atâ”, *Fevrî Dîvânı*’nda ise “Hatâ” (Hitâ) şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 12a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 6a). Misk adı verilen güzel kokunun Hatâ ile alâkasını düşünerek bu ikinci kaydı tercih ettik.

Ey duâsıyla bir nazarda iden
Def'-i derd-i 'amâ selâm aleyk

Ey benânı işâretiyle iden
Şakk-ı bedr-i dücâ selâm aleyk

Ey ser-i çeşme-i şefâat-i halk
Teşneyim kandır âbuna geldüm

Bana kahr eyleme inâyet kıl
Bir yetimim ki kapuna geldüm

Beni nehy itme sâ'il-i lütfum
Bâb-ı izzet-me'âbuna geldüm

Gelmedim kapına hesâb virem
Kerem-i bî-hisâbuna geldüm

Kîmyâ-yı nazarla kıl beni zer
Yüz süriyü¹⁷² türâbuna geldüm

Feyz-i nûr eyle dil harâbesine
Ey güneş yüzlü tâbuna geldüm

Beni ref' eyle hâk-i zilletden
Zerreyim âfitâbuna geldüm

Ey gül-i bâğ-ı lutf cûdundan
Bana bû vir gül-âbuna geldüm

Meded it ey süvâr-ı arsa-i lutf
Merhamet kıl rikâbuna geldüm

¹⁷² Bu kelime makalenin aslında "süriyor", Fevrî Divânı'nda ise "süriyü" şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 7b). "Sürüyor" kelimesinin bu beyte uygun olmadığı bellidir. Bundan dolayı biz onun dizgici yanlışı olduğunu düşünerek "süriyü" biçimini tercih ettik.

Gerçi nâ-lâyıkım vefâna hele
Taybe-i müstetâbuna geldüm

Şerbet-i şâfi kıl bana ihsân
Dermendüm cevâbuna geldüm

Haste kıldı beni belâ-yı zünûb
Çâre kıl çâre ey tabîb-i kulûb

Ey Habîb-i Hudâ inâyet kıl
Mücrimüm müznibüm¹⁷³ şefâat kıl

Toyladun dehri hân-ı lütfun ile
Bi-nevânı¹⁷⁴ dahi ziyâfet kıl

Kerem ü cûd pâdişâhısın
Ben kuluna dahi riâyet kıl

Bir sen ol bir dahi Hudâ olsun
Gayrdan sahn-ı kalbi halvet kıl

Kapuna geldüm ilticâ itdüm
Mâ-sivâdan beni hirâset kıl

Dilek eyle beni İlâhundan
De ki Fevri kulına rahmet kıl

Bâl ü hâl-i me'âlin ıslâh it
Kavl ü fi'linde hayr-ı ümmet¹⁷⁵ kıl

¹⁷³ Bu kelime, *Fevri Dîvânı*'nın üç yazma nüshasında “âsiyim” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a).

¹⁷⁴ Bu kelime, makalede “bî-nevâna”, *Fevri Dîvânı*'nın üç yazma nüshasında ise “bî-nevânı” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 13b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a).

¹⁷⁵ Bu kelimeler, makalede “hayr-âyet”, *Fevri Dîvânı*'nın üç nüshasında ise “hayr-ı ümmet” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8a). Her

Amel ü ilmi ana teysîr it
Mârifet vir ana hidâyet kıl

Zâhîrin mazhar-ı şerîat idüb
Bâtının mahzen-i hakikat kıl

Dîn ü dünyâsın eyleyüp ma‘mûr
Âhiretde yerini cennet kıl

Ba‘dezân câm-ı aşk içür işini¹⁷⁶
Cûşîş ü şevk u zevk u hâlet kıl¹⁷⁷

Yâ şefî‘-i ümem bi-hakk-ı Hudâ
Kıl murâdum benüm kabûl ü revâ

[Ey Allah’ın sevgili(elçi)si sana selâm... Yarattılmış olan halkın şefaathçisi, senin üzerine selâm olsun! Peygamberler içinde, temiz kişiler içinde seçilmiş olan, senin üzerine selâm!.. Ey makamı ve zamanıyla peygamberlerin mührü ve sonuncusu¹⁷⁸, sana selâm olsun. Ey Allah’tan başka şeylerin hepsine başlangıç ve son olan, senin üzerine selâm!.. Ey sapıklık karanlığında yolunu kaybedene hidayet yıldızı olan (Peygamber)¹⁷⁹, sana selâm... Ey yanağı ve saçı leyl (gece), şems (güneş) ve duhâ (kuşluk vakti)¹⁸⁰ gibi olan (Peygamber), senin üzerine selâm olsun!.. Ey dünya memleketlerinin emini, (işlerin karşılığının verileceği) kıyamet gününün sultanı, sana selâm!.. Ey ayağı toprağının iksiri paha biçilmez cevher (gibi olan Peygamber), sana selâm... Ey yolunun toprağının havası beyne Hitâ miskinın kokusu (misali güzel gelen), senin üzerine selâm olsun... Ey duasıyla bir bakışta körlük derdini gideren

ne kadar hayır alâmetli manasında “hayr-âyet” kelimelerinin de uygun olduğu söylenebilirse de biz “hayr-ı ümmet” kaydını tercih ettik.

¹⁷⁶ Bu mısranın son iki kelimesi, makalede “içün teşne”, *Fevrî Dîvânı*’nın üç nüshasında ise “içür işini” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

¹⁷⁷ Bu mısra, makalede “Cûşîş-i şevk u zevk-ı hâlet kıl”, *Fevrî Dîvânı*’nın bir nüshasında “Cûşîş ü zevk-ı şevk-ı hâlet kıl” (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a), diğer iki nüshasında ise “Cûşîş ü şevk u zevk u hâlet kıl” (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 7b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) şeklindedir.

¹⁷⁸ Beyitte geçen “hâtem-i enbiyâ” tamlamasıyla şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o Allah’ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (Ahzâb, 33/ 40).

¹⁷⁹ Burada şu mealdeki hadis hatırlatılabilir: “Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarırsanız doğru yolu bulursunuz.” (İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni’l-ilm*, II, 91).

¹⁸⁰ Şems, Leyl ve Duhâ kelimeleriyle Kur’an’ın 91, 92 ve 93. surelerine işaret edilmektedir.

(Peygamber)¹⁸¹, sana selâm olsun. Ey parmağının işaretleriyle karanlık gecenin dolunayını yaran¹⁸², sana selam olsun.

Ey halka şefaath çeşmesinin başı, susamışım; beni kandır, suyuna geldim! Beni mahvetme, bana yardım et. Senin kapına gelen bir yetimim.¹⁸³ Beni men' etme, senin lütfunun dilencisiyim.¹⁸⁴ Ululuğun sığındığı şerefli kapına geldim. Kapına hesap vermek için gelmedim; senin hesapsiz iyilik ve cömertliğine geldim. Bakış kimyasıyla beni altına çevir.¹⁸⁵ Yüz sürerek toprağına geldim. Gönül harabesine bol bol ışık ver. Ey güneş yüzlü, senin aydınlığına geldim. Beni alçaklık toprağından kaldır. Zerre gibiyim; senin güneşine geldim. Ey lütuf bağının gülü, cömertliğinden bana koku ver; senin gül suyuna geldim. Ey lütuf meydanının binicisi, yardım et, merhamet et, senin üzengine (ayağının toprağına) geldim. Her ne kadar vefana lâyık olmasam da nihayet senin güzel Medine'ne geldim. Bana şifa verici şerbet ihsan et. Dertliyim, (dileğime) senin karşılığını almaya geldim. Günahların belâsı beni hasta etti. Ey kalplerin tabibi, (derdime) ilâç yap; deva (vesilesi) ol. Ey Allah'ın Sevgili(elçi)si, yardım et; suçluyum, günahkârım, şefaath et. Lütfunun sofrasıyla bütün dünyayı ağırladın; şu fakir ve çaresiz(benden)e de yedir, içir. Sen iyilik ve cömertlik sultanısın; ben köleni de gözet. (Gönlümde) bir sen, bir de Cenab-ı Hak olsun. Kalp yerini başkasından (temizle); orası boş kalsın. (Yalnız senin ve Rabbimin sevgisine ait olsun). Kapına geldim; sığındım. Beni Allah'tan başka her şeyden koru. Allah'ın huzurunda benim için şefaath et ve de ki "(Yâ Rabbi,) Fevrî kuluna rahmet et. Onun kalbini ve özünün hâlini düzelt, iyileştir. Onu söz ve işinde ümmetin hayırlısı eyle. Ona ilim ve ameli kolaylaştır; marifet ver; doğru yolu göster. Onun dış yüzünü şeriata mazhar edip içini hakikat mahzeni eyle; din ve dünyasını mamur (güzel, bayındır) edip ahirette yerini cennet eyle. Bundan sonra aşk kadehini içir; onun işini coşuş, şevk, zevk ve hâl kıl!" Ey ümmetlerin şefaathçisi, Allah hakkı için benim isteğimi uygun görüp kabul et!]

¹⁸¹ Burada şu mealdeki hadisin hatırlatıldığı anlaşılmaktadır: Âmâ bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Bana sağlık ve afiyet vermesi için Allah'a dua et!" dedi. Hz. Peygamber, "İstersen senin için dua edeyim, istersen sabret. Eğer sabredersen bu senin için daha hayırlıdır" buyurunca, adam, dua etmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber güzelce abdest almasını ve şöyle dua etmesini emretti: "Allahım, rahmet peygamberi olan elçin Muhammed'i vesile ederek senden istiyor; sana yöneliyorum. Ben bu ihtiyacımı gidermesi için Rabbime seninle yöneldim. Allahım, onu benim için şefaathçi kıl!" (Tirmizi, *Sünen*, 3578).

¹⁸² Burada Hz. Peygamber'in parmağının işaretleriyle ayın ikiye yarılması mucizesine temas edilmektedir. Bu konuda daha çok bilgi ve çeşitli yorumlar için bk. Çelebi, 2000: 343-345.

¹⁸³ Burada "Öyleyse sakın yetimi ezme" (Duhâ 93/9) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

¹⁸⁴ Burada "Dilenciye de azarlama" (Duhâ 93/10) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

¹⁸⁵ "Beylerin nazarı kimyadır" şeklinde bir atasözümüz vardır. (Ceyhan 2011: 137). Bu atasözü, başkan veya sultanların alâkasının, madenleri altına çeviren iksir gibi, o kimsenin makam yahut mahiyet yönünden değişimine vesile olabileceğini belirtir.

anılmaya lâyıktır.

Mehmed Muhlis

Sonrası var.

Mecmûa-i Edebiyye, 5 Ramazan 1318 (27 Aralık 1900), sayı 10, s. 78-79.

Geçmiş Şairlerin Sayfaları

Fevrî

-Sonrası-

Kâbe ve civarındayken söylediği:

Kûy-ı Habîbe bu gice mihmân olam gibi

Hecr âhir oldı vâsıl-ı cânân olam gibi

Huddâm-ı âsitânı ayağına yüz sürüp

Ben bende dahi âleme sultân¹⁸⁶ olam gibi

Baş¹⁸⁷ koyub âstânına çarha¹⁸⁸ idüb urûc

Nâgeh¹⁸⁹ karîn-i İsi-i devrân olam gibi

Girüb harîm-i cennet-i kûyun kılub tavâf

Ansız mukîm-i ravza-i rıdvân olam gibi

Giryân idüm zemândı hicrân ile bu şeb

Esrâr-ı vasl-ı yâr ile handân olam gibi

¹⁸⁶ Bu kelime, makalede “ihsân”, *Fevrî Divânı*’nın üç nüshasında ise “sultân” (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler TY nr. 2873, vr. 14a, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) şeklindedir. Biz bu divan nüshalarındaki kaydı tercih ettik.

¹⁸⁷ Bu kelime, yazının aslında “Başı” şeklindedir. Şiirde kullanılan aruz kalıbı gereğince “Baş” olmalıdır. Nitekim divanın üç nüshasında da o kelime “Baş” biçimindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

¹⁸⁸ Bu kelime, makalede sehven “çarga” şeklinde çıkmıştır. Beyitten onun “çarha” olduğu anlaşılakta; *Fevrî Divânı*’nın üç yazma nüshasında da böyle kayıtlı bulunduğu görülmektedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b).

¹⁸⁹ Bu kelime, makalede “Tâ ki”, *Fevrî Divânı*’nın göz önünde tuttuğumuz iki yazma nüshasında ise “Nâgeh” şeklindedir. (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b). Bu ikinci kaydı uygun bulduğumuz için tercih ettik.

Olub harîm-i kûyuna cân ile päs-bân
Hükmeyleyüb cihâna Süleymân olam gibi

Ayn-ı inâyet ile bu hâke olub nazar
Kühl-i cilâ-yı dîde-i a'yân olam gibi

Cûş u hurûşa başladı deryâ-yı lutf-ı dost
Ey dil sevin ki garka-i ihsân olam gibi

Envâr-ı mihr-i dost tecellî idüb bu şeb
Başuma gün toğub meh-i tâbân olam gibi

Pervâne-vâr âteş-i şevkıyle perr ü bâl
Yakub enîs-i¹⁹⁰ şem'-i şebistân olam gibi

Fahr-i Cihân u zahr-ı¹⁹¹ zemân şâh-ı kâmkâr
Matlûb-ı halk-ı âlem ü mahbûb-ı Girdgâr

Deryâ-yı cûd u bahr-i vücûd u yem-i şühûd
Dürr-i yetim-i kulzüm-i bî-sâhil ü kenâr

Hürşid-i subh-ı dîn ü sirâc-ı münîr-i şer'
Mihr-i hüdâ vü zıll-i Hudâ mâh-ı tâbdâr

Ankâ-yı Kâf-ı kurb u mukîm-i makâm-ı üns
Dânâ-yı râz ü ârif-i esrâr-ı bî-şümâr

¹⁹⁰ Bu kelime, makalede “enîsi”, Fevrî Divânı'nın baktığımız üç yazma nüshasında ise “enîs-i” şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b). Beytin manasını da göz önünde tutarak onu “enîs-i” şeklinde okuyup yazdık.

¹⁹¹ Bu kelime, makalede ve Fevrî Divânı'nın göz önünde bulundurduğumuz üç yazma nüshasında (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 8b) زخر (zühr) şeklindedir. Fakat biz bunun mürettip ve müstensih yanlışı olduğu, iftihar manasında زخر olması lazım geldiği fikrindeyiz. “zahr-ı zamân” tamlamasından önce “Fahr-i Cihân” terkininin bulunuşu, ayrıca zühr'ün bu beyte manaca uygun düşmeşi, belirttiğimiz düşünceyi doğrulayıcı ipuçlarıdır.

Gavvâs-ı bahr-i kuds ki Nisân-ı kavî-i Hak
Asdâf-ı gûş eyledi pür-dürr-i şâh-vâr

Tarh-efken-i şerîat ü mi'mâr-ı kasr-ı dîn
Kim haşre dek binâsı anın olur üstüvâr

Vâlî-i arş ü ferş ki kemter kemînesi
Sultân-ı Rûm u mîr-i Horâsân şeh-i Tatâr¹⁹²

Abd-i şekûr-ı Hak kim ana ümmet olmağın
Rûhullah oldı çarh-makâm u felek-medâr

لولا استنار شمسه من مطلع القدم
ما اشرفت ذكا و مانور النهار

لولم يكن وجوده مطلوب ربّه

لانسد باب صنعه واختلت الديار

امّا صفات ذاته لا يدرك النهى

Bir demde geçdi âlemi ve mâ-verâsını
Bî-şekk ü şübhe gördi cemâl-i Hudâ'sını

Şakk itdi bedri şer' ile isbât eyledi
Halk içre iki şâhid ile müddeâsını

Tâvûs-ı bâğ-ı kuds dahı Sidre'de uçar
Ol buldı kurb gülşenin müntehâsını

Hayl-i rusûl önünce yürür askeri durur
Sultân odur ki sonradan açdı livâsını

¹⁹² Bu son kelime, makalede “tebâr”, Fevrî Divânı'nın üç yazma nüshasında ise (*Divân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 14b; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8a; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9a) “Tatâr” şeklindedir. Sözün gelişi ilkinin uygun olmadığını, ikincisinin doğru olduğunu göstermektedir.

Budur tefevvuk eylediği arş ferşe kim
Başına tâc edindi anın hâk-i pâsını

Gerçi yetimdürlər evet şol dürr-i yetim
Kim hâcegân bulmadı hergiz bahâsını

Mu'ciz degil mi mahşer olunca işitdirir
Aksâ-yı deyr-i dehre sadâ-yı salâsını

Dünyâda âhiretde irişdi merâmına¹⁹³
Her kim ki aldı iki cihânda duâsını

Kem bahşışı¹⁹⁴ fakîre cinân büstânıdır
Hâtem düşünde görmeye anın atâsını

Levlâk ibtidâsıdır evsâf-ı zâtının
Ben bilmezsin Hudâ'sı bilür intihâsını

Fi'l-cümle kadrin anlar anın gûş u hûş iden
Yâ eyyühe'r-resûl¹⁹⁵ ile Hakk'ın nidâsını

Mecmû'-ı mümkinât tufeyl-i vücûdudur
Bahr-i dü-kevn reşha-i deryâ-yı cûdudur

[Bu gece Sevgili'nin mahallesine misafir olacak gibiyim. Ayrılık sona erdi; âşık olduğum kişiye kavuşacak gibiyim. Ben bağısı da eşığının hizmetkârlarının ayağına yüz sürüp âleme, herkese sultan olacak gibiyim. Eşığıne baş koyup göğe yükselip ansızın zamanın İsa'sının yakını olacak gibiyim.¹⁹⁶ Girip mahallesi cennetinin has dairesini tavaf edip ansızın (İlahi) rızanın bahçesinde ikamet edici olacak gibiyim. (Uzun) zamandır ayrılık acısıyla ağlardım... Bu

¹⁹³ Bu kelime, *Fevrî Dîvânı*'nın üç nüshasında "murâdına" şeklindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 15a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9a).

¹⁹⁴ Bu mısraın ilk iki kelimesi yazıda "Kim bahşış" şeklinde çıkmıştır. Bu kelimeler, *Fevrî Dîvânı*'nın üç nüshasında "Kem bahşışı" biçimindedir. (*Dîvân-ı Fevrî*, İÜ Nadir Eserler Ktp. TY 2873, vr. 15a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı, nr. 763, vr. 8b; Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474, vr. 9b). Biz divandaki kaydı tercih ettik.

¹⁹⁵ "Ey Peygamber" manasına gelen bu hitap, Mâide Suresi 67. ayetinin başında yer alır.

¹⁹⁶ Kur'an'da Hz. İsa'nın öldürülmediği, asılmadığı, Allah'ın onu nezdine yükselttiği bildirilmektedir. (Nisâ, 4/ 157-158).

gece dostu kavuşmanın sırlarıyla gülecek gibiyim. Onun mahallesinin has dairesine candan gece bekçisi olarak hükmedip dünyaya (Sultan) Süleyman olacak gibiyim. Bu toprağa (toprakten yaratılmış, düşkün Fevri'ye) yardım gözüyle bakılıp ileri gelen kişilerin gözünü parlatacak sürme olacak gibiyim. Dostun iyilik denizi coşup taşmaya başladı. Ey gönül sevin; çünkü (İlâhi) lütuf ve ihsana boğulacak gibiyim. Bu gece dostun sevgi ve şefkati (güneş gibi) görünerek başıma gün doğup parlak ay misali olacak gibiyim. Işığın etrafında dönen kelebek gibi (ona kavuşma) arzusunun ateşiyle kol kanat yakıp gece ibadete mahsus yerin ışığının arkadaşı olacak gibiyim.

Dünyanın övücü, zamanın iftihar, muradına eren sultan, âlem halkının istediği, Cenab-ı Hakk'ın sevgili(elçi)si... Cömertlik deryası, varlık denizi ve gözle görüş ummanı... Sahilsiz ve kıyısız denizin tek incisi... Din sabahının güneşi, İslâm'ın aydınlatıcı kandili¹⁹⁷, hidayet güneşi, Allah'ın gölgesi¹⁹⁸, parlak ay... (İlâhi) yakınlık Kâf'ının ankâsı, dostluk makamında ikamet edici, gizli şey(ler)i (Cenab-ı Hakk'ın bildirmesiyle) bilen ve sayısız sırlar hakkında bilgi sahibi olan... Mukaddeslik denizinin dalgıcı, Cenab-ı Hakk'ın sözünün (öyle bir) Nisan'ı ki, kulak sedeflerini iri ve pek iyi cins inciyle doldurdu. O, İslâm dininin temelini atan ve kıyamete kadar yapısı sağlam kalacak din sarayının mimarı... Arş ve yerin valisi ki onun pek aşağı, âciz ve itibarsız(bağlıs)ı Anadolu sultanı, Horasan amiri ve Tatar hükümdarıdır... Cenab-ı Hakk'ın (öyle) çok şükreden kulu ki Hz. İsa ona ümmet olmakla gökte yer tuttu ve feleğin dayanak noktası oldu. Eğer güneş kıdem doğusundan ışık almasaydı, böyle parlamaz ve gündüzü aydınlatmazdı. Eğer onun varlığı Rabbinin istediği gibi olmasaydı, yaratma kapısı kapalı kalır ve şu âlem alt-üst olurdu. Diğer taraftan zatının sıfatlarını akıl idrak etmez. Ey insanlar ve yaratılmış varlıklar, Peygamber'e dua ve selâm edin. (Miraç esnasında) bu âlemi ve onun öte tarafını bir anda geçti; Allah'ın güzelliğini şeksiz, şüphesiz gördü.¹⁹⁹ Dolunayı (parmağının işaretleriyle ikiye) yardı. İslâm dini esasına göre halk içinde (peygamberlik) iddiasını bu iki şahitle isbat etti. Mukaddeslik bağının Tavusu (olan Cebrâil a.s.) daha Sidre'de uçar; o ise (Allah'a) yakınlık gül bahçesinin sona erdiği yeri buldu. Peygamberler topluluğunun önünde yürür; (daha evvel gelip geçmiş peygamberler) onun askeridir. O bayrağını sonradan açan sultandır. (Son olarak gelmekle birlikte önceki bütün

¹⁹⁷ "sirâc-ı münir-i çarh" (göğün aydınlatıcı kandili) tamlamasıyla "...Ve izniyle (halkı Allah'a çağıran) bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik" (Ahzâb, 33/ 46) mealindeki ayette geçen "sirâcem münirâ" kelimelerine işaret edildiği söylenebilir.

¹⁹⁸ "zıll-i Hudâ" tamlamasıyla şu mealdeki hadisin hatırlatıldığı söylenebilir: "Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Bütün mazlumlar ona sığınır." (Hakim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, II, 125; IV, 153).

¹⁹⁹ Hz. Peygamber'in miraçta Cenab-ı Hakk'ı görüp görmediği hakkında daha fazla bilgi için bk. Yavuz 2005: 134.

peygamberlerin sultanıdır). Arş'ın yerden üstün olmasının sebebi, onun ayağının toprağını başına tac edinmesidir. Gerçi yetimdir, fakat tüccarın asla paha biçemediği tek inci gibidir.²⁰⁰ (Kur'ân'ın benzerini ortaya koyma hususunda inkârcılara) meydan okuma²⁰¹ sesini dünya manastırının²⁰² en uzakta bulunan yerine dek mahşer oluncaya kadar işittirmesi, mucize değil midir? Her kim iki cihanda onun duasını aldıysa, dünya ve ahirette muradına ermiştir. Onun fakire az miktardaki bağıışı, cennetlerin bahçesidir. (Cömertliğiyle meşhur Cahiliye devri şairi) Hâtem-i Tâî onun lütfunu rüyasında bile görmez. "Sen olmasaydın..." (kelimeleriyle başlayan kudsi hadis) onun zatının vasıflarının başlangıcıdır; sonunu ise, ben bilmem, ancak Mevlâ'sı bilir... Cenab-ı Hakk'ın "Ey peygamber" diye başlayan hitabını duyan ve akleden kimse, sonunda onun değerini anlar. Bütün olabilir şeyler onun varlığının tufeyli(yemek misafiri)dir. İki dünya denizi, onun cömertlik deryasının sızıntısıdır.]

na'tı, divanını süslediği gibi, ne derece bir kudrete sahip olduğunu da bize gösterir.

Fevri'nin Arapça ve Farsça gazellerinden üç dilde de mükemmel olduğu anlaşılır. Hayat hikâyesinden haberdar olanlar daha (çok) bilgiler beyan ederlerse edebiyat tarihimize bir hizmet etmiş olurlar.

Son.

Mehmed Muhlis, *Mecmûa-i Edebiyye*, 12 Ramazan 1318 (3 Ocak 1901), Sayı 11, s. 87-88.

KAYNAKÇA

[Abdülhak Hâmid] "Nâ-kâfi", *Gayret*, 9 Mayıs 1302 (21 Mayıs 1886) nr. 19, s. 75.

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (1418/1997). *Keşfü'l-hafâ' ve müzilü'l-İlbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

AK, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı*, Karşılaştırmalı Metin, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

²⁰⁰ Sedef içinden çıkan tek inciye "dürr-i yetim" denir.

²⁰¹ Burada Kur'ân'ın tehadîye dair şu ayetleri hatırlatılıyor: Bakara 2/23-24, Yûnus 10/ 37-38, Hûd 11/13.

²⁰² Eski, hatta bazen Yeni Türk Edebiyatında bu dünya, duvarlarında çeşitli resimler bulunan bir manastıra benzetilir.

- AKÜN, Ömer Faruk (1961). “Şinasi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı”, İÜ Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul, c. 11, s. 67-98.
- AKÜN, Ömer Faruk (2006). “Nâmık Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 32, s. 361-378.
- Ali Emîrî Efendi (1335/ 1919). “Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Sâni hazretlerinin 1235 senesinde Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Risâlet-penâhiye takdim eyledikleri murassa' şamdan münâsebetiyle inşâd eyledikleri istimdâdkârâne ve mutazarriâne na't-ı şâhâneleri”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 30 Haziran, sayı 16, s. 321-322.
- ARSLAN, Mehmet (2019). *Tayyâr-zâde Atâ, Târîh Enderun'un Tezkire Kısmı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- ATAÇ, Nurullah (2005). *Günce 1956-1957, Bütün Yapıtları, Yaşantı*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Belîğ (1258/1842). *Dîvân-ı Belîğ*, İstanbul.
- CEYHAN, Âdem, KOŞİK, Halil Sercan (2014). *Recâi-zâde Mahmud Ekrem, Kudemâdan Birkaç Şâir- Eskilerden Birkaç Şair*, İstanbul: Büyüyen Ay Yay.
- CEYHAN, Âdem (2011). “17. Asra Ait İki Kitapçık: Nasreddin Hoca “Hikâye”leri ve Türk Atasözleri”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 9, Sayı 2, s. 121-160.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa (2020). *Yahyâ Nazîm Divanı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- ÇELEBİ, İlyas (2000). “İnşikâku'l-kamer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 22, s. 343-345.
- EKİNCİ, Ramazan (2019). Fâik Reşâd, *Eslâf, Terâcim-i Ahvâl, Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr*. İstanbul: DBY Yay.
- Es'ad Efendi. *Atrabü'l-âsâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY nr. 6204.
- Eyyub Sabrî (1304). *Mir'âtü'l-harameyn*, c. 2, Kostantiniyye: Bahriye Matbaası.
- Fevrî. *Dîvân-ı Fevrî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY nr. 2873.
- Fevrî. *Dîvân-ı Fevrî*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Lala İsmail, nr. 474.
- Fevrî. *Dîvân-ı Fevrî*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kitaplığı nr. 763.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1942). “Nâmık Kemal'in Şiirleri”, *Namık Kemal Hakkında*, Vakıf Matbaası İstanbul, s. 11-75.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1948). “Ruhî Bağdadî”, *Aylık Ansiklopedi*, Mart, nr. 47, s. 1370-1373.
- GÜREL, Rahşan (?). *Enderunlu Vâsıf Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- İLHAN, Attilâ (1995). *Ben Sana Mecburum*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

- İPEKTEN, Haluk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KARAHAN, Abdülkadir (1987). *Nâbî*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kemâl (1303). *Tahrîb-i Harâbât*, Kostantınıyye: Matbaa-i Ebüzziyâ.
- KURNAZ, Cemal (2013). Muallim Nâcî, *Osmanlı Şairleri*, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- KURNAZ, Cemal (1993). Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUTLUK, İbrahim (1989). Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, Ankara: TTK Yay.
- Medine'nin Son Emanetleri* (ts.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Mehmed Muhlis (1316/1900). “Bahar Kokuları Gelirken...”, *Mecmûa-i Lisan*, nr. 44, 30 Mart (12 Nisan), s. 223-224.
- Mehmed Muhlis (1316/1900). “Son Bûse”, *Mecmûa-i Lisan*, nr. 44, 30 Mart (12 Nisan), s. 224-226; nr. 45, 19 Mayıs (1 Haziran), s. 232-235.
- Mehmed Muhlis (1316/1899). “Fâcia”, *Sabah*, nr. 3310, 27 Ramazan/ 8 Şubat, s. 2-3.
- Menemenli-zâde Tâhir (1313/ 1897). “Yeni Edebiyât-ı Cedîde”, *Servet-i Fünûn* nüsha-i mümtâzesi, İstanbul, s. 47-59.
- Muallim Nâcî (ts.) *Lugat-ı Nâcî*. Asır Matbaa ve Kütüphanesi.
- Muallim Nâcî (1305/ 1888). “Nümûne-i İntihâb- 22- Enderûnî Vâsıf Osman Bey”, 22 Zi'l-ka'de (31 Temmuz), *Mecmûa-i Muallim*, nr. 43, s.169-171.
- Nazım. *Dîvân-ı Nazım*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2817.
- Nedîm Dîvânı* (1340/1992). Câmi' ve Musahhihi: Halil Nihad, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- ÖZER, Rukiye (2018). *Resimli Gazete 1312-1315 İnceleme, Fihrist, Seçme Yazılar*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.
- Recâizâde Mahmud Ekrem (1301/1886). *Takdîr-i Elhân*, Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası.
- Rûhî-i Bağdâdî (1287/1870). *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*.
- SOLMAZ, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı* (İnceleme- Metin), Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- Süleyman Nazif (hzl.) (1924). *Külliyât-ı Ziyâ Paşa, Nazm Kısmı*, İstanbul: Yeni Matbaa.

- Şemseddin Sâmi (1889-1898). *Kâmûsü'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şinâsî (1277/ 1860): “Mukaddime”, *Tercümân-ı Ahvâl*, 6 Rebiülâhir/ 22 Ekim, nr. 1, s. 1.
- Vâsıf Osman (1257/ 1841). *Enderûn-ı Hümâyundan Muhrec Vâsıf Osman Bey Dîvânıdır*. İstanbul: Takvîm-i Vakâyi' Matbaası.
- Vâsıf Osman (1257/ 1841). *Dîvân-ı Gülşen-i Efkâr-ı Vâsıf-ı Enderûnî*, Bulak.
- YAVUZ, Salih Sabri (2005). “Mi‘rac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, s. 132-135, İstanbul.
- YILDIZ, Fakirullah (2024). Şeyhülislâm Ebû İshakzâde İshak Efendi, *El-İstişfâ fî Tercemeti's-Şifâ- Şifâ-i Şerîf Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1527392

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1199-1222

**Makalenin Geliş
Tarihi**

02/08/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

10/09/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

NÂBÎ'NİN MEVLÂNÂ, HÂFIZ, CÂMÎ, SÂ'İB-İ TEBRİZÎ, NAZİRÎ VE MEYLÎ'NİN GAZELLERİNE YAZDIĞI TAHMİSLERİ¹

Şebnem Şerife ŞAHİNKAYA²

“Tahmis şi'ire câme vü destâr giydirir
Pâyına lîk keşf yapar müstezâd iden”
Nâbî

ÖZET

Nâbî (ö. 1712), on yedinci yüzyılın önde gelen isimlerinden ve hikemî tarzın büyük öncülerindedir. Manzum ve mensur pek çok eserin sahibi olan Nâbî, aynı konuları ve aynı mazmunları işleyen pek çok şairin arasında seçkin bir yere sahiptir. Yazdığı eserlerde dile olan hakimiyeti, üslubu, duygudan çok düşünceyi önceleyen tarzı Nâbî'ye özel bir değer katmaktadır. Eserlerinde çoğunlukla yaşadığı dönemin olaylarını, sıkıntı ve zorluklarını dile getirmiş fakat bunları yaparken ümitsizlik ve isyandan ziyade kanaatkâr görünmüştür.

Nâbî, Farsça Divançesinde Molla Câmi (ö.1492), Mevlânâ (ö.1273), Hâfiz (ö.1390), Sultan Selim (ö.1520), Sâib-i Tebrizî (ö.1676), Feyzî-i Hindî (ö.1595), Kelim (ö. 1651), Nazirî (ö.1612), Şifâyî (ö. ?), Örfî (ö.1591), Meylî (ö.1577), Şevket (ö. ?), Garibî (ö. ?) ve

¹ Bu çalışmada, tarafımda hazırlanan “Nâbî'nin Farsça Divançesi (İnceleme-Türkçeye Çeviri-Tenkitli Metin)” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., serifeordek@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7909-3398

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024 ss. 1199-1222

Tâlib (ö.1626) gibi Farsça yazan ünlü şairlerin gazellerine 20 tahmis yazmıştır. Şair, Farsça tahmislerinde, nazire oluşturduğu şairlerin şiirlerinin konusundan hareket ederek konuyu kendi zevki doğrultusunda detaylandırıp geliştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken özellikle zemin şiirleri kaleme alan şairlere derin sevgisini her fırsatta dile getirerek sanatsal başarılarını takdir etmiştir. Ancak kendi şiir kabiliyetinin de onlardan aşağı kalmayacağını kimi zaman açık açık söylemiş kimi zaman da yazdığı tahmisler üzerinden bunu göstermeye çalışmıştır.

Bu çalışmada, Nâbî'nin Mevlânâ, Hâfız, Câmî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Nazîrî ve Meylî'nin gazellerine yazdığı Farsça tahmisleri üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sadece bu şairlere yazılan tahmislerin seçilmiş olmasının en önemli sebebi, Nâbî'nin Farsça şiirlerinde özellikle bu kişileri kendisine örnek alması ve çoğunlukla kendisini bu kişilerle kıyaslamaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada, nazire tanımı ve geleneğinden kısaca söz edildikten sonra klasik Türk şiirinde tahmis kavramı üzerinde durulmuştur. Ardından Farsça tahmislerin transkripsiyonlu metinlerine ve dipnotlarda Türkçe tercümelerine yer verilmiştir. İlâveten Nâbî'nin söz konusu Farsça tahmislerini kaleme alırken kullandığı zemin şiirler üzerinden tahmislerini oluşturma biçimi değerlendirilmiştir. Böylece Nâbî'nin, Farsça tahmislerindeki üslubunun ve zemin metinlere yaklaşımının, gazelleri yorumlayış tarzının aydınlatılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın ekler bölümünde ise Farsça tahmislerin Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail bölümü 488 numarada kayıtlı nüshadan alınan yazma metinlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 17. Yüzyıl, Nâbî, Farsça Divançe, Tahmis, Gazel

NÂBÎ'S TAHMIS TO THE GHAZALS OF MAWLÂNÂ, HÂFİZ, JÂMÎ, SÂ'IB-I TEBRÎZÎ, NAZÎRÎ AND MEYLÎ

ABSTRACT

Nâbî (d. 1712) was a prominent figure of the seventeenth century and a great pioneer of the wisdom style. The author of many works in verse and prose, Nâbî occupies a distinguished place among many poets who deal with the same themes and metaphors. Nâbî's mastery of language, his style, and his preference for thought over emotion give him a special value. In his works, he mostly expressed the events, problems and difficulties of the time in which he lived, but in doing so, he seemed to be content rather than desperate and rebellious.

In his Persian Divanza, Nâbî mentions Molla Jâmî (d. 1492), Mevlânâ (d. 1273), Hâfız (d. 1390), Sultan Selim (d. 1520), Sâib-i Tebrîzî (d. 1676), Feyzî-i Hindî (d. 1595), Kelîm (d. 1651), Nazîrî (d. 1612). He wrote 20 tahmis to the ghazals of famous Persian poets such as Şifâyî (d. ?), Örfî (d. 1591), Meylî (d. 1577), Şevket (d. ?), Garibî (d. ?) and Tâlib (d. 1626).

In his Persian tahmis, the poet tried to elaborate and develop the themes of the poems of the poets for whom he composed naziri according to his own taste. At every opportunity, he expressed his deep love for the poets who wrote the basic poems and

appreciated their artistic achievements. However, he sometimes explicitly stated that his own poetic talent was not inferior to theirs and sometimes tried to show this through the tahmis he wrote.

In this study, a general evaluation of Nâbî's Persian tahmis on the ghazals of Mawlânâ, Hâfız, Jâmî, Sâ'ib-i Tabrîzî, Nazîrî, and Meylî has been made. The most important reason for the selection of tahmis written only for these poets is that Nâbî takes these poets as examples in his Persian poems and often tries to compare himself with them. In the study, after briefly mentioning the definition and tradition of nazire, the concept of tahmis in classical Turkish poetry is emphasized. Then, the footnotes provide the transcribed texts of the Persian tahmis and their Turkish translations. In addition, Nâbî's way of composing his Persian tahmis through the basic poems he used while writing these Persian tahmis is evaluated through comparison. Thus, the aim is to shed light on Nâbî's style in his Persian tahmis, his approach to the basic texts, and his interpretation of the ghazals. The appendices of the study include the manuscript texts of the Persian tahmis taken from the copy registered in the Süleymaniye Library, Lala İsmail section, number 488.

Keywords: 17th Century, Nâbî, Persian Divançe, Persian Poetry, Tahmis, Ghazal

GİRİŞ

Nazire söyleme geleneği, klasik Türk edebiyatına Fars edebiyatından girmiştir. Nazire ifadesinin karşılığı olarak Fars edebiyatında çoğunlukla “*istikbâl, tetebbu, cevâb, tazmîn*” gibi terimler kullanılmış olup *istikbâl* bazen *istiâne*, bazen *tazmîn* ile aynı kabul edilmiştir. Kimileri ise *istiâne*yi bir beyitten daha fazla olan *tazmîn* diye nitelendirmiştir. *İstikbâl* karşılığında kimi zaman *derc* de kullanılmıştır (Köksal, 2006: 256-258).

Nazire, klasik Türk edebiyatında bir şairin manzum eserine başka bir şair tarafından aynı kafiye ve vezinde yazılan şiir olarak tanımlanmaktadır (Köksal, 2006: 256-258). Nazire tanımının yer aldığı sözlüklerde tanımlar birbirinden farklı olmakla birlikte genel olarak, kafiye veya redif birliği, vezin birliği ve söyleyiş benzerliği hususları üzerinde durulmaktadır (Köksal, 2006: 256-258, Dilçin, 2005: 269).

Tarihi gelişim açısından bakıldığında zaman klasik Türk edebiyatının temellerinin atıldığı 13. yüzyıl ve bu edebiyatın şekillenmeye başladığı 14 ve 15. yüzyıllarda nazire geleneğinin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Şairlerin söz söylemedeki yaratıcılığı ve yeteneklerini ispat etme konusundaki ısrarları onları kendilerinden önceki bir şairin ele aldığı konuyu yeniden yazmaya sevk etmiştir (Çiçekler, 2006: 458). Nazire yazımı, edebiyatta şairlerin kendilerini yetiştirmesi, her yönüyle kendilerini geliştirmeleri ve özgün eserler ortaya koymaları için önemli bir itici güç olmuştur (Yavuz, 2013: 360).

Mustafa İsen nazirecilikle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kuşkusuz bu geleneğin bu ölçüde yaygın olmasının temelinde bizzat divan şiirinin konuca fazla değişkenlik göstermeyen özellikleri yatar. Şairler, şiire konu bakımından yenilikler getiremeyince aynı konuyu daha güzel işleyebilmenin yolunu aramışlar, bunun sonucu olarak da bir kuyumcu titizliğiyle işlenmiş, her kelimesi üzerinde ayrı ayrı durulmuş, manaca dolgun, fazlalıklardan arınmış şiirler ortaya çıkmıştır” (İsen 1997: 326). Harun Tolasa’nın bu konudaki görüşü ise şöyledir: “Nazire geleneği, tanzir edenin yetişme yolunu ve modelini ortaya koyduğu için büyük önem taşır.” (Tolasa, 1983: 269-272). Cemal Kurnaz’ın deyişiyle nazire geleneğinin, varlığını hemen her dönemde yaygın ve etkin bir şekilde sürdürmesi şairlerin usta-çırak ilişkisi içerisinde kendilerini yetiştirip geliştirdikleri bir çeşit okul olmasından da kaynaklanmaktadır (Kurnaz, 2007: 18, Irkılata, 2007: 14-15).

Nazirecilik, kimi zaman taklitle eş değer görülmüş olsa da şairlerin aslında mükemmel şiire ulaşma ve kendi yeteneğini, kabiliyetini ortaya koyma amacıyla nazireler yazdıkları göz ardı edilmemelidir. Her anlamda mükemmel şiire ulaşma arzusunun ve amacının doğal bir sonucu olarak bazı nazirelerin gerek söyleyiş gerekse mânâ bakımından zemin şiiri geçtikleri görülmektedir. Bu durum sonraları nazire yazacak olan şairlerin, zemin şiiri bir tarafa bırakarak model şiirlere nazire yazmalarına neden olmuştur (Irkılata, 2007: 14-15).

Nazire, yalnızca kaside ve gazel nazım şekillerinde olmayıp mesnevi, musammat ve müstezat gibi nazım şekilleriyle de yazılmıştır. Özellikle müselles, terbi, tahmis, taştir, tesdis, tesbi, tesmin, tetsi ve ta’sir gibi nazım şekilleri varlıklarını büyük oranda nazire yazımına borçludur (Köksal, 2006: 256-258).

Tahmis, “beşleme” anlamına gelmektedir. Bir gazelin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede üçer mısra eklemek suretiyle oluşturulan bir nazım şeklidir (Kurnaz & Çeltik, 2010: 200). Genellikle gazeller ve kasideler tahmis edildiği için tahmislerin kafiye düzeni aaa (aa), bbb (ba), ccc (ca) şeklindedir (Cengiz, 1986: 348, Gökalp, 2011: 243). Zemin şiir üzerine ilave edilen mısraların anlam, ses, vezin ve kafiye bakımından mümkün olduğu kadar kaynaşması gerekir.

Nazirenin ve tahmisin bu tanımları aslında klasik Türk şiirinin metinlerarası dünyasını da gözler önüne sermektedir. Metinlerarasılık terimi en basit haliyle iki ya da daha çok metin arasındaki alışveriş olarak tanımlanabilir (Aktulum, 2014: 16). Bu doğrultuda tahmis, söz konusu metinlerarası etkileşimin “yeniden-yazma” ve “palimpsest” kavramlarını çağrıştırmaktadır. Metinlerarası

bağlamda “*yeniden-yazmak*” bir yazarın kendine ya da başka yazarlara ait metinleri ya da bu metinlerden bazı kesitleri odak noktası yaparak, ele aldığı metni düzeltmek, derinleştirmek, açıklamak gibi amaçlarla metnin yeni bir versiyonunu oluşturma işlemini ifade etmektedir (Aktulum, 2011: 149).

Tahmis, kısaca zemin metnin üzerine yeni bir metin inşa etmektir. Bu doğrultuda yeni oluşturulan metinde zemin metindeki bir dizi öge yinelenip zemindeki izlekler, kişiler ve imgeler yeni metne aktarılmaktadır. Bu da bütünüyle metinlerarası bağlamda bir “*yeniden-yazma*” eylemidir.

Nâbî'nin Mevlânâ, Câmî, Hâfız, Sâib-i Tebrizî, Nazîrî ve Meylî'nin Gazellerine Yazdığı Farsça Tahmisleri

Klasik Türk edebiyatında nazire geleneği mükemmel bir sanat anlayışı ve üstün bir sanat seviyesi doğurmuştur. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Nâbî'nin de Farsça Divânçesi'nde bu geleneğin izleri fazlaca görülmektedir. Bir divânçe oluşturabilecek kadar Farsçayı iyi bilen Nâbî'nin, Farsça Divânçesi'nde gazel, tahmis ve tarih nazım şekillerinden oluşan 54 manzume bulunmaktadır. Tahmisleri, toplamda 540 beyittir (Şahinkaya, 2022).

Şiirlerinde sade dil taraftarı olduğunu belirten şair, her zaman bu sözünde durmamış ve kimi zaman ağır ve sanatlı bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Farsça manzumelerinde sık sık ağır ve uzun terkipler kullandığı görülmektedir.

Nâbî'nin, Farsça Divânçesi'nde Molla Câmî, Mevlânâ, Hâfız, Sultan Selim, Sâib-i Tebrizî, Feyzî-i Hindî, Nazîrî, Örfî, Kelîm, Şevket, Şifâyî, Meylî, Garibî ve Tâlib gibi ünlü şairlerin Farsça gazellerine nazire olarak yazılmış tahmisin yer alması bize şairin Fars edebiyatına ve Farsça yazan şairlerin şiirlerine farklı bir ilgi duyduğunu göstermektedir (Ördek, 2012: 30). Söz konusu bu şairler sadece İran edebiyatında değil, Türk edebiyatında da kendilerinden fazlaca söz ettirmişler. Oysa şair, Farsça Divânçesi'nde önemle bahsettiği ve hikemî tarzının oluşmasına öncülük eden Sâ'ib-i Tebrizî'ye ve diğer Farsça yazan şairlere Türkçe Divânı'nda yer vermemiştir. Bu durum oldukça ilgi çekicidir.

Şairin yaşadığı dönem göz önüne alındığı zaman toplum ve sosyal hayattaki sıkıntılar Nâbî'nin İran sahasına yönelmesine neden olmuştur. Sâ'ib-i Tebrizî'yi çoğunlukla kendisine örnek almasına rağmen hiçbir zaman Sâ'ib taklitçisi olmamış, sadece onun hikemî fikirlerini ve düşüncelerini dile getirme tarzını beğenmiştir. Kimi zaman da kendisini Sâ'ib-i Tebrizî ile denk görmüştür. Bunu aşağıdaki beytinden de rahatlıkla anlayabiliriz;

*“Guher-şinās-ı suhen dāned īn gāzel-i Nābī
Ki nīst pest u bülender zī-şī‘r-i Şā‘ib nīst”* (Ördek, 2012: 119)

Nâbî, tahmislerinde zemin şiirlerin konusundan hareket ederek içeriği ve söyleyiş tarzını kendi zevki doğrultusunda geliştirmeye çalışmıştır. Şairin tahmislerini oluştururken genellikle zemin şiirdeki tek sayılı beyitleri tercih etmiş olması ya da sadece zemin şiirin ilk beytini doğrudan alıntılıyarak diğer dört bendi kendisinin oluşturması tahmislerini oluştururken kendine özgü bir yöntem izlediğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca zemin metinde somut ifadelerle aktarılan anlamı soyutlaştırıp, soyut ifadelerle anlatılan anlamı ise somutlaştırması tahmislerinde kendi kaleminin gücünü göstermeye ve farkını ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir. Elbette Nâbî'nin Farsçayı çok iyi düzeyde bilmesi de önemli üstatlar karşısında kendi yeteneğini ve kabiliyetini ortaya koymasında önemli bir etken olmuştur.

Aşağıda Hâfız'ın gazelinde alıntılanan beyitler ve Nâbî'nin bu gazele yazdığı tahmis yer almaktadır. Nâbî, Hâfız'a övgülerde bulunduğu ve onların edep gülistanından umut goncasını kopardım dediği tahmisini oluştururken, zemin şiirin birinci, üçüncü, beşinci, yedinci ve sekizinci beyitlerinin üzerine üçer mısra eklemiştir. Nâbî'yi özgün kılan tahmis yazdığı beyitlerin yanı sıra, zemin metinde yer alan fakat tahmisinde alıntı hâlinde bulunmayan beyitleri kullanma biçimidir. Nâbî'nin tahmisinde doğrudan alıntılanmayan metinler ya eklenen üç mısra içerisinde farklı sözcükler ile yeniden yazılmış ya da metnin geneline anlam detaylandırılarak yayılmıştır. Bu beyitler tahmis ya da başka bir deyişle yeni oluşturulan metindeki farklı katmanları oluşturmaktadır. Bire bir demek doğru olmamakla birlikte tasfiyeli genişleterek ve anlamı değiştirmeden arıtarak ve detaylandırarak yazmıştır. Anlamı genişletirken manzumenin daha iyi anlaşılması için sıkça tasvire başvurduğu görülmektedir. Bu yöntemle aslında kendini ve kaleminin gücünü de kanıtlama yoluna gitmiştir.

Tahmisin anlam, ses, vezin ve kafiyesine bakıldığı zaman Nâbî'nin zemin metne pek çok hususta sadık kaldığını görmekteyiz. Nâbî de Hâfız'ın gazelinde olduğu gibi Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün kalıbıyla tahmisini kaleme almıştır. Ancak bazı bentlerde ilk tef'ilenin “Fâ'ilâtün”, son tef'ilenin ise “Fa'lün” şeklinde değiştirilerek kullanılmasının Nâbî'nin tahmisine canlılık ve akıcılık getirdiği de görülmektedir. Zemin şiirde kullanılan kafiye-i mürdefe ise tahmisin ilk bendinde görülmektedir.

³ “Güzel söz ustası Nâbî, bu gazelinin, Sâ'ib'in şiirinden üstün olmasa da ondan aşağı da olmadığını bilir.” (Ördek, 2012: 60).

Nâbî'nin Tahmisi ⁴	Hâfız'ın Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. “ <i>Haste bûdem ki ‘ilâc ez-nesemâtem dâdend</i> <i>Beste bûdem ki hâlâş ez-hefêvâtem dâdend</i> <i>Teşne bûdem kadeh ez-Nîl u Fırâtem dâdend</i> <i>Düş vaqt-i seher ez-guşşa necâtem dâdend</i> <i>V’ân-der-ân zulmet-i şeb âb-ı hayâtem dâdend</i>”⁵	1.Beyit “ <i>Düş vaqt-i seher ez-guşşa necâtem dâdend</i> <i>V’ân-der-ân zulmet-i şeb âb-ı hayâtem dâdend</i> ” (Kanar, 2011: 444)
2. “ <i>Çe dem-i ‘ıyş u şafâ bûd çe vaqt-i tarabî</i> <i>Ki şod âlûde-i gülhand ebed piste lebî</i> <i>Yâftem çeşme-i ümmîd be-vefk-i talebî</i> <i>Çe mübârek seherî bûd u çe ferhunde şebî</i> <i>Ân Şeb-i Qadr ki in tâze Berâtem dâdend</i>”⁶	3.Beyit “ <i>Çe mübârek seherî bûd u çe ferhunde şebî</i> <i>Ân Şeb-i Qadr ki in tâze Berâtem dâdend</i> ” (Kanar, 2011: 444)
3. “ <i>În çe gülhâ-st ki şâh-ı nefesem engîzed</i> <i>În çe hurmâ-st ki ez-nahl-i kalem ber-hîzed</i> <i>În çe aczâ-st ki pervîzen-i tab‘em peyzed</i> <i>În heme şehd u şeker kez kalemem mî-rîzed</i> <i>Ecr-i şabrî-st kez’ân şâh-ı nebâtem dâdend</i>”⁷	7.Beyit “ <i>În heme şehd u şeker kez kalemem⁸ mî-rîzed</i> <i>Ecr-i şabrî-st kez’ân şâh-ı nebâtem dâdend</i> ” (Kanar, 2011: 444)
4. “ <i>Dîdem ez-çehre-i maşşûd be-şehrâh-ı talab</i> <i>Çidem ez-gönçe-i ümmîd be-gülzâr-ı edeb</i> <i>Yâftem kâm-ı dil ez-bî-meded-i renc u te‘eb</i> <i>Men eger kâmvrevâ geştem u hoş-dîl çe ‘aceb</i> <i>Müstehaq bûdem u inhâ be-zekâtem dâdend</i>”⁹	5.Beyit “ <i>Men eger kâmvrevâ geştem u hoş-dîl çe ‘aceb</i> <i>Müstehaq bûdem u inhâ be-zekâtem dâdend</i> ” (Kanar, 2011: 444)
5. “ <i>Heme Nâbî eşer-i terbiyet-i pîrân bûd</i> <i>Heme te ‘şîr-i nazâr-bağşî-i dervîşân bûd</i> <i>Ez- eşerhâ-yı kilîd-i nazâr-ı merdân bûd</i> <i>Himmet-i Hâfîz u enfâs-ı seher-hîzân bûd</i>	8.Beyit “ <i>Himmet-i Hâfîz u enfâs-ı seher-hîzân bûd</i> <i>Ki zi-bende-i gam-ı eyyâm necâtem dâdend</i> ” (Kanar, 2011: 444)

⁴ Tahmislerin koyu gösterilen bölümleri zemin şiirlerde yer alan beyitlerdir.

⁵ “Hastaydım hoş kokulu, etkili ilaç verdiler. Bağlıydım hatalarımdan kurtardılar. Susamıştım Nil ve Fırat’tan bir kadeh su verdiler. Dün, seher vakti beni hüzünden kurtardılar (ve) o gecenin karanlığında bana ab-ı hayatı sundular.” (Ördek, 2012: 80).

⁶ “Öyle bir sefa ve eğlence anı, öyle bir neşe ve sevinç vaktiydi ki dudaklarım sonsuza dek gülecek. Arzu ettiğim umut pınarını buldum. Ne kadar mübarek bir seher ve ne kadar kutlu bir geceydi. O Kadir Gecesi’nde bu taze Berat’ı sundular.” (Ördek, 2012: 80).

⁷ “Bunlar nasıl (hoş kokulu) güllerdir ki kokuları dallardan gelir. Bunlar nasıl hurmadır ki (o küçük) hurma dalından, fidanından yetişir. Kendimi neden bu kadar aciz hissediyorum? Oysa bunca şeker ve bal benim kalemimden akıyor. Bana bu sabrın mükâfatı olarak o şeker dalından sundular.” (Ördek, 2012: 80).

⁸ Bazı nüsha ve baskılarda “suhenem” şeklinde geçmektedir.

⁹ “Yürümek istediğim, bu esas yolda amacımın (o güzel) çehresini gördüm. Edep gülistanından, umut goncasını kopardım. Belasız, dertsiz ve güzel talihli oldum. Ben eğer muradıma erdiysem, bu şaşırtıcı bir durum değildir. Hak etmiştim, bunları zekâtim olarak sundular.” (Ördek, 2012: 80).

*Ki zi-bende-i ğam-ı eyyām necātem dāvend*¹⁰
(Ördek, 2012: 151-152)

Nâbî'nin, Mevlânâ'nın gazeline yazdığı "O, güneşten bir parça ki ondan başka cenneti aydınlatan yok. O, hazineden bir parça ki kerem iksirinden başka dumanı yok. O, Nuh ki gemisinde fırtınadan eser yok. O, sultan ki onda davul ve bayraktan yana bir istek yok. Delirdim, deliye kalem işlemez." dediği tahmisinde ise zemin şiirin tek sayılı beyitlerini tercih ederek birinci, üçüncü, beşinci beyitlerini kullanmış ve yine bire bir alıntı yapmadığı beyitleri farklı sözcüklerle tahmisin geneline anlamı detaylandırarak yaymıştır. Tahmiste zemin metni doğrudan yorumlama söz konusu değildir. Daha çok detaylandırmadan söz edilebilir.

Nâbî, 4 ve 5. bentlerde Mevlâna'nın gazeline yer alan fakat doğrudan alıntılanmadığı beyitlerin özüne sadık kalmakla birlikte tamamen kendi cümleleriyle yeniden yazmıştır. Nâbî'nin kendi eklediği mısralarda Mevlânâ'nın söylemine nazaran daha soyut ifadeler tercih ettiği görülmektedir. Bu durumun da Mevlânâ'nın yazdığı manzumenin, tasavvufî bir manzume olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Nâbî, anlam, ses, üslup, vezin ve kafiye açısından zemin şiirle bağlantısını koparmamıştır. Mevlânâ'nın gazeli ve Nâbî'nin tahmisi Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Zemin şiirde görülen kafiye-i mücerrede, tahmisin ilk bendinde de görülmektedir.

Nâbî'nin Tahmisi	Mevlânâ'nın Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. "Zân mihr ki cüz ü çemen efrüz arem nîst Zân genc ki düdî be-cüz iksîr-i kerem nîst Zân Nüh ki der-keştî-i ü bād-ı dijem nîst Zân şâh ki ü rā heves-i tabl u 'alem nîst Dîvâne şodem ber-ser-i dîvâne kalem nîst" ¹¹	1.Beyit "Zân şâh ki ü rā heves-i tabl u 'alem nîst Dîvâne şodem ber-ser-i dîvâne kalem nîst" (Mevlana, 2002: 313)
2. "Hestî-i tu hestî-st ki hestîş ne ân-est Çün sâye vü çün 'aks-i hayâl-est ü gümân-est İnhâ heme nîz er çe ki ez-lem' a-i şân-est Pîş-i ü 'adem şü ki 'adem ma'den-i cân-est	3.Beyit "Pîş-i ü 'adem şü ki 'adem ma'den-i cân-est Ammâ ne-çünin cân ki be-cüz ğuşşa vü ğam nîst" (Mevlana, 2002: 313)

¹⁰ "Ey Nâbî, her şey ariflerin terbiyesinin tesiriydi. Bütün etki ariflerin dikkatindendi. Önemli kişilerin eserlerindendi. Hâfız'ın himmeti ve seher vakti ibadet edenlerin nefesleri sayesinde beni dünyanın acısından kurtardılar." (Ördek, 2012: 80).

¹¹ "O, güneşten bir parça ki ondan başka cenneti aydınlatan yok. O, hazineden bir parça ki kerem iksirinden başka dumanı yok. O, Nuh ki gemisinde fırtınadan eser yok. O, sultan ki onda davul ve bayraktan yana bir istek yok. Delirdim, deliye kalem işlemez." (Ördek, 2012: 78).

<i>Ammâ ne-çünin cân ki be-cüz guşşa vü gam nîst</i> ¹²	
3. “ <i>În âb turâ ez-ğodî-i vehm kuned ferd Ez-câme-i çerkin hayâlât kuned cerd Ez-çehre-i nâşüste-i dil şüste kuned gerd În cüy kuned garğ u liken ne-kuşed merd K'in âb-ı hayât-est be-cüz luţf u kerem nîst</i> ” ¹³	5.Beyit “ <i>În cüy kuned garğ u liken ne-kuşed merd K'in âb-ı hayât-est be-cüz luţf u kerem nîst</i> ” (Mevlana, 2002: 313)
4. “ <i>Her tohum ki mehvâr ne-şevd bâr ne-bâşed Yem nâ-şode kaţre dürr-i şevvâr ne-bâşed Der-cüy-i beķā mevce-i âzâr ne-bâşed În cüy heme gül buved u hâr ne-bâşed Zân rû ki der-in râh gül u hâr be-hem nîst</i> ” ¹⁴	
5. “ <i>Nâbî çe had-i tu-st şoden zemzeme pîrâ Câyî ki şevd nağme serâ Hazret-i Mollâ Zân pîş ki bigâne der-in râh nehed pâ Şemsü'l-Hak-ı Tebrîz bi-yâ zûd me-gû lâ Zîrâ ki cevâb-ı ni'et-i lâ vü ne'am nîst</i> ” ¹⁵ (Ördek, 2012, 148-149)	

Nâbî'nin, Sâ'ib-i Tebrizî'ye yazdığı, ilâhî aşk ve mânâdan söz ettiği tahmiste ise şair, zemin şiirdeki birinci, ikinci, dördüncü sonra üçüncü ve altıncı beyitlerin üzerine üçer mısra ekleyerek manzumesini oluşturmuştur. Nâbî, bu tahmisinde de zemin şiirde söz edilen yaratıcının yüceliğini ve ilâhî aşkı farklı sözcüklerle ifade etmiş fakat anlamdan uzaklaşmamıştır. Beyitleri yeniden ele alarak başka bir katmanı oluşturmuştur. Yeni oluşturulan manzume eski şiirden izler taşımaya devam etmektedir. Nâbî'nin anlamı detaylandırarak genişlettiği görülmektedir. Anlama bağlı kalarak sadece detaylandırma yoluna gitmiştir. Sâ'ib'in tasavvufî gazelinde gördüğümüz soyut tasvirlerin Nâbî'nin tahmisinde de devam ettirdiği görülmektedir.

¹² “*Senin varlığın varlıktır, onun varlığı ise onun değildir. Gölge gibi, resim gibi hayalde ve düştedir. Bütün bunlar yücelik mertebesidir. O'nun huzurunda hiç ol ki hiç olmak hayatın hazinesidir ama öyle bir hayat ki keder ve üzüntüden başka bir şey değildir.*” (Ördek, 2012: 78).

¹³ “*Bu su seni kibirden kurtarır, kirlî hayallerden arındırır, kalbinin tozunu yıkar. Bu ırmak batırır ama yiğit olanı öldürmez. Çünkü bu su hayat suyudur. Lütuf ve keremden başka bir şey değildir.*” (Ördek, 2012: 78).

¹⁴ “*Her tohum toprağa girmezse meyve olmaz. Damla denize düşmezse eşsiz inci olmaz. Bu hayat ırmağında tehlikeli dalga olmaz. Bu ırmak tamamen gül, (burada) diken olmaz. Ondandır ki bu yolda gül ve diken bir (bir arada) olmaz.*” (Ördek, 2012: 78).

¹⁵ “*Ey Nâbî (değerli söz) söylemek mükemmeldir. Hz. Molla sözünü, nağmesini söylediğinde hangi yabancı bu yola girmek ister? Ey Tebrizli Şems'ül-Hak gel, hemen hayır deme. Çünkü nimetin cevabı, evet ve hayır olmaz.*” (Ördek, 2012: 78).

Aruz vezni hususunda ise Sâ'ib'in gazeli ve Nâbî'nin tahmisi Mef'ûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ûlün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Zemin şiirde görülen kafiye-i mücerrede, tahminin ilk bendinde de hemen göze çarpmaktadır.

Nâbî'nin Tahmisi	Sâ'ib-i Tebrizî'nin Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. “ <i>Bâğî ki bahâr-ı dü serâ zir-i per-i ü-st Cüyî ki çemen-zâr-ı beğâ sebz ü ter-i ü-st Gencî ki ğmâ-yı ebedî naqş zer-i ü-st 'Aşk-est ki iksîr-i beğâ hâk-i der-i ü-st Ez-her dü cihân sîr şoden mâ hazır-ı ü-st</i> ” ¹⁶	<u>1.Beyit</u> “ <i>Aşk-est ki iksîr-i beğâ hâk-i der-i ü-st Ez-her dü cihân sîr şoden mâ hazır-ı ü-st</i> ” (Sâ'ib-i Tebrizî, 1345:143)
2. “ <i>Ân şâhid-i ma' nî ki ne ân-est ü ne in-est Der-meşreb-i taḥkîk hem ân-est ü hemîn-est Bâ-ânki ne güncide-i eflâk ü zemîn-est Her çend ki der-raḥne-i dil-güşe nişîn-est Gerdün yeki ez-ḥalka be-güşân-ı der-i ü-st</i> ” ¹⁷	<u>2.Beyit</u> “ <i>Her çend ki der-raḥne-i dil-güşe nişîn-est Gerdün yeki ez-ḥalka be-güşân-ı der-i ü-st</i> ” (Sâ'ib-i Tebrizî, 1345:143)
3. “ <i>Her merd ki ber-gird-i ser-i derd ne-gerded Der-dide-i şâhib-nazarân merd ne-gerded Bî-terk-i cihân cân zi-keder cerd ne-gerded Bî-‘aşk-ı dil ez-her dü cihân serd ne-gerded În feyz zi-te ‘şîr nesîm-i seher-i ü-st</i> ” ¹⁸	<u>4.Beyit</u> “ <i>Bî-‘aşk-ı dil ez-her dü cihân serd ne-gerded În feyz zi-te ‘şîr nesîm-i seher-i ü-st</i> ” (Sâ'ib-i Tebrizî, 1345:143)
4. “ <i>Ez-her ki çeşî râyîḥa-i lezzet-i yârî Ez-her ki bi-yâbî revîş-i mîhr güzârî Ez-âteş-i her dil ki bi-bînî tu şerârî Ez-sîne-i her kes şinevî nâle vü zârî Ez-ḥîş burûn âyî ki âvâz der-i ü-st</i> ” ¹⁹	<u>3.Beyit</u> “ <i>Ez-sîne-i her kes şinevî nâle vü zârî Ez-ḥîş burûn âyî ki âvâz der-i ü-st</i> ” (Sâ'ib-i Tebrizî, 1345:143)

¹⁶ “O, bağ ki iki dünyanın baharı onun yaprağı altındadır. O, ırmak ki bekâ çimeni onun sayesinde taze ve canlıdır. O, hazîne ki ondaki altının nakışı ebedi zenginliktir. O, aşk ki ölümsüzlük iksiri onun kapısında topraktır. Her iki dünyadan doymak ona hazır olmaktadır.” (Ördek, 2012: 90).

¹⁷ “O mânâ güzeli ki ne odur ne de budur. Hakikat meşrebinde hem odur hem de budur. Gökte ve yerde yeri olmaz. Her ne kadar kalbimizin köşesinde olsa da, felek onun kulağında halkası olanlardan (kölelerinden) biridir.” (Ördek, 2012: 90).

¹⁸ “Her kim bu yolda kağa yormazsa (dert peşinde koşmazsa), bilginlerin (nazar ehli) gözünde adam sayılmaz, dünya işlerinden vazgeçmeden hüzünden, kederden kurtulamaz, aşksız gönül her iki dünyadan vazgeçemez, bu feyiz onun seher vakti esintisinin etkisindedir.” (Ördek, 2012: 90).

¹⁹ “Her kimden yardım tadını alıyorsan, her kimden muhabbet buluyorsan, hangi kalbin ateşinden bir ışık, bir kıvılcım görüyorsan, her kimin sinesinden ah ve figan duyuyorsan, kendine gel. Çünkü bunlar O'nun kapısının sesidir.” (Ördek, 2012: 90).

<p>5. “Nâbî me-deh ez-dest ber-âverde-i ħod-râ Be’spâr be-naħħâş serâ perde-i ħod-râ Beyhûde me-yefşân be-hevâ kerde-i ħod-râ Şâ’ib ħaber-i Yûsuf-ı güm-kerde-i ħod-râ Ez-bî-ħaberî pors ki şâħib ħaber-i ũ-st”²⁰ (Ördek, 2012, 165-166)</p>	<p>6.Beyit “Şâ’ib ħaber-i Yûsuf-ı güm-kerde-i ħod-râ Ez-bî-ħaberî pors ki şâħib ħaber-i ũ-st” (Sâ’ib-i Tebrizî, 1345:143)</p>
--	--

Nâbî, “Muhammes gazelin yüzünü allandırır. Güzellik kitabına değer getirir. İsfahan’a varınca Sâ’ib’in ruhu tazelenir. Bu gülistanında biri servi gibi yükselir ki “onun gülistanında” ölçülü söz söyleyen biri var.” dediği tahmisini ise Sâ’ib-i Tebrizî’nin gazeline yazmıştır. Bu tahmiste şair, zemin şiirin birinci beytini tahmisin ilk bendinde doğrudan alıntılanmış, diğer dört bendi oluştururken birebir alıntı yapmamıştır. E. J. Gibb, “Osmanlı Şiiri Tarihine Giriş” adlı eserinde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır; “Tahmisin bir başka ve biraz daha sade bir nevî vardır ki, burada şair muhammesi bütün bir gazelin üzerine değil, fakat tek bir beytin üzerine kurar.” diyerek bu tahmis oluşturma biçiminin tahmisin sade ve basit bir şekli olduğunu vurgulamaktadır (Köksal, 1999: 92). Bu tanım doğrultusunda Nâbî’nin yazdığı bu tahmisin, sade tahmis türüne örnek olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca E. J. Gibb, tahmisi yapılacak şiir eğer bir gazelse tahmisin bentleri gazelin beyitleri sayısınca olmalı demiştir (Çavuşoğlu 1999: 75). Fakat burada Nâbî’nin, sekiz beyitlik gazel karşısında beş bentlik bir tahmis oluşturduğunu görmekteyiz. Zemin şiirde pek çok tasvir bulunmaktadır. Nâbî’nin tahmisinde ise bu tasvirleri daha da detaylandırarak Fars diline, mazmunlarına ve soyut düşünce dünyasına hakimiyeti konusunda kendi yeteneğini göstermeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Sâ’ib’in gazeli ve Nâbî’nin tahmisi Mefâ’lün / Mefâ’lün / Mefâ’lün / Mefâ’lün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Zemin metinde görülen kafiye-i mürdefe, tahmiste de görülmektedir.

Nâbî’nin Tahmisi	Sâ’ib-i Tebrizî’nin Gazelinden Alıntılanan Beyitler
<p>1. “Kucâ vârestegî der-küy-ı ‘aşħ u der-beyâbâneş Ki dâm u dâne bâşed ħalka-i çeşm-i gazâlâneş Şikâr endâz-ı şühî k’ez ser-i nâz-est peykâneş Çegüne cân bored şayd ez-kemîn-i çeşm-i fütâneş Ki ħirâter buved ez-ħün nâ-ħaħħ tîĝ-i müjgâneş”²¹</p>	<p>1.Beyit “Çegüne cân bored şayd ez-kemîn çeşm-i fütâneş Ki ħirâter buved ez-ħün nâ-ħaħħ tîĝ-i müjgâneş” (Sâ’ib-i Tebrizî, G. 4949)</p>

²⁰ “Ey Nâbî, elde ettiklerini elden bırakma. Perdenin bütün ahengini ressama bırak. Yaptıklarını yele savurma. Ey Sâ’ib, kayıp olan Yusuf’un haberini, bir habersizden sor. Çünkü O, haber sahibidir. (Ördek, 2012: 90).

2. “Dilem der-gülşeni zâred ki feryâd ez-bahâr âred Ne ez-rehmi zi-rüy-ı nâz-ı hâreş kes niyâz âred Zi-şâh-ı kâmeteş gül-gonçehâ-yi nâz mi-bâred Güleş bâr-ı nesim-i şubh-gâhî ber-ne-mî-dâred Nefes düzdîde ‘İsî mi-kuned seyr-i gülistâneş” ²²	
3. “Be-güş-ı cân şenîdem nâm-ı ü çün ebr-i giryânem Be-çerşm-i dil be-rüyeş gâyibâne mest ü hayrânem Ne-dîde ‘ârîzeş bâzîçe-i feryâd u efğânem ‘İyâr-ı şevk-ı bülbül-râ ne-mî-dânem hemîn dânem Ki âteş zir-i pâ dâred gül ez-şevk-ı girîbâneş” ²³	
4. “Be-gülgeşt-i çemen ez-rüy-i nâz er kad ber- engîzed Revân-ı morde cânân çün nihâl ez-hâk ber-hîzed Be-ser pervîzen-i çarh ârd sân seyyâre mi-bîzed Dil-i ‘âşık çün berg-i hazân ber-hâk mi-rîzed Be-her cânib ki mâ ‘il mi-şevved serv-i hürâmâneş” ²⁴	
5. “Muhammes Nâbiyâ rüy-ı gâzel-râ gâze mi-gerded Kitâb-ı hüsn-râ târ-ı suhen şîrâze mi-gerded Resed ger der-Şifâhân ruh-ı Şâ‘ib tâze mi-gerded Der-în bustân-râ servi bülehd âvâze mi-gerded Ki bâşed hem-çü Şâ‘ib nağme sencî der-gülistâneş” ²⁵ (Ördek, 2012, 167-168)	

Nâbî, “Ey sevgülü, senin o lal gibi güzel dudakların, ağızların mührüdür. Ey sevgülü, senin o kirpiklerin hüznüleri kırar, defeder. Ey sevgülü, garipler geceden sabaha kadar kapındadır.” mısralarıyla başladığı tahmisini Câmî’nin gazeline

²¹ “Aşk sokağında ve çölde ondan (onun aşkıdan) kurtuluş yok. Onun ceylan gözü tuzak ve yemdir. O öyle bir avcı ki attığı ok kirpiğinin nazındandır. Onun fetan gözünün tuzağından av nasıl kurtulur? Çünkü onun ok gibi kirpikleri haksız yere kan dökmede çok daha keskindir.” (Ördek, 2012: 91).

²² “Gönlüm o gülistan da ağlar, bahardan dolayı feryat eder. Ne o dikenle ne de nazıyla kimseyi rahatsız etmez. Boyunun dallarından naz tomurcukları yağıyor. Gül kokusu, seher esintisinden etkilenmez. Çünkü bu gülistan bir miktar İsâ’nın nefesinden almış.” (Ördek, 2012: 91).

²³ “Adını can kulağıyla duydum, dinledim ve bulut gibi ağılıyorum. Gönül gözüyle onun yüzüne gıyabında hayran ve sarhoşum. Yüzünü görmediğim zaman feryat ve figan içindeyim. Bülbülün şevkini bilemem ama bunu bilirim ki gül onun sesinden yanıp tutuşuyor.” (Ördek, 2012: 91).

²⁴ “Yeşilliklerde eğer nazla salınırsa ölenlerin ruhları fidan gibi topraktan kalkar. Gökten un gibi yıldız yağar. Her nereye sevgilinin servi gibi boyu yönelse aşkın kalbi sonbaharda dökülen yaprak gibi düşer.” (Ördek, 2012: 91).

²⁵ “Ey Nâbî, muhammes gazelin yüzünü allandırır. Güzellik kitabına değer getirir. İsfahan’a varınca Sâ‘ib’in ruhu tazelenir. Bu gülistanda biri servi gibi yükselir ki “onun gülistanında” ölçülü söz söyleyen birisi var.” (Ördek, 2012: 91).

yazmıştır. Bu tahmiste zemin şiirin birinci, ikinci, beşinci, altıncı ve yedinci beyitlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tahmisinde Nâbî, diğer pek çok tahmisinden farklı olarak zemin şiirin sadece tek sayılı beyitlerini ya da sadece ilk beytini değil gazelin hem tek sayılı hem de çift sayılı beyitlerini kullanmıştır. Tahmisini yazarken zemin metnin tamamına yakınından faydalanmıştır. Anlam olarak birebir olmamakla birlikte zemin metne çoğunlukla bağlı kaldığını söylemek mümkündür. Zemin şiirdeki anlamı detaylandırma yoluna gitmiştir. Ancak bunu yaparken zemin metinde somut olan ifadeleri daha soyut ifadelerle dile getirmiştir. Bu durum Nâbî'nin yine Fars diline ve Farsça şiirin soyut düşünce dünyasına hakimiyetini göstermek adına başvurduğu yollardan biri olarak düşünülebilir.

Câmî'nin gazeli ve Nâbî'nin tahmisi Mef'ülü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Zemin metinde kullanılan kafiye-i mücerrede, tahmisin ilk bendinde görülmektedir.

Nâbî'nin Tahmisi	Câmî'nin Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. “ <i>Ey hâtem-i la‘lîn lebet mühr-i dehenhâ Ey şâne-i müjgân-ı tu ğam-h̄âr şikenhâ Ey şâm ğarîbân-ı deret şubh va‘tanhâ Ey borde ruhet revnağ-i gülhâ vü semenhâ Dâred dehen-i teng-i tu der-ğonçe dehenhâ</i> ” ²⁶	<u>1.Beyit</u> “ <i>Ey borde ruhet revnağ-i gülhâ vü semenhâ Dâred dehen-i teng-i tu der-ğonçe dehenhâ</i> ” ²⁷ (Câmî, Ty.: 151a)
2. “ <i>Telhâbe-i mey tab‘-ı merâ hiç ne-yâzerd Der-dest eger üfted keşem ez-şâf u eger dord Ammâ ki ne bâ-la‘l-i tu mâned ne-tevân ğord Ger serv ne bâ-ğadd-i tu mâned ne-tevân bord Çün âb be-zincir merâ süy-ı çemenhâ</i> ” ²⁸	<u>2.Beyit</u> “ <i>Ger serv ne bâ-ğadd-i tu mâned ne-tevân bord Çün âb be-zincir merâ süy-ı çemenhâ</i> ” (Câmî, Ty.: 151b)
3. “ <i>Tâ sâhte üstâd-ı kader menzil-i mâ-râ Be’srişte zi-âb-ı çeh-i Yûsuf gil-i mâ-râ Ger dest-i ‘inâyet ne-kuşed maħmil-i mâ-râ Müşkil ki buved rûy-ı ğalâş-ı dil-i mâ-râ Ez-zülf-i tu bâ-în heme ğemhâ vü şikenhâ</i> ” ²⁹	<u>5.Beyit</u> “ <i>Müşkil ki buved rûy-ı ğalâş-ı dil-i mâ-râ Ez-zülf-i tu bâ-în heme ğemhâ vü şikenhâ</i> ” (Câmî, Ty.: 151b)

²⁶ “Ey sevgili, senin o lal gibi güzel dudakların, ağızların mührüdür. Ey sevgili, senin o kirpiklerin hüznüleri kırar, defeder. Ey sevgili, garipler geceden sabaha kadar kapındadır. Ey sevgili, senin o yanağın güller ve yaseminler gibi parlaktır, aydınlıktır. Senin o dar, küçük ağız, ağızların en goncasıdır, küçüğüdür.” (Ördek, 2012: 82).

²⁷ Bazı baskı ve nüshalarda bu sözcük “suhen” şeklindedir.

²⁸ “Şarabın acılığı içimi hiç rahatsız etmedi. saf ya da tortu elime geçerse içerim ama o, senin lâlin gibi değil, içilemez. Servi seninle boy gösteremez. Yeşilliklere doğru gideceğim zaman su bize zincir vuramaz.” (Ördek, 2012: 82).

4. “ <i>Dilbestegî-i ‘aql zi-âzâdî-i ‘aşk-est Şādābî-i ‘uşşāḡ zi-nāşādî-i ‘aşk-est Bāziçe-i in şive-rā üstādî-i ‘aşk-est Bā-lezzet-i āvāregî-i vādî-i ‘aşk-est Ġurbet-zedegān-ra ne-buved meyl-i vaṭanhā</i> ” ³⁰	6.Beyit “ <i>Bā-lezzet-i āvāregî-i vādî-i ‘aşk-est Ġurbet-zedegān-ra ne-buved meyl-i vaṭanhā</i> ” (Câmî, Ty.: 151b)
5. “ <i>Nâbî ki be-cevlāngeh-i endîşe Furs rāned Der-bāḡ-ı suhen toḡm-ı hayālāt bi-feşāned Her çend ki der-medresehā rāz sebaḡ ḡāned Çün ḡāme be-vaşf ḡat-ı tu ḡuşk-ı fūrū māned Cāmî ki şod engüşt nümā der-heme fenhā</i> ” ³¹ (Ördek, 2012, 154-155)	7.Beyit “ <i>Çün ḡāme be-vaşf ḡat-ı tu ḡuşk-ı fūrū māned Cāmî ki şod engüşt nümā der-heme fenhā</i> ” (Câmî, Ty.: 151b)

Nâbî, yaratıcının yüceliğinden ve teslimiyetten söz ettiği tahmisini de Nazîrî’nin “*incā-st*” redifli gazeline yazmıştır. Bu tahmiste şairin, zemin şiirin birinci, ikinci, üçüncü, beşinci ve dokuzuncu beyitlerini birebir alıntıldığını ve tahmisin genelinde de zemin şiirden uzaklaşmadığını görüyoruz. Ancak zemin şiirdeki soyut ifadeleri, Nâbî’nin somutlaştırarak daha anlaşılır hale getirmeye çalıştığı görülmektedir. Bağlamdan kopmadan anlamı detaylandırmaya çalışmıştır.

Aruz veznine bakıldığı zaman zemin şiirin ve tahmisin Mefâ’ilün / Fe’ilâtün / Mefâ’ilün / Fe’ilün kalıbıyla kaleme alındığı görülmektedir. Nâzîrî’nin gazeline kullandığı kafiye-i mücerrede, tahmisin ilk bendinde de kullanılmıştır.

Nâbî’nin Tahmisi	Nazîrî’nin Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. “ <i>Be-fārḡ-ı nîk u bed üftāde-i cefā incā-st Be-ḡayd-ı zehr ü şeker geşte-i ‘inā incā-st Be-fîkr-i ḡār u gül ālūde-i ‘amā incā-st Ḥarîf-i dordî vü şāfi ney-i ḡatā incā-st Temîz nā-ḡoş u ḡoş mî-kunî belā incā-st</i> ” ³²	1.Beyit “ <i>Ḥarîf-i dordî vü şāfi ney-i ḡatā incā-st Temîz nā-ḡoş u ḡoş mî-kunî belā incā-st</i> ” (Nazîrî, G. 76)

²⁹ “Kader ustası menzîlimizi hazırlayıp bizim çamurumuzu, Yusuf’un kuyusunun suyundan yaratmıştır. Eğer bize teveccüh etmezse, ihsan göstermezse senin bu kıvrak, dalgali saçlarından kalbimizin kurtuluşu zordur.” (Ördek, 2012: 82).

³⁰ “Aklın bağıllığı, aşkın hürriyetindedir. Aşıkların canlılığı, mutluluğu aşkın zorluklarından ve mutsuzluklarından. Bu oyuncak gibi olan yolda aşk ustası olmak gerek. Aşk vadisinde avare olmanın keyfiyle (yaşamak gerek). Çünkü avarelerin ev ve vatan hevesi yoktur.” (Ördek, 2012: 82).

³¹ “Ey Fars düşünce dünyasına yol açan Nâbî, söz gülistanına hayal tohumları saçtın. Her ne kadar sır okulunda önde olsa da senin vasıflarını yazmakta kalem kuru kalsa da Câmî de bu yolda (bütün ilimlerde) parmakla gösterilir.” (Ördek, 2012: 82).

2. “Dil-est ānki zi-eflāk u hāk mustaġnī-st Ser-i ber-ez heme bālā-yi šāh lem-yezeli-st Be-kā’ ināt cüz ü hāmīl-i emānet kī-st Be-ġayr-ı dil heme naqş u nigār bī-ma’ nī-st Hemīn varaq ki siyeh geşte müdde’ ā incā-st”³³	2.Beyit “Be-ġayr-ı dil heme naqş u nigār bī-ma’ nī-st Hemīn varaq ki siyeh geşte müdde’ ā incā-st” (Nazîrî, G. 76)
3. “Be-şevk-ı in ki şevd dāmġāh bāl u perem Feted be-bāġ-ı cemāleş gehī ki reh-güzerem Pered be-gird-i nihāleş kebüter-i nazerem Zi-farq tā be-ka-dem her kucā ki mī-nigerem Kirişme dāmen-i dil mī-kuşed ki cā incā-st”³⁴	3.Beyit “Zi-farq tā be-ka-dem her kucā ki mī-nigerem Kirişme dāmen-i dil mī-kuşed ki cā incā-st” (Nazîrî, G. 76)
4. “Eger be-yekdiġer ez-ġüsn ü ‘aşq ülfet hest Meyāne-i men ü tu irtibāt-ı raġbet hest Ne-mī-şevd reh-i dil beste tā ki şoġbet hest Be-dil zi-dil güzeri hest tā muġabbet hest Reh-i çemen ne-tevān best tā şabā incā-st”³⁵	5.Beyit “Be-dil zi-dil güzeri hest tā muġabbet hest Reh-i çemen ne-tevān best tā şabā incā-st” (Nazîrî, G. 76)
5. “Ĥamüş bāş u suġen-i Nābiyā dırāz me-keş Begir dāmen-i teslim ü kayd-ı nāz me-keş Be-deh ‘inān zi-kef ü renc-i türktāz me-keş Zi-küy-ı ‘aciz Nazîrî ser-i niyāz me-keş Zi-her rehî ki der āyend intihā incā-st”³⁶ (Ördek, 2012, 169-170)	9.Beyit “Zi-küy-ı ‘aciz Nazîrî ser-i niyāz me-keş Zi-her rehî ki der āyend intihā incā-st” (Nazîrî, G. 76)

Nâbî, “Göz onu görmeye kâfi değildir. O, binlercesinin kalbini yakıyor. O, kendini beğenmiş kimseye raġbet etmez. Ey Meylî utançtan dolayı seni kemendinde tutamadı. Kemendin kısılalığını bahane etti.” dediği tahmisini de Meylî’nin sevgiliden çokça şikayet ettiği gazeline yazmıştır. Bu tahmiste Nâbî, birinci, dördüncü, ikinci ve beşinci beyitleri birebir alıntılanmış ve birebir alıntı

³² “İyi ile kötüyü ayırıyorsun, sıkıntı buradadır. Zehir ile şekeri fark ediyorsun, zahmet buradadır. Gül ile diken düşünüyorsun, körlük buradadır. Şarabın tortusu ile safının ehli değilsin, hata buradadır. Hoş ve nahoşun ayırımını yapıyorsun, bela buradadır.” (Ördek, 2012: 93).

³³ “Gönül, gökyüzüne de yeryüzüne de ihtiyacı olmayandır. Herkesten üstün ve ölümsüz olan Allah’tır. Cihanda ondan (gönülden) başka emanet yükünü taşıyan kimdir? Gönülden başka bütün nakışlar mânâsızdır. Gönül sayfası kararınca iddia da buradadır.” (Ördek, 2012: 93).

³⁴ “Bu istekle onun tuzağına kanat açsam. Geçerken cemal baġını görsem. Güvercin bakışım onun fidan boyu etrafında dolaşsa. Baştan aşağı nereye baksam, gönül diyor ki aranan yer burasıdır.” (Ördek, 2012: 93).

³⁵ “Eğer birbirimize karşı aşktan ve güzellikten yana bir dostluk varsa, seninle benim aramda bir irtibat vardır. Sohbet varsa kalbin yolu kapanmaz. Muhabbet varsa kalpten kalbe geçiş vardır. Saba rüzgârı burada varsa çimenliğin (yeşillik) yolu kapatılmaz.” (Ördek, 2012: 93).

³⁶ “Ey Nâbî, sus ve sözünü uzatma. Haydi, teslim ol ve naz derdini çekme. Bu baskının verdiği sıkıntıdan vazgeçme. Ey Nazîrî, acizlik sokağında duadan vazgeçme. Hangi kapıdan gelirlerse gelsinler, son (kapı) burasıdır.” (Ördek, 2012: 93).

yapmadan kaleme aldığı ikinci bendi kendi sözcükleriyle yeniden kurmuştur. Meylî sevgilin tasvirini, sevgiliye sitemini, şikayetini maddi ve somut nesnelere üzerinden ifade ederken Nâbî, zemin şiirin anlam dünyasından uzaklaşmamış fakat yine soyut tasvirleri ve cümleleri kullanmayı tercih etmiştir.

Aruz veznine bakıldığı zaman ise zemin şiirin ve tahminin Mef'ülü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün kalıbıyla kaleme alındığı görülmektedir. Meylî'nin gazelinde kullandığı kafiye-i mücerrede, tahminin ilk bendinde de kullanılmıştır.

Nâbî'nin Tahmisi	Meylî'nin Gazelinden Alıntılanan Beyitler
1. “Şod yâr-ı dîgerân u haţâ-râ bahâne sâht Nüşîd mey be-ğayr u devâ-râ bahâne sâht Ez-mâ gurîht hemreh-i mâ-râ bahâne sâht Ġâfil be-men resîd vefâ-râ bahâne sâht Efkende ser be-pîş u hayâ-râ bahâne sâht ” ³⁷	1.Beyit “Ġâfil be-men resîd vefâ-râ bahâne sâht Efkende ser be-pîş u hayâ-râ bahâne sâht” (Meylî, G. 51)
2. “Merdânegî-st çille-i ‘aşk-ı sitemgerân Her bû'l-heves ne-mî hûred in sâgar gerân Her kes ne-mî-keşed sitem u nâz-ı mehveşân Zâhid ne-dâşt tâb cefâ-yı perî ruhân Küncî nişest u ters-i hudâ-râ bahâne sâht” ³⁸	
3. “Ân kî-st ki çü men ne-şod âvâre-i ruheş Çün men hezâr dil şode bî-çâre-i ruheş Kes büy-ı dil ne-yâft zi-gülpâre-i ruheş Reftem be-mescid ez-pey-i nezzâre-i ruheş Desteş be-rû girift u du‘â-râ bahâne sâht ” ³⁹	4.Beyit “Reftem be-mescid ez-pey-i nezzâre-i ruheş Desteş be-rû girift u du‘â-râ bahâne sâht” (Meylî, G. 51)
4. “Nâzeş çü hûsn-i ü ki nevânüv füzün şevd Her nâz-ı ü be-nâz-ı dîger rehnümün şevd Çendân sitem kuned ki dilem pür zi-hün şevd Ez-bezm tâ âmeden-i men birün şevd Berhâst germ ü dâden-i câ-râ bahâne sâht ” ⁴⁰	2.Beyit “Ez-bezm tâ âmeden-i men birün şevd Berhâst germ ü dâden-i câ-râ bahâne sâht” (Meylî, G. 51)

³⁷ “Başkalarına yar oldu, yanlışı bahane etti. Başkasıyla şarap içti, devayı bahane etti. Bizden kaçtı, bizim yoldaşlığımızı, dostluğumuzu bahane etti. Gafîl bana geldi, vefayı bahane etti. Başına eğikti, utanmayı, hayâyı bahane etti.” (Ördek, 2012: 95).

³⁸ “Zalimlerin aşk çilesini çekmek, yiğütlüktür. Her heveskâr bu şaraptan içemez. Ay yüzlülerin kahrını kimse çekmez. Zahidin, güzellerin cefasına tahammülü yok. Kenarda oturdu, Allah korkusunu bahane etti.” (Ördek, 2012: 95).

³⁹ “O ki benim gibi yüzünün avaresi olmadı. Benim gibi binlercesi ona âşık (ama) kimse aşkından nasib almadı. Yüzünü görmek için camiye gittim. Elini yüzüne götürdü, duayı bahane etti.” (Ördek, 2012: 95).

5. “Nâbî zi-behr-i çeşm bedân serv-i ser bülehd Süzed dil-i hezâr ciger h̄âre çün sipend Rağbet be-kes ne-mî-kuned ân şūh-ı h̄od pesend Meylî turâ zi-neng ne-yâvered der-kemend Kütâhi-i kemend-i belâ-râ bahâne sâht” ⁴¹ (Ördek, 2012, 172-173)	5. Beyit “Meylî turâ zi-neng ne-yâvered der-kemend Kütâhi-i kemend-i belâ-râ bahâne sâht” (Meylî, G. 51)
---	---

SONUÇ

Bu çalışmada Nâbî'nin Farsça Divânçesi'nde yer alan yirmi tahmisten yedi tanesi incelenmiştir. Bunlar, Mevlânâ, Hâfız, Câmî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Nazîrî ve Meylî'nin gazellerine yazılmış olan tahmislerdir. Çalışmada Sâ'ib-i Tebrîzî'ye yazılan iki tahmise yer verilmiştir. Bu çalışmada, hem Nâbî'nin tahmislerine hem de zemin şiirlere yer verilerek tahmisler, zemin şiirlerin şekil ve muhteva özellikleri üzerinden kıyaslama yapmak suretiyle değerlendirilmeye ve incelenmeye çalışılmıştır.

Nâbî, tahmislerini yazarken genellikle zemin şiirdeki tek sayılı beyitleri tercih etmiştir. Nâbî'nin tahmislerinde görülen bu üslup özelliği oldukça ilgi çekicidir. Ayrıca inceleme kısmında bahsettiğimiz gibi şair tahmislerini yazarken zemin şiirden anlam, ses ve ahenk açısından uzaklaşmamıştır. Şairin yeniden inşa ettiği metin eski metnin izlerini taşımaya devam etmektedir. Sadece kendine has üslubuyla şiiri yeniden yazma, anlamı detaylandırma ve zemin şiiri daha anlaşılır kılma yoluna gitmiştir. Ancak bunu yaparken çoğu zaman zemin şiire nazaran daha soyut ifadeleri tercih etmiştir. Nâbî'nin bu üslubu ve anlatım şeklini tercih etmekteki amacının Fars diline, mazmunlarına ve soyut düşünce dünyasına hakimiyetini ve bu konudaki yeteneğini göstermek adına olduğu düşünülebilir.

Ayrıca Nâbî'nin, tahmislerini kaleme alırken daha hareketli, akıcı, anlatımı sade ve tasvirleri bol olan zemin şiirleri seçtiği dikkat çekmektedir. Böylece Nâbî, zemin metinde verilen anlamın üzerine daha kolay bir şekilde çıkmayı hedeflemiş olabilir. Bu şekilde, Mevlânâ, Hâfız, Câmî ve Sâ'ib-i Tebrîzî gibi önemli isimler karşısında kendi kaleminin gücünü daha kolay ortaya koymaya çalışmış olabilir. Zemin şiirden aldığı çeşniyle kendi lezzetli yemeğini oluşturma yoluna gitmiştir. Nâbî, pek çok manzumesinde olduğu gibi

⁴⁰ “Onun güzelliği gibi nazı da devamlı artıyor, onun her bir nazı başka bir naza yol gösteriyor, o kadar sitem eder ki kalbim kanla dolar, ben ona doğru yöneldiğim için meclisten çıktı, aceleyle kalktı ve yer vermeyi bahane etti.” (Ördek, 2012: 95).

⁴¹ “Ey Nâbî, göz onu görmeye kâfi değildir, binlercesinin kalbini yakıyor, o kendini beğenmiş, kimseye rağbet etmez, ey Meylî, utançtan dolayı seni kemendinde tutamadı, kemendin kısılgını bahane etti.” (Ördek, 2012: 95).

tahmislerinde de anlamın duygu dünyasından ziyade düşünce dünyasıyla ilgilenmiştir. Hikemî tarzın getirdiği etkiyle birlikte düşünceye dayalı hikmetli sözleriyle manzumelerini süslemiştir.

Nâbî'nin yazdığı manzumelerin, kendisine örnek aldığı, düşüncelerinden ve şiirlerinden etkilendiği, Farsça şiirler kaleme alan şairlerle karşılaştırmalı bir metin analizinin yapılması ya da başka bir deyişle bir tür metinlerarası okuma Nâbî'nin üslubunun tam olarak anlaşılması için oldukça önemlidir.

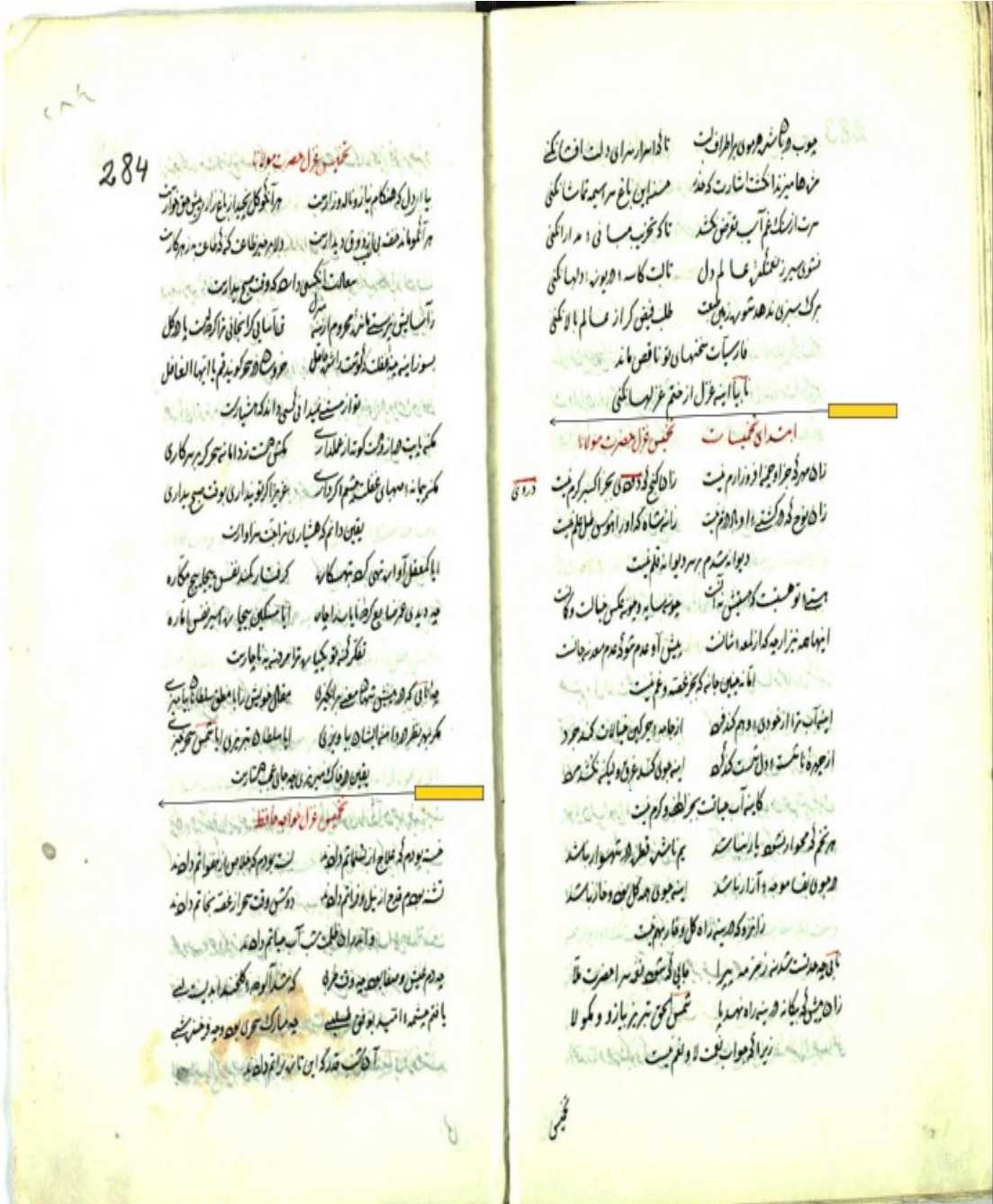
KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet; Kocakaplan, İsa; vd. (2011). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- AKTULUM, Kubilay (2011). *Metinlerarasılık / Göstergelerarasılık*, Ankara: Kanguru Yay.
- AKTULUM, Kubilay (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- CENGİZ, H. Erdoğan (1986). *Türk Dili. Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. Sayı: 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara: TDK Yay.
- ÇİÇEKLER, Mustafa (2006). “Nazire (*Fars Edebiyatı*)”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, s.s. 458.
- GİBB, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Ankara: Akçağ Yay.
- GİBB, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiiri Tarihine Giriş*, (Çev. A. Cüneyd Köksal), İstanbul: Köksal Yay.
- IRKILATA, Mehmet (2007). *Nazire Geleneği İçerisinde Kerem Kasideleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- İSEN, Mustafa (1997). *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay.
- KANAR, Mehmet (2011). *Hafız Divanı*, C.1, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- KÖKSAL, Fatih (2006). “Nazire (*Türk Edebiyatı*)”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, s.s. 456-458.
- KÜHÎ, Emir Firûz (1345). *Divan-ı Sâ'ib*, Milli Eserler Derneği Yay.
- KURNAZ, Cemal (2007). *Osmanlı Şair Okulu*, Ankara: Birleşik Yay.
- KURNAZ, Cemal, H. Çeltik (2010). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: H Yay.
- Mevlânâ Celâleddîn (2002). *Divân-ı Şems-i Tebrîzî*, Nashre Namak.
- Meylî (Ty.). “*Divan-ı Meylî*”, <https://ganjoor.net/meyli/divan/ghazal/sh51>, [Erişim Tarihi 30.07.2024].
- Molla Câmî (Ty.) “*Divân-ı Câmî*”, <https://archive.org/details/DivanEJamiManuscript/page/n151/mode/2up>, [Erişim Tarihi: 28.07.2024].

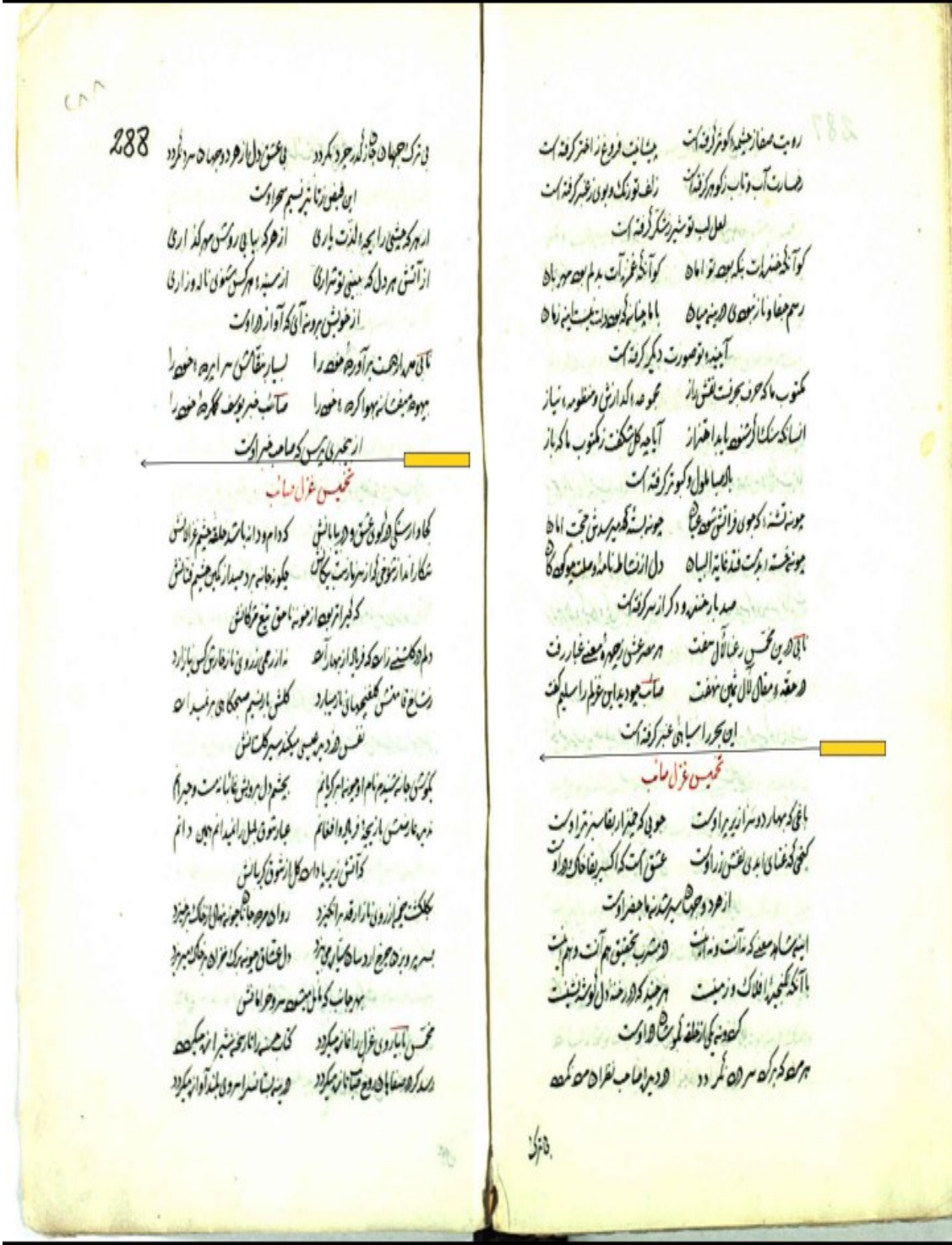
- Nazîrî-i Nişâbûrî (Ty.). “*Divan-ı Nazîrî*”, <https://ganjoor.net/naziri/divan/ghazal/sh76>, [Erişim Tarihi 30.07.2024].
- ÖRDEK, Şerife (2012). *Nâbî'nin Farsça Divânçesi İnceleme-Türkçeye Çeviri-Tenkitleli Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.
- Sâ'ib-i Tebrîzî (Ty.) “*Divan-ı Sâ'ib*”, <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh4949>, [Erişim Tarihi 30.07.2024].
- ŞAHİNKAYA, Şebnem Şerife. “*Farsça Dîvânçe (Nâbî)*”, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/farsca-divance-nabi-yusuf-nabi-efendi>, [Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2024].
- TOLASA, Harun (1983). *Sehî, Lâtîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yy.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- YAVUZ, Kemal (2013). “Türk Şiirinde Nazire”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C. 10, Sayı: 10, s.s. 359-424.

EKLER

Ek 1- Nâbî'nin Mevlânâ ve Hâfız'ın Gazellerine Yazdığı Tahmisler

Ek 3- Nâbi'nin Sa'ib-i Tebrizi'nin Gazeline Yazdığı Tahmisler

288
 بی ترک جهان چاره جز در کرد
 این عشق دل از درد جهان سرد کرد
 این عشق زنا نرسیم سحر است
 از هر کوششی را بجز لذت یاری
 از هر کجا با بی رو کنی هر کجا اری
 از آتش هر دل که سینه نوتش را
 از سینه دیگر کسی نمی آوری
 از خوشی هر دلی که آواز در است
 ناله می آید هر آهسته بر آهسته
 بسیار طاقی سر آید از آهسته
 بهر چه می آید بهر آهسته
 از سینه بی کسی که صاحب است

تخمین غزل صاب

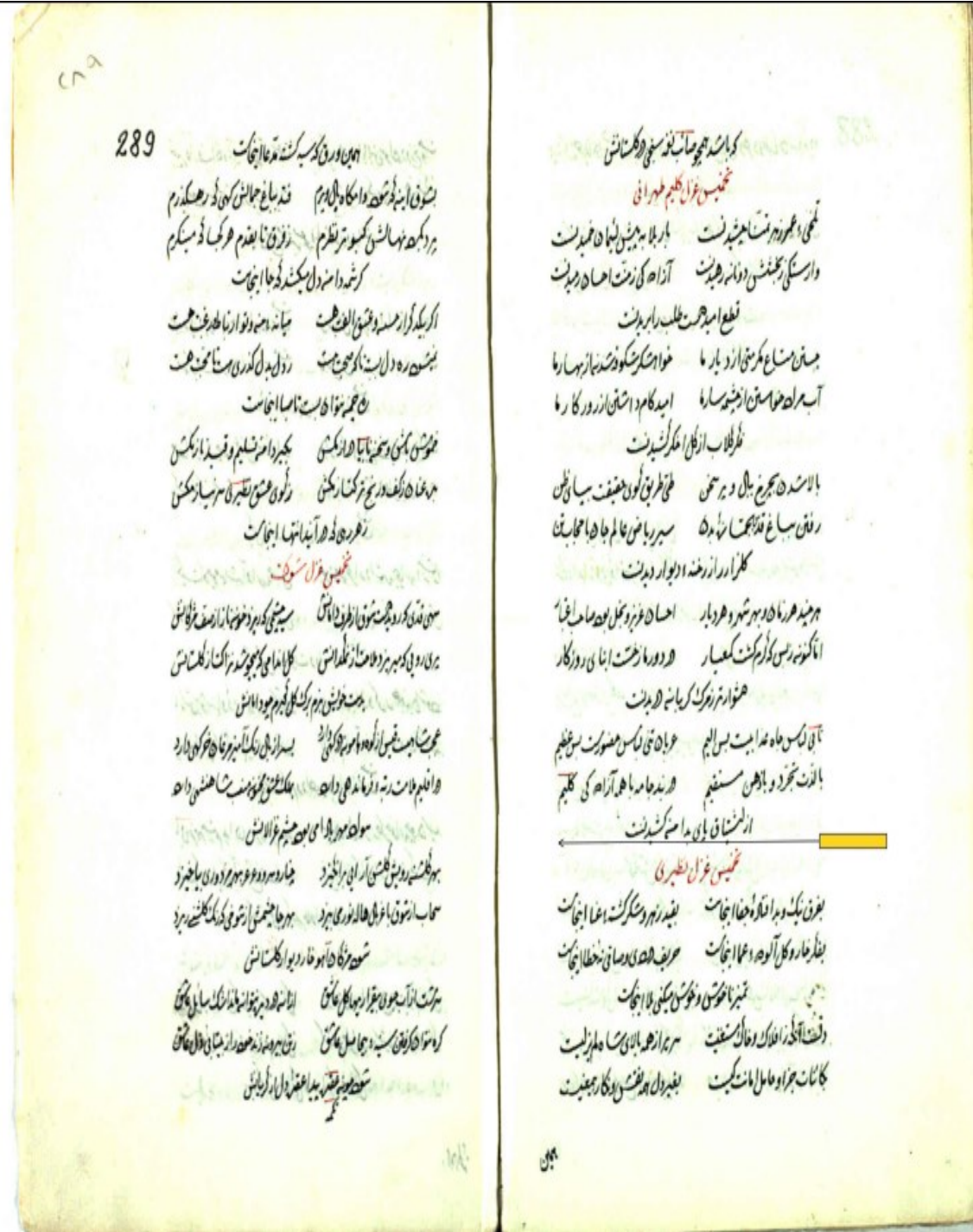
کجا در سینه کوی عشق و دریا باش
 کدام دانه با ناله طغیان غزل باش
 شکار اما تو بی که از سر است بجان
 جلوه خانه بر دستان که چشم غزل باش
 کبر از همه از غنچه باغ غزل باش
 دم که گشاید راه که در باز آید
 ما ز غنچه ندوی ناله غزل باش
 ز باغ ناله من کفچه باغی از بسیار
 گلشن با سیم صحرای بر غزل باش
 نفس هر چه بر می بگذرید بکشتن
 بگویند ما نرسیم نام او چون بر گانم
 بچشم دل در غنچه ناله است و جبر
 ز بر ما ستم بازی ز یاد انعام
 عبادت تو طیار امید امی دلم
 کاش آنش بر بر باد است کل از غنچه بر باش
 کلکت هم از روی ناز قدر انقدر
 روان هر چه جان غنچه ناله است
 بسره و در هیچ از دستان با بر
 افشای غنچه بر که غزل باش
 بهر جات که با غنچه سر غزل باش
 محسن آبیاری غزل را غزل می کرد
 کجاست ز غنچه ناله است
 رسد که صفای غنچه جان می کرد
 در غنچه ناله است

289
 رویت معارفی که نرسد است
 بی نهایت فرغ زانفر کرد است
 رضایت آب ز تاب ز کور کرد است
 زلف تو رنگ دوی ز غنچه کرد است
 لعل لب تو سینه زنگ کرد است
 کواختر است بلکه تو اما
 کواختر است بدلم همه بر با
 رسم معارف از غنچه می آید
 با ما می آید غنچه ناله
 آینه و تصویر دیگر کرد است
 مکتوب ما که چون حرفت لغت باز
 محمود ابد از غنچه ناله
 انسانک سنا از غنچه می آید
 آید کلکت ز مکتوب ما که باز
 با صبا ملول و کور کرد است
 چون نشسته که غنچه ناله
 چون نشسته که غنچه ناله
 دل از غنچه ناله
 صبا بار غنچه و در از سر کرد است
 ناله غنچه ناله
 در غنچه ناله
 این بحر اسبابی غنچه کرد است

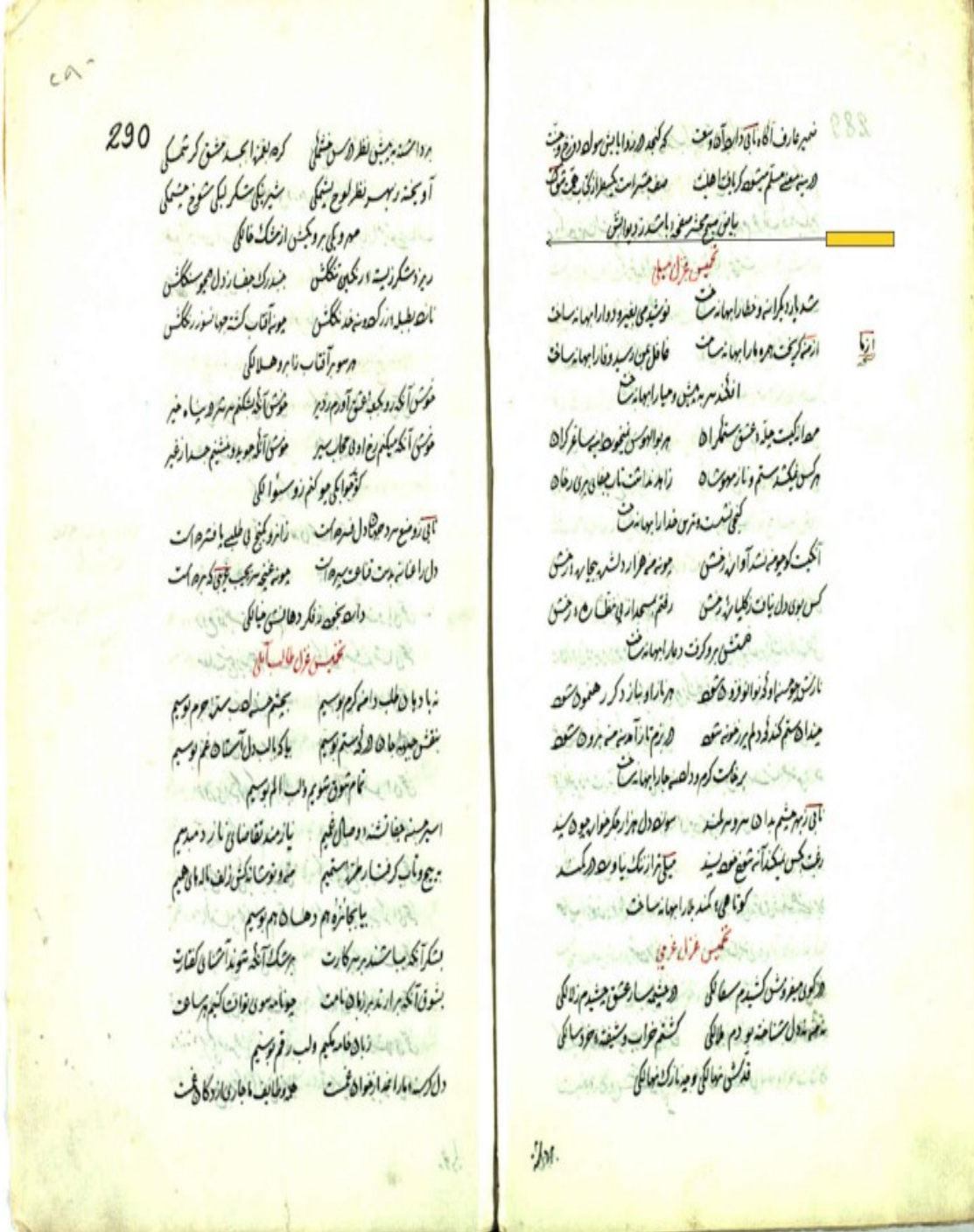
تخمین غزل صاب

باغی که بهار در سینه زیر است
 جوی که غنچه ناله است
 کجی که غنچه ناله است
 عشق است که کبریا ناله است
 از غنچه و صبح سینه با صفا است
 اینست که غنچه ناله است
 در غنچه ناله است
 با آنکه کجی ناله است
 هر چند که در غنچه ناله است
 کعبه بی نظیر غنچه ناله است
 هر چه که بر آن سر غنچه ناله است

Ek 4- Nâbî'nin Nazîrî'nin Gazeline Yazdığı Tahmis

Ek 5- Nâbi'nin Meylî'nin Gazeline Yazdığı Tahmis

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1519764

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1223-1243

**Makalenin Geliş
Tarihi**

21/07/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

26/07/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

NÂBÎ'NİN GAZELLERİNDE TEFÂHÜR

Ümmüsu Selen ULU¹

ÖZET

Arapça bir sözcük olup övünme ve büyülenme gibi anlamlara gelen fahriye, edebiyat terimi olarak şairlerin kasidelerinde kendileri ve şairlikleriyle övüldüğü bölümün adı olmuştur. Genellikle methiye bölümünden sonra gelen fahriye kısmı, şairin kendi söyleyiş gücü ve şiir kabiliyeti hakkında yaptığı abartılı bir övünç olarak kendisini göstermekte, arka planda ise kasidenin sunulacağı devlet büyüğüne usta bir şair tarafından methedildiğini hissettirmektedir. Genellikle kasidelerde yer bulan tefâhür, bazı şairler tarafından gazel nazım şeklinde de kullanılmıştır. Şairler gazellerinde özellikle mahlaslarının geçtiği makta beytinde tefâhüre başvurmuştur. Nâbi'nin ise çoğunlukla gazellerinin makta kısmında olmakla birlikte herhangi bir beytinde de tefâhürde bulunduğu görülmektedir. Nâbi, nasihat üslubunun da bir getirisi olarak gazellerinde şiirin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuş ve bu yönde nazmettiği şiirleri ideal şiir olarak kabul edip söz konusu şiirleriyle övünmüştür. Dolayısıyla gerek kasidelerde gerekse gazellerde başvurulmuş tefâhür, şairin abartılı bir övünç olması yanında poetik söylemi de beraberinde getirmektedir. Çalışmada da Nâbi'nin gazellerinde tefâhürde bulunduğu beyitlerden hareketle hem Nâbi'nin kendi şiirlerini nasıl nitelediği hem de Nâbi'ye göre bir şiirin taşınması gereken hususların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Nâbi'nin gazelleri, "Ma'nâ Yönünden Tefâhür", "Yeni Bir Tarz Getirdiğini Belirtme ve Tazelik Yönünden Tefâhür",

¹ Araş. Gör., Batman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., ummususelen.ul@batman.edu.tr, ORCID ID: 0009-0004-4846-0572

“Başka Şairlerden Üstün Olma İddiası Yönünden Tefâhür”, “Üslup Yönünden Tefâhür”, “Nev-zemin Bulma Yönünden Tefâhür ve Nazireye Davet”, “Çok Şüre Sahip Olma Yönünden Tefâhür” ve “Diğer Klasik Unsurlar Yönünden Tefâhür” olmak üzere yedi alt başlığa ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Nâbî, fahriye, tefâhür, gazel

SELF-PRAISE IN GAZELS OF NABI

ABSTRACT

Fahriye which means that self-praise and arrogance in Arabic has become the name of the part that poets boast about themselves and poesy in their qasidas as a term of literature. Usually, Fahriye part after Methiye part occurs as the poet's own eloquence and exaggerated boast about capability of poem and also in background, it feels that the statesman to whom the ode is addressed is being praised by a master poet. Self-aggrandizement (tefâhür) usually is located in qasidas is used as gazel by some poets. Poets used tefâhür especially in last couplet which contains their pen names. It is seen that Nâbî mostly expounds in the main part of his gazels, but also in any of the couplets. As a result of his advice style, Nâbî made explanations about how poetry should be in his gazels, and he accepted the poems he composed in this direction as ideal poetry and was proud of the poems in question. Therefore, tefâhür used in both qasidas and gazels brings poetic discourse along with being an exaggerated boast of the poet. In the study, based on the couplets that Nâbî use tefâhür in his gazels, it was tried to reveal both how Nâbî characterized his own poems and what the elements a poem should carry according to Nâbî. Nâbî's gazels which is examined in this view is tried to unfold under these seven subheading: “Tefâhür in terms of meaning”, Tefâhür in terms of originality and Imply that bring a new style”, “Tefâhür in terms of claim that being better than other poets”, “Tefâhür in terms of style”, “Tefâhür in terms of find a new poem”, “Tefâhür in terms of have a lot of poem”, and “Tefâhür in terms of other classical element”.

Keywords: Classical Turkish poems, Nâbî, fahriye, self-aggrandizement, gazel

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan “fâhr”, sözlüklerde “övünme, büyüklenme, kıvanç, büyüklük, ululuk; ta'dât-ı menâkıb suretiyle ızhâr-ı fazl; görkem/şan, gösteriş ve üstünlük” karşılıklarıyla yer almaktadır (Devellioğlu, 2017: 284; Muallim Nâcî, 2021: 157; Redhouse, 2022: 358). “Fâhr”dan tefâ'ul bâbında türemiş olan “tefâhür” ise “övünme, büyüklenme” anlamına gelmektedir (Redhouse, 2022: 1121; Devellioğlu, 2017: 1232). Tefâhür yerine “temeddüh” ve “iftihâr” kelimelerinin de kullanıldığı görülmektedir (Muallim Nâcî, 2021: s.707).

Tefâhür kelimesi, fahriye kavramında olduğu gibi edebiyat kitaplarında bir terim olarak yer bulmamıştır. Fahriye, şairlerin kasidelerinde kendilerini övdükleri bölümün adı olmuş, bir edebiyat terimi olarak anlam kazanmıştır (Dilçin, 2019: 157; Çavuşoğlu, 2017: 22). Şairler, kasidelerinde genellikle methiye bölümünden sonra gelen fahriyede mübalağa yoluyla şiirin ve şairlik gücünün diğer şairlerden üstün olduğunu belirtmiş, bu yolla kendi hünerini ve bilgisini ön plana çıkararak övgüsünü yaptığı şahsiyete usta bir şair tarafından methedildiğini göstermişlerdir (Dilçin, 2019: 157; Çavuşoğlu, 2017: 22). Bunun yanı sıra gazeller açısından bakıldığında Dilçin'in makta beytinde şairlerin kendilerini övmeleri karşılığında "temeddüh" kavramını tercih ettiği görülmektedir (2017: 84). Pala ise gazellerin mahlas beytinde şairin kendisini övme durumunun "fahriye parçacığı" sayılabileceğini belirtmiştir (2020: 146). Bu anlamda gazellerin sonuna şairlikle övünç duyma durumunun klasik Türk şiirinde tam anlamıyla bir isimlendirmeye kavuşmadığı görülmektedir. Son zamanlarda gazellerde başvurulan övünç konusu ile ilgili yapılan çalışmalarda² "tefâhür" kavramının ön plana çıktığı ve dolayısıyla terim hâline gelmeye başladığı görüldüğünden bu çalışmada da "tefâhür" isimlendirmesinin kullanımı tercih edilmiştir. İsimlendirmeler farklı olsa da gerek kasidelerdeki fahriye bölümü gerekse gazellerde yer alan tefâhür, klasik edebiyatta şiire ve şaire verilen önemin bir tezahürüdür (Özkan Bahar, 2022: 2666).

17. yüzyıl şairlerinden olan Nâbî (ö.1712), 1642 yılında Urfa'da doğmuştur. 1666 senesinde İstanbul'a gitmiş, sıkıntılı geçen birkaç yıldan sonra Musahip Mustafa Paşa ile tanışarak divan kâtibi olmuştur (Erkal, 2014). Devrindeki şairlerin şiir anlayışlarını ve şiire yenilik getirmemelerini eleştiren Nâbî, bir yenilik arayışı ile yüzünü İran'a çevirip düşüncüyü önceleyen şiir anlayışına sahip şairlerden Sâib-i Tebrizî'nin hakîmâne tarzını benimsemiştir. Nâbî'nin kendi tabiatına uygun bulduğu bu üslup, Osmanlı şairleri için çığır açıcı olmuş ve bu sayede Türk şiiri, fikir ve hikmet vadilerinde gezinmeye başlamıştır (Mengi, 1991: 26-27). Onun açtığı bu üslubun etkisini gösteren en güzel örneklerden biri, Bosnalı Sâbit'in Baltacı Mehmet Paşa'ya sunduğu Ramazaniye kasidesi içerisinde yer almaktadır. Nâbî'nin Baltacı Mehmet Paşa ile birlikte İstanbul'a ayak basması vesilesiyle yazılmış bu beyitler, Nâbî'nin

² ÇAPAN, Pervin; YAŞA TOPRAK, Tuğçe (2023). "Fehim-i Kadîm Divânı'nda Tefâhür", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s.s. 658-675. Ayrıca bakınız: BOZKURT, Kenan; BEZENMİŞ, Tuba (2019). "Hayali Bey Divanı'nda Poetik Söylem Bağlamında Tefâhür". *Mukaddime* Cilt: 10, Sayı: 2, s.s. 619-642. Ayrıca bakınız: KARADENİZ, Mustafa (2012). "Gazelleri Işığında Bâkî'de Tefâhür". *Journal of Turkish Studies* Cilt: 7, Sayı: 3, s.s. 1649-1664.

şaire yeni üslup getirdiğini ve devrin şairlerinin bunun farkında olduğunu kanıtlar niteliktedir. İrfan tahtının şebkenderi olan Nâbî, Halep'ten taze ma'nâ kumaşını İstanbul'a getirmiştir. O, kılı kırk yaran kalemiyle yeni tarzın mucidi olmuş bir cihan üstadıdır:

*Yükledip tâze kumâş-ı Haleb-i ma'nâyı
Geldi İstanbula şeh-bender-i taht-ı 'irfân*

*Mûcid-i vâdî-i nev muhterî-i tarz-ı cedîd
Mûşikâf kalemi nâdire üstâd-ı cihân* (Karacan, 1991: 306).

Nâbî'nin açtığı üslup gerek devrinde gerekse sonraki dönemlerde etkisini sürdürmüştür. Ziya Paşa, *Harâbât*'ında asıl şairlerin Nâbî'den sonra azaldığını, dolayısıyla Nâbî'nin, divan şiirinin klasik anlamda son halkalarından birini teşkil ettiğini şu sözlerle belirtmektedir:

*Bâkîye gelince nazm-gûyan
Oldu kudemâ-yı ehl-i 'irfân*

*Andan Nâbîye dek evâsıt
Eş'âr henüz degildi sâkıt*

*Andan soñra gelir evâhir
Bu sınıfda şâ'ir oldu nâdir* (1291: 13).

Gerek devrinin şairleri gerekse tezkire yazarları tarafından üstat kabul edilen Nâbî'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde getirdiği üslubun ve açtığı yeni tarzın farkında olduğu, bununla övünç duyduğu görülmüştür. Kasidelerin fahriye bölümünde şairlerin kendilerini ve şairliklerini övmeleri bir gelenek hâline gelmiş ve her şairin divanında yer bulmuşken gazellerde övünme durumu bütün şairlerde görülmemektedir. Bu anlamda özellikle gazellerde tefâhüre başvurma durumunun şaire has bir üslup özelliği olduğu söylenebilir. Nitekim *Nâbî Dîvânı* incelendiğinde çoğu gazelin mahlas beytinde tefâhüre başvurduğu görülmektedir. Bu çalışma söz konusu durumun Nâbî'nin bir üslup özelliği olduğunu gösterme, kendisini övdüğü yönleri gün yüzüne çıkarma ve tefâhürde bulunduğu beyitlerden hareketle açtığı yeni üslubu nasıl nitelediğini ortaya koyma amacı taşımaktadır.

1. Ma'nâ Yönünden Tefâhür

Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu beyitlerin çoğunda şiirlerinin daha önce söylenmemiş, duyulmamış ma'nâlar ile yüklü olduğunu belirttiği gözlemlenmiştir. Klasik şiirde şairlerin bîkr-i ma'nâ ve bîkr-i mazmûn arayışı olduğu ve çoğu şairin tefâhüre başvurduğunda bu unsurları söz konusu ettiği bilinmektedir. Fakat Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu beyitlerin neredeyse yarısında bu vurguyu yapması, onun poetikasını da gözler önüne sermektedir. Tuğba Işınsoy İsen de çalışmasında şairlerin kendileri hakkında yaptıkları övgülerin yalnızca abartılı bir medh olmaktan çıkarak poetik söylemi beraberinde getirdiğini belirtmektedir (2007: 42). Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu çoğu beyitte ma'nâyı incelemesi ve aşağıda verilen beyitlerde taze ma'nâların kendisinde şarap etkisi uyandırdığını söylemesi, onun için şiirlerin yeni anlamlar barındırması gerektiğini göstermektedir:

*Dil neş'e-yâb-ı zevk olamaz bî-mey-i suhan
Ma'nî-i tâze bâdesidür hûşumuñ benüm (G. 521/4)*

Nâbî, bulduğu ma'nâlar ile övünürken çoğunlukla "ma'nî-i nâ-güfte", "ma'nî-i bârik", "ma'nâ-yı tâze", "ma'nî-i nâ-yâb", "âb-ı hayât-ı ma'nâ", "ma'ânî-i nâ-şinîde", "ma'nî-i rengin", "ma'nî-i sâf", "nâ-kerde ma'nâ" gibi terkiplerden yararlanmıştı.

Nâbî, aşağıdaki beyitte "Ey Nâbî! Şair olacaksın senin gibi tabiri hoş, ince ma'nâları hayal ürünü, beyanı canlı olsun." diyerek bir yandan kendisinin saydığı bütün vasıflara sahip olduğunu belirtirken diğer bir yandan da şairin taşıması gereken özellikleri açıklamaktadır. Ona göre bir şiir, asla tekdüze ve kuru bir üsluba sahip olmamalı, söyleyişi güzel ince ma'nâlar barındırmalıdır. Nâbî de böyle şiirler söylemektedir:

*Şâ'ir olursa ola senün gibi Nâbiyâ
Ta'bîri hoş nikâti muhayyel beyânı şûh (G. 46/5)*

Aşağıdaki beytinde ise Nâbî, tarize başvurmuş, söylenmemiş ma'nâlara erişmenin zor olduğunu, zoru seçtiğini, aslında kolay olan yoldan gitse diğer şairler gibi eskiden rağbette olan sözlerle rahatlıkla çok sayıda şiir yazacağını belirtmiştir:

*Dest-res ma'nî-i nâ-güfteye müşkil yohsa
Nâbiyâ köhne suhan bizde de vâfir bulunur (G. 70/9)*

Klasik şiirde şairlerin şiir yazmasının, bir kuyumcunun ipliğe inci dizmesine benzetildiği çokça görülmektedir. Nâbî de bu duruma değinmiş, fakat benzetmeye farklı bir soluk getirmiştir. Ona göre şiirin içinde yer alan kelimeler gevher, ince ma'nâlar ise bir iplikdir. İp olmazsa gevherler dağılacığından Nâbî'ye göre şiirin temel vasfı ince anlamlar taşımasıdır:

Eş'âr içinde ma'nî-i bârîk Nâbiya
Bir riştedür ki zîr-i güherden zuhûr ider (G. 89/7)

Nâbî, aşağıdaki beytinde ise şiirlerinde dış yapıdan ziyade ma'nâyı öncelediğini belirtmektedir. O, her daim ma'nâ ülkesini gözlemektedir:

'Aceb mi mültefit-i sûret olmasak Nâbî
Bizüm kalem-rev-i ma'nâyadur nezâretümüz (G. 253/5)

Aşağıdaki beyitte ise *Divân*'ının söylenmemiş taze ma'nâlarla dolu olduğunu, eğer taze bir ma'nâ zuhur etmeyecekse kalem oynatmanın bile onursuzluk olacağını söylemektedir. Bu ifadeden Nâbî'nin bütün şiirlerinin bîkr-i ma'nâ taşıdığını düşündüğü de anlaşılmaktadır:

Tâze bir ma'nî-i nâ-güfte zuhûr itmeyicek
Kuyamam âb-ı ruhın dökmege Nâbî kalemün (G. 402/7)

Yukarıdaki beyitte söz konusu edilen kalem oynatmama durumu, Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu başka beytinde ise iddialaşma unsuru olarak kullanılmaktadır. Nâbî, diğer şairlere kendi şiirleri gibi saf ma'nâ yüklü olmayacak hiçbir şiir için divitin başlığını bile açmamalarını söylemektedir:

Böyle cûş itmeyicek ma'nî-i sâf ey Nâbî
Atmasın hum-ı devât-ı şu'arâ ser-pûşın (G. 573/9)

Söz konusu beyitlerdeki Nâbî'nin bulduğu söylenmemiş ma'nâlar içermeyen şiir karşısında kalem oynatmama durumu, şairin tefâhüre başvurduğu bir diğer beytinde farklı bir anlama evrilir. Bu beyitte şair, yazdığı gazelin âdetâ büyüklü oluşuyla övünmekte, bu gazel karşısında kalemin başka şiirler için bir daha ma'nânın hakkını eda edemeyeceğini belirtmektedir:

Hak-ı ma'nâyı dahı hâme nice itsün edâ
Nâbiyâ bu gazel-i sihr-nümûndan soñra (G. 728/5)

Divan şiirinde bîkr-i ma'nâ arayışına düşen şairler, çoğu zaman yeni bir zemin şiir bularak nazire yazma yoluna gitmişlerdir. Aşağıdaki beytinde de bu anlama işaret eden Nâbî, nev-zemin arayan şairlerin, birçok şiir gördüğü için kendi şiirlerindeki eşsiz ma'nâları anlayacaklarını belirtmektedir:

*Kâviş ehli ider idrâk zemîn-i şi'ri
Nâbiyâ kadrini bu ma'nî-i nâ-yâblaruñ (G. 403/7)*

Aşağıdaki beyitte ise tabirlerin altındaki âb-ı hayât değerindeki anlamları ortaya çıkarmak için şiir yazdığını söyleyip bu noktada başarılı olmasıyla övünmektedir:

*Zîr-i ta'bîrdedür âb-ı hayât-ı ma'nâ
Nâbiyâ yok yire evrâkı siyâh eylemedük (G. 408/5)*

Nâbî, çokça meşhur olmuş ve dillere düşmüş şiirlerin, eski bir zevkin tekrarı olduğunu düşünmektedir. Aşağıdaki beytinde meşhur olmuş bir şiir ile söylenmemiş ma'nâlar barındıran şiirin farkını anlamayanların, bu ma'nâların verdiği zevki idrak edemeyeceğini belirtmektedir. Bu noktada kendisinin orijinal anlamlar taşıyan şiirlerini, şöhrete ulaşmış şiirlerden ayırarak övmektedir:

*Zevkin idrâk idemez anlamayan ey Nâbî
Farkını ma'nî-i nâ-güfte ile meşhûruñ (G. 413/7)*

Aşağıdaki beytinde ise Nâbî, kendi şiirlerinin duyulmamış taze ma'nâlar taşıdığına işaret etmiş ve tazelik/körpelik anlamında şiirini sevgilinin şivesi ile ilişkilendirmiştir. Onun orijinal şiirleri, sevgilinin kendine has edası gibidir:

*Meger o şûhuñ ola şivesinde ey Nâbî
Nazîri tâze ma'ânî-i nâ-şinidemüzüñ (G. 463/5)*

Nâbî'nin şiirlerinin özgün anlamlar taşımamasını sevgili ile benzetme ilişkisi içerisinde anlattığı iki beyti daha bulunmaktadır. Söz konusu beyitlerden ilkinde şair, ancak sevgilinin daha önce görülmemiş ve kimsenin yapmadığı nazı karşısında bu derece söylenmemiş ma'nâlar icat ettiğini, böyle bir durum karşısında zaten yapabileceği başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Bu noktada beyit, gazellerin çoğunda olduğu gibi hem sevgilinin övgüsünü hem de şairin kendi şiirine duyduğu övüncü barındırmaktadır:

*Senüñ nâ-dîde vü nâ-kerde nâzuñ şevkine Nâbî
Bu gûne ma'nî-i nâ-güfte icâd itmesün n'itsün (G. 593/5)*

Şiirdeki kabiliyet ile sevgilinin bağdaştırıldığı bir diğer beyitte ise Nâbî, taze ve renkli ma'nâlar bulabilmesini, hüsn-i ta'lîl yoluyla taze/genç yüzlülerin şevkine bağlamaktadır:

*Göñül hep tâze-rüyân şevkinün âsândur Nâbî
Bu gûne tâze tâze ma'nî-i rengîn hayâl itmek (G. 467/5)*

Aşağıdaki beyitte ise Nâbî, herkesin üslubunun kendisine has olduğunu fakat daha önce hiç kimsenin kendi bulduğu taze ma'nâları bulamadığını söyleyerek bir mucit edasıyla övünmektedir:

*Herkesün hissesi hâs olmağ ile Nâbî'nün
Bulmadı kimse bu ma'nâları eslâfında (G. 745/7)*

Tüm bu örneklerden Nâbî'nin daha önce söylenmemiş ma'nâlar arayışı ve bu noktadaki kabiliyetinin farkında olduğu görülmektedir. Şair bunu bir adım daha ileriye götürerek kendisi ma'nâ vadisine saldırmasa bile ma'nânın kendiliğinden kaleminin ucuna geleceğini söylemektedir:

*Hod-be-hod ma'nî olur piçide pâ-y-ı hâmeye
Vâdî-i ma'nâda Nâbî türk-tâz itmezse de (G. 736/7)*

2. Yeni Bir Tarz Getirdiğini Belirtme ve Tazelik Yönünden Tefâhür

Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu beyitlerin çoğunda şiire yeni bir tarz getirdiğini belirttiği ve bu noktada “eş'âr-ı âb-dâr”, “nazm-ı ter”, “tarz-ı nevîn”, “metâ-ı tâze”, “nakd-i suhan”, “nev-kumâş”, “lem'a-yı tâze-gûy”, “nev-be-nev mîve”, “tâze mazmûn”, “şi'r-i ter”, “nev-zuhûr”, “kumâş-ı tâze”, “hoş-kumâş”, “nev-nüvişte gazel”, “tâze ta'bîr”, “arûs-ı suhan”, “tıfl-ı şi'r” gibi yenilik ve tazelik vurgusu yapan terkiplere başvurduğu görülmüştür. Buna ek olarak Nâbî'nin sürekli olarak şiirlerini “kumâş” olarak nitelendirdiği tespit edilmiştir. Nâbî, şiire yeni bir tarz getirmesini yalnızca bir övünme unsuru olarak kullanmaz. O, yeni olanı söylemeyi bir üslup olarak benimsemiştir.

Kendisine seslendiği makta beyitlerinden birinde âbdâr kelimesiyle üslup, hayâl ve ma'nâ gibi açılardan orijinal bir şiiri kastederek (bkz. Açıkgoz, 1997: 159-160) “daha önce söylenmemiş şiirler yazarların izinden gitmesi gerektiğini

ve şiirlerinde de benzeri görülmemiş unsurlara yer vermeyi” kendisine ögütlemektedir:

*Lem'a-yı tâze-gûya pey-revlik eyle Nâbî
Eş'âr-ı âbdân hep nâ-şinîde göster (G. 186/7)*

Yenilik olgusunu tefâhürde kullanan Nâbî, yazdığı bir gazelini “mu'ammâ-gûne” olarak isimlendirmiş ve cevapların ma'nâların arkasına gizlendiğini/eklendiğini söyleyerek yepyeni bir tarz olarak nitelendirmiştir:

*Mu'ammâ-gûne bu nâme sabâdan gelmedür Nâbî
Zihî tarz-ı nevîn kim ma'nî-i şi'r üzre zâ'iddür (G. 74/7)*

Aşağıdaki beytinde “Yeni ortaya çıkan şairler, beş arşınlık kumaşı ne anlar? O müzayedede beş dediye benden altı.” diyen Nâbî, nev-heves şairlerin mevcut şiirden anlamadıklarını, eğer anladıklarını söylerlerse de şiire bir yenilik getirerek onları geride bırakacağını ifade etmiştir:

*Kumâş-ı penc-gezi nev-zuhûr ne anlar
Dem-i müzâyedede beş didiyse benden şeş (G. 343/7)*

Benzer şekilde bu beytinde de şiiri “kumâş” olarak nitelendirmiş ve kendisinden başka kimsenin böyle taze bir şiire sahip olmadığını belirterek yenilik getirmesiyle övünmüştür:

*Böyle metâ'-ı tâzeleri var mı Nâbiyâ
Kâlâ-yı şi'ri zîver-i dükkân idenlerûn (G. 429/9)*

Diğer bir beytinde ise “ter” ifadesini hem şiirinin tazeliğine hem de gözyaşlarına vurgu yapacak şekilde kullanmış, aşkın verdiği sıkıntıyı ve sevgiliye dair yakarışları içeren duygu yüklü gazelinin makta beytinde bu şiiri görenlerin ona aidiyetinden şüphe etmeyeceğini söylemiştir. Çünkü ölümsüzlük suyunun kaynağı, Nâbî'nin gözleridir:

*Gören bu nazm-ı teri şübhe itmez ey Nâbî
Ki âb-ı Hızr bizüm çeşmesârumuzdandır (G. 79/5)*

Tefâhüre başvururken çeşitli benzetmelerden yararlanan Nâbî, aşağıdaki beytinde kendisini köhne bir ağaca, şiirini ise taze bir meyveye

benzetmektedir. Nâbî, görmüş geçirmiş biri olarak orijinal şiirler ortaya koymaktadır. Bedeni yaşlanmış olsa da şiirleri hep tazedir:

*Nev-be-nev mîve zuhûrveş dıraht-ı köhneden
Tab'-ı Nâbî pîrlikde tâze-gûluklardadur (G. 191/7)*

Nâbî'nin farklı benzetmelerinden birisi de şiiri bir tıfıl çocuğa benzetmesidir. Beş beyitten oluşan gazelini, makta beytinde beş aylık bir çocuğa teşbih etmekte, devrin dadısının onu izzetle sırtında taşımaya şaşkırmamak gerektiğini söylemektedir:

*Tıfl-ı şî'rüm kûdek-i şeş-mâhedür ey Nâbiyâ
Dâye-i devrân n'ola 'izzetle ber-düş eylese (G. 813/5)*

Şiirde daha önce söylenmemiş olma ve tazelik söz konusu olunca Nâbî, kendi kaleminden dökülen sözleri, bir "gelin"e benzetmektedir. Bu noktada beytin arka planında bîkr-i ma'nâ ve bîkr-i mazmûn düşüncesi ile benzetme yapıldığı söylenebilir:

*Olur 'arûs-ı suhan pây-kûb u dest-efşân
Zebân-ı hâme-i Nâbî terennüm itdükçe (G. 790/5)*

Nâbî'nin *Dîvân*'ındaki bütün şiirler tek tek incelense taze tabirden, yeni ve orijinal söyleyişten âlâsını bulamazlar:

*Tâze ta'bîrden a'lâsı bulunmaz Nâbî
İ'tinâ eyleyecek cümle-i emlâkûmda (G. 666/5)*

Nâbî, aşağıdaki beytinde farklı olarak anlam ve üslup yönünden orijinal olan gazelinin, kuru kalemin ağzını sulandırıcaya kadar çalıştığını ifade etmektedir. Nâbî'nin nazmettiği bu yeni gazel, şiir yazmamaktan kalemi kurumuş şairlere bile ilham olacak güzelliğindedir:

*Çalışdı bu gazel-i âbdâr ey Nâbî
Dehân-ı hâme-i huşki sulandırıcaya dek (G. 406/16)*

Aşağıdaki beytinde ise gazellerinin nadirliği yönüyle ağızları sulandırdığını belirtmektedir. Bu anlamda yine diğer şairlerden farklı ve görülmemiş şiirler nazmettiğini vurguladığı görülmektedir:

*Bu ŧi'r-i nâdireden togru söyle ey Nâbî
Dehâna lezzet-i âb-ı zülâl gelmedi mi (G. 876/6)*

Nâbî, yenilik vurgusunu biraz daha ileri götürerek insanın dünyada vücut buluşunu yazı-söz-ma'nâ ilişkisi içerisinde anlatmıştır. Mazmun, şairin şiirdeki mükemmeli arayışı, ulaşmak istediği son noktadır. Klasik şiirin hem lafz hem de ma'nâ yanı ile bağlantılı olan mazmun, zekice söylenerek sezdirilen anlamdır (Mengi, 2014: 61-64). Bu durumdan yola çıkan Nâbî, "Kâinat kitabında her lafz bir anlama gelir. Biz de bu kâinat yazısının taze bir mazmunuyuz" diyerek diğer şairlerin tekdüzeliği karşısında kendisinin taze bir mazmun olduğunu belirtmiştir:

*Münşe'ât-ı dehrde her lafz bir ma'nâyadur
Biz de bu inşâ-yı kevnün tâze bir mazmûnuyuz (G. 259/4)*

Nâbî'nin şiire getirdiği yeni üslubuyla övünürken Halep'i andığı da görülmektedir. Hayatının uzun bir dönemini Halep'te geçiren Nâbî, tefâhürde bulunurken çoğunlukla şiirlerini Halep kumaşına benzetmiş, bu durum kendisinden sonra gelen şairler tarafından da benimsenmiştir (Kurnaz, 2007b: 618). Halep'te yer verdiği şiirlerinde yenilik vurgusu yaptığı beyitlerden ilkinde "Nâbî, Halep yadigarı olan bu yeni kumaş İstanbul şehrinin tüccarlarına arz eder" diyerek Halep'te iken şiire yeni bir üslup getirdiğini, payitahta gelerek diğer şairlere bu üslubu tanıttığını söylemiş, bu durumla iftihar etmiştir:

*Sûdâgerân-ı şehr-i Sitânbul'a 'arz ider
Nâbî bu nev-kumâş Haleb yâdigândur (G. 153/5)*

Halep'ten bahsettiği ikinci beytinde ise yeni, daha önce söylenmemiş bir gazel yazdığını belirtmiş ve bu gazeli Halep şairlerince mazur tutulmak için onlara hediye etmiştir:

*Nev-nüvişte gazelün Nâbî idüp dest-âviz
Şu'arâ-yı Halebe söyle ki ma'zûr olsun (G. 620/7)*

3. Başka Şairlerden Üstün Olma İddiası Yönünden Tefâhür

Nâbî'nin şiirlerindeki söylenmemiş ma'nâları şiire kazandırma ve yeni üslup yolunu açma noktasında kendisiyle iftihar etmesi de esasen bir üstünlük belirtisidir. Fakat bazı beyitlerinde açık açık diğer şairlerden daha kabiliyetli olduğunu vurguladığı tespit edilmiştir. Bu konu üzerinden tefâhürde bulunan beyitlerde "âvize-i güş-ı ahbâb olmak", "hased", "reşk" gibi

kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Örneğin Nâbî, aşağıdaki beytinde bütün gazellerinin beğenildiğini söyledikten sonra bu şiirlerin ister istemez diğer şairlerin kulağına küpe olacağını belirtmektedir:

*Hvâh u nâ-hvâh olur âvîze-i gûş-ı ahbâb
Nâbiyâ her gazelüñ böyle hoş-âyende midür (G. 213/7)*

Nâbî, “suhanum” redifli gazelinin matla beytinde “Artık kıskançlıktan mı yoksa mutluluktan mı bilmem ama benim sözüm şairlerin gözyaşlarının dökülme sebebidir” diyerek sözleriyle ve şiirleriyle iftihar etmekte, diğer şairlerden bu yönlerle üstün olduğunu bildirmektedir:

*Hasedinden mi safâdan mı hele ey Nâbî
Bâ'is-i rîziş-i eşk-i şu'arâdur suhanum (G. 532/9)*

Benzer şekilde diğer bir beytinde taze/yeni şiirler söylediği bir şiir meclisinde bulunan kıskançların varlığına dikkat çekmektedir:

*Nâbiyâ meclis-i ahbâbda şi'r-i ter ile
Âteş-i hurmen-i hussâd ki dîrler o bizüz (G. 298/5)*

Eğer Nâbî kalemini susturabilseydi hiç kimse güzel söz söyleyemezdi. Herkes Nâbî'nin sözden anladığının farkındadır. Nâbî hakkında “Âleme sözden anlayan Nâbî gibisi gelmez” demektedirler:

*Virmez suhan-ârâlığa hiç kimseye nevbet
Nâbî dehen-i hâmeyi hâmûş idebilsem (G. 533/6)*

*Ba'na ne fâ'ide hâsıl tutalum halk dimiş
Gelmeye 'âleme Nâbî-i suhen-senc gibi (G. 849/7)*

Anadolu şairlerinin Nâbî'yi kıskanmasına şaşırılmamalıdır. Çünkü Nâbî'nin şiirleri Fars şiirleri tarzındadır. Onun şiirleri, Fars şair Muhteşem-i Kâşânî'nin şiirlerine benzemekte, onun üslubundan izler taşımaktadır:

*Sa'na Nâbî reşk ider ise n'ola yârân-ı Rûm
Şi'rümüz tarz-ı 'Acemdür Muhteşem vâdisidür (G. 243/5)*

Nâbî, kendi şiirlerini şekerli bir şerbete, kendisi dışındaki şairlerin şiirlerini ise “sade bir su”ya benzetmektedir. Onun şiirleri ile başkalarının yazdığı şiirlerin farkını şekerli şerbet üzerine sade su içmeyen anlayamaz:

*Şi'rûñle şi'r-i dîgeri Nâbî ne añlasun
Sâde su içmeyen şekerî şerbet üstine (G. 713/9)*

Şiir meraklısı mürettip, Nâbî'nin şiirlerini görmeden mecmua derlemeye kalkışırsa mecmuanın ser-levhasına koyacak şiir bulamaz. Çünkü o yere, Nâbî'nin şiiri yaraşır:

*Ne gûne şi'rle tezyîn ider ser-levhasın Nâbî
Bu şi'ri görmeyen mecmû'a yapırsa heveslerle (G. 741/7)*

Nâbî'nin kendisine nazire yazılamayacağını iddia ettiği ve hatta şiirini kötü tanzir eden bazı kişilerin ismini anarak onları eleştirdiği görülmektedir. Bir beytinde kendisinin üstat olduğunu ve şiirlerinin tanzir edilemeyeceğini belirten Nâbî, eğer nazire yazılacaksa bile bunun taklit ile sınırlı kalmaması, taze söyleyişler barındırması gerektiğini belirtmektedir:

*Nazm-ı üstâda nazîre nice mümkün Nâbî
Tâze-gû tâze-zebân tâze cevâb isterler (G. 230/8)*

Klasik Türk şiirinde şairler, eleştiride bulunurken genellikle diğer şairlerin ismini anmamıştır (Türedi, 2016: 179). Fakat Nâbî, bir beytinde kendisinin yeni söyleyiş bularak yazdığı gazeline Hulûsî'nin nazire yazdığını belirtmiş fakat onu, üslubunu/şiirini edaya kâdir olmaması yönüyle eleştirmiştir:

*Nev-güfteñe Hulûsî viridi nazîre Nâbî
Dil-beste-i sitemdür kâdir degül edâya (G. 785/5)*

4. Üslup Yönünden Tefâhür

Nâbî'nin gazellerinin mahlas beytinde üslup özelliğini ön plana çıkararak tefâhüre başvurduğu da görülmektedir. Bu anlamda “tekellüfât-ı 'ibârâtdan tehî”, “edâ-yı hakk-ı ma'ânî”, “şâkâ-güne gazel”, “üslûb-ı vakâr”, “veciz”, “meykede-i hüsn-i edâ”, “şi'r-i pür-sûz”, “lezzet-i eş'âr”, “nezâket” gibi kavramları ön plana çıkardığı görülmektedir. Örneğin “yetişür” redifli gazeline şiirinin yapmacıklıktan uzak sözler barındırdığını söyleyerek üslubu ile övünmüştür:

Tekellüfât-ı 'ibârâtdan tehî Nâbî
Edâ-yı hakk-ı ma'ânîye bu gazel yetişür (G. 152/7)

Nâbî, hikmetli şiirler, âşıkane söyleyişler yanında mizahî şiirler de yazabildiğini söylemekte ve bu noktada ciddi üslubu bir kenara bırakarak her konu ve üslupta maharetli olması ile iftihar etmektedir:

Bu da bir böyle şâkâ-gûne gazeldür Nâbî
Şi'rün âluftesidür istemez üslûb-ı vakâr (G. 165/7)

Nâbî, ma'nâlar denizinin, dalgalarda saklı olduğu benzetmesinden yola çıkarak şiirlerinde de kısa ve öz anlatıma başvurması ile övünmektedir:

Taht-ı emvâcında deryâ-yı ma'ânî müstetir
Şi'rinün ta'bîrini Nâbî vecîz eyleser de (G. 723/5)

Canlı bir üsluba sahip olduğunu düşünen Nâbî, şiirlerindeki hayallere verdiği can karşısında anlamların dile gelip harflerin vücut bulduğunu söylemektedir:

Hayâl-i şi're 'aceb rûh virdün ey Nâbî
Me'âl nutka gelür harfler teccessüm ider (G. 170/5)

Nâbî, benzer şekilde üslubunun canlı olduğunu ve sıkıntı veren ağır sözlerden uzak durarak şiir söylediğini bir beytinde daha tekrarlamaktadır:

Bizüm bu kasr-ı sebük-sakf içinde ey Nâbî
Girân-sühanlar ile imtizâcumuz yokdur (G. 189/5)

Sözlerini, insanları neşelendirerek keder ve sıkıntıdan uzak tutma yönüyle bir üslup meyhanesine benzeten Nâbî, bir kez daha üslubundaki canlılığı vurgulamaktadır:

Âdeme neşve virür gamdan ider âzâde
Bâde-i meykede-i hüsn-i edâdur suhanum (G. 532/5)

Başka bir beytinde de cana can katan üslubuna işaret ederek sözlerinin kederden kaynaklanan ateşe şifa olacağını belirtmektedir:

*Her kim götürürse teb-i endûha şifâdur
Bu matla'ı cân-perveri Nâbî suhanumdan (G. 597/5)*

Her tarzda şiir söyleyebilme kabiliyetini daima vurgulayan Nâbî, bazı şiirlerinde insanları kederden ve sıkıntıdan kurtaracak kadar canlı bir üsluba sahip olduğunu belirtirken aşağıdaki beytinde ise “Bu yakıcı şiirinle doğrusu bu ki daima dert ehlinin germiyetini artırırısın” diyerek acıklı ve yakıcı şiirler yazabilme konusunda da kabiliyetini ön plana çıkarmaktadır:

*Nâbiyâ bu şi'r-i pür-sûzuñla şimdi hak bu kim
Arturursun dâ'imâ derd ehlinüñ germiyyetin (G. 632/6)*

Klasik şiir geleneği içerisinde ele alınan sevgilinin yüzü, kusursuzluğu nedeniyle her daim şairler tarafından övgüye mazhar olmuştur. Bir beytinde bu durumdan yola çıkan Nâbî, şiirindeki tertibi, sevgilinin yüzündeki süse benzeterек söz söylemedeki maharetiyle övünmektedir:

*Ârâyiş-i cemâline beñzer ol âfetün
Nâbî bizüm suhanda olan intizâmumuz (G. 254/5)*

Sözlerini bir şaraba benzeten Nâbî, bu sefer kalemine seslenerek âlemi söz şarabıyla mest eylemek için ondan himmet istemektedir:

*Mest eylemege 'âlemi sahbâ-yı suhenden
Ey hâme-i Nâbî yine himmet saña kaldı (G. 880/5)*

İnce bir edaya ve zarafete sahip olduğunu söyleyen ve açtığı üslubun benzerinin bulunmamasıyla övünen Nâbî, muasırlarından olan Fahrî'yi bu durum karşısında boynu bükülmüş bir menekşeye benzetmektedir:

*Nezâketde nazîrin görmedük güş itmedük Nâbî
Benefşe gibi olmuş rûhu Fahrî'nüñ ser-efkende (G. 811/7)*

Nâbî'nin hikemî üslubu konusunda tefâhüre başvurduğu sadece bir beyti tespit edilebildi. Bu mahlas beytinde Nâbî, hikmetinin birçok hastaya deva olmasıyla iftihar etmektedir:

*Meblag-ı hâmeyle hikmet-hâne-i eş'ârdan
Nâbiyâ çok hasteye dârû-yı sıhhat virmişüz (G. 294/9)*

5. Nev-zemin Bulma Yönünden Tefâhür ve Nazireye Davet

Nâbî'nin daha önce söylenmemişi söyleme, kullanılmamış ma'naları bulma ve yeni bir üslup meydana getirme yolundaki arzusu ve bunu gerçekleştirdiğinin bilincinde olması, çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde ortaya konulmuştu. *Nâbî Dîvânı*'nda dikkati çeken bir diğer husus ise yazdığı bazı gazellerin mahlas beytinde şiirinin nev-zemin olduğunu belirtmesidir. Nâbî'nin bazı noktalarda diğer şairleri bu nev-zemine nazire yazmaya davet ettiği de görülmektedir. Nâbî, nazmettiği şiirlerin birer "nev-zemin" olduğu iddiasında haksız sayılmaz. Çünkü son klasik dönemde gazellerine en çok nazire yazılan şair, Nâbî'dir (Horata, 2019: 45).

Nâbî, "olmaz" redifli gazelini nev-zemin olarak nitelendirip mahlas beytinde nazım bir binaya benzeterek yazdığı şiirin o nazım binasına seçilebilecek en nazik zemin olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla şair, nev-zemin bulma yolundaki başarısını vurgulamaktadır. Bu anlamda Nâbî'nin diğer şairleri, "olmaz" redifli gazeline nazire yazmaya davet ettiği görülmektedir:

*Sezâ tâze mahalle yapmaga beyt-i nezâyirden
Binâ-yı nazma Nâbî böyle bir nâzik zemîn olmaz (G. 303/12)*

Nâbî, diğer bir gazelinde ise şair-anlatıcıyı değiştirerek şiirin mahlas beytine kadar olan kısmını sevgilinin ağzından yazmıştır. Bu nedenle mahlas beytinde sanatının farklılığını hediye olarak sunmaktan bahsedip şiirinin "taze bir zemin" olduğunu vurgulamaktadır:

*Dilber dilinden açdı yine tâze bir zemîn
Nâbî bu şi'r ile kılâm turfe san'atüm (G. 535/6)*

Aşağıdaki beyitte ise Nâbî'nin açık bir şekilde söz erbabı kişilerden şiirine nazire söylemesini istediği görülmektedir. Bu noktada isteğe göre nazire söyleyecek şair, söz söylemede mahir olduğundan ortaya koyacağı yeni şiir de "taze nazire" hâline gelecek ve irfan mecmuası, sakalı yeni çıkmaya başlayan bir yüze dönüşecektir:

*Nâbiyâ tâze nazîre disün erbâb-ı suhan
Rûy-ı hat-âvere mecmû'a-i 'irfân dönsün (G. 609/6)*

Cemal Kurnaz'ın "şair okulu" şeklinde tanımladığı nazire olgusu, şairlerin kendilerini bu yolda geliştirebilmek için başvurdukları birincil yol olmuştur. Şiirle ilgili teorik bilgileri öğrenmeye çalışan nev-heves şairler, başlangıçta usta şairlerin şiirini tetebbu', mütâla'a ve ezber ederek şiir ile ilgili öğrenilmesi gereken kültürü edinmeye çalışmışlardır (2007a: 2). Bu gelenek içerisinde yetişmiş ve şairlik kabiliyetinin bilincinde olan Nâbî de gazelinin mahlas beytinde söz konusu öğrenme biçimine işaret ederek nazmettiği bu taze zemini, şairlerin tetebbu' etmesi gerektiğini söylemektedir. Eğer şairler Nâbî'nin nev-zeminini tetebbu' ederlerse taze ve yeni şiir söyleyenler arasında yer bulabileceklerdir:

*Tetebbu' kim iderse bu zemîn-i tâzeye Nâbî
Miyân-ı tâze-gûyânda odur pâkîze-gûterce (G. 767/5)*

Özellikle 17-18. yüzyıllarda şairlerin bîkr-i ma'nâ bulmada çektiği güçlük, klasik şiirin söz konusu devresinde nazire sayılarında bir artışa neden olmuştur. Nâbî de yine başka bir şiirinin mahlas beytinde taze zemin ortaya koyduğunu belirtmekte ve ma'nâyı şehre, kalemi ise bir ata benzeterek şairlerin ma'nâ şehrinde atlarını Nâbî'nin nev-zeminine sürmelerini istemektedir:

*Nâbî feres-i tab'ın sürsün bu yola yârân
Bir tâze zemîn buldum ma'mûre-i ma'nâda (G. 791/6)*

6. Çok Şiire Sahip Olma Yönünden Tefâhür

Nâbî, velûd sayılı şairlerdendir. Divanının geniş hacminin farkında olan Nâbî, gazellerinin mahlas beytinde şiirlerinin fazla olmasıyla övünmektedir. Ona göre fazla şiir yazmanın eleştirilecek bir tarafı yoktur. Çünkü bir denizin dalgaları, sayılamayacak kadar çoktur. Nâbî'nin kendisi deniz, şiirleri ise denizin dalgalarıdır. Dolayısıyla şiirlerinin fazla olmasında bir beis yoktur:

*Bî-hadd ü hisâb eyle sen eş'ârûnî Nâbî
Bahr-ı suhanuñ mevcesî ma'dûd gerekmez (G. 322/7)*

Nâbî, şiirlerinin artık satırlara bile sığmadığını, der-kenârlara taşıdığını belirterek bununla iftihar etmektedir:

*Sutûr-ı metne sığışmaz gazellerûnî Nâbî
Misâl-i hatt-ı bûtân der-kenâr olur giderek (G. 407/5)*

7. Diğer Klasik Unsurlar Yönünden Tefâhür

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde Nâbî'nin gazellerinde “ma'nâ”, “yeni tarz”, “üstünlük”, “üslup”, “nev-zemin” ve “velûd” olma konularında tefâhüre başvurduğu ortaya konmuştur. Bu özellikler dışında Nâbî'nin divan şiirindeki klasik benzetmelerden yararlanarak bazı övgüler yaptığı da görülmektedir. Bu yolda “güneş”, “zühre”, “felek”, “bâd-ı revân-bahş”, “Bâkî”, “Hz. Yûsuf” gibi hususların söz konusu edildiği tespit edilmiştir.

Aşağıdaki beytinde Nâbî, nazımının saçtığı ışık ile cihanı aydınlatan bir güneşe dönüşüp bu şekilde şöhret bulmanın yeğ olduğunu söylemektedir:

*Fürûg-ı nazm ile memlû idüp dünyâyı ey Nâbî
Misâl-i mihr-i 'âlem-tâb meşhûr olmamız yegdür (G. 77/7)*

Kalemin ucunun yarılmış olması münasebetiyle onu bir dudağa benzeten Nâbî, sayfaların artık şiirlerini arzuladığını belirtmektedir. Bu beyitten Nâbî'nin bir süre şiir yazmadığı da anlaşılmaktadır:

*Nâbî, senûn eş'ârûna leb-teşneliginden
Dil-hvâh-ı varak bûs-ı leb-i şakk-ı kalemdür (G. 96/5)*

Zühre nasıl dünyayı süslüyorsa Nâbî'nin eseri de şiir âlemini öyle süslemektedir. Buna karşı çıkmaya hiç kimsenin nefesi yetmez:

*Eserin itse de ârâyîş-i gerdûn Nâbî
Kimde vardur dimege zühre degül hadd-i nefes (G. 336/6)*

Nâbî'nin süslü gazeli, feleğin kâtibince güneşin altın sayfasına yazılacak kıymettedir. Böylece Nâbî, açık istiare yoluyla Utarid'i anmış, güneşi altın bir sayfaya teşbih ederek gazelinin bu sayfaya yazılacak kadar güzel olmasıyla övünmüştür:

*Nâbiyâ yazsa sezâ zer-varak-ı hurşide
Kâtib-i bârgeh-i çerh bu zibâ gazelüm (G. 509/7)*

Şairlerin kendi şairlik kabiliyetini överken Fars şairlerinin adını anmaları sıkça görülen bir durumdur. Klasik şiirde büyük Türk şairlerinin de övgüde

yer edindiği görülebilmektedir. Nâbî de yazdığı gazeliyle Bâkî'ye yetiştiğini belirtmekte ve kendisiyle iftihar etmektedir:

*Nâbî irişdi Bâkî'ye bu şi'r-i hâs ile
Viridi dile şu'ûr 'Alî Zül-fekâr ile (G. 760/5)*

Güzellik söz konusu edilince daima adı anılan Hz. Yûsuf, Nâbî'nin tefâhüre başvurduğu beyitlerinde de kendisini göstermektedir. Gönlünü kuyuya, nazmını Hz. Yûsuf'a benzeten şair, Hz. Yûsuf'un gömleği ile Hz. Ya'kûb'un açılan gözlerini hatırlatarak şairliği ile övünmektedir. Ayrıca Nâbî'nin gerçek adının Yûsuf olması da unutulmamalıdır. Çünkü Hz. Yûsuf'un gömleği gibi Nâbî'nin şiiri de âlemin gözlerini açmaktadır:

*Çeh-i dilden tulû' itdükçe Nâbî Yûsuf-ı nazmum
Açıldı çeşm-i 'âlem dehri bûy-ı pîreheh tutdı (G. 875/7)*

Şiirlerinde şehirlerin adını sıkça anan Nâbî, şairliğiyle övünürken de Şanlıurfa'nın havasını söz konusu etmiştir. Şair, rüzgâra "Urfa'dan mı geliyorsun? Nâbî'nin gazelleri gibi hoş gidiyorsun." diye seslenerek hem kendi yazdığı gazelini hem de Urfa'yı övmüştür:

*Nâbî gazeli gibi hoş-âyendeligün var
Ey bâd-ı revân-bahş Ruhâdan mı gelürsin (G. 654/10)*

Şairlerin şiirlerinde kendilerinden bahsederken başvurdukları diğer bir nokta, şairliğiyle övünmedikleri için kıymetinin bilinmediğinden yakınmalarıdır. Bu çalışma ile Nâbî'nin gazellerinde birçok noktada tefâhüre başvurduğu açığa çıkarılmıştır. Fakat yine de Nâbî'nin bir beytinde şairliğiyle övünmediği için kıymetinin bilinmediğini söylediği görülmüştür. Bu durum, klasik bir söylemin getirisidir:

*Bilürdi kadrümi Nâbî zamâne cümleden efzûn
Benüm de il gibi tab'umla iftihârum olaydı (G. 877/7)*

SONUÇ

Kasidelerdeki fahriye bölümleri dışında şairlerin kendilerini gazellerinin makta beytinde övmeleriyle yer bulan tefâhür, Nâbî'nin şiirlerine bir üslup özelliği olarak yansımıştır. Şairlerin 17-18. yüzyıllarda artık şiirde söylenmemiş olana yer verme isteği kendisinde de görülmekle birlikte Nâbî, bunu başarmış

olmanın hazzını tefâhüre başvurduğu beyitlerde sıkça dile getirmiştir. Nâbî, şiirin dış yapısından ziyade anlamı incelemiştir. Orijinal ma'nâ barındırmayacak hiçbir şiir için kalem oynatmayacağını belirtmiş, hayâli ön plana çıkarmıştır. Eski bir zevkin tekrarı olmayı kendisine yakıştırmayan Nâbî, her daim bir mucit edasıyla övünerek Halep'ten İstanbul'a yeni üslubu getirdiğini söylemiştir. Nev-heves şairlerden bu üslupla nazmettiği taze şiirlerini tetebbu' etmelerini istemiş, ancak bu yolla iyi bir şair olabileceklerini iddia etmiştir. Zemin şiirlerine yalnızca söz erbabının nazire yazabileceğini ve bu nazirenin de taklitten uzak, yeni söyleyişler barındırması gerektiğini vurgulamış, bu konuda başarılı olamayan şairleri tenkit etmiştir.

Nâbî'ye göre orijinal bir şair olmak, hiçbir şairden etkilenmemek anlamına gelmez. Aksine bu, orijinal şairleri örnek alarak şiirde kendi yenilikçi dünyasını yaratmak demektir. Söz konusu hususta özellikle Bâkî'nin şahsına has tarzını beğenmiş ve ona yettiğini belirtmiştir. Ma'nâyı hakkıyla eda edebilmek için tabirlerin hoş, üslubun yapmacıklıktan uzak, anlatımın kısa ve öz olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yolda ustaca nazmettiği şiirlerin, diğer şairlerin kulağına küpe olacağını dile getirmiştir. Tefâhüre başvurduğu beyitlerin çoğunda yerine göre mu'ammâ-güne, âşıkâne, şühâne ve hakîmâne olmak üzere her tarzda yazabilme yetisine sahip olduğunu vurgulamıştır. Üslubu sayesinde bazen gönül hastalarına öğütler verip şifa olmuş, bazen dert ehlini neşelendirmiş, bazen ise sevgiliden çekilen eziyetlerden dem vurmıştır. Hatta farklı üsluplarda söyleyebilme yeteneğini belirtmek amacıyla sevgilinin ağzından bir şiir kaleme almıştır. Nâbî'nin kendisiyle övündüğü bütün hususlar, onun şiir anlayışını açıklar niteliktedir. Bu doğrultuda yapılacak yeni çalışmalarda, gazelerde yer alan tefâhür beyitlerinin şairin poetikasını ortaya koymadaki rolü göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Namık (1997). "Klâsik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve "Âb-dâr" Örneği", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 2, s.s. 149-160.
- BİLKAN, Ali Fuat (2011). *Nâbî Dîvânı I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BOZKURT, Kenan; BEZENMİŞ, Tuba (2019). "Hayali Bey Divanı'nda Poetik Söylem Bağlamında Tefahür", *Mukaddime* Cilt: 10, Sayı: 2, s.s. 619-642.
- ÇAPAN, Pervin; YAŞA TOPRAK, Tuğçe (2023). "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Tefâhür", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s.s. 658-675.

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2017). “Kasîde”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri. s.s. 17-77.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, Cem (2017). “Divan Şiirinde Gazel”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Şiiri Özel Sayısı II: Divan Şiiri. s.s. 78-247.
- DİLÇİN, Cem (2019). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERKAL, Abdulkadir (2014). Nâbî, Yûsuf Nâbî Efendi, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi>, (E.T.: 10.07.2024).
- HORATA, Osman (2019). *Has Bahçede Hazan Vakti XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Tuba Işınsoy (2007). *Divan Şiirinde Fahriye*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARACAN, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit – Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.
- KARADENİZ, Mustafa (2012). “Gazelleri Işığında Bâkî’de Tefâhür”, *Journal of Turkish Studies* Cilt: 7, Sayı: 3, s.s. 1649-1664.
- KURNAZ, Cemal (2007a). *Osmanlı Şair Okulu*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- KURNAZ, Cemal (2007b). “Şiirsel Bir İmge Olarak Halep Kumaşı”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Cilt: 2, Sayı: 4, s.s. 618-623.
- MENGİ, Mine (1991). *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- MENGİ, Mine (2014). “Mazmun Üzerine Düşünceler”, *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.s. 47-64.
- MUALLİM NÂCÎ (2021). *Lûgat-ı Nâcî*, (Haz: Ahmet Kartal). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN BAHAR, “Bahanur (2022). Mahlas Beyitlerinde Fahriye: Fehim-i Kâdim Divanı Örneği”, *ATLAS Journal International Refereed Journal On Social Sciences* Cilt: 8, Sayı: 47, s.s. 2664-2678.
- REDHOUSE, James William (2022). *Redhouse Sözlüğü Türkçe/Osmanlıca – İngilizce*. (Ed: U. Bahadır Alkım vd.). İstanbul: Ayhan Matbaası.
- PALA, İskender (2020). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TÜREDİ, Gamze (2016). *16. Yüzyıl Kasidelerinde Fahriye*, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ZİYA PAŞA (1291). *Harâbât*, Mukaddime, Ahvâl-i Şu’arâ-yı Rûm. İstanbul.

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1509507

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1244-1291

**Makalenin Geliş
Tarihi**

29/07/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

06/08/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

MUSTAFA REŞİT'İN TÛL-İ ÖMR-İ TABÎ'Î-Yİ İNSÂN TERCÜMESİ

Murat ASLAN¹

ÖZET

İslamiyet'in etkisinde gelişen Arap, Fars ve Türk edebiyatları ortak nazım şekilleri ve türlerinde pek çok eser vermiştir. Bu eserler İslam kültürünün etkisiyle yüzyıllarca aynı dünya görüşüyle kaleme alınmıştır. 19-20. asra gelindiğinde ise kaside, gazel ve mesnevi gibi geleneksel nazım şekilleri içerisinde Batı düşüncesinin etkisiyle eserler üretilmiştir. Bunlardan biri İran Büyükelçisi Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş'in (d. 1854 / ö. 1930) Tûl-i 'Ömr-i Tabî'î-yi İnsân adlı mesnevisidir. Pendname türündeki bu mesnevi daha önceki pendnamelerden oldukça farklı bir anlayışla yazılmıştır. Feridüddin-i Attar, Nâbî ve Ahmed Mürşidî gibi pendname şairleri dünya ile ahiret arasında bir ayrım gözetirken ve ahirete dünyadan daha çok değer verirken Erfâu'd-devle'nin eseri daha uzun ve sağlıklı yaşama konusunda öğütler vermektedir. Fen bilimlerine ve hikmete değer veren Erfâu'd-devle, atalarının karamsar dünya görüşünü eleştirmekte ve pozitivist düşünceyle dünya hayatını iyi yaşamının yollarını aramaktadır. Doğru beslenme, çalışma ve dinlenme arasında denge gözetme, egzersiz yapma gibi usullerle insan ömrünün yüz yirmi beş yaşına dek uzayacağını iddia etmektedir. Bu, yeni bir dünya yorumudur. Dünya hayatı artık yalnızca ahiret için bir hazırlık ya da çabucak yaşanıp bitirilmesi gereken bir evre değil, asıl olan süreçtir. Eserinde bir beyit dışında uhrevi unsurları zikretmeyen ve ahireti söz konusu etmeyen

¹ Dr. Araş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., murataslan@yyu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8376-3780

şair, apaçık bir şekilde dünya nimetlerini olabildiğince uzun ve sağlıklı olarak değerlendirmek konusunda öğütler vermektedir. Farsça yazılan bu eser Mustafa Reşit tarafından manzum olarak Türkçeye çevrilip orijinal hâli ile beraber yayımlanmış, böylece Osmanlı okurunun dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Fars edebiyatı, Osmanlı tercüme geleneği, pendname, Erfâu'd-devle, Mustafa Reşit.

MUSTAFA REŞİT'S TUL-I OMR-I TABI'I-YI INSAN TRANSLATION

ABSTRACT

Arabic, Persian and Turkish literature, which developed under the influence of Islam, produced many works in common verse forms and genres. These works were written with the same worldview for centuries under the influence of Islamic culture. In the 19-20th century, works were produced under the influence of Western thought in traditional verse forms such as odes, ghazals and mesnevi. One of these is the masnavi of Iranian Ambassador Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş, named Tûl-i 'Ömr-i Tabî'î-yi İnsân. This mesnevi in the Pendname genre was written with a very different approach than the previous pendants. While pendname poets such as Feridüddin-i Attar, Nâbî and Ahmed Mürşidî make a distinction between the world and the afterlife and value the afterlife more than the world, Erfâu'd-devle's work gives advice on living longer and healthier. Erfâu'd-devle, who values science and wisdom, criticizes the pessimistic worldview of his ancestors and searches for ways to live the worldly life well with positivist thought. He claims that human life will be extended until the age of one hundred and twenty-five with methods such as proper nutrition, balance between work and rest, and exercise. This is a new interpretation of the world. The life of this world is no longer just a preparation for the hereafter or a phase to be experienced and finished quickly, but the main thing is the process. The poet, who does not mention otherworldly elements and does not mention the afterlife in his work, clearly gives advice on making use of worldly blessings as long and healthy as possible. This work, written in Persian, was translated into Turkish in verse by Mustafa Reşit and published together with its original version and French translation, thus bringing it to the attention of the Ottoman reader.

Keywords: Classical Turkish literature, Persian literature, Ottoman translation tradition, pendname, Erfâu'd-devle, Mustafa Reşit.

GİRİŞ

Ortak İslam edebiyatının bir ürünü olan pendnameler, İslami hayat görüşü ışığında okuyucuya öğütler vermeyi amaçlayan bir türdür. Ahlak, ibadet, evlilik, meslek hayatı, insan ilişkileri gibi konularda verilen öğütler

okuyucunun dosdoğru yaşamasını ve dünya ile ahireti kazandıracak işler yapmasını sağlamaya yöneliktir. Pek çok pendnamede yazarın/şairin ahiret hayatını dünya hayatına tercih ettiği görülmektedir. Bu anlayış, dünya hayatını ahiret için hazırlık süreci olarak benimseyen İslam kültürünün bir sonucudur. Dünya ile ahiret arasındaki ayrım öncelikle *Kur'an*'daki pek çok ayette söz konusu edilir:

Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır. (Âl-i İmrân 3/14)

Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler. (İbrahim 14/3)

Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindedir. Allah kâfirler topluluğuna hidayet vermez. (Nahl 16/107)

Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesnelere ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız? (Kasas 28/60)

(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi! (Ankebût 29/64)

Ey kavim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedilik yurdu işte orasıdır. (Mü'min 40/39)²

Hadislerde de dünya ile ahiret arasındaki ayrım ve ahiretin dünya hayatından daha üstün olduğu anlayışı apaçık görülmektedir. *Sahih-i Buhari*'de yer alan bir hadise göre Hz. Ömer, Hz. Muhammed'i bir hasırın üzerinde yatarken görür. Hasır, Hz. Muhammed'in vücudunda iz bırakmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer ağlamaya başlar. Hz. Muhammed Hz. Ömer'e "Seni ağlatan nedir?" diye sorar. Hz. Ömer "Ya Resulallah! Kısra ve Kayser buldukları hâl içindeler. Sen ise Allah'ın Rasulü'sün." der. Hz. Muhammed Hz. Ömer'e "Dünyanın onların, ahiretin bizim olmasına razı olmuyor musun?" diye yanıt verir (Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî, 1988: 4893). Sehl ibn Sa'd'ın rivayet ettiği bir hadise göre ise Hz. Muhammed şöyle buyurur: "Cennette bir kamçı kadar yer, dünyadan ve dünyadaki şeylerden daha hayırlıdır. Sabahleyin veya akşamleyin –herhangi bir zamanda- Allah yolunda cihad için

² Ayet alıntıları Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş tarafından hazırlanan *Kur'an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir* adlı eserden yapılmıştır.

bir yürüyüş, hiç şübhesiz dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır” (Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî, 1989: 6356).

İslam inancının dünya ve ahiret konusundaki öğretisi pendname türündeki pek çok eserde anlatılmıştır. Mesela Feridüddin-i Attar (ö. 618/1221) *Pendname*'sinde sonu kaçınılmaz olarak ölümle bitecek geçici dünya hayatına aldanmamak ve gönül sahiplerinin eteğine yapışıp hakikate talip olmak gerektiğini ifade eder:

Dünyada ömür beş günden fazla değildir. Sonunu düşünmeyen kimse gafildir. Dünya zevklerinden uzaklaşmak, gönül sahiplerinin eteğine yapışmak gerektir. Nefsinin zevk ve arzuları arkasında koşma, geçici âleme sevgi bağlama! Akıbetin ölüm olduktan sonra sana dünya acılarını çekmekten ne fayda var? (Feridüddin-i Attar, 1992: 13)

17. asır şairi Nâbî (d. 1052/1642 - ö. 1124/1712) *Hayriyye* adlı pendnamesinde oğluna *Kur'an*'dan hareketle dünyanın bir oyun ve eğlence olduğunu hatırlatır:

Lu'bu lehv olduğuna dünyânun
Nassı şâhid yitişür Kur'ânun (Nâbî, 2019: 1329)

Ahmed Mürşidî (d. 1100/1688-89 - ö. 1174/1760-61) dünya hayatının geçici olduğunu ve ona bağlanmamak gerektiğini bildirir:

Bu fenanın milğine itme heves
İhtiyâcından ziyâde itme kes

Yokdurur bunda bekâsı kimsenin
Mülk emânetdir yedinde bil senin (Mermutlu, 1996: 9)

Farklı dönemlere ait yukarıdaki örnekler kaynağını *Kur'an*'dan ve hadislerden alarak neredeyse aynı düşünceyle yazılmışlardır. Ahiretin dünya hayatından daha önemli olduğuna dair bu düşünce yüzyıllar boyunca değişmemiştir. İslam dünyasının Batı düşüncesi etkisi altına girdiği 19-20. asırda ise klasik İslam anlayışından farklılaşmaların meydana geldiği görülür.

Rönesans, Reform ve Sanayileşme dönemlerini yaşayan Avrupa 18. asırda aklın merkeze alındığı Aydınlanma Çağı'na girer. Artık insan kendi aklını kullanmaya cesaret etmiş, kendisini esir eden skolastik düşünceden kurtulmuş ve her şeyin hakikatini akılda arar olmuştur. Alman filozofu Kant'a (d. 1724 / ö. 1804) göre “aydınlanma için özgürlükten, özgürlük denen şeylerin zararsız olan usunu her alanda açıkça kullanma özgürlüğünden başka bir şey gerekmez” (Immanuel Kant, 2008: 27). Akla verilen önem, zamanla bilimsel

usullerle elde edilmiş bilgi dışında hiçbir şeye değer vermeyen bir algının oluşmasıyla sonuçlanmış ve 19. asırda Auguste Comte'un öncülüğünde pozitivizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Comte'a göre toplum ancak bilimsel ilkeler temelinde yeniden düzenlenebilir. Sosyoloji, doğa bilimlerini model almalıdır. Tarih boyunca toplum üç temel evreden geçmiştir. Bunlar teolojik, metafizik ve pozitivist evrelerdir. Teolojik evre doğaüstü varlıklara inanılan, rahiplerin liderlik ettiği ve akrabalık ilişkilerinin önemli olduğu ilkel dönemdir. Metafizik evre doğaüstünün reddedilip düşüncelere önem verilen, filozofların liderlik ettiği ve devletin öne çıktığı ikinci dönemdir. Son evre olan pozitivist evre ise düşüncelerin bilimsel usullere bağlı olduğu, somut ve gözlenebilir olgular dışındaki her şeyin reddedildiği, bilim adamlarının liderlik yaptığı ve sanayinin öne çıktığı dönemdir (Turner vd. 2012: 40-48). Bilimsel bilgiye, deneye ve gözlenebilir olgulara önem veren pozitivizm özellikle yenilikçi Doğulular arasında oldukça popüler hâle gelmiştir. Mesela Osmanlı aydınlarından Sadık Rifat Paşa, Mustafa Reşit Paşa, Salih Zeki, Ahmet Şuayp, Bedî Nuri ve Ahmet Rıza'da pozitivizm etkisi görülmektedir (Özkan, 2014: 932-949). İran'ın İstanbul Büyükelçisi Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş'in de pozitivizmden etkilendiği onun *Tûl-i Ömr-i Tabî'i-yi İnsân* adlı mesnevisinden anlaşılmaktadır. Meşrutiyet yanlısı olan Erfâu'd-devle pendname türündeki bu eserinde dinî unsurlara yer vermeyip bilime değer verdiğini ifade etmiştir. Klasik İslam düşüncesinde dünya hayatına önem vermeyip ahirete yönelme eğilimi, bu eserle yerini dünya nimetlerinden olabildiğince faydalanma ve bilimsel yollarla ömrü uzatma isteğine bırakmıştır. Eser her ne kadar geleneksel bir edebî şekle ve üsluba sahip olsa da yeni bir dünya anlayışını yansıtmaktadır. Bu yönüyle eser, pendname türü içerisinde değerlendirilen diğer eserlerden oldukça ayrı bir konumda yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş ve onun eseri olan *Tûl-i Ömr-i Tabî'i-yi İnsân* hakkında bilgi verilecek, ardından söz konusu eseri tercüme eden Mustafa Reşit'ten bahsedilecektir. Bundan sonra eser tahlil edilecek ve nihayet Mustafa Reşit'in tercümesi transkripsiyon alfabesine aktarılmış hâliyle makalenin sonunda yer alacaktır.

Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş ve Tûl-i Ömr-i Tabî'i-yi İnsân Adlı Mesnevisi

Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş 1854'te Tebriz'de doğmuştur. İlkokulu burada tamamlamış; ardından fıkıh, tefsir ve metodoloji alanlarında öğrenimine devam etmiştir ancak Tebriz'de sel felaketinin meydana gelip babasının iflasına sebep olması dolayısıyla eğitimini yarıda bırakmıştır. İstanbul'a gidip bir sarrafın yanında çalışmaya başlayan Mirzâ Rızâ burada

İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. İstanbul'dan sonra Tiflis'e gitmiş, Rusça konusunda kendisini geliştirmiştir. Yabancı dil hususundaki yeterliliği dolayısıyla sefaret tercümanı olarak memurluğa başlamıştır. 1889'da Kafkasya Başkonsolosluğuna atanmıştır. 1896'da St. Petersburg'un İran Özeleçiliğine seçilmiştir. 1897'de Nasırüddin Şah kendisine Erfâu'd-devle lakabını vermiştir (Öz, 2013: 37-38). 1901 yılında İstanbul'a İran büyükelçisi olarak gönderilmiştir. Meşrutiyet destekçisi olmasıyla dikkat çeken Erfâu'd-devle, bu yönetim biçiminin taraftarı olan İranlıların taleplerini yerine getirmeye gayret etmiştir. Bu gayreti dolayısıyla İranlılar onu, kendi meşrutiyet cemiyetlerine başkan olarak davet etmişlerdir (Keleş, 2020: 448). Erfâu'd-devle'nin İstanbul'daki büyükelçilik görevi 1912'de son bulmuştur. Bunun üzerine Monako'ya yerleşse de 1915'te İran'da Adliye Bakanlığına atanmıştır. 1916'da Monako'ya dönmüştür. Bir süre Milletler Topluluğunda İran temsilcisi olarak görev yapmıştır. Bu görevi 1924'e dek sürmüştür. Rıza Şah'ın kendisine teklif ettiği Devlet Meclis Bakanlığını reddeden Erfâu'd-devle kesin olarak Monako'ya dönüş yapmış ve 1930'da vefat edene dek burada yaşamıştır (Öz, 2013: 39).

Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş yalnızca önemli bir bürokrat değil, aynı zamanda edebiyata büyük önem veren ve eserler üreten bir şairdir. *Sergüzeşt-i Dâniş*, *Müntehâbât-ı Dâniş*, *Mecmû'a-yı Eş'âr*, *Le'âl-i Şark*, *Selâmet-i Şâh* gibi eserler telif eden Erfâu'd-devle Meclis-i Mebusan'ın açılması dolayısıyla bir kaside yazmış ve Sadrazam Said Paşa tarafından tebrik edilmiştir. Ayrıca şair, V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı dolayısıyla bir kıta yazmış, bundan ötürü Başkatip Halit Ziya tarafından kendisine bir teşekkür mektubu gönderilmiştir (Keleş, 2020: 448-449). İstanbul'da bulunduğu sırada *Divan-ı Gevher-hâverî* adlı bir eser neşretmiş (t.y.), bu değerli görülen eser için Osmanlı hükûmeti tarafından kendisine 18.03.1326 / 20.03.1908 tarihinde bir tebrikname gönderilmiştir (BOA, 32-3148). 1899'da düzenlenen Lahey Uluslararası Barış Konferansı'na İran temsilcisi olarak katılan Erfâu'd-devle buradaki izlenimlerini *Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey* adlı mesnevisinde anlatmış, bu eser yazıldığı yıl olan 1905'te³ Ömer Ferid (Kam) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Prens Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş, t.y.). Erfâu'd-devle'nin bir diğer eseri *Tûl-i 'Ömr-i Tabî'î-yi İnsân*'dir.

Tûl-i 'Ömr-i Tabî'î-yi İnsân pendname türünde bir mesnevi olup 200 beyitten müteşekkildir. Eserin başında bir takdim yazısı, sonunda ise eserin özetini içeren bir kısım bulunmaktadır. Bu mesnevide -klasik mesnevilerde olduğu gibi- tevhit, münacat, naat, sebab-i telif, dua gibi bölümler yoktur.

³ Basılı eserde tarih yoktur. Eserin 1905'te basıldığını İbrahim Sona aktarmaktadır (Sona, 2020).

Zeynelabidin adlı biri tarafından yazılan takdim yazısına göre Erfâu'd-devle, büyükelçiliğe gelen İranlıların çoğunluğunu yaşlı olarak görmüş ve onların gurbette ölmekten endişe duyduklarını anlamıştır. Onları sevindirmek üzere bu Farsça mesneviyi kaleme almıştır. Şair, hikmete ve tıp ilmine göre aslında yetmiş ya da seksen yaşındakilerin henüz yaşlı değil ama orta yaşlı olduklarını anlatmaya çalışmıştır. Dünyaya karamsar bir gözle bakan atalarını eleştiren Erfâu'd-devle, dünyadan ümit kesilmemesini ve hayatı eziyet içinde geçirmemeyi öğütlemiştir. Pozitif bilimlere ve hikmete dayanarak, eğer doğru bir biçimde yaşanır ve doğru beslenilirse insanın yüz yirmi beş yaşına dek yaşayacağını iddia etmiştir. Eserin Farsça orijinali üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Öz, 2013). Mustafa Reşit, bu mesneviyi aynı adla tercüme etmiştir.

Mustafa Reşit ve Tûl-i Ömr-i Tabî'î-yi İnsân Tercümesi

Osmanlı döneminde tercüme faaliyetleri I. Murad döneminde Mes'ûd b. Ahmed'in manzum *Kelile ve Dimne* çevirisiyle başlar. Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî ve Ak Kadıoğlu gibi şairler sayesinde tercüme faaliyetleri hız kazanmıştır. Edebî eserlere yönelik ilk tercüme faaliyetleri zamanla diğer alanlara da yayılmıştır. Mesela Abdülvehhâb b. Cemâlüddin Yûsuf el-Mârdinî tıbbâ dair *Kitâbü'l-Müntehab fi't-Tıbb* adlı tercümesini I. Mehmed'e sunmuştur. II. Murad döneminde tercüme faaliyetleri artmıştır. Edebiyat ve tıp dışında İslamî ilimler, tasavvuf, astronomi, tarih, coğrafya, musiki ve zooloji gibi alanlarda da tercüme yapılmaya başlanmıştır. İleriki yüzyıllarda tercüme faaliyetler artarak devam etmiştir. Tercümenin yoğunlaştığı alanların başında edebiyat gelmektedir. Osmanlı mütercimlerinin edebiyat alanında en çok Farsça'dan tercüme yaptığı görülmektedir (Yazar, 2011: 134-160). Bu süreç, 18. asra dek sürmüştür.

18. asırda başlayan Batılılaşma faaliyetleri sonunda tercüme Avrupa kültürü ve edebiyatını tanıma konusunda bir araç olarak görülmüştür. Böylece İslam coğrafyasının eserleri yanında Batı dünyasına ait eserler de çevrilmeye başlamıştır. İdeolojik amaçlarla başlayan Batı edebiyatı tercüme roman ve tiyatro geleneksel olmayan türlerin de Türk edebiyatına girmesine vesile olmuştur (Demircioğlu, 2018: 198-199).

Osmanlı'da uluslararası ilişkilerin geliştiği 18. yüzyılda diğer devletlerle iletişimi sağlamak üzere çeşitli tercümanlar görevlendirilmiştir ancak bunların çoğunluğu Rumlardan oluşmaktadır. Bu tercümanların zararlı faaliyetleri tespit edilince 1821 Yunan İsyanı sonrasında bazılarının görevine son verilir ve Mühendishane-i Hümayun hocası Yahya Naci'nin hocalık yaptığı bir

tercümanlık okulu kurulur. Bu okul Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'dır (Balcı, 2006: 82-84). Bâb-ı Âlî Tercüme Odası yalnızca resmi yazışmalarla ilgilenmemiş, çeşitli eserlerin Türkçeye çevrilmesinde de görev üstlenmiştir. Bunlardan biri Bâb-ı Âlî Tercüme Odası memurlarından Ömer Ferid'in (Kam) Erfâu'd-devle'den tercüme ettiği *Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey* adlı mesnevidir (Aslan, 2024).

19-20. asırda tercüme faaliyetleri tabii ki Bâb-ı Âlî Tercüme Odasının tekelinde değildir. Birçok edebiyatçı, gazeteci, asker, ilim adamı ve memur da yabancı dilde yazılan eserleri Türkçeye kazandırmak için çalışmıştır. Söz konusu mütercimlerden biri ara dönem edebiyatçısı ve gazetecisi Mustafa Reşit'tir (d. 1861 / ö. 1936).

Mustafa Reşit Kadiri şeyhlerinden Ahmed Niyazi Efendi'nin oğlu olup Edirne'de doğmuştur. On dört yaşlarında İstanbul'a gitmiş, gazeteciliğe merak salmıştır (Doğan, 2018). Düzenli bir eğitim görüp görmediği bilinmeyen Mustafa Reşit İstanbul'da sürekli kalmayıp çeşitli vesilelerle Anadolu'ya geçmiştir. Memurluk hayatına Adliye Nezareti'nde başlamış, Maarif-i Umumiye Nazırı Mehmed Tahir Münif Paşa'nın yardımıyla Maarif-i Umumiye Nezaretinde çalışmaya başlamıştır. Ardından Mektubî Kalem Müdürlüğüne geçmiştir (Özarslan, 1994: 22-23). Mustafa Reşit'in Türk edebiyatının önemli isimlerinden Nâmık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem, Beşir Fuad, Abdülhak Hâmid, Nâbizâde Nâzım, Hâlid Ziyâ Uşaklıgil, Ahmed Râsim, Sâmîpaşazâde Sezâî, Muallim Nâci ve Süleyman Nazîf ile arkadaşlıkları veya tanışıklıkları bulunmaktadır (Özarslan, 1994: 24-63). Mustafa Reşit *Şark* ve *Envâr-ı Zekâ* dergilerini bizzat çıkarmıştır. Ayrıca *Basiret*, *Ceride-i Havâdis*, *Mürüvvet*, *Âsâr*, *Nevrûz*, *Nihâl*, *Berk*, *Musavver Ma'lûmât*, *Gayret*, *Etfâl* ve *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmûası* gibi gazete ve dergilerde çeşitli yazılar yayımlamıştır (Özarslan, 1994: 69-74). Oldukça üretken bir yazar ve şair olan Mustafa Reşit roman, hikâye, şiir, antoloji türünde pek çok eser yazmıştır. Onun eserlerinden bazıları şunlardır: *Müntehabât-ı Cedide I-II*, *Bedâyi'ül-İnşâ*, *Şehid Onbaşının Oğluna Vasiyeti*, *Flora*, *Tezkîr-i Mâzî*, *Bir Çiçek Demeti*, *Cüzdanımdan Birkaç Yaprak*, *Hayâl-i Şebâb*, *Son Salon ve Aşk*, *Neyyîr*, *Defter-i Âmâlim*, *Şükûfe-i İstiğrak*, *Bir Kızın Hatası*, *Küfrân-ı Ni'met* ve *Bir Askerin Nişanlısına Mektubu* (Doğan, 2018). Mustafa Reşit'in *Tûl-i Ömr-i Tabî'î-yi İnsân* ve *Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey* gibi tercümeleri de bulunmaktadır. Mustafa Reşit'in eserleri kendi döneminde Osmanlı okuru tarafından büyük ilgi görmüş, yaygın bir şekilde okunmuştur (Özarslan, 1994: 82). Eserlerinde daha çok "aşk, kadınlar, ayrılık, aşk acısı gibi popüler konuları işleyen Mustafa Reşit, bu nedenle yaşadığı

dönemde özellikle kadın okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle karşılanmıştır” (Fildiş ve Kaman, 2017: 257).

Mustafa Reşit’in tercüme ettiği *Tûl-i ‘Ömr-i Tabî‘î-yi İnsân* 218 beyitten müteşekkildir. Orijinal metnin 200 beyitten meydana geldiği düşünüldüğünde tercümenin 18 beyit daha fazla olduğu görülür. Aradaki fark tercümenin manzum olarak kaleme alınması dolayısıyla mütercimim az da olsa bazı tasarruflar yapma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Aşağıdaki örnekte Erfâu’d-devle’nin 4 beyitte anlattıklarının Mustafa Reşit tarafından 6 beyit hâlinde tercüme edildiği görülmektedir:

Orijinal Metin	Tercüme
کوش کن ای عزیز روحانی خواهم از راه حب انسانی	Güş it beni ey muhibb-i hüşyâr; ‘Âlî-i seyr ü sûtüde âşâr!
کویمت از عجایب دوران آنچه دیدم باردوی کرکان	‘Arz eylemege cesâret aldım Bir vaç’a ki andan ‘ibret aldım
بلب آب يك شب محتساب جمع بودیم با دوسه احباب	Sâ’ik buña hubb u hayr-ıvâhî "Ey zübde-i şan‘at-ı ilâhî":
صحبت از پیری و جوانی بود هم زسختی زندگانی بود	Gürgân'da ordugehde bir şeb Mehtâb güher-feşân idi hep
	Yârân-ı şafâ ile berâber Olduk leb-i âba sâye-güster
	Sahtî-yi ‘ömr, herem, şebâbet Olmuş idi hep zemîn-i şoḥbet

Tercüme hezec bahri içerisinde yer alan *mef‘ülü mefâ‘ilün fe‘ülün* aruz kalıbıyla manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu tercümede imale ve zihafaların yoğunluğu dikkat çeker. Mesela aşağıdaki beyitlerde en az üçer adet imale bulunmaktadır:

Bir şâhib-i ilm ü fazl-ı sertîb

Bezme viriyordı ziver ü zîb (8)

Sertîb **ise elliye** resîde
Meyyâl siyeh **şaçı** sefîde (13)

Yigirmi sene şoñra halk evlâd!
Eyler seni "ihtiyâr" **diye** yâd (22)

Altıncı beyitte geçen 'ömr kelimesinde imale-i memdud bulunmaktadır. Bu kelimenin aruza uydurulmaya çalışıldığı durumda 'ömr kelimesinde hem zihaf hem imale bulunduğu görülür:

Sahtî-yi **ömr**, herem, şebâbet
Olmuş idi hep zemîn-i şoñbet (6)

Bir başka örnekte *zindegânî* kelimesinde zihaf, *didi* kelimesinde ise imale olduğu görülür:

Sertîb **didi**: "Ayâ ne-gû baht!
Âtîde bu zindegânî saht (18)

Aşağıdaki beyitte *sonra* kelimesinde hem zihaf hem imale bulunur. Halk kelimesinde de zihaf vardır. Bunların dışında beyitte üç adet imale daha görülmektedir:

Yigirmi sene şoñra halk evlâd!
Eyler seni "ihtiyâr" **diye** yâd (22)

Bununla beraber bazı beyitlerde aruz kusurları, aruz ölçüsünün tespitini zorlaştıracak derecede bozuktur. Aşağıdaki örnekte Mustafa Reşit, *muhıbb* kelimesinde imale yapmayı tercih etmiştir. Beytin ikinci mısrasındaki *seyr ü sûtüde* ifadesi ise tercümede kullanılan aruz ölçüsünü bozmaktadır:

Güş it beni ey **muhıbb-i** hüşyâr;
Âlî-i **seyr ü sûtüde** âsâr! (1)

Bu husus ile ilgili diğer beyitlerden bazıları şöyledir:

Serheng otuz beşinci yaşda
Âfiyet tam, akl başda (12)

Elliyi geçince sinn ü sâlim
Gâyetle yaman oldu hâlim (25)

Oldu bu şirle hâl-i müşkil;
Bir beyt-i hüzn ser-â-pâ-yı dil (30)

İtseydi ne hoş olurdu Sübhân
Yüz yigirmi sene hayât ihsân! (32)

Eserin ilk 32 beytinden alınan yukarıdaki örneklerin de kanıtladığı gibi tercümedeki aruz kusurları oldukça fazladır hatta bu kusurlar bazı beyitlerde aruz ölçüsünün belirlenmesini oldukça zorlaştıracak ölçüdedir. Bu açıdan söz konusu tercümenin manzum olması yönüyle başarılı olduğu söylenemez.

Eserin başında Mustafa Reşit tarafından Erfâu'd-devle'nin övüldüğü bir manzume yer almaktadır. Mütercim, Zeynelabidin'in takdim yazısını ve eserin sonundaki özet kısmını da tercüme etmiştir. Eser, orijinal metniyle ve Fransızca tercümesiyle birlikte 1320/1902-1903 yılında İstanbul'da Matba'a-i Tâhir Beg'de bastırılmıştır.

Eserin Tahlili

1. Mesnevinin Türü

Mesnevi, okuyanlara hayat dersi vermeyi amaçladığı, 20. asrın güncel fikirleri ışığında yeni bir yaşam anlayışı öğrettiği için bir öğüt eseridir. Öğüt vermek üzere kaleme alınan mesnevilere ise pendname adı verilir. Bu eserler “özellikle dinî, toplumsal ve ahlaki birtakım öğütler vererek, okuyucuyu, o çağın gereğine göre yaşamın bütün evreleri için hazırlamak ve yetiştirmek amacını güderler” (Dilçin, 2009: 188). Dolayısıyla *Tûl-i 'Ömr-i Tabî'i-yi İnsân* mesnevisini pendname türü içerisinde değerlendirmek gerekir.

2. Zaman, Mekân ve Kişiler, Olay Örgüsü

Mesnevide anlatılan olayın zamanı belirsizdir. Metinde herhangi bir yıl, ay veya gün belirtilmez. Bununla beraber kurgunun 19-20. asra dair olduğu metinden çıkarılabilir. Bunun delillerinden biri mesnevinin 208-210. beyitlerinde buharlı vapurdan bahsedilmesidir. Buharlı gemi ilk olarak Robert Foulton tarafından 1807'de yapılmış, ABD'deki Hudson Nehri'nde yüzdürülmüştür. İngilizlerin ilk başarılı buhar gemisi denemesi ise 1812 yılındadır (Özdemir, 2018: 114). Osmanlı ilk buharlı gemileri İngiltere'den 1928 yılında satın almaya başlamıştır (Çapar ve Düzcü, 2022: 1059). Buharlı geminin İran'a da 1812 yılından sonra geldiği kesindir. O hâlde mesnevinin 19-20. asrı anlattığı hususunda şüphe edilemez. Olayın gece vaktinde vuku bulduğu mesnevinin 4. beytinden anlaşılmaktadır. Bu olay, İran'ın Gûrgan bölgesindeki bir ordugâhta geçmektedir:

Gürgân'da ordugehde bir şeb
Mehtâb güher-feşân idi hep (4)

Gençlerden ve yaşlılardan bir grup sohbet etmek üzere bir su kenarında toplanmıştır (5). Eserde bir sohbet meclisi anlatılsa da yalnızca üç kişinin öne çıktığı görülmektedir: Serheng, Sertib ve Pır.

Serheng: İlim sahibi ve nüktedan bir subaydır. Otuz beş yaşındadır. Miralay rütbesindedir. Dünyanın kötülüklerinden ziyade güzelliklerine odaklanmaktadır. İçki meclislerine ve dünya lezzetlerine düşkündür. Felekten şikâyet etmez çünkü mutludur. Babası öldükten sonra ona büyük bir servet miras kalmıştır yani maddi durumu oldukça iyidir.

Sertib: İlim ve fazilet sahibi bir subaydır. Elli yaşındadır, bu nedenle saçları beyazlamaya başlamıştır. Mirliva rütbesindedir. Dünyanın düzensiz bir matem yeri olduğunu düşünür.

Pır: Yüz yirmi beş yaşında, sağlıklı ve neşeli bir adamdır. Sertib'in karamsar dünya görüşüne karşı gelir.

Mesnevinin olay örgüsü şu şekildedir:

- a) Serheng ile Sertib'in tartışması,
- b) Sertib'in, hayatından kesitlerle kendi dünya görüşünü anlatması,
- c) Pır'ın sohbet meclisine dâhil olması ve Sertib'in düşüncelerine karşı gelmesi,
- d) Pır'ın kendi dünya görüşünü açıklaması ve böylece meclistekilere hakikati öğretmesi,
- e) Sertib'in ikna olması, yaşlılıkta sağlıklı olabilmenin sırrını öğrenmek üzere Pır'e soru sorması,
- f) Pır'ın son olarak uzun ve sağlıklı bir ömür için değerli öğütler vermesi.

3. Mesnevinin Özeti ve Değerlendirmesi

Eser, anlatıcının ibret aldığı bir olaydan bahsedeceğini bildirmesiyle başlar:

Arz eylemege cesâret aldım

Bir vak'a ki andan ibret aldım (2)

Bu ibret verici olayın çıkış noktası Serheng ile Sertib'in su kenarında düzenlenen bir sohbet meclisindeki konuşmasıdır. Karamsar bir mizaca sahip olan Sertib, zevk ve eğlenceye düşkün olan Serheng'e ömrün geçici olduğunu hatırlatır. Ona göre gençliğin canlılığı ve zevkleri yaşlanmayla birlikte kişiye acı verir. Sertib, eğer ömrü varsa, Serheng'in yaşlılıktaki hâline şahit olacağını ve yaşlılığın Serheng üzerindeki alametlerini göreceğini dile getirir. Yirmi sene sonra halkın onu ihtiyar olarak kabul edeceğini belirtir. Sertib'e göre yaklaşan

ölümün müthiş hayali Serheng'i gül yaprağı gibi titretecektir. Hayat acılaşacak, kâinat Serheng'e dar gelecektir. Bu açıklamaların ardından Sertib, kendinden bahsetmeye başlar. Yaşı elliye geçince hâlinin yaman olduğunu, gözünün mezara çevrildiğini ve gözlerinden kanlı yaşlar akıttığını söyler (7-26). Yaşlılık ve ölümün insan üzerindeki psikolojik etkisine dikkat çeken Sertib, insan hayatının niçin alçak olduğunu sorar ve uzun yaşama isteğini dile getirir:

*Bilmem ki niçün Hudâ-yı bî-çün
İtmiş beşerûn hayatını dün?*

*İtseydi ne hoş olurdu Sübhân
Yüz yigirmi sene hayat ihşân! (31-32)*

Sertib'e göre eğer insana yüz yirmi senelik bir ömür verilseydi bu sürenin yarısı insanlığa hizmet için kullanılıp yarısında da rahat bir hayat sürülebilirdi. Ömrünün ilk yarısında tecrübe kazanan insan, diğer yarısında bu tecrübelerini hayat deneyiminde kullanabilirdi. Ancak insanın ömrü uzun değildir. Hayat hızla yokluğa doğru koşmaktadır. Sertib, bu hakikati daha önceden bilseydi vücuduna hiç zahmet vermeyeceğini belirtir ve zorlukla dolu hayatını anlatmaya başlar (34-40).

Sertib çocukken okumaya ve yazmaya karşı aşırı düşkündür. On bir yaşına gelince ilim ve fen kapısına dâhil olmuştur. Farsça, Arapça ve Fransızca öğrenmek onun zihnine bin türlü ağrı vermiş, onu oldukça zorlamıştır. İlim yolunda çektiği eziyetler nihayet onu zaafa düşürmüştür. Hasta bedeninden dolayı on altı yaşında ilim kapısını terk etmek zorunda kalmıştır. Uzun tedaviler ona hiçbir fayda vermemiştir. Gücü iyice kesilince doktor ona hava değişimini önermiştir. Bir süre Rûkn-âbâd'a yerleşen Sertib dert ve üzüntülerinden kurtulmuştur. Sonra babasına itaat ederek Tahran'a gitmiş, dâr-ı fûnûna (üniversiteye) girmiştir. Beş yıl boyunca gurbet esiri olarak türlü zorluklar çekmiştir. Dâr-ı fûnûnda riyaziyat (matematik) öğrenimi gören Sertib, bu eğitimiyle babasını mutlu etmiştir. Yirmi beş yaşına gelince şahın hizmetine girmiş, çalışma hayatına başlamıştır. Ömrünü seferlerde geçiren Sertib'in yaptığı görevler hayat eziyetini arttırmıştır. Ne zaman bir görev çıksa Sertib, yaz kış demeden oraya koşturmuştur. On beş sene bu şekilde çalıştıktan sonra serheng (miralay) rütbesine yükseltilmiştir. Sertib'in yeni rütbesinin lezzeti babasının ölümüyle acılaşmıştır. Sertib, annesiyle beraber altı ay boyunca babasının yasını tutmuştur. Bir süre sonra annesi Sertib'in evlenmesini arzu etmiş, bu konuda onu teşvik etmeye çalışmıştır. Tanrıca yüzlü ve benzersiz bir kız gördüğünü söylemiş, onun cihandaki bütün hoş

özellikleri taşıdığını belirtmiştir. Anneye göre bu kız fazilet ve güzel huy örneğidir. Kız fakirdir ama viranede bulunan define kadar değerlidir. Anne oğluna bu kızla nikâh kıymak için acele etmesini tavsiye eder, onunla bir ömür mesut yaşamasını diler. Kız biraz yaşlıdır ama olgundur. Zaten Sertîb de kırk yaşındadır, onun genç bir kızla evlenmeyi ummaması gerekir. Sertîb'in eş ve çocuk sahibi olması, dünyada garip ve kimsesiz kalmış annesini elemden kurtaracaktır. Anne, Sertîb'in doğacak çocuklarına bakıcılık yapacak ve böylece sevinç duyacaktır. Annesinin sözlerini etraflıca düşünen Sertîb bu isteği makul görüp evlenmiştir. Ne yazık ki o yıl Sertîb'in annesi de ahirete göçmüştür. Bu ölüm Sertîb'in kalbinde ikinci bir yara açmıştır. Sertîb'in mateme rehin olan gönlü, bir çocuğunun dünyaya gelmesiyle tekrar sevinç hisseder. Geçen dokuz sene boyunca Sertîb'in beş çocuğu olmuştur. Bu çocuklar Sertîb'in sorumluluğunu arttırmıştır (41-88). Sonuçta Sertîb'in yirmi beş yılı hizmet ve yorgunlukla geçmiştir. Bu süre içinde sıcağı da soğuğu da görmüştür, zirveye de en aşağılara da şahit olmuştur, zevk de etmiştir dert de çekmiştir:

*Hıdmet ile geçdi yirmi beş sâl
Yorğunluk ile yaman idi hâl*

*Gördüm bu cihânda germ ü serdi
Hep evc ü hâzîz zevk u derdi (89-90)*

Sertîb artık gamların son bulduğunu ve huzur vaktinin geldiğini düşünür. Dinlenmeyi, neşelendiren meclislere devam edip keyif almayı ister. Eşiyle ve çocuklarıyla ilgilenip hoş zaman geçirmeyi umar. Fakat yaşlılığın gelmesi, kılların (saç, sakal, bıyık vb.) beyazlaması ve ölüm düşüncesinin ortaya çıkması bu umutları bozar. Yaşlılığın adı ve beyaz kıllar, Sertîb'e gam denizinde binlerce çukur açar:

*İtdim dile şöyle bir hı̇âbet:
"Gam gitdi şafâya geldi nevbet*

*Artık bu cihânda eyle ârâm
Hem-bezm-i ıtarab olup da al kâm*

*Hôş eyleyeyim zamânı imrâr;
Zevcemle, çocuklarımla her bâr*

*Olsun büyüdükçe yavrucuklar
Mağbû-ı cihân güzel çocuklar;*

*Pür fazl u kemâl u nîk-sîret
Revnağda dîde-i meserret"*

*Pek hōş olacağdı böyle bir hâl
Yād-ı ecel itmeseydi ihlâl*

*İsm-i herem ü sefîd-i şar
Açdı baña bañr-ı ğamda biñ kar (93-99)*

Sertîb ne zaman çocuklarını sevse bir gün öleceğini ve onları yetim bırakacağını düşünerek dehşete düşüp gözyaşı döker:

*İtdikce çocukları der-âğüş
Rizândı sirişk, aql medhüş*

*Dirdim: "Beni mevt alırsa nâgâh
Bî-kes kalacak bu yavrular âh*

*Kim eyler o yavrucağları yād;
Ahvâlini pürsiş ile dil-şād?" (100-102)*

Sertîb'in söyledikleri mecliste bulunanların feleğe nefret beslemelerine ve lanet etmelerine neden olur. Sohbet arkadaşları, üstlendikleri görevleri terk edip uzlet köşesine çekilmeyi ve saman çöpü gibi kırılğan bir ömür için artık eziyet çekmemeyi düşünürler (105-110). Tam meclisin dağılacağı esnada yaşlı bir adam (Pîr) sohbet meclisine dâhil olur:

*Yükseldi hemân yabancı bir ses
Bir baht-ı azîme düşdü herkes*

*Huzzâra selâm virdi bir pîr
Bâ-dikkat u bâ-kemâl u tevķîr (112-113)*

Bu Pîr yüz yirmi beş yaşında olmasına rağmen gücünden ve neşesinden bir şey kaybetmemiştir. Boyu dosdoğrudur, eğilmemiştir. Bedeninin rengi onun sağlıklı olduğunu göstermektedir. Onun duruşundan hazımda ve uykuda zorluk çekmediği anlaşılmaktadır:

*Yüz yirmi beşinde, zinde, handân
Boy doğru, yerinde renk el-ân*

*Yok hazmda, uykuda şu übet
Bî-ayb-ı havâss-ı hamse, hayret! (114-115)*

İzin alıp oturan Pîr meclistekilere kendi hâlerinden bahsetmeye başlar. Anlattığına göre uzun bir seferden gelmiştir. Yorgundur. Ordugâhın ışıklarını görünce burayı güvenilecek bir yer olarak düşünmüş, geceyi geçirmek üzere buraya gelmiştir. Endişelerinden kurtulup sohbet meclisinin düzenlendiği çadıra yakın bir yerde uyumuş ancak duyduğu sesler yüzünden uyanmıştır. Konuşmalara kulak misafiri olan Pîr Sertîb'in düşüncelerini beğenmemiştir (116-121). Bu düşünceler nihayet adamı sabırsızlığa ve çılgınlığa düşürmüştü, Sertîb'e hakikati anlatmak üzere sohbet meclisinde yerini almıştır:

*Sertîbîn ifâdesi ser-â-pâ
İtdi beni bî-şekîb, şeydâ*

*Geldim size böyle gayr-ı medıuv
Lutfen tutunuz hakîri mafıuv*

*Maqşad bu vürüddan uyândır
Sertîbe hakîkati beyândır (122-124)*

Pîr Sertîb'in vehme düştüğünü, bu sebeple dünyaya karşı karamsar bir tavır içinde bulunduğunu ifade eder (125-128). Bu konudaki tüm suç atalarda ve şairlerde bulur:

*Bu işde bütün haçâ, kabâhat
Eslâf ile şâ'irânîñ elbet*

*Anlar bu belâyı itdi taşşıl
Anlar bize itdi mevti ta'cîl (130-131)*

Pîr'e göre yüz yirmi beşinci yaş insanlığın olgunluk zamanıdır. Eğer tabiat araştırılırsa, hikmete dair eserler incelenirse bu gerçeğin ispatlanmış olduğu görülür çünkü söz konusu eserlerde insan ömrünün aslında uzun olduğuna dair iddia apaçık bir biçimde kanıtlanmıştır:

*Yüz yirmi beşinci sinn ü sâli
Nev-i beşeriñ dem-i kemâli*

*Eylerse tetebbu-ı tabîat
Tedkîk-i müdevvenât-ı hikmet*

*Elbette görür bunu müberhen
Zîrâ bu kazîyye oldu rûşen (134-136)*

Fen bilimleri, varlıkları inceleyerek ömrün doğal uzunluğunun ne kadar olduğunu ortaya koymuştur:

*Tedkik ile fen, mükevvenâti,
Hüküm eyledi müddet-i hayâtı: (137)*

Sertîb'in hayatın kısa olduğuna dair yanıtıcı sözleri Pîr'in sabrını taşırmıştır:

*Sertîb, yeter muğâlaţâtîñ!
"Ġâyet kışadır" diye hayâtîñ (142)*

Pîr insan ömründeki gelişim dönemlerini beşe ayırır. Buna göre ömrün ilk yirmi beş yılı çocukluktur (şigar, sabâvet). İkinci ve üçüncü yirmi beşer yıllık dönemler ise gençliktir (şebâbet). Dördüncü ve beşinci yirmi beşer yıllık dönemler olgunluk çağıdır (kemâlât). Yüz yirmi beş yaşını geçenlere ise ihtiyar demek uygundur:

*Beş faşla idüp de ömrü takşîm,
Şâyân idülürse şöyle tevsîm:*

*İlk yirmi beşi "şigar, şabâvet"
Şânî ile şâlîşi "şebâbet"*

Râbi' ile hâmisî "kemâlât"

Şâhid ise ben bu hâle bizzat

*Yüz yirmi beşe gelince ahrâ
Dirise saña "ihtiyâr" o da (144-147)*

Pîr'e göre yaşlanmaktan korkmak beyhudedir. Kalem ehli olanların bu gerçeği, yaşlanmaktan korkmanın gereksiz olduğunu ve yaşlılığın aslında olgunluk anlamına geldiğini halka anlatmaları durumunda herkes ak saçlara rağbet edecektir. Ayrıca yaşlanmaya karşı duyulan gereksiz korku ortadan kalkacaktır. Pîr, yaşlılığın olgunluk anlamına geldiğine dair tabiattan bir örnek gösterir: Dut, yeşilden beyaza dönmediği sürece olgun sayılmaz. Bunun yanında, yaşlılığın alameti olan beyaz genellikle daha değerli olan şeylerin bir özelliğidir. Mesela inci ne kadar beyaz olursa değeri o kadar artar:

*Erbâb-ı kalem de himmet itse
Halka bunu neşre ğayret itse*

*Ak saçlara olsa hep şenâ-ğvân
Add itse bunu kemâle burhan*

Tedrîcen olur bu vehm zâ'il

Herkesde beyâza meyl hâşıl

Bak! "tut" bile bulmuyor kemâli;

Olmazsa sefid sebz hâli

Olsa ne kadar beyâz güher

Ol rütbe olur bahâsı evfer (149-153)

O hâlde yaşlılıktan korkmamak gerekir çünkü yaşlılık hem olgunluk çağına erişmek hem de değer kazanmak demektir. Yaşlanma sebebiyle ağlamak, inlemek, matem tutmak gereksizdir ancak yine de böyle bir durum varsa bunun da çaresi bulunmaktadır:

Diñle sözimi azîz evlâd!

Beyhûde yere gel itme feryâd!

"Ak oldu saçım" diye dem-â-dem

Nevmîd olup da itme mâtem!

İtmişse seni bu ak; seyh-rûz,

Mâtem-zede, pür-sirişk, pür-sûz,

Var çâresi; hem de gâyet âsân

Şanma bunu bî-devâ ve derman (154-157)

Çare, ölümün zorunlu olduğunu kabullenmektir. Ölüm korkusu yersizdir çünkü ömür bir gün son bulacaktır. Ayrıca hikmete ve tıp ilmine göre korku ölümün sebebidir:

Bu mevt, ecel kazâ degil mi?

Âkillere nâ-sezâ degil mi?

Olsun bu sözüm hitâm-ı güftâr;

Düstür-ı amel saña şu iğtâr:

Add itmede hikmet ü tabâbet

"Havf"i ecel-i kazâyâ illet" (160-162)

Sözünü tamamlayan Pîr meclisten ayrılmak üzere ayağa kalkar. Sertîb de akli başından gitmiş bir hâlde doğrulur. Doğunun bir yıldızı olan Pîr'i öpmek üzere şimşek gibi hareket eder (163-165). Onun sözleri sayesinde kalbinin

gamlardan kurtulduğunu, uzun hayatın sırrını apaçık ortaya koyacak mükemmel bir anahtara ulaştığını söyler:

*Pîre didi: "Ey tabîbi cānuñ!
Ey rahmeti hâlık-ı cihānuñ!*

*Naķş oldu dile bütün bu güftār
Kurtuldu gumūmdan dil-i zār*

*Görmek için āfet-i memāti;
Esbāb-ı füzūn-ı hayāti*

*Viridiñ bize bihterîn miiftāh
Ey āleme luţf-ı maķz-ı fettāh! (166-169)*

Sertîb Pîr'e bir soru daha sormak ister. Meclisteki herkesin merak ettiği ama sormaya yalnızca Sertîb'in cesaret gösterdiği soru şudur:

*Bu ömrü ne yolda itdiñ imrār?
Bünyen naşıl olmadı halel-dār? (174)*

Sertîb'in ısrarları sonucunda Pîr tekrar yerine oturur ve Sertîb'in sorusunu yanıtlar (178-179). Ona göre sağlıklı ve uzun bir ömür sürmenin sırrı mizacı anlamakta yatar. İnsan kendi mizacının fayda ve zararlarını araştırıp ona göre yaşamalıdır. Mizacından habersiz olanlar hastalıklara mahkûmdur:

*Huzzāra didi: "Ey ehl-i irfān!
Elbette degil bu nükte pinhān;*

*Kim rûy-ı zemînde tabāyi'
Ādetle mekāna, bāda, tâbi'*

*Nef ü zararî cihānda insān
Tabında araşdırırsa şâyān*

*Biġāne olan ise mizāca
Maķkūmdur illete ħarāca*

*Bunlardır esās ħıfz-ı şıĥhat:
Herkes buña itmeli ri'āyet (181-185)*

Sağlıklı ve uzun bir ömür için yeterince güneşe ve temiz havaya ihtiyaç vardır. Oturulan yer kuru olmalı ve rüzgâr almalıdır. Kıyafetler ve beden temiz

tutulmalı, kirden uzak durulmalıdır. Daima en iyi yemek aranmalıdır çünkü hoş yemekler bedene kuvvet verir. Tecrübeli bir tabibin dediği gibi uzun bir ömür için dünyanın her yerinde ve her yaşta mutlaka süt, yumurta, ekme ve tuz tüketilmelidir. Sağlıklı olmak için her zaman tertemiz suyun araştırılıp içilmesi gerekir. Uyku ile hareket, yeme ile hizmet, gezinti ile dinlenme arasında denge gözetilmelidir. Orta yoldan şaşmamalı, sürekli adalet gözetilmelidir. İfrat ve tefritten uzak durulmalıdır. Gündüzleri çalışılmalı, geceleri ise istirahat edilmelidir. Uyku süresi yedi ile dokuz saat arasında tutulmalıdır:

*Hürşid ü hevâ-yı pāk u şāfi;
Menziliñe huşk u bād vāfi;*

*Esvāb u beden nazīf ü tāhir;
Kirden hāzeriñ lüzümü zāhir*

*Dāim ara bihterīn gāzāy!
Hōş it ama bahş ider kuvāy*

*İtmiş bize bir tabīb-i puhte
Dürrāt-ı nükātı şöyle süfte:*

*Her nokta-yı arzda bilā-farq
Her sinnde, her faşılta muṭlak;*

*Süt, beyza, yogurt ile nemek, nān
Eyler bize tül-i ömrü āsān*

*Olmuş tuza māye dinse şāyān
Zulmetde niñān āb-ı hayvān*

*Maṭlūb ise şihhatiñ kemāli
Hep itmeli cüst ü cū zülali*

*Hvāb u hareket, taām u hıdmet
Hem geşt ü güzār üistirāhat*

*Hep mu tedil olsun eyle diḳkat
Dāim ola meslegiñ adālet*

*Tefrit ile farṭ ise baħr-ı hāl
Eyler teniñi mariz ü pā-māl*

*Gündüz ne kadar çalışsañ ahrā
Eyle gice istirāhat ammā!*

*Kāfī saña olsa h^vāb-ı rāhat
Her şeb yedi yā toköz sāt (186-198)*

Vücuda dikkat edilmelidir. Vücut kötü işlerle yorulmamalı ve henüz genç iken hastalığa sebep olacak davranışlardan uzak durulmalıdır. Yaşlılıkta sıhhatli olabilmek için gençlikte kuvvet biriktirilmelidir. Ömrü kısaltan iki şey vardır: Kötü huy ve keder veren hâl. Bunlardan uzak durulursa daima genç ve mutlu olmak mümkündür. Huysuzluk, tembellik, hareketsizlik, hüzün ve kederin sebebi sindirimi kötü olan midedir:

*İtme teni genclikde haste;
Sū-i ameliñ ile şikeste*

*Lāzımsa dem-i heremde şıhhat
İt genc iken iddihār-ı kuvvet*

*Ömrü iki şey kaçır eyler:
Hulğ-ı bed ü hālet-i gam-āver*

*Hōş hulğ u zebān olur iseñ sen
Ālemde olursuñ hep civān, şen*

*Tünd-hūyлуğun, kesāletin hep
Hüzn ü kederin, baḫāletin hep*

*Dikkat ile bak; düşün nedendir?
Hep sū-i hazmla mi dedendir! (199-204)*

İnsanın bedeni bir vapur gibidir. Kazan bozulmamışsa vapurun çarkı güzelce çalışır. Kazanda gereğinden az veya fazla ateş olduğu durumda çarkın çalışması düzensizleşir. Cahil kaptan gemiyi limana ulaştıramaz. Bunun gibi, bedenlerin korunma üssü bilinmezse ten gemisi de limana ulaşamaz:

*Ma'lūm ola ey ziyā-yı çeşmān!
Vāpūr mişāli cism-i insān*

*Ḳazğanı bozulmamış ise ger
Çarhı vapuruñ güzelce işler*

*Kazganda olursa az, çok âteş
Çarhın ameli olur müşevveş*

*Şâyed kapudân olursa cāhil
Mersāya gemi olur mu vāşil?*

*Mechûl ise üss-i hıfz-ı ebdân
Keşti-yi teniñ bulur mu limân? (208-212)*

Pir'in meclistekilere son öğüdü bedeninin rahat tutularak hayatın tadına varılması, vücudun temizlik yoluyla rahat ettirilmesi ve ruhun ihtiyacının ibadetle giderilmesi üzerinedir:

*Rāhatda olursa cism ü cāniñ
Ol dem tadını duyar ciḥāniñ*

*Ten itmede şüst ü şūda rāhat
Rūḥa ise muktezi ibādet (214-215)*

Eser bir bütün olarak değerlendirilirse Sertib ile Serheng'in tartışması Erfâu'd-devle tarafından daha önceki mesnevilere yapılan bir göndermedir. İslam öğretisi ışığında eser veren önceki şairler dünya hayatına değer vermeyip ahireti önemsedikleri için şüphesiz Serheng'i eleştirecek ve Sertib'e hak vereceklerdir. Fakat Erfâu'd-devle, dünya hayatını önemsiz gören ve yüzünü ahirete çeviren Sertib'i yüz yirmi beş yaşına gelmiş ama hâlâ sağlıklı olan Pir vasıtasıyla eleştirir. Pir dünyanın karamsar bir bakışla görülmesini önceki atalara ve şairlere bağlar. Ardından kendi düşüncesini açıklar. Bu düşünce, dinin iyi yaşanması, ahiretin kazanılması ya da dünya hayatına bağlanılmaması gibi konuların dışındadır. Bunun tam tersi olarak Pir nasıl uzun ve sağlıklı yaşanacağını yollarını gösterir. Böylece dünyayı yeni bir bakış açısıyla yorumlar.

Mesnevinin karamsar dünya görüşünü ataların ve şairlerin sorumluluğuna veren 130. beyti gelenekten kopuşun bir delilidir. 135. ve 137. beyitler ise şairin sunduğu yeni dünya görüşünün temellerini gösterir. Bu, şüphesiz fen bilimleridir. İnsanlığın yüzyıllardır yanlış bir ömür sürdüğünü düşünen şair, eğer doğru beslenilir ve doğru yaşanırsa insan ömrünün en az yüz yirmi beş yaşına dek uzayacağını öne sürer. Bu süre, şaire göre aslında insanın doğal ömür süresidir. Bu kadar yaşayabilmek ve sağlıklı kalabilmek için, Pir'in ağzından adeta bir tıp doktorunun ve psikoloğun söyleyebileceği öğütler çıkar. 20. asrın bir ürünü olan *Tûl-i 'Ömr-i Tabî'î-yi İnsân*, böylece içinde bulunan yüzyılın bilimsel gerçekleri ve pozitivist dünya görüşü temelinde şekillenir.

Bundan hareketle pozitivism etkisi, beden bilimsel hakikatlere ve hikmete göre terbiye edilmesi sonucunda insan ömrünün doğal uzunluğuna ulaşılacağı düşüncesiyle ortaya çıkar. Dinî düşünceyi ilkel ama bilimsel bilgiyi modern ve tek geçerli gerçek olarak kabul eden pozitivism, dinî unsurları saf dışı bırakır. Bundan dolayı Erfâu'd-devle de yalnızca bir beyit dışında uhrevî hiçbir unsurdan bahsetmez. Eserde tevhit, münacat, naat, dua gibi bölümler yoktur. Sadece ibadetin ruha iyi geleceğine dair bir beyit yer almaktadır (215). Bu beytin ise uhrevî bir hakikati açıklama, kanıtlama veya destekleme amacı yoktur. Dahası, bahsi geçen ibadetin ne olduğu ve hangi dinin ibadetinin söz konusu edildiği bile belli değildir. O hâlde dini inanç, pozitivism etkisinde yazılan *Tûl-i 'Ömr-i Tabî't-yi İnsân*'da yer almaz. Bu açıdan bakılınca eser, kısa bir süre sonra yerini modern edebî türlere bırakacak olan pendname türü içerisinde büyük bir değişimin örneğini temsil eder.

SONUÇ

İstanbul'da ikamet eden İran Büyükelçisi Erfâu'd-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş'in *Tûl-i 'Ömr-i Tabî't-yi İnsân* adlı 200 beyitlik mesnevisi pendname türü içerisinde değerlendirilebilecek bir eserdir. Uzun ve sağlıklı yaşamın sırlarına dair bu eserinde şair atalarını ve önceki şairleri karamsar dünya görüşleri sebebiyle eleştirir, hayatın doğru bir şekilde nasıl yaşanacağını yüz yirmi beş yaşındaki bir adamın sözleriyle anlatır. Erfâu'd-devle'nin öğütleri dinî bir yön içermez hatta eserde –bir beyit dışında– uhrevî hiçbir ima dahi yoktur. Şair, tamamen 20. asrın bilimsel hakikatlerine ve hikmetine dayanarak, deneye ve gözleme dayalı bilgiler temelinde öğütler verir. Böylece, 19. asrın Fransa'sında Auguste Comte öncülüğünde ortaya çıkan pozitivism akımına dâhil olur. Dolayısıyla eser, pendname türü içerisinde dünya görüşü hususunda gelenekten kopuşun ve modern dünya yorumunun bir örneği olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

Mustafa Reşit, Erfâu'd-devle'nin mesnevisini henüz eserin yazıldığı 1320/1902-1903 yılında tercüme edip orijinal hâliyle birlikte Matbaa-i Tahir Beg'de yayımlamıştır. *Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* kalıbıyla manzum olarak tercüme edilen eser, orijinal hâliyle farklı olarak 218 beyitten oluşmaktadır. Ayrıca, eserin başında Mustafa Reşit tarafından Erfâu'd-devle için yazılan bir methiye manzumesi yer almaktadır.

Osmanlı okuru 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında yayımlanan pek çok dergi yazısı ve eser sayesinde pozitivist dünya görüşüne aşina olmuştur. Erfâu'd-devle'nin pozitivist bir anlayışı yansıtan *Tûl-i 'Ömr-i Tabî't-yi İnsân* adlı

Farsça mesnevisi ise Osmanlı okuruna Mustafa Reşit'in tercümesiyle ulaşmıştır. O hâlde mesnevinin, İslam kültüründen Batı kültürüne geçiş aşamasında yazılan ve Mustafa Reşit'in çevirisiyle Osmanlı okuruna da ulaşan bir eser olarak incelenip değerlendirilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Aslan, Murat (2024). "Ömer Ferid Kam'ın Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey Tercümesi", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, s. s. 921-944.

Balcı, Sezai (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çapar, Onur, Düzcü, Levent (2022). "Buharlı Gemi Çağında Osmanlı Gemi İsimleri Üzerinden Gelenekten Moderniteye Geçiş Okumak", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 19, Sayı: 76, s. s. 1057-1073.

Çiçekler, Mustafa (2008). "Sa'di-i Şirazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, s. s. 405-407, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demircioğlu, Cemal (2018). "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda 'Çeviriye Yüklenen İşlevler'", *Journal of Turkish Studies*, Cilt: 49, Sayı: 2, s. s. 179-202.

"Divân-ı Gevher adlı değerli bir kitab yazdığından dolayı Dersaadet İran Büyükelçisi Prens Mirza Rıza Han'a gönderilen tebriknâme" (1326). BOA, 32-3148.

Dilçin, Cem (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, Mine Nihan (2018). "Mustafa Reşit", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mustafa-resit> (Erişim Tarihi: 30.05.2024)

Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî (1988). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (Çev. Mehmed Sofuoğlu), Cilt: 10, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî (1989). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (Çev. Mehmed Sofuoğlu), Cilt: 14, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Feridüddin-i Attar (1992). *Pendname*, (Çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Fildiş, Berna, Sevda Kaman (2017). “Batılılaşma ve Batılılaşmanın Edebiyata Yansımaları: Bir Ara Nesil Edebiyatçısı Mustafa Reşid’in ‘Gözyaşları’”, *Turkish Studies*, Cilt: 12, Sayı: 13, s. s. 245-280.

Immanuel Kant (2008). “Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt’tan”, (Çev. Sabahat Türer), *Bilim ve Gelecek*, Sayı: 50, s. s. 26-27.

Karaman, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin (2020). *Kur’an Yolu, Türkçe Meâl ve Tefsir*, Cilt: I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Keleş, Muhammet (2020). “Şems Gazetesi ve İstanbul’daki İranlılar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 39, Sayı: 68, s. s. 443-453.

Mermutlu, Mehmet Sait (1996). *Ahmed Mürşidi’nin Pendnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mevlana Celaleddin Rumi (2015). *Mesnevi-i Manevi*, (çev. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Nâbî (2019). *Hayriyye*, (Haz. Mahmut Kaplan). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67684,nabi-hayriyyepdf.pdf?0&_tag1=EC14749540EDDA04932E16674F39E835F8E3C7DE&refer=CB7A3440D4559F83CDAB67AC8050753361CBE5B5645F05467FAA986D77BA503A (Erişim Tarihi: 17.06.2024).

Öz, İdil Su (2013). *Tûl-i Ömr-i Tabî-yi İnsân*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özarslan, Ersin (1994). *Ara Nesil Edebiyatçısı ve Gazetecisi Mustafa Reşid Bey, Hayatı ve Eserleri*, Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, Mustafa Murat (2018). “Denizcilikte Yelkenliden Buharlılara Geçiş Dönemindeki Tereddütler ve Tartışmalar”, *Tarih ve Günce*, Cilt: 1, Sayı: 3, s. s. 111-124.

Prens Erfâu’d-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş (t.y.). *Âvâze-i Bezm-i Sulh-i Lahey*, (Çev. Ömer Ferid), Dersa’âdet: Zilliç Matba’ası.

Prens Erfâu’d-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş (t.y.). *Dîvan-ı Gevher-hâverî*.

Prens Erfâu’d-devle Mirzâ Rızâ Han Dâniş (1320). *Tûl-i Ömr-i Tabî’i-yi İnsân*, (Çev. Mustafa Reşid), Dersa’âdet: Matba’a-i Tâhir Beg.

Sona, İbrahim (2020). "Ömer Ferit Kam, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/omer-ferit-kam> (E. T. : 28.05.2024).

Şeyh Müslihüddin Sadi (1291). *Kitab-ı Gülistan*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: Hp_Osm_00220.

Turner, Jonathan H., Leonard Beeghley, Charles H. Powers (2012). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (Çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Yazar, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Transkripsiyonlu Metin

(Kapak Sayfası)

Meşnevî-i

Ṭûl-i Ömr-i Ṭabî'î-yi İnsân

Ez efkâr-ı ebkâr-ı cenâb-ı müsteṭâb-ı eşref

Prens Erfa'ü'd-devle Mirzâ Rızâ Hân

Dâniş

Serdâr u Sefîr-i Kebîr-i Devlet-i 'Aliyye-i İrân

Muḳîm-i İslâmbûl

Dersa'âdet

1320

Maṭba'a-i Ṭâhir Beg - (Ma'lûmât)

Bu risâle eydür ey ehl-i niḫâ ve 'irfân
Ṭûl-i ömr-i beşeri muḫtaşaran şerḫ ü beyan

(1)

Ey eşref ü erfa'-ı e'âlî!

Ey câmi'-i cümle-i me'âlî!

Ey meḫar-ı şâ'irân-ı İrân!

Meşhûr saña perî-yi 'irfân

Şiriñde kemāl mültemidir
Her mışraı sehl-i mümteni'dir

Âşarıña dinse pek becâdır:
Hikmet ile şire mültekâdır

Ez-cümle bu şir-i bî-misâliñ
Bir necmidir 'âlem-i kemâliñ

Bir necm ki âfitâb-âsâ
Nûru ten ü rûhu eyler ihyâ

Ben tercümeye idüp cesâret
İtdim bu bedi'âya haķâret

Baķ; tercümeme haķâla mâli
Maħv oldu yazık yazık leâli!

Bundan ŧolayı hacil oldum
Bâb-ı kereme daħil oldum

Ma'ârif Nezâreti Mektûbi Kâlemi Müdiri
Muştafa Reşid

(3)

Cenâb-ı Eşref 'Alî Mirzâ Rızâ Hân İrfâ'ü'd-devle Hâzretleri Dersâ'âdetde sefir-i kebir şıfatıyla iķâmet eyledikleriniñ ilk senesinde sefârethâneye gelen müteberân-ı İrâniyânıñ kısm-ı küllisini yaşlı görmüş ve cümlesiniñ ihtiyârlıktan diyâr-ı ğurbetde vefât ideceklerinden ŧolayı endişe-nâk olduklarını hiss itmeleriyle vatandaşlarını dil-şâd eylemek üzere işbu iki yüz beytlik manzûme-yi ğarrâyı inşâd buyurmuşlardır. İnsanların ömr-i tabîisi yüz yigirmi beş seneden ibâret idüğü ve devre-yi hayâtlarınıñ yetmiş seksenini bulanlar bile ömr-i tabîileriniñ henüz (4) vasaında - sâl-i tekemmülde - buldukları berâhin-i hikmet ü tabâbet ile te'bid idildiği prens hâzretleriniñ manzûme-yi ğarrâlarında şerh ü beyân idilmiştir.

İşbu manzûme evvel-emrde me'murîn-i cihân nâmına hediye idilmek üzere inşâd idilmiş ise de münderecâtı teħzib-i ahlâķa ve kavâid-i hıfzu'l-şihhâya müte'allik olması mülâbesesiyle memâlik-i İrâniye ve 'Osmâniyede etfâl haķkında mücib-i istifâde-yi külliye olacağına nazaran bunuñ yalnız me'murîn-i cihâna ihdâsından ise bi'l-'umûm ebnâ-yı beşere yâdigâr idilmesi enseb ü evlâ görülmüştür.

Matbû-ı mufahhamım şehâmetlü Muzafferü'd-dîn Şâh Hazretleri Prens İrfâ'ü'd-devleniñ âşâr-ı 'adîde-i mefidelerine ilâve nevîn ü bihterîn olan işbu manzûmeniñ ğayr-ı maţbu' ilk nüshâsını nazar-ı hakîmânelerinden geçirdiklerinde nâzımını **(5)**

Prens İrfâ'ü'd-devleniñ işbu şiri pek güzeldir tanzîmiñde emek şarf itmişdir⁴

diyü taqdîr buyurmuşlar ve manzûmeniñ ibkâsı maqşad-ı 'âlisiyle âşâr-ı güzideyi hâvî olan ve "cönk" denilen mücellede-i muhalledeye şîrâze-bend-i târîh-i edebî idilmesini ve sernâmesiniñ

İşbu manzûme Prens İrfâ'ü'd-devleniñ olub Evşânda⁵ arz u taqdîm idilmekle bu âşâr-ı müntahabeğe ilâve idilmesi fermân buyurulmuşdur

îbâresiyle taqdîrini dest-i haţt-ı mübarekleriyle tezyîn buyurmuşlardır.

Akall-i Zeyne'l-âbidîn

(7)

TÛL-İ ÖMR-İ TABİ'Î-Yİ İNSÂN

(mef'ûlü / mefâ'ilün / fe'ülün)

1. Güş it beni ey muhibb-i hüşyâr;
'Âlî-i seyr ü sûtüde âşâr!
2. 'Arz eylemege cesâret aldım
Bir vaqa ki andan îbret aldım
3. Sâ'ik buña hubb u hayr-h'âhî
"Ey zübde-i şan'at-ı ilâhî":
4. Gürgân'da⁶ ordugehde bir şeb
Mehtâb güher-feşân idi hep

(8)

5. Yârân-ı şafâ ile berâber
Olduğ leb-i âba sâye-güster
6. Sahtî-yi ömr, herem, şebâbet
Olmuş idi hep zemîn-i şohbet

⁴ Orijinal metinde bu ifade, vurgulanmak amacıyla rika hattıyla yazılmıştır. Bu çalışmada vurgu, ifadenin italik hâle getirilmesiyle sağlanmıştır.

⁵ Evşân Tahran kurbunda şayfiyedir. (Mütercimnin notu)

⁶ Memâlik-i İraniyede Esterâbâd vilâyetinde bir kazâdır. (Mütercimnin notu)

7. Vardı içimizde bir de serheng⁷
Kim nükte-şinās u ehl-i ferheng
8. Bir şāhib-i 'ilm ü fażl-ı sertīb⁸
Bezme viriyordı zīver ü zīb
9. Serheng celīs bezm şādī
Ġamnāk idi dıgeriñ fevā'idi
10. Görmekde idi 'uyūn-ı serheng
Eşyāyı bütün laţif ü gül-reng

(9)

11. Lākin görüyordu dehri sertīb
Mātemgeh ü bī-nizām u tertīb
12. Serheng otuz beşinci yaşda
'Āfiyet tam, 'aql başda
13. Sertīb ise elliye reside
Meyyāl siyeh şacı sefide
14. Serheng ġarīķ-i 'ıyş u lezzet
İtmezdi sipihrden şikāyet
15. Vaķtā ki peder idince rihlet
Ķalmışdı aña 'azīm şervet
16. Esbāb-ı şefāda yokdu noķşān
Vird itmiş idi şu beyti her ān:
17. "Der ciġān biġterez cevānī ķist?
Ĥōşter ez 'ıyş u zendegānī ķist?"⁹

(10)

18. Sertīb didi: "Ayā ne-gū baġt!
Ātīde bu zindegānī saġt;
19. Eyler saña da merāret işār
Dünyāyı ider gözünde pek tār

⁷ Miralay (Mütercimnin notu)

⁸ Mirlivā (Mütercimnin notu)

⁹ Dünyāda gençlikden, zevķ u şafā ile yaşayışdan daha alā ne olabilür? (Mütercimnin notu)

20. Ger mevt baña amân virürse
Birkaç senelik zamân virürse
21. Ol dem gelirüm seni su'âle
Devrân seni baq koyar ne hâle
22. Yigirmi sene şoñra halk evlâd!
Eyler seni "ihtiyâr" diye yâd
23. Ol demde hayâl-i müdhiş merk
Lerzân idecek mişâl-i gül-berk
24. Telh eyleyecek saña hayâtı
Teng eyleyecek şu kâinâtı!

(11)

25. Elliye geçince sinn ü sâlim
Ġâyetle yaman oldu hâlim
26. Merkûz-ı mezâra çeşm-i bî-tâb
Âveng-i müje sirişk-i hûn-âb
27. Sa'dî-i hüner-verin¹⁰ bu şiri
İşgâl idiyordu 'aql u fikri:
28. "Ey ki pencâh reft ü der h'vâbî
Meger in penc rûze deryâbî
29. Berg-i 'ıyşî bekür h'vîş furust
Kes neyâred zî pes tû piş furust"¹¹
30. Oldu bu şirle hâl-i müşkil;
Bir beyt-i hûzn ser-â-pâ-yı dil

(12)

31. Bilmem ki niçün Hudâ-yı bî-çün
İtmiş beşerüñ hayâtını dün?
32. İtseydi ne hōş olurdu Sübhân
Yüz yigirmi sene hayât ihsân!

¹⁰ Bahsedilen şair Sa'dî-i Şirâzî'dir (ö. 691/1292). Sa'dî-i Şirâzî Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olup *Gülîstan*, *Risâle-i 'Akl u 'Işk* ve *Risâle-i Enkiyânü* gibi eserlere sahiptir (Çiçekler, 2008: 405-407).

¹¹ Me'âlî: Ey elliye geçmiş olan h'vâbîde! Bakıye-i ömrüñ olan beş günden istifâde it! Zâd-ı 'uqbâyı kendinden evvel kabrine göndermege çalış. Zîrâ senden şoñra kimse getirmez. (Mütercimnin notu)

33. Ger h̄vān-ı elestden bu nimet
Nev-i beşere olaydı kısmet
34. Bir nışfı olurdu vaqt-i h̄idmet
Nışf-ı digeri zamān-ı rāhat
35. Ya'ni biri tecrūbet zamānı;
Taṭbīke de h̄aş nışf-ı şānī
36. Ḥayfā bize olmamış muḫadder
Bir böyle ḥayāt-ı neşve-āver!
37. Ben bilse idim ki 'ömr-i insān
Böyle 'ademe olur şitābān

(13)

38. Hiç virmez idim vücūda zaḥmet
Hep eyler idim şafā ve rāhat
39. Esbāb-ı melālimi şorarsañ
Rāz-ı dil-i ḥālimi sorarsañ
40. Luṭf ile aya sipiḥr pāye!
Gūş it beni; eyleyim ḥikāye:
41. "Şiddet ile münḥemik idim ben
Taḥrīr ü kırā'ate çocukken
42. On bir yaşına olunca vāşıl
Oldum der-i 'ilm ü fene dāḥil
43. Farsī, Arabī, lisān-ı Efrenc
Virmekde idi dimāğa biñ renc
44. Faḫr aldım u keşret-i meşakḫat
Müstelzim-i zāf olup niḥāyet;

(14)

45. On altı yaşında cism-i rencūr
Oldu der-i 'ilmi terke mecbūr
46. Zann itdi bunu verem eṭibbā
Biñ dürlü 'ilāc itdi iṭā

47. Çok sürdü mu'alecât-ı bî-sûd
Ammâ yine zâf u renc mevcûd!
48. Doktor; kesilince bende tākāt;
Tebdîl-i hevāya virdi ruḥṣat
49. Virdi baña cān Rükñ-ābād¹²
İtdi beni derd ü ğamdan āzād
50. Emr-i pedere iṭā'at itdim
Ṭahrāna hemān 'azîmet itdim
51. Ben dār-ı fünûna dāḥil oldum
Aḳṣā-yı dūrûsa vāşıl oldum

(15)

52. Beş yıl olarak esîr-i ğurbet
Çekdim niçe zücret ü meşakḳat
53. Taḥsîl-i riyāziyāt idüp ben
İtdim peder-i 'azîzimi ŧen
54. Yirmi beş sinn olunca vāşıl
Oldum ḥidmât-ı ŧāha dāḥil
55. Geldi dem-i say ü ğüşiş ü kār
Esfārda itdim ömrü imrār
56. İnşā-yı ṭuruḳ, ḥudūdu teḥdîd
İtdi ta'b u meşakḳı tezyîd
57. Herhangi maḥalde çıksa bir iş
Ṭālî' beni sevḳ iderdi yaz, kış
58. On beş sene gösterüp meāşir
Serheng ü ḥān oldum āḥir

(16)

59. Telḥ itdi faḳat lezā'izi mevt
Oldu peder-i büzürg-vār fevt

¹² Şirāziñ ḥāricinde bir maḥaldir. (Mütercimnin notu)

60. Bu fâci'a olmasaydı vâki'
Uygundu baña cihânda tâli'
61. Ben şâkir idim bu hıdmetimden
Memnûn idim maîşetimden
62. Ezvâk mihensiz olmuyor âh!
Güller de dikensiz olmuyor âh!
63. Mâder ile altı mâh müddet
Mâtemde hep eyledik rekâbet
64. Nevha-ger ü eşk-bâr olduk
Bu hüzn ile biz nizâr olduk
65. Mâder idüp ârzü ve tensîb
İtdi beni izdivâca tergîb

(17)

66. Bir gün didi: "Ey 'azîz evlâd!
Tervîc-i emelle it beni şâd
67. Bir duhter-i bî-mişâl gördüm
Bir ilâhe-i cemâl gördüm
68. Timşâl-i fezâ'il ü haşâ'il
Her ne hoş ise cihânda nâ'il
69. Çok şaklamış evde fakr ammâ
Virânedede bir define-âsâ
70. O olsa da pek hâkîr, pek teng
Şaymaz bunu şeyn ehl-i ferheng
71. Meşhûd harâbelerde ekser
Zî-kıymet ü şâh-vâr güher
72. Kâşâneñi ger o mâh-ı enver
Eylerise tenzilen münevver

(18)

73. Sen 'aqd-i nikâha ol şitâbân
Mes'ûd yaşa ânıñla her ân

74. Geçkinse de sinn ü sâli bakma
Her emrde evsaṭı biraḳma!
75. Sizden olarak ğurūr zâ'il
Olmuş ikiñiz de puḫte, kâmil
76. Kırkındasıñ ey serveri cānıñ!
Pek gencini isteme zenānıñ
77. Zevcim olalı mekīn-i 'uḳbā
Ḳaldım burada ğarīb ü tenḫā
78. Evlād u 'ıyālin olsa evlād!
Eylerdi beni elemden āzād
79. Nev-naḫliñe bāğbān olurdum
Anlar ile şādmān olurdum

(19)

80. Perverde iderdim ez dil ü cān
Tā ki vire neslime şeref, şān"
81. Bu sözleri ben te'emmul itdim
Maḳul görüp te'ehhul itdim
82. Oldu o yıl āh māderim fevt
Zahm-ı diger urdu ḳalbime mevt
83. Bir oğlu yetiřdirinceye dek
Ğam çekdi pederle māderim pek
84. Bir meyve-i naḫli görmeden āh
Ğöz yumdu ciḫāndan anlar eyvāh!
85. Oldu şeb-i tār rüz-ı rüşen
Şādān ğoñül rehīn-i şīven
86. Ferdā-yı felāketimde Mevlā
İtdi beni bir peserle iḫyā

(20)

87. Oldu baña tıfl tesliyet-sāz
Maḫzūn dile meserret-endāz
88. Tokuz senede olup beş evlād
'Uḫdemde vazīfe oldu müzdād

89. Hıdmet ile geçdi yirmi beş sāl
Yorgunluğ ile yaman idi hāl
90. Gördüm bu ciḥānda germ ü serdi
Hep evc ü ḥazîz zevk u derdi
91. Sertîb ü refî oldum encām
Oldu baña şāhid-i emel rām
92. Aylıkla mu'ayyenāt-ı efzūn
Dil şādî-i nev-be-nevle meşhūn
93. İtdim dile şöyle bir ḥitābet:
"Ġam gitdi şafāya geldi nevbet

(21)

94. Artık bu ciḥānda eyle ārām
Hem-bezm-i ṭarab olup da al kām
95. Hōş eyleyeyim zamānı imrār;
Zevcemle, çocuklarımla her bār
96. Olsun büyüdükçe yavrucuğlar
Mağbūṭ-ı ciḥān güzel çocuğlar;
97. Pür faẓl u kemāl u nîk-sîret
Revnağda dîde-i meserret"
98. Pek hōş olacağdı böyle bir hāl
Yād-ı ecel itmeseydi ihlāl
99. İsm-i herem ü sefid-i şar
Açdı baña baḥr-ı ğamda biñ qar
100. İtdikce çocuğları der-āğuş
Rizāndı sirişk, 'aql medhūş

(22)

101. Dirdim: "Beni mevt alırsa nāğāh
Bî-kes ḳalacak bu yavrular āh
102. Kim eyler o yavrucağları yād;
Aḥvālını pürsiş ile dil-şād?"
103. Bu noğtaya söz olunca vāşıl
Çeşminde sirişk oldu ḥāşıl

104. Âhıyla olup o alb sÛzân
Âteş-zen-i cân hem-nişinân
105. Meclisde urûşa geldi nefret
Hep eylediler sipire lanet
106. Hepsi didi ki: "Sefer bitince
ıdmet demi âire yitince;
107. Artık idelim de terk-i ıdmet;
Her ân olalım arın-i 'uzlet

(23)

108. Ğâyetle degersiz 'ömr-i kûtâh
'Âlemde şaman çöpi gibi âh!
109. Mâdâm budur şoñu ayâtın,
Biñ zameti çekmede sebâtın
110. Hangi ğüñ için bu derd ü minet?
Hangi ğüñ için sefer, ezîyet?"
111. Dil-rîş olarak niâyet kâr
Âmâde iken vedâ'a uz zâr
112. Yükseldi hemân yabancı bir ses
Bir bat-ı 'azıme d şdü herkes
113. uz zâra selâm virdi bir pîr
Bâ-dikat u bâ-kemâl u tevîr
114. Yüz yirmi beşinde, zinde, andân
Boy dođrı, yerinde renk el-ân

(24)

115. Yok hażmda, uyuda şu'ûbet
Bî-'ayb-ı avâss-ı amse, ayret!
116. İzn aldı, ourdu bir yere pîr
Avâlini itdi şöyle tarîr:
117. "Geldim bu gice uzaka yerden
Pek yorgun idim uzun seferden

118. Gördüm burada çerâg-ı rüşen
Bir hayli uzak olan maḥalden
119. Buldum bu maḥalli bence me'men
Geldim giceyi geçirmege ben
120. Ḥargāhıñıza qarīb yatdım
Endişeleri irāğa atdım
121. İtdi sesiñiz izāle ḥvābı
Duydum o su'ālleri, cevabı

(25)

122. Sertibiñ ifādesi ser-ā-pā
İtdi beni bī-şekīb, şeydā
123. Geldim size böyle ğayr-ı med'uvv
Luṭfen tutuñuz ḥakīri mafüvv
124. Maḫşad bu vürüddan 'ıyāndır
Sertibe ḥakīkati beyāndır;
125. Tā kim ola zann u vehmi zā'il;
Ümīd-i safā fezāya nā'il
126. Aḥvāl-i mu'ammerīn-i dūnyā
Olsun ana intibāh-baḫşā
127. Ger olmasa idi pend-i maḫūd
Genclikde gülistānda meşhūd
128. Olmazdı zavallı vehme dūçār;
Māḫī-i 'ömr-i ğama giriftār

(26)

129. Lāzımsa daha açık ifādāt
İzāḫ-ı nikāt ḥikmet-i āyāt
130. Bu işde bütün ḥaṭā, ḳabāḫat
Eslāf ile şā'irāñın elbet
131. Anlar bu belāyı itdi taḫşil
Anlar bize itdi mevti ta'cīl

132. Bilmem ki niçün haqîkat-i kâr
Mektûm tutuldu bunca a'şâr?
133. Helâk virüp ömr-i ibâda
Yüz yirmi sinninden ziyâde:
134. Yüz yirmi beşinci sinn ü sâli
Nev-i beşeriñ dem-i kemâli
135. Eylerse tetebbu'-ı tabî'at
Tedkîk-i müdevvenât-ı hikmet

(27)

136. Elbette görir bunu müberhen
Zîrâ bu kažiyye oldu rüşen
137. Tedkîk ile fen, mükevvenâtı,
Hüküm eyledi müddet-i hayâtı:
138. Darb it beşe sâl-i rüşdi, söyle!
Kaç yıl olacak hayât şöyle?
139. "At" olmada başda vâsıl-ı rüşd
Yirmi beş içinde ekseren merd
140. Yirmi beşe biz resid olunca
Emsâle göre reşid olunca
141. Bu hüküm-i hesâb ider tecellî
Maḥzûn gönül bulur tesellî
142. Sertib, yeter muğâlatâtıñ!
"Ġayet kışadır" diye hayâtıñ

(28)

143. Şâirlere ba'd-ez-in şâyân
Taşhîh-i haḩâ, şavâbı ilân
144. Beş faşla idüp de ömrü taḩsîm,
Şâyân idülürse şöyle tevsîm:
145. İlk yirmi beşi "siġar, şabâvet"
Şânî ile şâlişi "şebâbet"

146. Râbi ile hâmisî "kemâlât"
Şâhid ise ben bu hâle bizzat
147. Yüz yirmi beşe gelince ahrâ
Dirise saña "ihtiyâr" o da
148. İtse o zehâb u zan tebdîl
Yaş gitmene kim ider tenezzül!
149. Erbâb-ı kalem de himmet itse
Halka bunu neşre gayret itse

(29)

150. Ak saçlara olsa hep senâ-ı hân
'Add itse bunu kemâle burhân
151. Tedrîcen olur bu vehm zâil
Herkesde beyâza meyl hâşıl
152. Bak! "Tut" bile bulmuyor kemâli;
Olmazsa sefid sebz hâli
153. Olsa ne kadar beyâz güher
Ol rûtbe olur bahâsı evfer
154. Diñle sözümü 'azîz evlâd!
Beyhûde yere gel itme feryâd!
155. "Ak oldu saçım" diye dem-â-dem
Nevmîd olup da itme mâtem!
156. İtmişse seni bu ak; siyeh-rûz,
Mâtem-zede, pür-sirişk, pür-süz,

(30)

157. Var çâresi; hem de gâyet âsân
Şanma bunu bî-devâ ve dermân
158. Malûm ola bu nukât-bârîñ:
İtmekde saña hayâl-i târîñ;
159. Ömrü bu kadar kûtâh şad-hayf
Eyyâm ki hep tebâh şad-hayf
160. Bu mevt, ecel kazâ degil mi?
'Akillere nâ-sezâ degil mi?

161. Olsun bu sözüml hitâm-ı güftâr;
Düstür-ı 'amel saña şu iştâr:

162. 'Add itmede hikmet ü tabâbet
"Havf"ı ecel-i kazâya illet"

163. Bunda sözini tamâm itdi
Ayrılmak için kıyâm itdi

(31)

164. Sertib kıyâm idüp yerinden
Çıkdı bütün 'aklı mihverinden

165. Bûs itmek için o necm-i şarkı
Sûr'atde hacil itdi berki

166. Pire didi: "Ey tabîbi câmiñ!
Ey rahmeti hâlık-ı cihâmiñ!

167. Nakş oldu dile bütün bu güftâr
Kurtuldu gumümdan dil-i zâr

168. Görmek için âfet-i memâti;
Esbâb-ı füzün-ı hayâtı

169. Virdiñ bize bihterîn miftâh
Ey 'âleme luğf-ı mahz-ı fettâh!

170. Fâş eylediñ öyle bir mühim râz
Pîrân-sezâ iderse âgâz;

(32)

171. İhlâs ile hep saña du'âya
Her vakt namâzda Hudâya

172. Eyler iseñ ey bülend-haşlet!
Bir sırrı daha beyâna himmet

173. Herkes olacak ğarîk-ı nimet
Herkes olacak rehîn-i minnet

174. Bu 'ömrü ne yolda itdiñ imrâr?
Bünyen nasıl olmadı halel-dâr?

175. Mağbūt-ı ciḥāniyān bu kuvvet
Maṭlūb-ı enāmdır bu şihhat
176. Naql it bize sergüzeştiñi sen!
Olsun bu bize mişāl-i aḥsen!
177. Gönderdi seni cenāb-ı Yezdān
İtdi baña pek büyük bir iḥsān

(33)

178. Luṭfen otur; eyle bezmi iḥyā!
Bi'l-cümle ḥaḳāyığı it inbā!"
179. Sertib o rütbe itdi ısrār
Kim pīr ḳu'ūd itdi tekrār
180. Ol vāḳıf-ı cümle-i ḥaḳāyık
Şaçdı yine güher-i deḳāyık
181. Ḥużzāra didi: "Ey ehl-i irfān!
Elbette degil bu nükte pinḥān;
182. Kim rūy-ı zemīnde ṭabāyi'
'Ādetle mekāna, bāda, tābi'
183. Nef ü zararı ciḥānda insān
Ṭab'ında araşdırırsa şāyān
184. Bigāne olan ise mizāca
Maḥkūmdur illete ḥarāca

(34)

185. Bunlardır esās ḥıfz-ı şihhat:
Herkes buña itmeli ri'ayet
186. Ḥürşid ü hevā-yı pāk u şāfi;
Menziliñe ḥuşk u bād vāfi;
187. Eşyāb u beden nazif ü ṭāhir;
Kirden ḥazeriñ lüzümü zāhir
188. Dā'im ara biḥterin ḡazāyi!
Ḥöş iṭama baḥş ider ḳuvāyi

189. İtmiş bize bir tabīb-i puhte
Dürrât-ı nükâtı şöyle süfte:
190. Her nokta-yı arzda bilâ-fark
Her sinnde, her faşılta muṭlak;
191. Süt, beyza, yogurt ile nemek, nân
Eyler bize tûl-i 'ömrü âsân

(35)

192. Olmuş tuza mâye dinse şâyân
Zulmetde niḥân âb-ı ḥayvân
193. Maṭlûb ise şihḥatiñ kemâli
Hep itmeli cüst ü cû zülâli
194. Ḥvâb u ḥareket, ta'âm u ḥidmet
Hem geşt ü güzâr ü istirâhat
195. Hep mu'tedil olsun eyle diḳḳat
Dâ'im ola meslegiñ 'adâlet
196. Tefriṭ ile farṭ ise baḥr-ı ḥâl
Eyler teniñi marîz ü pâ-mâl
197. Gündüz ne kadar çalıssañ aḥrâ
Eyle gece istirâhat ammâ!
198. Kâfi saña olsa ḥvâb-ı râḥat
Her şeb yedi yâ tokuz sâ'at

(36)

199. İtme teni genclikde ḥaste;
Sû-i 'ameliñ ile şikeste
200. Lâzımsa dem-i heremde şihḥat
İt genc iken iddiḥâr-ı kuvvet
201. 'Ömrü iki şey kaşır eyler:
Ḥulḳ-ı bed ü ḥâlet-i ğam-âver
202. Ḥôş ḥulḳ u zebân olur iseñ sen
'Âlemde olursuñ hep civân, şen

203. Tünd-*h*üylügun, kesâletiñ hep
*h*üzn ü kederiñ, ba^hâletiñ hep
204. Di^hkat ile ba^h; dü^hşün nedendir?
 Hep s^u-i ha^zmle mi^{de}dedendir!
205. Ey *h*ıfz-ı *h*ayâtına talebkâr!
 Bu beytini¹³ şeyhiñ¹⁴ eyle tekrâr:

(37)

206. Mâye-yi ıyş-ı âdemî şikemest
 Tâ be tetric mîreved *ç*i *ğ*amest¹⁵
207. İtmiş bunu bir *h*akîm-i dâna
 Teşri^he göre şü yolda inbâ:
208. "Ma'lûm ola ey ziyâ-yı *ç*eşmân!
 Vâpûr mişâli cism-i insân¹⁶
209. *ğ*azganı bozulmamış ise ger
*ç*ar^hı vapuruñ güzelce işler
210. *ğ*azganda olursa az, *ç*ok âteş
*ç*ar^hıñ 'ameli olur müşevveş
211. Şâyed *ğ*apudân olursa câhil
 Mersâya gemi olur mu vâşıl?
212. Mechûl ise üss-i *h*ıfz-ı ebdân
 Keşti-yi teniñ bulur mu limân?

(38)

213. Bu pend ile söz tamâm olsun
 Bu bezm da^hı *h*itâm bulsun

¹³ İlgili beyit *Gülistan*'da yer alan bir mesnevîde geçmektedir (Şeyh Müslîhüddin Sadi, 1291: 9).

¹⁴ Bahsi geçen şeyh, Sadi-i Şirazi'dir.

¹⁵ Me'âlî: Mîde, medâr-ı *h*ayât-ı insândır. İtidâl ü intizâm-ı taâma itinâ idilince bir güne ma^hzûr yokdur. (Mütercimnin notu)

¹⁶ İnsanı gemiye benzeten hikmetli kişi Mevlana Celaleddin Rumi'dir. *Mesnevi-i Manevi*'de beş kez insan gemiye benzetilir (Mevlana, 2015: 317, 325, 350, 435, 454). Eserin üçüncü cildinin 1271. beytinde bedenün doğrudan gemiye benzetildiği görülür: "Ey beden gemisinde uykuya dalan! Suyu gördün, bir de suyun suyuna bak" (Mevlana, 2015: 350). Erfâu'd-devle, Mevlana'nın benzetmesini şerh etmekte, modern bilimin verilerine dayanarak ilgili benzetmeyi beden sağlığı ile ilişkilendirmektedir. Mevlana'nın beytinde görüleceği üzere beden sağlığı söz konusu edilmemektedir ancak Erfâu'd-devle benzetmeyi Mevlana'dan almakta ve bunu kendi düşüncesine göre eserin orijinalinden bağımsız bir şekilde yorumlamaktadır.

214. Râhatda olursa cism ü cânıñ
Ol dem tadını duyar ciĥanıñ
215. Ten itmede şüst ü şüda râhat
Rûĥa ise muĥtezi 'ibâdet"
216. Nuĥku burada tamâm oldu
Meclis daĥı ĥoş ĥitâm buldu
217. Üç yüz yigirmide¹⁷ bu şiri
Dâniş yazup itdi şâd dehri
218. Hem-cinsine yâdigâr itdi
Temîn-i dile medâr itdi

(39)**Manzûmeniñ ĥülâşâ-yı Muĥteviyâtı**

İşbu manzûme teĥzîb-i aĥlâka ve kavâid-i ĥıfzu'l-şihĥaya müte'allik birtakım veşâyâyı ĥâvî olup bunlara tevfiĥ-i ĥarekât idenleriñ ömr-i tabî'îye nâil olacaĥı mutazammındır.

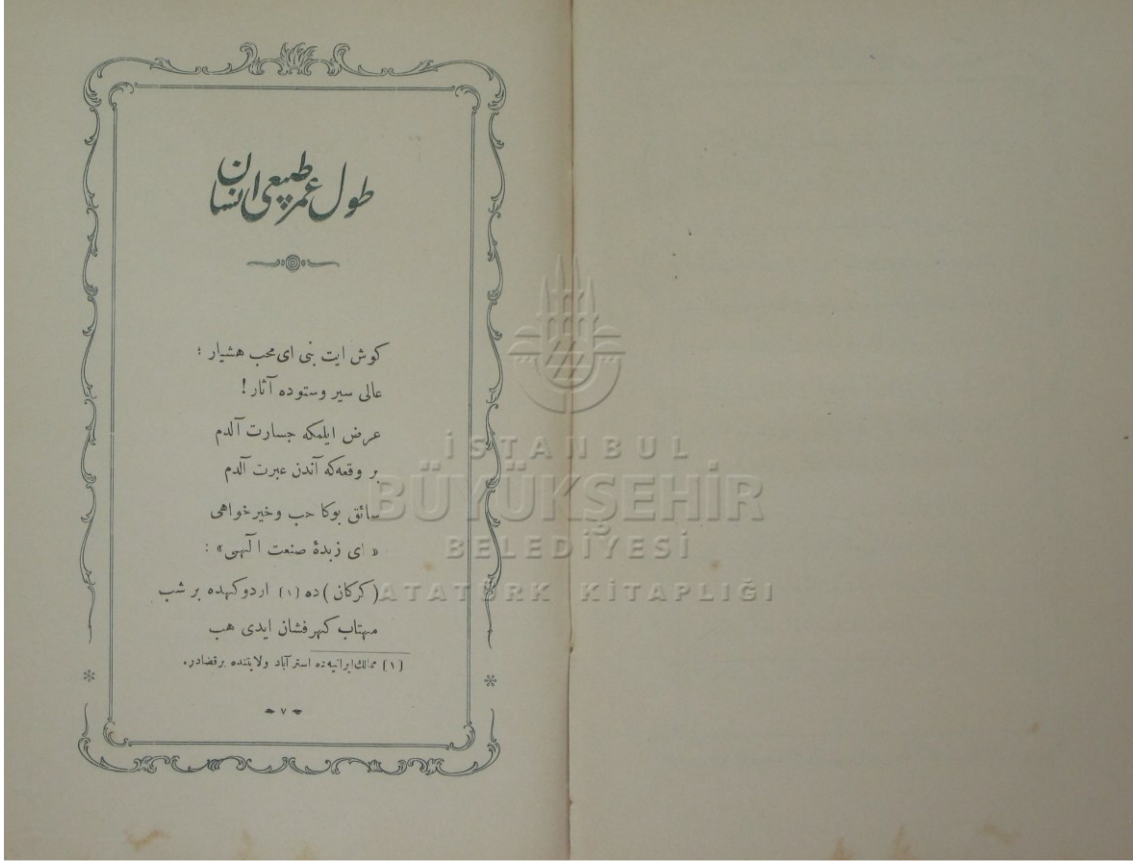
- 1- İrân mirlivâlarından biriniñ pederi tarafından ne şüretle terbiye idildiĥi.
- 2- Mirlivânıñ taĥsil-i kemâle çalışarak şehâdetnâme istiĥşâli için yigirmi beş sene müteĥammil-i zahmât olduĥu ve "ĥân" u "serheng" laĥab ve rütbesine nâil olabilmek uğrunda on beş sene ĥıdmât-ı devletde cân-sipârâne şarf-ı ĥayret eylediĥi.
- 3- Pederinin vefâtından soñra mirlivâ ile vâlidesiniñ ne derecelerde müte'eşşir ve müte'ellim olduĥları.

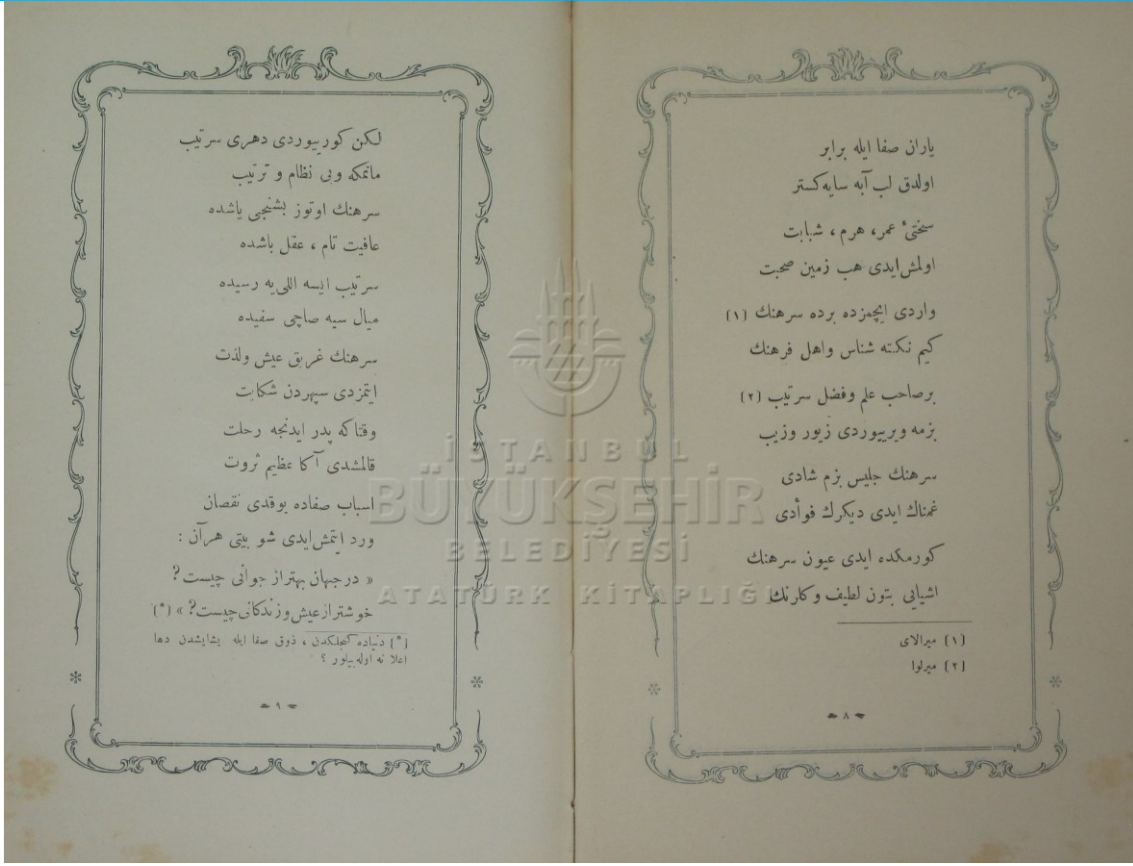
(40)

- 4- Mirlivânıñ vâlidesi tarafından beĥâ-yı nesl maĥşadıyla te'ehhüle teşvik olunması.
- 5- İzdivâc için bir kadında aranılacak evşâf u meziyyât.
- 6- Mirlivânıñ vâlidesine olan şiddet-i muĥabbeti ve farĥ-ı inĥiyâdı.
- 7- Mirlivânıñ ĥâiz olduĥu rütbe-i 'askeriyeyi iĥrâz idebilmek için yigirmi beş sene ibrâz-ı ĥıdmât eylediĥi.
- 8- Mirlivânıñ bādî-yı ĥüzn ü endişesi.
- 9- 'Ömr-i beşeri kışa zann idenleriñ felâketi.
- 10- Vezâ'ifü'l-a'zâdan bir mebĥaş, tab u teşriĥ-i tecrübelerine göre mükevvênâtıñ 'ömr-i tabî'si.
- 11- Bir pîr-i sâl-ĥordeniñ ĥitâbet-i ĥakîmânesi.
- 12- Mirlivânıñ iĥkâz olunması.

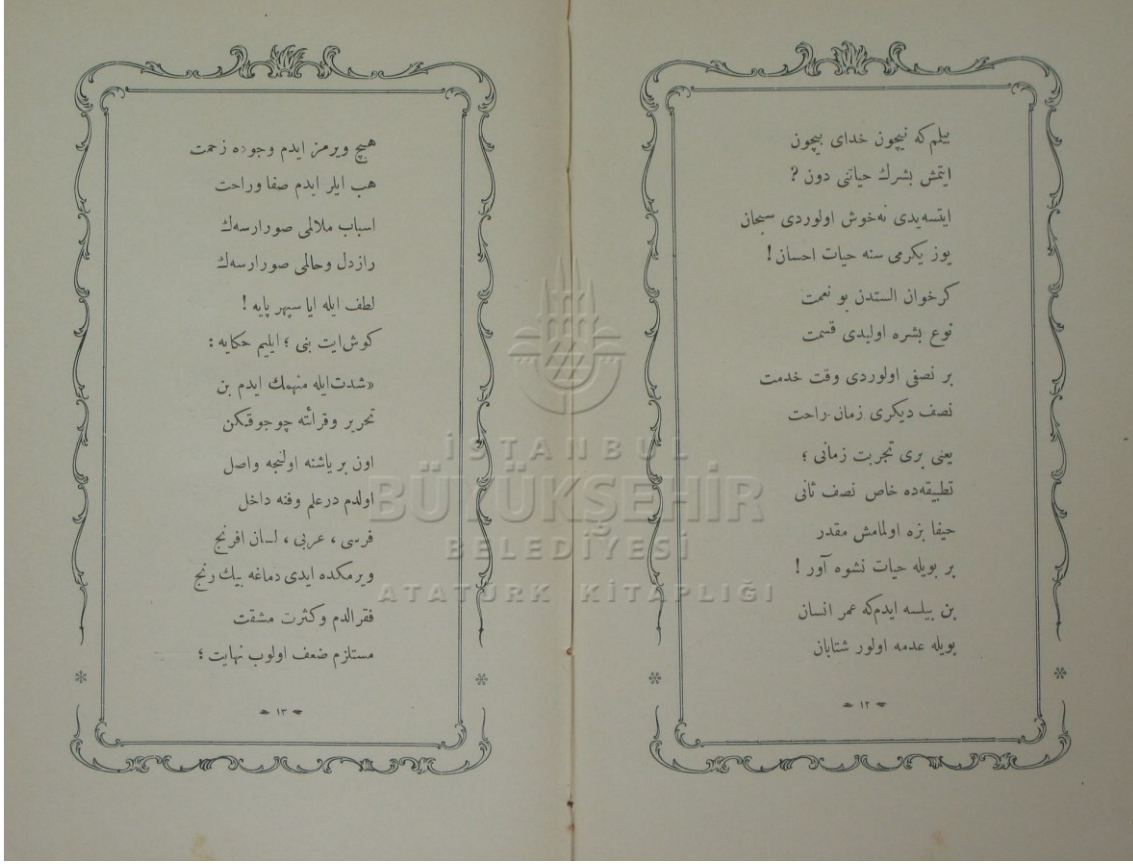
¹⁷ Hicri 1320 yılı Miladi takvimde 1902/1903'e denk gelmektedir.

Metinden Örnekler

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1523467

Cilt: 7 Sayı: 3 Eylül 2024

ss. 1292-1334

**Makalenin Geliş
Tarihi**

27/07/2024

**Makalenin
Kabul Tarihi**

14/08/2024

Yayın Tarihi

30/09/2024

ESRAR DEDE DİVANİ'NDA ÂYET İKTİBASLARININ KULLANIMI

Abdulkadir KORKMAZ¹

ÖZET

Edebi akımların fikri arka planlarını besleyen çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. 13. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl arasında Osmanlı sahasında etkili olan klasik Türk edebiyatının da teşekkül ve terakki süreçlerinde İslamiyet'in etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Divan şairleri, eserlerinde sıklıkla dini temalara yer vermiş ve Kur'an-ı Kerim'den yaptığı alıntılarla şiirlerine derinlik katmıştır. Ayetlerin tam veya kısmi olarak kullanıldığı bu edebî eserlerde, şairler hem sözcükleri tam anlamıyla hem de içerdikleri anlamları çağrıştıracak biçimlerde kullanmışlardır.

Mutasavvıf kimliği ile öne çıkan Esrar Dede, 18. yüzyıl klasik Türk edebiyatının önemli Mevlevî şairlerinden biridir. Divan'ında Kur'an ayetlerinden yaptığı çok sayıda iktibas örneği bulunmaktadır. Bu çalışmada, Esrar Dede'nin Divan'ında Kur'an-ı Kerim'den yaptığı bu iktibasların incelenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada öncelikle din ve toplum arasındaki münasebete değinilmiş, ardından İslam kültürünün Türk edebiyatına olan tesirleri hakkında bazı görüşler ortaya konulmuştur. Sonrasında Esrar Dede'nin yaşamı ve eserleri hakkında kısa bir

¹ Dr., Biruni Üniversitesi, abdulcadirkorkmaz34@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6990-3169

malumat verilmiştir. İktibas sanatıyla ilgili bilgiler de verildikten sonra Esrar Dede'nin Divan'ında Kur'an-ı Kerim'in ismen geçtiği beyitler aktarılmıştır. Akabinde şairin eserinde kullanmış olduğu nakıs ve tam lafzi iktibas örnekleri verilmiştir. Şairin Divan'ında kullandığı sure adları, anlama dayalı iktibaslar ve telmih sanatı örnekleri de sırasıyla sunulmuştur. Bunlar yapılırken öncelikle beyit verilmiş, sonrasında ilgili ayetin numarasıyla birlikte bulunduğu sure adı ve ayetin Türkçe meali dipnotta verilmiştir. Araştırma neticesinde Esrar Dede'nin Divan'ında en fazla lafzi iktibas yöntemini tercih ettiği görülmektedir. Anlam yönünden yapılan iktibaslar ise şairin Divan'ında en az kullandığı alıntılama yöntemidir.

Anahtar kelimeler: Esrar Dede, Kur'an, Ayet, İktibas, Telmih

THE USE OF VERSE QUOTATIONS IN THE DIWAN OF ESRAR DEDE

ABSTRACT

There are various sources that feed the intellectual backgrounds of literary movements. Between the late 13th and 19th centuries, the influence of Islam on the formation and development processes of classical Turkish literature, which was effective in the Ottoman field, is an undeniable fact. Divan poets frequently included religious themes in their works and added depth to their poems with quotations from the Holy Qur'an. In these literary works in which verses are used in full or in part, poets used the words both literally and in ways that evoke the meanings they contain.

Esrar Dede, who stands out with his Sufi identity, is one of the important Mawlawi poets of 18th century classical Turkish literature. In his Divan, there are many examples of quotations from the verses of the Qur'an. The aim of this study is to analyse these quotations from the Holy Qur'an in Esrar Dede's Divan.

In the study, firstly, the relationship between religion and society is mentioned, then some opinions about the effects of Islamic culture on Turkish literature are put forward. Afterwards, a brief information about the life and works of Esrar Dede is given. After giving information about the art of İktibas, the couplets in Esrar Dede's Divan in which the Holy Qur'an is mentioned by name are quoted. Subsequently, the examples of the poet's use of imprecise and complete literal quotations in his work are given. The names of surahs, meaning-based quotations, and examples of the art of telmih used by the poet in his Divan are also presented respectively. In doing so, the couplet is given first, then the name of the surah with the number of the relevant verse and the Turkish translation of the verse are given in the footnote. As a result of the research, it is seen that Esrar Dede mostly preferred the literal quotation method in his Divan. Meaningful quotations are the least used quotation method in his Divan.

Keywords: Esrar Dede, Qur'an, Verse, Quote, Quotation

GİRİŞ

Din ve kültür, birbirini etkileyen ve birlikte gelişen iki kavram olarak değerlendirilebilir. Din; bir toplumun inançları, ibadetleri, ritüelleri ve ahlaki değerleriyle ilgili sistemli bir düşünce ve eylem biçimidir. Kültür ise bir toplumun ortak değerlerini, normlarını, geleneklerini, sanatını, dilini ve yaşam tarzını içeren daha geniş bir kavram olarak ele alınmaktadır. Din, toplumun inanç sistemi ve ahlaki değerlerini belirler. Akabinde bu değerler, kültürel normlar ve davranış biçimleri üzerinde derin etkileri olan bir temel oluşturur.

Edebiyat, toplumun kültürel kimliğini oluşturan ana öğeler arasındadır. Edebiyatın toplum bünyesindeki tezahüründe ise dinî düşünce ve inançların belirleyici bir role sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Dini metinler, mitler, hikâyeler ve benzeri pek çok anlatı tarih boyunca toplumlara ilham kaynağı olmuş ve toplumların edebî ürünlerine zenginlik katmıştır. Bu sebeple Fuat Köprülü, Türk edebiyatını tasnif ederken dinî yaklaşımları bir kriter olarak ele almış ve: “İslamiyet’ten evvel Türk edebiyatı, İslam medeniyeti tesiri altında Türk edebiyatı, Avrupa medeniyeti tesiri altında Türk edebiyatı” (Köprülü, 1980: 5) şeklinde üç devreye ayırmıştır.

Türk milletinin 10. yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet’e geçmesiyle sosyal ve kültürel anlamda birçok değişim yaşanmaya başlanmıştır. Kaçınılmaz olarak edebiyat da bu dönüşümden payını almıştır. Türklerin İslam dinini benimsemesiyle Arap ve Fars kültürü etkisinde gelişen yeni bir edebî dönem teşekkül etmiştir. Divan edebiyatı olarak adlandırılan bu dönemde Arap ve Fars edebiyatında kullanılan şiir formlarının ve temalarının Türk edebiyatında da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Agâh Sırrı Levend, bu dönemde divan şairlerinin eserlerinde malzeme olarak kullandığı kaynakları şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Tasavvuf, Din ve Felsefe: Tasavvuf, muhtelif tarikatler, Hurufilik, Bektaşilik, şer’î akaidler, kalam, hikmet-i kadime, Allah ve kâinat.
2. İman ve İtikat: Kur’an, hadis, enbiya kıssaları, mucizeler.
3. Tarih ve Esatir: Tarihi şahsiyetler, efsanevi kahramanlar, efsaneler, rivayetler.
4. Batıl ve Hakiki Bilgiler: Kimya, simya, nücüm, ziyirçe, remil, sihir ve tılsım, kıyafet, musiki, diğer ilimler.
5. Hayat: Hayat ve edebiyat, ramazan, bayram, hamam, düğünler, merasimler, zamaneden şikâyetler.
6. Bezm-ü Rezm: Bezm, işret aletleri, rezm, cenk aletleri, atlar.
7. Hadiseler: Tarihi hadiseler, tarihler, hadiselerden ilhamlar.

8. Adet ve Ahlak: I. Sıhhat, ilm ve san'at, madde ve tabiat, inanmalar, bazı adetler.
9. Adet ve Ahlak: II. Darbimeseller, tabirler.
10. San'at ve Güzellik Telakkisi: San'at ve tasannu', edebi san'atlar, güzel nedir?
11. Diğer Hususiyetler: Hiciv ve mizah, meth ve fahr, tazallüm, rind ve zahid, muamma ve lügaz." (Levend, 2015: 15-16).

Divan şairleri, mazmun adı verilen kalıplarla duygu ve düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır. Bu mazmunların bir kısmı ayet ve hadislerden esinlenilerek oluşturulmuştur. Ayet ve hadisler bu şekilde divan şiirinde yer edinmeye başlamıştır. Şairler, hususiyetle dinî içerikli şiirlerinde düşünce ve nazariyelerini güçlendirmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'den istifade etmiş; ayetlerden çeşitli iktibaslar yapmışlardır (Yeniterzi, 1993: 91). Ayet ve hadislerle ilgili kullanım zamanla sıklık kazanmıştır ve Levend bu konu hakkında: "Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'an'dan bir ayet, Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın." (Levend, 1984: 15-24) şeklinde beyanda bulunmuştur.

Klasik Türk edebiyatının temel kaynakları arasında zikredilen Kur'an-ı Kerim ayetleri, şair ve yazarlar tarafından eserlerde farklı biçimlerde kullanılmıştır. Şairler, ayetleri bazen tam metin olarak bazen de kısmi olarak beyitlerinde kullanmışlardır. Bazı uygulamalarda ise şairlerin telmih yoluyla ya da ayetin ihtiva ettiği manayı karşılayacak biçimde Kur'an'dan faydalandıkları görülmektedir. Beyitlerinde Kur'an-ı Kerim ayetlerinden faydalanma yoluna giden şairlerden biri de 18. yüzyıl Mevlevi dervişlerinden Estrar Dede'dir.

Mutasavvıf bir şair olan Estrar Dede, *Divan*'ındaki bazı beyitlerde Kur'an-ı Kerim'de yer alan sure adlarını kullanma yoluna gitmiştir. Bazı beyitlerde ise tam metin kullanımı yahut kısmi kullanım yaparak ayetlerden sıkça istifade etmiştir. Bu açıdan Estrar Dede'nin *Divan*'ındaki beyitlerin tahkik edilmesi önem taşımaktadır. Bu amaçla 2019 yılında Dr. Osman Horata tarafından hazırlanan Estrar Dede'ye ait tenkitli *Divan* metni esas alınarak inceleme yapılmıştır.

H. 1162/M. 1749 tarihinde İstanbul Sütlüce'de dünyaya gelen ve çocukluğu Galata civarında geçen Estrar Dede'nin gerçek adı Mehmed'dir. Babası Mevlevi dervişlerinden Ahmed Bîzebân Efendi'dir. Çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir tedrisattan geçmiş; Arapça Farsça, Rumca, Latince ve İtalyanca gibi önemli

dilleri öğrenmiştir. Esrar Dede, babasının da tesiriyle tasavvuf anlayışının etkin olduğu bir çevrede yetişmiştir (Aksoy, 1995: 432).

Belli bir olgunluğa eriştikten sonra Galata Mevlevihanesi şeyhlerinden Şeyh Gâlib'e intisap etmesiyle tasavvuf yoluna fiilen girmiş olur. Ömrünün son demlerini tekkede çile çekerek geçirmiştir. Rivayete göre çilesinin bittiği güne tesadüf eden H. 1211/ M. 1796 yılının Miraç Gecesi'nde rahmete kavuşmuştur. Cenazesi, mevlevihâne haziresinde bulunan Fasih Dede'nin kabrinin yanına defnedilmiştir. (Horata, 2019: 17-18).

Esrar Dede'nin *Divân*'ından başka *Fütüvvet-nâme* ve *Mübârek-nâme* adında iki mesnevisi, *Lügat-i Talyân* adında bir lügati ve Mevlevi şairlerle ilgili *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* adlı tezkiresi bulunmaktadır (Atik, 1997: 388-391).

Esrar Dede'nin *Divan*'ının bilinen altı nüshası bulunmaktadır. Nüshaların üçü Süleymaniye Kütüphanesinde (Hâlet Efendi, No: 694; Hacı Mahmud Efendi, No: 3741; Hâlet Efendi Mülhâkı, No: 162), ikisi Konya Mevlânâ Müzesinde (Cilt 609, No: 2461), biri de Divan Edebiyatı Müzesinde (No: 681) yer almaktadır. Osman Horata tarafından tenkitli metni oluşturulan *Divân*'ın muhtevasında 14 kaside, 23 musammat, 264 gazel, 25 kıta, 148 rubai, 5 beyit ve mesnevi biçiminde kaleme alınan 4 manzume yer almaktadır (Horata, 2019: 20).

1. İktibas Nedir?

Köken olarak, "kabs" (ateşten köz almak) anlamıyla sözlüklerde yer alan iktibas ifadesi, mecazi olarak "ilim için çabalamak yahut bir alimin ilminden yararlanmak" anlamında da kullanılmıştır (Durmuş, 2000: 52). Edebî terim olarak karşılığı ise şair ya da yazarın anlamı güçlendirmek, ifadeye güzellik katmak amacıyla bir yapıtına ayet, hadis yahut bunlardan bölümler eklemesidir. Beyitlerde ayet ve hadisin tamamı kullanılırsa tam iktibas, bir kısmı kullanılır yahut anlam bozulmadan sözcüklerin yerleri değişikliğe uğratılırsa nâkıs iktibas terimleri kullanılmaktadır (Küleççi, 2005: 177).

Araştırmacılar, iktibasları sınıflandırırken iki yöntem belirlemişlerdir. İlk yöntem; Kur'an ayetlerinin birebir alıntılanıp alıntılanmaması, ayetteki ilk mananın ortaya konulmasının amaçlanıp amaçlanmaması yahut şekil açısından tahkik edilmesi gibi kriterleri esas almaktadır. İkinci yöntem ise ayetlerin lafzen, manen, telmihen yahut sure adlarının kullanımıyla yapılan iktibasları kategorize etmektedir (Aktan, 2020: 520). Bu makalede de ikinci yöntem esas alınarak inceleme yapılmıştır.

2. Esrar Dede Divanı'nda Ayet İktibaslarının Kullanımı²

Esrar Dede Divanı'nda kullanılan ayet atıflarının sayısal karşılıkları şu şekildedir:

Sure Adı	Lafzî İktibas Yapılan Ayetler	Anlam Yönünden İktibas Yapılan Ayetler	Divan'da Sure Adlarının Geçmesi	Telmihte Bulunulan Ayetler	Toplam
<i>Fatiha</i>	4				4
<i>Bakara</i>	7			1	8
<i>Âl-i İmran</i>	2			1	3
<i>Nisa</i>				1	1
<i>Maide</i>	1		1	3	5
<i>Enam</i>	1				1
<i>Araf</i>	2	1		3	6
<i>Tevbe</i>				1	1
<i>Yunus</i>				1	1
<i>Hud</i>	2				2
<i>Yusuf</i>	1			3	4
<i>Rad</i>				1	1
<i>Hicr</i>	1				1
<i>Nahl</i>	2				2
<i>İsra</i>	1		1	1	3
<i>Kehf</i>	2				2
<i>Meryem</i>	2			2	4
<i>Taha</i>	1		1	1	3
<i>Enbiya</i>	2	1		1	4
<i>Şuara</i>	2			1	3
<i>Neml</i>	2			2	4
<i>Kasas</i>	4			4	8
<i>Ankebut</i>	1			1	2
<i>Yasin</i>	1				1
<i>Saffat</i>	2				2

² Mevcut çalışmada ele alınan beyitler, Dr. Osman Horata'nın hazırlamış olduğu *Esrar Dede Divanı* adlı eserden alıntılanmıştır. Beyitlerdeki ayetlerin meal ve tefsirleri için ise Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları tarafından hazırlanan *Kur'an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)* adlı eserden istifade edilmiştir.

<i>Sad</i>	2				2
<i>Mü'min</i>	1				1
<i>Şûrâ</i>	1				1
<i>Zuhruf</i>	1				1
<i>Ahkâf</i>	1				1
<i>Muhammed</i>	1				1
<i>Fetih</i>	2				2
<i>Kaf</i>	1				1
<i>Zariyat</i>	1				1
<i>Tur</i>				1	1
<i>Necm</i>	1			1	2
<i>Hadid</i>	1	1			2
<i>Hakka</i>				1	1
<i>Nuh</i>				1	1
<i>Burûc</i>	1				1
<i>Fecr</i>	1				1
<i>Înşirah</i>	1				1
<i>Tîn</i>	1				1
<i>Alâk</i>	1				1
<i>Beyyine</i>	1				1
<i>İhlas</i>	1				1

Esrar Dede'nin divanında toplam 46 surenin ayetlerine atıfta bulunduğu görülmektedir. Çalışmada bu istatistik oluşturulurken beyit sayısı değil ayet sayısı baz alınmıştır. Çünkü aynı ayetlere farklı beyitlerde de atıf yapıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımla Esrar Dede'nin ayetlerine en fazla atıf yaptığı sureler, sekiz defa olmak üzere Bakara ve Kasas sureleridir.

Esrar Dede Divanı'nda ayetlerden yapılan alıntı yöntemleri arasında en fazla lafzî iktibas yapıldığı tespit edilmiştir. Eserde lafzî iktibas yapılan ayet sayısı 64, oranı ise %63'tür. Ayrıca 32 ayetin de telmih sanatı ile alıntılındığı görülmektedir. Telmih sanatının kullanımı ise %31'lik bir orana tekabül etmektedir. Sure adlarının aynen kullanım sayısı 3, oranı ise %3'tür. Anlam yönünden iktibas yapılan ayet sayısı da 3'tür. Bunun oranı da %3'e denk düşmektedir.

2.1. Divan'da Kur'an-ı Kerim'in İsmen Geçtiği Beyitler

İslamiyet'in temelinde, ilahi kelamın tecelli ettiği Kur'an-ı Kerim yer almaktadır. Bu kutsal kitap, inananlara rehberlik etmekte ve onlar için birtakım ahlaki kaideler ortaya koymaktadır. Esrar Dede gibi mutasavvıf

şairler, eserlerinde Kur'an-ı Kerim ayetlerine yer vermiş, onun ilahi mesajlarını şiirlerinde tema olarak ele almışlardır. Esrar Dede'nin *Divanı*'nda birçok beyitte Kur'an'dan yapılan alıntılar dışında bu kutsal kitabın bizzat ismen de zikredildiği görülmektedir:

Süllem-i mi'râcınñ yek-pâresi taḥşîş-i zât
Defter-i i'câzınñ her ḥarfî Kur'ân-ı hikem (K1/42)

Esrar Dede Divanı'nda ilk kaside Hz. Peygamber'e naat olarak yazılmıştır. Bu kasidenin kırk ikinci beyitinde hikmetli bir kitap olan Kur'an'ın her harfinin mucizevi bir nitelik taşıdığı dile getirilmiştir.

Ma'nî-i Kur'ân'a olur âşnâ
Gûş-zen-i şoḥbet-i Monlâ-yı Rûm (K6/9)

Mevlânâ'nın manevi mirasını yaşatan Esrar Dede, *Divan*'ındaki altıncı kasidenin dokuzuncu beytinde onun sohbetlerinin Kur'an'ın anlamını ve ruhunu açıkça yansıttığını ifade etmektedir. Şair, Mevlânâ'nın sözlerini Kur'an'ın mesajlarını kalplere işleyen ve manevi olgunlaşmayı sağlayan bir vasıta olarak görmektedir.

Nedir ma'nâ-yı "bi-ş'nev" istimâ' et sırr-ı Kur'ân'ı
O lafzın noḡta-i bâsı Celâlü'd-dîn-i Rûmî'dir (K8/13)

Mevlevi tarikatının temelini oluşturan *Mesnevi*, Esrar Dede'ye göre Kur'an'ın gizemlerini ve manasını anlamak için bir rehberdir. "Dinle!" hitabıyla başlayan eserdeki hikâyeler ve öğütler, Kur'an ayetlerindeki ilahi bilgeliğin şiirsel bir yansıması gibidir. Şaire göre *Mesnevi*'yi okumak ve anlamak, Kur'an'ın derinliklerine inmek ve onun hikmetini keşfetmek için bir araç hükmündedir.

Kur'ân-ı ḥakâyık okuyup mutrib-i hoş-gû
"İnnî-ene" taḥkîkîñ eder nâle-i her sû (MUS19/V)

Mevlevi ayinlerinde mutrib adı verilen, musiki icra eden sanatçılar bulunmaktadır. Esrar Dede mezkûr beyitte, güzel sesli bir mutribin okuduğu Kur'an ayetlerinden bahsetmektedir.

Ey âyet-i 'irfân-ı dil ey ma'nî-i Kur'ân-ı dil
Sensin dil-i cân cân-ı dil ünsiyet-i bi-intihâ (G8/5)

Esrar Dede, Kur'an ayetlerinden sekizinci gazelin beşinci beytinde de bahsetmiştir. Mezkûr beyitte Kur'an'ın kutsal metin olmasının yanı sıra aynı zamanda gönüldeki can ve sonsuz dost hüviyetinde olduğu da vurgulanmıştır.

*Haṭṭ-ı cemâl-i dil-ber Kur'an'dır ser-â-ser
Kâğıd baña ne söyler "dîvâne-râ kalem nîst" (G29/12)*

*Bir nokta oldu Kur'an hâl-i ruḥunda el-ân
Da'vâma pes bu bürhân "dîvâne-râ kalem nîst" (G29/13)*

Esrar Dede'nin Divan'ındaki yirmi dokuzuncu gazelin on ikinci ve on üçüncü beyitlerinde sevgilinin yüzünü Kur'an'ın nurlu sayfalarına benzetmektedir. Bu benzetme, sevgilinin sadece fiziksel güzelliğini değil, aynı zamanda ilahi güzelliğini ve manevi derinliğini de vurgulamaktadır.

*Her cilvesi sâkîniñ biñ nükte beyân eyler
Kur'an-ı maḥabbetden her tavrı bir âyetdir (G59/6)*

Tasavvufta, ilahi aşk şarabını sunan saki figürü; piri, şeyhi ve müşidi sembolize etmektedir. Esrar Dede'ye göre saki, sadece şarap dağıtan bir kadeh tutucu değil aynı zamanda ilahi bilgeliğin ve manevi rehberliğin kaynağı niteliğindedir. Sakinin her edası bin incelik taşımakta, her tavrı Kur'an'dan bir ayet gibi anlamlı olmaktadır.

*Harf-i Kur'an gibi ma'nâda cüdâ olmaz idik
Rû-be-rû şafha-i 'izzetde olunduḡ taştır (MUS4/XIV/6)*

Divan'da yer alan mezkûr beyitte, Esrar Dede'nin "Kur'an harfi" ve "izzet safhası" gibi metaforlar kullandığı görülmektedir. Esrar Dede ayrılığı, Kur'an harflerine teşbih ederek orijinal bir yaklaşım ortaya koymuştur.

*Haṭṭdır deme Kur'an-ı tecellâdır bu
Tevhîd-i cemâle medd-i "illâ"dır bu (R123)*

Divan'daki yüz yirmi üçüncü rubaide geçen ifadeler tasavvufi aşkın ve ilahi tecellinin bir ifadesi niteliğindedir. "Kur'an-ı tecelli" ve "tevhid-i cemâl" gibi metaforlar kullanan şair; sevgilinin yüzündeki güzelliği, ilahi bir yansıma olarak tarif etmiştir.

*Şifâtıñ zât u zâtıñ zât el-ḥaḡ
Sözün Kur'an yüzün âyât el-ḥaḡ (MAN2/8)*

Mezkûr beyitte Estrar Dede, Hz. Peygamber'in kelamını Kur'an'a teşbih etmiştir. Ayrıca onun yüzünün ilahi mesajın bir yansıması olduğunu da verilen beyitte dile getirmiştir.

2.2. Lafzî İktibaslar

Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayet metinlerinden alıntı yapmak suretiyle gerçekleştirilen iktibas yöntemidir (Gökalp, 2017:113). Lafzî iktibaslar, ayet metninin tamamının alınıp alınmamasına göre "nakıs" ve "tam" olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır.

2.2.1. Nakıs Lafzî İktibas

Bu alıntılama yönteminde, Kur'an ayetlerinin yalnızca bir parçasının beyitte geçtiği görülmektedir. Nakıs lafzî iktibas yönteminde ayet sözcükleri üzerinde çoğaltma, azaltma yahut sözcüklerin yerlerinde değiştirme yapılabilmektedir (Külekçi, 2005:177). Estrar Dede'nin *Divanı*'ndaki iktibasların büyük çoğunluğu nakıs iktibas yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur.

*Halka-i gîsûsuna ma'tûf illâ hûy-ı 'aşk
Ebruvânı medd-i "bi'smi'llâh"-ı furkân-ı hikem (K1/34)*

*Veliyy-i vâlî vü ûlâ zuhûr-ı zât-ı Hudâ
Kitâb-ı na'tını tefsîre geldi "bi'smi'llâh" (K3/2)³*

Divan'da birinci ve üçüncü sıralarda yer alan kaside beyitlerinde geçen "bi'smi'llâh" ifadesi Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetinden alıntıdır. "Allah'ın adıyla" manasına gelmektedir. "Besmele" olarak bilinen bu ifade Fatiha suresinin ilk ayeti olarak indirilmiştir. Hz. Aîşe'den aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber, Fatiha suresini okumadan önce besmelenin tamamını okumuş ve bunu ayetten saymıştır. İslami literatürde "Besmele"nin sureleri ayırmak için nâzil olduğu görüşü de yer almaktadır (Kaya, 2022:302-303). Ayrıca İslam'ın ilk devirlerinde "bi'smik'allâhümme" şeklinde kullanılan bu ibare Mekkeli müşrikler tarafından da kullanılmaktaydı. Müslümanlarla her türlü münasebeti yasaklayan boykot kararlarının alındığı metinlerde de bu ibare yer almıştır. Hud suresinin nazil olmasından sonra, surenin 41. ayetinde geçen "bismillâhi mecrâhâ..." ibaresi Hz. Peygamber tarafından kısaltılarak

³ "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla" (Fatiha, 1). "Nuh, 'Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın..." (Hud, 41). "Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır." (Neml, 30).

“bi’smi’llâh” şeklinde söylenmiştir. Bunun dışında Neml suresinin 30. ayetinde de besmele bulunmaktadır. Bu ayette de Hz. Süleyman’ın Sebe kraliçesine yazdığı mektubun başında besmele bulunduğu bahsedilmektedir (Derman ve Uzun, 1992: 532). Bu sebeple Türk-İslam edebiyatında yazılara besmele ile başlamak bir gelenek haline gelmiştir. Esrar Dede de ilk kaside beytinde besmele kullanarak bu geleneği devam ettirmiştir.

*Vücûd-ı câmi‘-i vahdet ‘Alî Veliyyu’llâh
Haqîqati şeref-i “lâ-ilâhe illâ’llâh” (K3/1)⁴*

Mutasavvıflar, tevhidi üç başlık altında ele alırlar. Öncelikle kainattaki tüm eylem ve hareketleri yaratıcının fiillerinin bir tecellisi şeklinde görürler. Buna “tevhîd-i ef’al” adı verilir. İkinci olarak tüm güç, kuvvet ve algılamaları da yaratıcının tecellisi olarak düşünürler. Buna da “tevhîd-i sıfat” denir. Varlık aleminde sadece yaratıcının tecellilerini görme ise “tevhîd-i zât” olarak ifade edilmektedir (Uludağ, 2012: 22). Bir mutasavvıf olan Esrar Dede’nin divanında bulunan üçüncü kasidenin ilk beytinde “kelime-i tevhid” ibaresi yer almaktadır. İlgili beyit, *Divan*’da adı en çok anılan halife Hz. Ali’nin övgüsünün yapıldığı kasidede bulunmaktadır. Esrar Dede, kasidedeki başlangıç beytinde Hz. Ali’yi “Kelime-i tevhid” şerefiyle yüceltir ve sırlarının onda tecelli ettiğini ifade eder. “Kelime-i tevhid”, Kur’an-ı Kerim’de Saffat suresi 35. ayette ve Muhammed suresi 19. ayette aynen tekrar edilmektedir.

*“Hüve’l-evvel” velâyâtı “hüve’l-âhir” kerâmâtı
Sözün ülâsı uhrâsı Celâlü’d-dîn-i Rûmî’dır (K8/4)⁵*

Divan’da sekizinci kasidenin dördüncü beytinde geçen “hüve’l-evvel” ve “hüve’l-âhir” ibareleri Hadid suresinin üçüncü ayetinden alıntılanmıştır. Ayet, “varlığının başlangıcı ve sonu olmayan” anlamındadır. Tasavvufi literatürde “evvel-ahir” ibareleri yerine “kadîm-bâkî”, “ezelî-ebedî” ve “lem yezel-lâ yezâl” ifadeleri de kullanılmaktadır. Hadid suresinde geçen “evvel” esması dışında yaratma, sürdürme ve yenileme eylemleri, kısacası tüm kâinatın var edilişi de Allah’a atfedilir (Topaloğlu, 1995: 545). *Divan*’daki kaside beytinde, “hüve’l-evvel” ve “hüve’l-âhir” sırlarına mazhar olan Hz. Mevlânâ’nın sözlerin ilki ve sonu olduğuna vurgu yapılmıştır.

*Maqâm-ı Aşmedîde hâtemiyyetle mü’eyyeddîr
Sebakdâş-ı “ev ednâ”sı Celâlü’d-dîn-i Rûmî’dır (K8/8)*

⁴ “...Allah’tan başka tanrı yoktur...” (Saffat, 35), (Muhammed, 19).

⁵ “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâttır. O her şeyi bilir.” (Hadid, 3).

*Na'tını vird-i şehergâh eden üftâdelere
Hem-çü Cibrîl-i "ev ednâ"dan erer feyz-i nefes (G113/6)⁶*

Divan'daki sekizinci kasidenin sekizinci ve yüz on üçüncü gazelin altıncı beyitlerinde geçen "ev ednâ" ibaresi Necm suresinin dokuzuncu ayetinden alıntılanmıştır. Bu ayet klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından çokça kullanılmıştır. Ayette ifade edilen yakınlık tasavvufi tefsirlere göre Miraç gecesinde yaratıcı ile Hz. Peygamber'in arasındaki yakınlığı anlatmaktadır (Coşkun, 2023: 117). Divan'daki sekizinci kasidenin sekizinci beytinde Hz. Mevlânâ, Hz. Peygamber'in "ev ednâ"sı yani en yakını olarak anlatılmıştır. Yüz on üçüncü gazelde ise Hz. Cebrail için bu sıfat kullanılmıştır.

*Muhammed bir "ledün" âyînesidir lâ-mekân içre
Anıñ tûft-i gûyâsı Celâlü'd-dîn-i Rûmî'dir (K8/9)*

*'Ayn 'ilm-i "ledünni"den ders al
Ya'nî var Meşnevî oğu hem-vâr (K11/18)⁷*

Ledün ilmi, yaratıcının dilediği kuluna melek veya peygamber vasıtası olmadan ihsan ettiği bir ilimdir. Kehf suresinde Hz. Musa-Hızır kıssasının anlatıldığı bölümlerde bu konu üzerinde durulmuştur. Anlatılan kıssada Hızır, Hz. Musa'nın bilgisi dışındaki meselelerin iç yüzünü açıklayan bir tavır takınmıştır. Tasavvuf ehline "ledün ilmi"nin Allah katından bizzat bahsedilmiş olmasından dolayı bu bilgiler "ledün (yanında, nezdinde)" adı ile ifade edilmiştir (Atılğan, 2015: 203). *Divan'daki sekizinci kasidenin dokuzuncu beytinde Hz. Peygamber'in ledün ilminin sahibi olduğu ve Hz. Mevlânâ'nın da onun sözlerini tekrar ettiği anlatılmıştır. On birinci kasidede ise "ledün ilmi"ni öğrenmek isteyenler için Mesnevî'nin önemli bir kaynak olduğu söylenmiştir.*

*Sağır işitdi semâ'ndan ibtidâ İdrîs
İşâret etdi "refa'nâ" Celâl celle celâl (K8/12)⁸*

Esrar Dede Divanı'ndaki sekizinci kasidenin on ikinci beytinde geçen "refa'nâ" ibaresi Meryem suresinin elli yedinci ayetinden alıntılanmıştır. Ayette Hz. İdris'in yüce bir makama yükselişi anlatılmaktadır. İdrîs peygamber motifi hem tasavvufi halk edebiyatı hem de klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından

⁶ "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu." (Necm, 9).

⁷ "Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik." (Kehf, 65).

⁸ "Biz, onu çok yüce bir mekâna yücelttik." (Meryem, 57).

sıkça kullanılmıştır. Özellikle mi'raciyelerin çoğunda Hz. İdris'in göklere yükselişi, Meryem suresinin elli yedinci ayetine gönderme yapılarak anlatılmaktadır (Harman, 2000: 480).

*Ne zât-ı pâk idi "leyşe ke-mişlihi şey'ün"
Beyân olunmadı aşlâ Celâl celle celâl (K8/27)⁹*

Divan'daki sekizinci kasidenin yirmi yedinci beytinde geçen "leyşe ke-mişlihi şey'ün" ibaresi Şûra suresinin on birinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare "Ona benzer hiçbir şey yoktur." anlamına gelmektedir ve yaratıcının eşsizliğini vurgulamaktadır. Esrar Dede de kaside beytinde ayeti, manasına uygun biçimde kullanmış ve Allah'ın zatının benzeri olmadığını dile getirmiştir.

*Ser-rişte-i hakikat-i ihdi's-sebıldir
Âdem yüzünde "alleme'l-esmâ"yı istivâ (K12/11)*

*Ey kıble-i 'âlem saña muhtâcdır âdem
Kim bile nedir "alleme'l-esmâ" kıdem ü dem (MUS1/4)¹⁰*

Esrar Dede Divanı'nda, on ikinci kasidenin on birinci beytinde ve müseddes biçiminde yazılmış birinci musammatin dördüncü bölümünde geçen "alleme'l-esmâ" ibaresi, Bakara suresinin otuz birinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare "Bütün isimleri öğretti (Allah, Adem'e)." anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim tefsirlerinde ayette geçen "isimler" ifadesinin kavram bilgisini işaret ettiği, meleklerin haklarında bilgi sahibi olmadıkları şeylerle ilgili Hz. Adem'in bilgili hale getirildiği ve bu şekilde de bilgi yönünden meleklerden daha üstün özelliklerle yaratıldığı anlatılmaktadır (Bolay, 1988: 360).

*Mûsî-i câna nükte-i "innî enâ" okur
Nahl-i sır üzre nûr-ı tecellâ-yı istivâ (K12/17)*

*Ol kaddi nihâl-i taraf-ı "vâdî-i Eymen"
Çün şu'le-i cevvalê eder meclisi rûşen (MUS19/II)*

*Kur'an-ı hakâyık okuyup mu'trib-i hoş-gû
"İnnî-ene" ta'kkîkîñ eder nâle-i her sû (MUS19/V)*

⁹ "... O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür." (Şûrâ, 11).

¹⁰ "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti..." (Bakara, 31).

Dil şu'le-i tecelî ile pür-zebânedir
“Vâdî-i Eymen” içre durur bir nişânedir (G75/1)

Hey ‘aceb şeb-perver-i hicrân-ı kûy-i yâr iken
Şem’ der-dest-i sūrâğ-ı “vâdî-i Eymen” biziz (G106/4)

Naḥle-i “vâdî-i Eymen”dir bu cism-i lâğarım
Şu'le-i Tûr-ı tecellî berḳ-i âhımdır benim (G178/10)

Şu'le-i âvâz-ı ney âvâze-i “innî enâ”
Mûsî-i ḥayret-zede-dil vâdî-i Sînâ semâ‘ (G131/9)

Deşt ü kühsâr dolup her sû hezârân şu'leler
Nûr-ı esrâr ile çün “vâdî-i Eymen” eyledi (G250/4)

Her şu'lesi bir nûr-ı tecellî-i cemâl
Şan “vâdî-i Eymen”-i hüdâdır maḥbaḥ (R29)¹¹

Esrar Dede Divanı'nda Kur'an-ı Kerim'den en fazla lafzî iktibas yapılan ayet, Kasas suresinin otuzuncu ayetidir. Bu ayet Divan'da toplam dokuz kez alıntılanmıştır. Ayette Hz. Musa'ya gelen ilk vahyin öyküsü anlatılmaktadır. Hz. Musa, Medyen'den ayrılıp Tûr Dağı'nın yakınlarına geldiğinde doruklarda yanan bir ateş fark eder. Hem kendisine yolu tarif edecek birini bulmak hem de ateşten bir parça almak umuduyla dağın tepesine doğru yola koyulur. Hz. Musa, dağın tepesine yaklaştığı vakit, ayette “vâdî-i Eymen” ibaresi ile anlatılan “vadinin sağ”ndan gelen bir sesle irkilir. Burada yaratıcı Hz. Musa'ya “innî enâ” şeklinde (Muhakkak ki ben...) hitap eder ve onu peygamberlik vazifesi ile görevlendirir. Ayrıca Hz. Musa'ya asa ve beyaz el mucizeleri bahşeder (Harman, 2020: 211).

Âdem dem-i “nefahtü” elif “isteveytühü”
Ya'nî zuhûr-ı kâmet-i bâlâ-yı istivâ (K12/21)

Sırr-ı “nefahtü fîhi” dem-i Mevlevî-i Rûm
Feyziyle âdem oldu dem-i nây-ı istivâ (K12/22)¹²

¹¹ “Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin rabbi olan Allahım.’” (Kasas, 30).

Divan'daki on ikinci kasidenin yirmi birinci ve yirmi ikinci beyitlerinde geçen "nefahtü" / "nefahtü fihi" ve "isteveytühü" ibareleri, Hicr suresi yirmi dokuzuncu ayet ve Sad suresi yetmiş ikinci ayet olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de iki farklı yerde geçmektedir. Bu ayetlerde Hz. Adem'in yaratılışı ve kendisine ruh üflenmesine vurgu yapılmaktadır. Birtakım İslam âlimlerine göre melekler, topraktan yaratılan Hz. Adem'i ilk önce küçük görmüş ve ona secde etmek istememiştir. Fakat melekler; Hz. Adem'in özel biçimde yaratıldığını, bedenine ruh üflendiğini ayrıca ona tövbe yönetiminin ve tüm mevcudatın adlarının öğretildiğini müşahede ettikten sonra Hz. Adem'e secde etmeye karar vermişlerdir (Kılınçlı, 2021: 638).

*"Rûhu'l-emîn" sidre-i farḡ-ı külâhıdır
Bir dil olursa Cennet-i me'vâ-yı istivâ (K12/27)*

*"Rûhu'l-Emîn" hâme-i Esrâr'ı çeşm-i yâr
Vahy-âşnâyiken yine dem-beste gösterir (G55/8)*

*Bikr-i dilindeki dem-i feyzi geçirme kim
"Rûhu'l-Emîn" Meryem-i ra'nâyâ bir gelir (G74/3)*

*Mi'râc-ı feyze "Rûhu'l-emîn"dir baḡ-ı şarâb
Cân-ı sebük ki 'aşḡ ile rıḡ-ı girân çeker (G92/7)¹³*

Esrar Dede Divanı'ndaki on ikinci kasidenin yirmi yedinci; elli beşinci gazelin sekizinci, yetmiş dördüncü gazelin üçüncü ve doksan ikinci gazelin yedinci beytinde geçen "Rûhu'l-emîn" ibaresi, Şuara suresinin yüz doksan üçüncü ayetinden alıntılanmıştır. "Rûhu'l-emîn", vahiy meleği olan Hz. Cebrail'in sıfatıdır ve "Güvenilir ruh" anlamına gelmektedir. Mezkûr ayette vahyin Hz. Cebrail tarafından getirildiği anlatılmaktadır. *Esrar Dede* de ilgili beyitlerde "Rûhu'l-emîn" ibaresini, anlamına uygun biçimde kullanmış ve Hz. Cebrail için bu adı tercih etmiştir.

*Ḥalvetgeh-i eflâkda rûhu'l-ḡudsüm
Dergâh-ı 'arefnâkda rûhu'l ḡudsüm (G174/1)*

¹² "Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın." (Hicr, 29). "Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın." (Sad, 72).

¹³ "Onu Rûhu'l-emîn indirmiştir." (Şuara, 193).

*Pervâzgehimdir dil-i Kerrûbî-nişân
Künc-i kafes-i hâkda rûhu'l-kudsüm (G174/2)*

*Nuḡkumda 'ayân u ma'nî-i pâk-ı cânım
Bu sîne-i şad-çâkda rûhu'l-kudsüm (G174/3)*

*Ben âyet-i 'aşkı bîlemez fehm-i sakîl
Ben târem-i idrâkda rûhu'l-kudsüm (G174/4)*

*Rûh-ı 'araḡ-ı füyûz-ı bâlâ-ḡîzim
Peymâne-i eflâkda rûhu'l-kudsüm (G174/5)*

*İ'câz-ı lehimde 'İsî-i lâhûtum
Bikr-i ḡired-i pâkde rûhu'l-kudsüm (G174/6)*

*Maḡz-ı sūḡanım perde-i elfâz içre
Bu ḡâme-i çâlâkda rûhu'l-kudsüm (G174/7)*

*Mevlevî rûhu'l-kudüsdür lâ-mekânı seyr eder
Dil gibi bir ânda nûh âsumânı seyr eder (MUS14/II)¹⁴*

Esrar Dede Divanı'ndaki yüz yetmiş dördüncü gazelin tüm beyitlerinde ve musammatlar başlığı altındaki on dördüncü tahmisin ikinci bölümünde geçen "Rûhu'l-kuds" ibaresi, Bakara suresinin seksen yedi ve iki yüz elli üçüncü ayetinden; Maide suresinin yüz on ve Nahl suresinin yüz ikinci ayetinden alıntılanmıştır. "Rûhu'l-kuds" de vahiy meleḡi olan Hz. Cebrail'in sıfatlarından biridir ve "kutsal ruh" anlamına gelmektedir. Ayetlerde hem Hz. Cebrail'in vahiy görevine vurgu yapılmakta hem de Hz. İsa'nın Hz. Cebrail tarafından desteklendiḡi anlatılmaktadır. İlgili beyitlerde de Esrar Dede, kendisi de dahil etmekle birlikte Mevlevi dervişlerini "kutsal ruh" olarak betimlemiştir.

*Sen vâris- i sultân-ı risâletsin efendim
Sen sırr-ı "elem-neşrah"a âyetsin efendim (MUS1/II)¹⁵*

¹⁴ "...Meryem Oḡlu İsa'ya da açık kanıtlar verdik ve onu Rûhulkudüs ile destekledik..." (Bakara, 87), "...Meryem oḡlu İsa'ya açık deliller verdik ve onu Rûhulkudüs'le destekledik..." (Bakara, 253), "...Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim..." (Maide, 110), "...Kur'an'ı Ruhulkudüs'ün indirdiḡini söyle..." (Nahl, 102).

¹⁵ "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" (İnşirah, 1).

Divan'da müseddes biçiminde yazılmış birinci musammatın ikinci bölümünde geçen "elem-neşrah" ibaresi İnşirah suresinin ilk ayetinden alıntılanmıştır. Ayet, "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?" anlamına gelmektedir. İnşirah suresi, İslam'ın ilk dönemlerinde inananların uğradığı işkence ve zorluklar karşısında Hz. Peygamber'i teselli etmek amacıyla nazil olmuştur. Tefsirlerde bu ayetin yorumuyla ilgili iki farklı görüş anlatılmaktadır. İlk görüş, Hz. Peygamber'in çocukluk döneminde ve miraç hadisesinin yaşandığı gecede melekler tarafından göğsünün açılarak kalbinin zezem suyu ile yıkanması ve ardından içine ilim, hikmet konulduğu yönündedir. İkinci görüş ise maddi değil, manevi müdahaleyi ön plana çıkarır. Buna göre Hz. Peygamber'in ruhu ilim ve hikmetle donatılmıştır; ruhundaki tüm sıkıntı, üzüntü ve kederler kaldırılarak göğsüne genişlik ve ferahlık verilmiştir (Yaşaroğlu, 2000: 345). Esrar Dede, Şarih Dede Efendi olarak da bilinen İsmail Ankaravî Rusihi'yi methettiği şiirinde onun Hz. Peygamber'in varisi ve İnşirah suresinin sırlarının mazharı olduğunu dile getirmiştir.

*"Len-terâni"yle edip sonra yine 'atf-ı hitâb
Eylediñ 'âşıkı biñ nâz ile zâr u bi-tâb (MUS2/III/4)¹⁶*

Divan'da ikinci musammatlar başlığı altında terkib-i bend biçiminde yazılmış üçüncü şiirin dördüncü beytinde geçen "len-terâni" ibaresi, Araf suresinin yüz kırk üçüncü ayetinden alıntılanmıştır. Ayet "Sen, beni asla göremezsin?" anlamına gelmektedir. Bu ayet, mutasavvıflar tarafından Hz. Musa'nın yaratıcının zât tecellisine mazhar olmayı istediği şeklinde yorumlanmıştır. Görme fiilinin görüleni mecbur kılması ve bunun da sıfat tecellisinin belirlediği ikilik mertebesine dayanması hasebiyle bu mertebede zât tecellisi imkansızdır. Yaratıcı, bu durumu bildirmek amacıyla Hz. Musa'ya: "Ben görülmem." dememiş, bunun yerine "Sen, beni göremezsin." şeklinde seslenmiştir. Bu nida esnasında Hz. Musa, yaratıcı ile diyalog hâlindeydi. Bu hâlin ikilik mertebesinden kaynaklandığını dile getiren mutasavvıflara göre "len-terâni" ibaresi, özünde "Sende ikilik hâli mevcut olduğu müddetçe beni göremezsin." manasındadır. Yaratıcının tecelli suretiyle dağı parçalaması ve Hz. Musa'nın kendini kaybetmesi ise ikilik mertebesinden sıyrılarak zât tecellisine kavuştuğuna işaret etmektedir. "Len-terâni" ibaresi İslam edebiyatında çoğunlukla telmih amacıyla kullanılmıştır. Arap ve İran şiirlerinde âşığın

¹⁶ "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü..." (Araf, 143).

gönlünü tarumar eden sevgilinin kendisini göstermek istememesi bu ibareyle dile getirilmiştir. Bu ibare tek bir şeyi sembolize etmekten ziyade çeşitli kavram ve anlamlar ifade edilirken de kullanılmaktadır. Örneğin; şairlerin ilham, idrak ve söz ustalığı gibi meziyetleriyle övünmelerinde Allah vergisi bir kabiliyeti anlatmaktadır (Pala, 2003: 138).

*Tab'ı 'ademde olup havşala-i isti'dâd
Olmasa ma'nî-i "lâ-yüs'el" ile redd-i cevâb (MUS4/I/3)¹⁷*

Divan'daki dördüncü musammatlar başlığı altında terkîb-i bend biçiminde yazılmış ilk şiirin dördüncü beytinde geçen "lâ-yüs'el" ibaresi Enbiya suresinin yirmi üçüncü ayetinden alıntılanmıştır. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz." manasındadır. Müfessirlerin yorumlarına göre, eğer yaratıcının bir eşi benzeri olsaydı ona böyle bir soru sorulabilirdi fakat onun teklifinden dolayı böyle bir durum mümkün değildir. Tüm yaptıkları bir hikmete dayanan yüce yaratıcıya hesap sorulamaz (Şahin, 2019: 69).

*İlm-i ma'nâyı duyup sırra olursam âgâh
Anı bir hoşça beyân eylerim "inşâ'allâh" (MUS4/XIV/8)¹⁸*

Divan'daki dördüncü musammatlar başlığı altında terkîb-i bend biçiminde yazılmış on dördüncü şiirin sekizinci beytinde "inşâ'allâh" ibaresi geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de altı farklı ayette bu ibare yer almaktadır. "Allah dilerse." anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in Allah'ın dilemesi dışında "Şunu yarın yapacağım" gibi ifadeler kullanması yasaklanmıştır (Kehf, 24). Kur'an'da tüm işlerin yaratıcının iradesine tabi olduğunu söyleyen çok sayıda ayet olduğu gibi direkt olarak "inşâ'allâh" ibaresinin bulunduğu altı ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde İsrailoğullarının kurban etmek istedikleri sığırın niteliğiyle ilgili olarak Hz. Musa'ya (Bakara, 70), Hz. Yusuf'un anne-babasına ve kardeşlerine (Yusuf, 99), Hz. Musa'nın Hızır'a (Kehf, 69), Hz. Şuayib'in yanında hizmet etmesini talep ettiği Hz. Musa'ya (Kasas, 27), Hz. İsmail'in babası Hz. İbrahim'e (Saffat, 102) "inşâ'allâh" şeklinde hitap ettiği görülmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Hudeybiye'nin ardından Hz. Peygamber'e "inşâ'allâh" şeklinde nida edilerek rüyasının gerçekleşeceği ve "Allah'ın izniyle" inanlarla birlikte Mescid-i Haram'a girecekleri (Fetih, 27) bildirilmiştir (Özbek, 2000: 342-343).

¹⁷ "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir." (Enbiya, 23).

¹⁸ "...Allah dilerse..." (Bakara, 70), (Yusuf, 99), (Kehf, 69), (Kasas, 27), (Saffat, 102), (Fetih, 27).

*Şadâ olunduğu dem ‘âlem-i vefâya varır
‘Elest’iñ ‘ahdinî taşdıkdir semâ’-ı şafâ (G4/6)*

*Tâ Bezm-i “elesti”den ben böylece haşır oldum
Bir elde müzâb-ı câm bir elde mey ü sâgar (G65/9)*

*Mest eyleyeli neş’emi şahbâ-yı “elestî”
Cam-ı meye ‘aks etdi ‘aceb şu‘le-nişestî (G238/1)*

*Bir ‘âşık-ı dîrîneñüm ey sâkî-i ‘aşk
Tâ dil-şüde-i bezm-i “elest”im geldim (R100)¹⁹*

Divan’da dördüncü gazelin altıncı, altmış beşinci gazelin dokuzuncu, iki yüz otuz sekizinci gazelin birinci beytinde ve yüzüncü rubaide geçen “elest” ibaresi Araf suresinin yüz yetmiş ikinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare Farsça kökenli “sohbet meclisi” manasındaki “bezm” sözcüğü ile Arapça “ben değil miyim?” anlamında çekimli bir eylem olan “elest” ile kullanılarak “bezm-i elest” şeklinde bir terkip oluşturmaktadır. “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” nidasının gerçekleştiği ruhların da “belâ” yani “evet” şeklinde yanıt verdikleri meclisi ifade etmektedir. Osmanlı dinî-tasavvufi edebiyatında bu tertip sıkça kullanılmıştır (Yavuz, 1992: 106). Klasik Türk edebiyatındaki genel kaniya göre âşıklar, sevgililerine “elest” meclisinde âşık olmuşlardır. Şairler, o gün mecliste âşığın ruhunun uyanık olduğunu sevgiliyi ilk kez orada gördüklerini ve hemen âşık olduklarını anlatmaktadır (Pala, 1992: 108).

*Sırr-ı “ehad”a Aḫmed tevḫîd-i Kureyş oldu
İbrahim’iñ evlâdı faḫr etse ‘aceb mi yâ (G11/18)²⁰*

Divan’daki on birinci gazelin on sekizinci beytinde yer alan “ehad” ibaresi İhlas suresinin birinci ayetinden alıntılanmıştır. Müfessirlerin sure ile ilgili olarak en fazla üzerinde durdukları konu “ehad” sözcüğünün anlam ve muhtevası ile ilgilidir. “Ehad” sözcüğü Allah’a nisbet edildiğinde yaratıcının birliğini, benzersizliğini ve eşsizliğini anlatmaktadır (Işık, 2000: 537). Esrar Dede, mezkûr beyitte Hz. Peygamber’i, ilahi mesajı tebliğ eden ve tevhid inancını yayan bir elçi olarak yüceltir. Onun risaletinin, Allah’ın birliğini insanlığa bildirmek olduğunu ve bu sayede tevhid inancının temellerinin atıldığını belirtir. Şair, bu bağlamda Hz. İbrahim’in soyundan gelen Kureyş halkına özel

¹⁹ “... ‘Ben sizin rabbiniz değil miyim?’ ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler...” (Araf, 172).

²⁰ “De ki: ‘O, Allah’tır, tektir.’ (İhlas, 1).

bir önem de atfetmektedir. Hz. Peygamber'in vahyi ilk olarak bu kavme tebliğ etmesini, tevhid inancının temelini atılması açısından önemli bir hadise olarak ele alır ve Kureyş'i yani İbrahimogullarını metheder.

*Müdir-i dâ'ire-i nokta "kâf u nûn"-fermâ
Kadir-i kudret-i eşyâ Celâl celle celâl (K9/10)*

*"Kün" sırrını fehm etmege âyîn-i Mevlânâ'ya bak
Güş et şadâ-yı nâydan neymiş zühûr-ı müntehab (G17/14)²¹*

Divan'da dokuzuncu kasidenin onuncu beytinde ve on yedinci gazelin on dördüncü beytinde "kün" ibaresi geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sekiz farklı ayette bu ibare yer almaktadır. "Ol" anlamına gelmektedir. Tasavvuftaki yaratılış kuramına göre evren henüz yaratılmadan evvel Allah bir nur halk edip "kün Muhammedâ" (ol yâ Muhammed) şeklinde hitap ettiği anlatılmaktadır. Nur, bu nida karşısında hicap içinde "lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) demiş; o zaman yaratıcı da "Muhammed Resûlullah" (Muhammed Allah'ın elçisidir) diyerek yanıt vermiştir. Ardından dokuz felek, dört unsur, hayvanlar, bitkiler ve tüm cansız nesnelere halk edilmiştir (Pala, 2002: 553). Esrar Dede'nin ilgili kaside beytinde, yaratıcının üstün iradesini her şeyin üstünde tutan ve mutlak bir teslimiyet içerisinde bir tavır segilediği görülmektedir. Mezkûr beyitte geçen "kâf u nûn" ibaresi Arapçadaki "kün" emrinin kısaltılmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Şair, tüm mevcudatın yalnızca Allah'ın iradesiyle işlediğine ve onun sonsuz gücünün her şeye kadir olduğunu dile getirmektedir. Gazel beytinde ise "kün" sırrının anlaşılması için Mevlevî ayinlerine bakılması gerektiğini ifade etmektedir.

*Kurb-ı "vescüd ve'kterib"dir menzili Esrâr eger
Kiblesin buldu ise dervîş-i Mevlânâ-perest (G32/7)²²*

Divan'daki otuz ikinci gazelin on yedinci beytinde geçen "vescüd ve'kterib" ibaresi Alak suresinin on dokuzuncu ayetinden iktibas edilmiştir. Secde vesilesi ile Allah'a yakınlaşmayı ifade etmektedir. İnsanın hakiki anlamda kurtuluşu Allah'a yakınlaşmasıyla ilintilidir. Bu durum da etrafına zarar veren çirkin hasletlerden sıyrılıp yalnızca yaratıcının emirlerine tabi olmasıyla

²¹ "...Ol..." (Bakara, 117), (Âl-i İmran, 47), (Âl-i İmran, 59), (Enam, 73), (Nahl, 40), (Meryem, 35), (Yasin, 82), (Mü'min, 68).

²² "...Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş." (Alâk, 19).

gerçekleşebilir. Bunun da en net göstergesi secdedir. Bu sebeple Alak suresinin on dokuzuncu ve sonuncu ayeti olan “vescüd ve’kterib” ibaresi aynı zamanda tilavet secdesi emrini de içermektedir (Işık, 1989: 334). Esrar Dede, mezkûr beyitte, Allah’a yakınlaşmak isteyenlerin pusulasını Mevlânâ’nın izinden giden dervişlere çevirmesi gerektiğini savunmaktadır. Onun nazarında, Mevlevi dervişi, ilahi hakikate erişmiştir. Bu nedenle, Allah’a yakınlaşmak isteyenlerin, bu kâmil zatların ruhlardan ilham almaları ve onların izinden gitmeleri gerekmektedir.

*Fehm eyledigimdir “irci’î”niñ remzini âhîr
Efsürde tenim hâk ile yeksân olmağa bâ’is (G35/4)²³*

Divan’daki otuz beşinci gazelin dördüncü beytinde geçen “irci’î” ibaresi Fecr suresinin yirmi sekizinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ibare “Rabbine dön!” anlamına gelmektedir. Nefsani arzularından sıyrılıp kalp hoşnutluğu ve tam bir teslimiyetle yaratıcının buyruklarına uyanların sâlih kulların arasına dahil olacakları ve rablerine kavuşarak cennete girecekleri ifade edilmektedir (Işık, 1995: 291).

*Bil “izâ sellemtü bi’l-ma’rûf”u kim
Ola şânında ‘aleyküm lâ-cenâh (G40/3)²⁴*

Divan’daki kırkıncı gazelin üçüncü beytinde geçen “izâ sellemtü bi’l-ma’rûf” ibaresi Bakara suresinin iki yüz otuz üçüncü ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ibare “En uygun şekilde verdikten sonra.” anlamına gelmektedir. İslam hukukunda bebeğin sütanneye verilmesi ile sütanne ücret alma hakkına sahip olmaktadır (Kaşıkçı, 2006: 36). Söz konusu ayette de sütannelere hak ettikleri ücretin ödenmesi gerektiği dile getirilmiştir. Esrar Dede de bu konuya atıfta bulunarak ahirette takva sahiplerinin ecirlerini en güzel biçimde alacaklarını vurgulamıştır.

*Tîğ-i celâlet be-kef nutku hemân “lâ-tehaf”
Hecri ser-â-ser şeref kahrn hayât-ı mezîd (G43/8)²⁵*

²³ “Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.” (Fecr, 28).

²⁴ “...Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur...” (Bakara, 233).

²⁵ “...Korkma...” (Hud, 70), (Taha, 68), (Neml, 10), (Kasas, 25), (Ankebut, 33), (Sad, 22), (Zariyat, 28).

Divan'da kırk üçüncü gazelin sekizinci beytinde "lâ-teḥaf" ibaresi geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yedi farklı ayette bu ibare yer almaktadır. "Korkma!" anlamına gelmektedir. Kur'an'da meleklerin Hz. Lut'a (Hud, 70 ve Ankebut, 33); yaratıcının Hz. Musa'ya (Taha, 68 ve Neml,10); Hz. Şuayip'in Hz. Musa'ya (Kasas, 25); davacıların Hz. Davut'a (Sad, 22) ve meleklerin Hz. İbrahim'e (Zariyat, 28) "lâ-teḥaf" ibaresi ile seslendikleri görülmektedir.

Bed-mestî-i celâl edip çeşm-i fitne-cû
"El-ḥamd" etdi bezmden aḡyârı târmâr (G68/7)

Bi-ḥamdi'llâh dedim "elḥamdüli'llâh"
Ki böyle ḥamd eder kendüye Allâh (MAN1 / 1)²⁶

Divan'daki altmış sekizinci gazelin yedinci birinci manzumenin ilk beytinde geçen "el-ḥamd" ve "elḥamdüli'llâh" ibareleri Fatıha suresinin ikinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ibare "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." anlamına gelmektedir. Esrar Dede'nin ilk beyitte kullandığı "el-ḥamd" ibaresi Fatıha'nın Türkçe'deki en tanınmış ismi olup "Sûretü'l-ḥamd" terkininin kısaltılmış biçimidir. Bu isimlendirmenin surenin birinci sözcüğü olan "el-ḥamd" ibaresinden yahut surenin tamamıyla hamt anlamı içermesinden meydana geldiği düşünülmektedir (Işık, 1995: 253).

'Ahd-nâme diledim ḥaṭṭ-ı ruḥundan Esrâr
Yazdı "lâ-ted'u me'allâhi ilâhen âḥer" (G81/27)²⁷

Divan'daki seksen birinci gazelin yirmi yedinci beytinde geçen "lâ-ted'u me'allâhi ilâhen âḥer" ibaresi Kasas suresinin seksen sekizinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ibare Allah'tan başka hiçbir tanrıya yalvarmamak gerektiğini bildirmektedir. Esrar Dede de bu ayetten hareketle yaratıcı dışında hiçbir şeyden medet ummamaya, Allah'tan başka yalvaracak kimse olmadığına dikkat çekmektedir.

Şive-i "naḥnü ḳasemnâ"yı tefekkür ḳıl kim
'Aḳıbet zillet ü ḥüsrâna olur müncer cer (G97/4)²⁸

²⁶ "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (Fatıha, 2).

²⁷ "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur..." (Kasas, 88).

²⁸ "Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık..." (Zuhruf, 32).

Divan'daki doksan yedinci gazelin dördüncü beytinde geçen "naĥnũ ħasemnâ" ibaresi Zuhruf suresinin dördüncü ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare rızıkların yalnızca Allah'ın tarafından taksim edildiğini anlatmaktadır. Esrar Dede de gazel beytinde bu ayeti tefekkür etmek gerektiğini dile getirmiştir.

Girse 'uŝŝâħ eger nâra gũlistân olur
"Aŝħ eder "berd ü selâm" vermez aña ol ħar ħar (G97/5)²⁹

Divan'daki doksan yedinci gazelin beşinci beytinde geçen "berd ü selâm" ibaresi Enbiya suresinin altmış dokuzuncu ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ibare Hz. İbrahim'e ateşin serin ve zararsız kılınışını anlatmaktadır. Esrar Dede de gazel beytinde bu ayetten yola çıkarak aşıkların gireceği ateşin gül bahçesine dönüşeceğini, serin ve zararsız hale geleceğini anlatmıştır.

Eyle taĥĥîr-i derûn tâ ki ola ħalb selîm
"Yevme lâ-yenfâ'û"da anı taleb eylerler (G97/22)³⁰

Divan'daki doksan yedinci gazelin yirmi ikinci beytinde geçen "Yevme lâ-yenfâ'û" ibaresi Şuarâ suresinin seksen sekizinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ayet kıyamet gününde mal ve evlatların fayda vermeyeceğini anlatmaktadır. Esrar Dede de gazel beytinde bu ayetten hareket ederek hiçbir şeyin fayda etmediği mahşer gününe temiz bir kalple kalb-i selim şekilde ulaşmak gerektiğini dile getirmiştir.

يا من احاط علمك كلالك المحاط
"اياك نستعين" بك "اهدنا الصراط"

(Ey ilmi bütün çevreyi kuşatan/ "Senden yardım dileriz," "Bizi doğru yola ilet!")
(G129/1)³¹

Divan'daki yüz yirmi dokuzuncu gazelin birinci beytinde geçen "iyyâ ke nesta'in" ve "ihdinâ's-sırât" ibareleri Fâtiha suresinin beş ve altıncı ayetlerinden iktibas edilmiştir. *Divan*'daki bu gazel Arapça olarak kaleme alınmıştır. Beşinci ayet, Allah'tan başkasından yardım istenmemesi gerektiğini anlatırken altıncı ayet ise doğru yola ulaşmak için yaratıcıya yakarışı

²⁹ "Biz de 'Ey ateş' dedik, 'İbrâhîm'e serin ve zararsız ol!" (Enbiya, 69).

³⁰ "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!" (Şuarâ, 88).

³¹ "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet." (Fatiha, 5-6).

içermektedir. Esrar Dede de ayetleri manasına uygun şekilde kullanarak gazel beyitlerinde yaratıcıya yalvarırken bu ayetlerle seslenmiştir.

*Nâydan emr-i "ecibû dâ'iyâ'llâh" gelmese
Etmez idi enfüs ü âfaka istilâ semâ' (G131/8)³²*

Divan'daki yüz otuz birinci gazelin sekizinci beytinde geçen "ecibû dâ'iyâ'llâh" ibaresi Ahkaf suresinin otuz birinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare "Allah'ın davetçisine uyun." anlamına gelmektedir. Ahkaf suresinde bu konuşmayı yapanlar cin topluluğudur. Bu ayetlerde cinlerin de Hz. Peygamber'in davetine uymakla yükümlü oldukları ve bu konuyla ilgili olarak ikaz edildikleri dile getirilerek bu tebliğe icabet etmeyenlerin açıkça bir sapkınlık içinde olduklarına ve mahşer gününde cezaya çarptırılacakları vurgulanmıştır (Işık, 1988: 550). Esrar Dede mezkûr beyitte, ney sesini, Allah'ın davetine icabet etme çağrısı olarak yorumlamaktadır. Bu fikrini, Ahkaf suresinin otuz birinci ayetiyle de desteklemektedir.

*Aç lebiñ "innâ fetahñâ" nüktesi etsin zuhûr
'Aşık-ı dil-besteler de eylesinler intifâ' (G135/6)*

*Elâ ey âyet-i "innâ fetahñâ"
Beni kıldıñ fütüvvetiñle gûyâ (MAN2/1)³³*

Divan'daki yüz otuz beşinci gazelin altıncı ve ikinci manzumenin birinci beyitlerinde geçen "innâ fetahñâ" ibaresi Fetih suresinin birinci ayetinden alıntılanmıştır. Bu ibare "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik" anlamına gelmektedir. Bu ayetlerde Mekke'nin fethedileceği Hz. Peygamber'e müjdelenmiştir. Esrar Dede de ikinci manzumede ilk beyitte bu ayeti kendi yaşamına uyarlayarak kendisine muvaffakiyetler kattığına değinmiştir.

*Pek de şüret verme sırr-ı "aḥsenü't-taḳvîm"e kim
Bilmem ammâ mâ-verâsı bî-nuḳûş olmaḳ gerek (G151/8)³⁴*

Divan'daki yüz elli birinci gazelin sekizinci beytinde geçen "aḥsenü't-taḳvîm" ibaresi Tin suresinin dördüncü ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet kıyamet

³² "Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun." (Ahkâf, 31).

³³ "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik." (Fetih,1).

³⁴ "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır." (Tin, 4).

gününde insanın en güzel surette yaratıldığını anlatmaktadır. Bazı yorumculara göre insan sadece ruhsal açıdan bazılarına göre ise hem ruhsal hem de bedensel açıdan en güzel surette halk edilmiştir. İlk görüşü savunanlara göre ruh olarak “illiyyîn”de halk edilen insan, beden kafesine hapsedilerek “esfeli sâfilîn”e yani maddi boyuta gönderilmiştir. Bu alemde tekrar öz ve en güzel haline dönmeye çalışmaktadır. İkinci görüşün savunucuları ise ruh güzelliğinin mühim olduğunu dile getirirler bile insanoğlunun bedensel yönden de güzel surette olduğunu dolayısıyla her açıdan mükemmel olduğunu söylemişlerdir (Uludağ, 1989: 178).

*Sâye-i Hazret-i Gâlib’de Boğaz içre bu şeb
Zevk-i “min-ğahtihel-enhâr” idi baña her sũ (G207/15)³⁵*

Divan’daki iki yüz yedinci gazelin on beşinci beytinde geçen “min-ğahtihel-enhâr” ibaresi Beyyine suresinin sekizinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet altlarından ırmakların aktığı Adn cennetinden bahsetmektedir. Esrar Dede de gazel beytinde mürşidi Şeyh Galip ile Boğaz kıyısında yaptığı sohbetlerden aldığı manevi hoşnutluğu anlatmak maksadıyla bu ayete gönderme yapmış ve Boğaz’ı da altından ırmakların geçtiği Adn cennetine teşbih etmiştir.

*Aldım kaleme cemâliniñ nüktelerin
Mecmû’a-i şi’rim oldu “levh-i mahfûz” (R72)³⁶*

Divan’daki yetmiş ikinci rubaide geçen “levh-i mahfûz” ibaresi Burûc suresinin yirmi ikinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet Kur’an-ı Kerim’in “Levh-i mahfûz”da muhafaza edildiğinden bahsetmektedir. Âlemde teşekkül edecek olan tüm mevcudat ve hadiseler bu kitaba kaydedilmiştir. Arzda ve semada ufak ya da büyük ne varsa ecellerin vakitleri, bireylerin ve toplumların başına gelecek afetlerin hepsi Allah’ın bilgisinde yer almış ve “Levh-i mahfûz” adı verilen bu kitaba geçirilmiştir (Yavuz, 2003: 151).

*Semâ’-ı Mevlevî gösterdi bende “semme vechu’llâh”
Ben o mihrâb döndükçe bu devrân dönse çevrilmem (B1)³⁷*

³⁵ “Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir...” (Beyyine, 8).

³⁶ “Şüphesiz o (asılsız söyledikleri kitap) şanı yüce bir Kur’an’dır; Levh-i mahfûzdadır.” (Burûc, 21-22).

³⁷ “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.” (Bakara, 115).

Divan'daki "Ebyât" bölümündeki birinci beyitte geçen "şemme vechu'llâh" ibaresi Bakara suresinin yüz on beşinci ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet yaratıcının zat ve sıfatları bakımından sınırsız olduğundan bahsetmektedir. Esrar Dede de beytinde, Mevlevî semâsının kendisine bu ayetin sırrını idrak ettirdiğinden bahsetmektedir.

*Şâhid-i dil "mağâm-ı Maḥmûd" da
Câna tarz-ı Ayâz eder ta'lîm (G179/8)*

*"Mağâm-ı pâk-i Maḥmûd" a erişdim
Koyup mevcûdu maḥşûda erişdim (MAN1/31)³⁸*

Divan'daki yüz yetmiş dokuzuncu gazelin sekizinci beyti ve "Mesnevîler" bölümündeki birinci mesnevinin otuz birinci beytinde geçen "Mağâm-ı Maḥmûd" ibaresi İsra suresinin yetmiş dokuzuncu ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet Hz. Peygamber'in övülmüş bir makama yükseltileceğinden bahsetmektedir. Bu makam, mahşer günü hesaptan önce tüm insanlığın o sıkıntılı bekleyiş sürecindeyken Hz. Peygamber'in kendisine ilâhî rahmetin tecelli etmesi amacıyla yakarıştâ bulunması ve akabinde kendisine şefaât için izin ve yetki verilmesi olarak ifade edilir (Üzüm, 2003: 413).

*Maḥabbet başladı "hel min-mezîd" e
Göründü yüzüne fetḥ-i cedîde (MAN1/41)³⁹*

Divan'daki "Mesnevîler" bölümündeki birinci mesnevinin kırk birinci beytinde geçen "hel min-mezîd" ibaresi Kaf suresinin otuzuncu ayetinden iktibas edilmiştir. Bu ayet, cehennemın dile gelerek konuşmasını ve zalimler için içerisinde daha fazla yer olduğunu anlatmasını içermektedir.

2.2.2. Tam Lafzî İktibas

Alıntı yapılmak istenen ayetin tamamının beyitte yer alması tam lafzî iktibas olarak tanımlanmaktadır (Küleççi, 2005:177). *Esrar Dede Divanı*'nda tam lafzî iktibas yapılan yalnızca bir beyit bulunmaktadır.

³⁸ "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbın seni övülmüş bir makama yükseltsin." (İsra, 79).

³⁹ "O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz; cevap verecek: 'Daha yok mu?'" (Kaf, 30).

*Devletlü başı var o fakîrîñ ki zâtdan
Üstüne indi âyet-i “Tâhâ”yı istivâ (K12/12)⁴⁰*

Tâhâ suresi, “hurûf-ı mukattaa” ile başlamaktadır. Müfessirler, “hurûf-ı mukattaa”nın anlamı ile ilgili farklı teviller yapmışlardır. Bu harflerin Kur’an-ı Kerim’in icâzıyla ilgili olduğu, tasavvufi yorumlarının bulunduğu, Kur’an-ı Kerim’in bir nevi anahtarı olduğu, “ebced” açısından değerlendirmesi gerektiği ve bazı şifreler barındırdığı vb. gibi değerlendirmeler müfessirler tarafından dile getirilmiştir (Duman ve Altundağ, 1998: 401-408). Klasik Türk edebiyatı metinlerinde ise “Tâ” ve “Hâ” harfleri Hz. Peygamber’in adlarından biri olarak değerlendirilmiştir (Güngör, 2011: 245).

2.3. Anlama Dayalı İktibaslar

Anlama dayalı iktibaslar, ayet lafızlarının değil de anlamlarının kısmi ya da bütünsel olarak şiirde kullanılmasıdır (Güngör, 2011: 245). Bu tür alıntılmalarda metinden ziyade mana ön planda yer almaktadır. “Manevî iktibasın Türk Edebiyatında kullanım sahası/örneği en geniş olan iktibas türlerinden birisi olduğu söylenebilir. Zira lafzen iktibas edilen ayetlerin sayı itibarı ile bir istatistiği yapılabilmekte iken, mealen yapılan iktibasları tam olarak kestirebilmek imkân dahilinde değildir. Bunun temelinde de mutasavvıf şairlerin, şiirlerini vahyin öngördüğü çerçevede şekillendirmeleri etkili olmuştur denilebilir.” (Ay, 2019: 13)

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları için, şairlerin Kur’an ayetlerinden anlam yoluyla yaptıkları iktibaslar ilgi çekici olmuş ve bir araştırma konusu olarak değerlendirilmiştir. Şairlerin eserlerinde iktibas ettikleri Kur’an ayetleri üzerine inceleme yapan araştırmacılar, lafzi iktibasların dışında anlam yönünden iktibaslar başlığı da açarak beyitlerin ihtiva ettiği ayet manalarını da değerlendirmeye almışlardır. Çalışmalarında anlama dayalı iktibaslar konusuna değinen bazı araştırmacılar şu şekilde örnek gösterilebilir:

Konuyla ilgili olarak ilk çalışma 1982 yılında Naci Sami Okçu tarafından yapılmıştır. “Dîvân Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler” başlıklı çalışmada on iki divan şairinin eserleri incelenmiş ve lafzi iktibasın yanısıra anlam yönünden iktibas içeren beyitler de ele alınmıştır (Okçu, 1982). Anlam yönünden iktibas çalışmasında kategorize ederek ele alan bir başka araştırmacı Muhammed Kuzubaş’tır. Araştırmacı, Fuzûlî’nin gazellerinde Kur’an-ı Kerim ayetlerinin etkisini, lafzi ve ima yoluyla iktibasın yanısıra anlam yönünden yapılan

⁴⁰ “Tâ-hâ!” (Tâhâ,1).

iktibasları da dikkate alarak derinlemesine incelemiştir (Kuzubaş, 2003). Zülfikar Güngör'ün de İbrahim Tennürî'nin *Gülzar-ı Manevî*'sinde geçen ayetleri incelerken lafzi ve manevî iktibaslar şeklinde sınıflandırma yaparak hareket ettiği görülmektedir (Güngör, 2011). Gülistan Ekmekçi, Yunus Emre *Divan*'ında yer alan ayet ve hadis iktibasları üzerine bir makale çalışması yapmış, çalışmada eserde bulunan manen ve lafzî iktibasları ayrı ayrı değerlendirmiştir (Ekmekçi, 2017). Alper Ay, Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'inde yer alan manevî ayet iktibasları üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (Ay, 2019). Aktan'ın Şaban Kâmi'nin *Divan*'ında yer alan ayet iktibasları üzerine hazırlamış olduğu makale çalışmasında da benzer şekilde mana yönünden iktibaslar başlığı bulunmaktadır (Aktan, 2020). Elbette yapılan araştırmalar verilen örneklerle sınırlı değildir. Konuyla ilgili olarak verilen örnek çalışmalar dışında çok sayıda çalışma bulunmaktadır. 2018 yılında Zübeyde Saha tarafından hazırlanan "16. yüzyıl Türkçe Divanlarında Âyetler" başlıklı yüksek lisans tezinde anlam yönünden iktibas konusunu ele alan araştırmacılarla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır (Saha, 2018: 2-8).

Nâr-ı hüsrânda görüp hâlîme hayrân olma
Vakt olur âteşi Allâh gülistân eder (G81/6)⁴¹

Divan'daki seksen birinci gazelin altıncı beytinde Enbiya suresinin altmış dokuzuncu ayeti manen iktibas edilmiştir. Estrar Dede, zamanı gelince yaratıcının ateşi gül bahçesine çevireceğini ifade ederek Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı ve ateşin onu yakmadığını anlatan ayeti manen iktibas etmiştir.

Gör tâb-ı meyde rûy-ı tecellânî 'aksini
Bir şu'le aldı Tûr'da cânânî 'aksini (G241/1)⁴²

Divan'daki iki yüz kırk birinci gazelin ilk beytinde Araf suresinin yüz kırk üçüncü ayeti anlam yönünden iktibas edilmiştir. Estrar Dede, Tur'da Hz. Musa'nın yaratıcının tecellisini görmeyi arzuladığı ayeti anlam yönünden iktibas etmiştir.

Bu mevcûdât-ı maşnû'ât-ı eşyâ
Ederler hamd-i Hakk'ı bî-muḥâbâ (MAN1/10)⁴³

⁴¹ "Biz de 'Ey ateş' dedik, 'İbrâhim'e serin ve zararsız ol!'" (Enbiya, 69).

⁴² "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü..." (Araf, 143).

⁴³ "Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir..." (Hadid, 1).

Divan'daki "Mesneviler" bölümündeki birinci onuncu beytinde Hadid suresinin birinci ayeti anlam yönünden iktibas edilmiştir. Esrar Dede, tüm eşya ve mevcudatın Cenâb-ı Hakk'ı hamt ettiğini söyleyerek mezkûr ayeti alıntılamıştır.

2.4. Divan'da Sure Adlarının Geçmesi

Mutasavvıf bir şair olan Esrar Dede'nin beyitlerinde Kur'an'daki sure adlarını bizzat kullandığı örnekler bulunmaktadır. *Divan*'da; Mâide, İsrâ ve Tâhâ surelerinin isimleri zikredilmiştir.

"Mâ'ide"-i 'İsi'ye etmez dimâğ

Tabla-ğor-ı ni'met-i Monlâ-yı Rûm (K6/14) Mâ'ide suresi.

Medine döneminin son zamanlarında indirilen Maide suresi yüz yirmi ayetten müteşekkildir. İsmi yüz on iki ve yüz on dördüncü ayetlerde geçen "Sofra" manasındaki "Mâide" sözcüğünden almaktadır. Sure-i celilede birtakım iman ve ahlakla ilgili yaklaşımlarla birlikte aile ve ceza hukukuyla ilgili hükümler, hac ibadetiyle ilgili uygulamalar, hayvanların kesilmesiyle ilgili kaideler, abdestin ve teyemmümün alınışı, tanıklık, içki içmenin, hırsızlığın ve kumarın hükümleri gibi fıkhi meseleler ele alınmaktadır. Ayrıca İsrailoğullarının tarihi ile ilgili bazı bilgiler, Ehl-i Kitab'ın iman ve ameli açıdan yanlış yaklaşım ve tutumlarına yönelik tenkitler de bulunmaktadır (Yaşaroğlu, 2003: 403).

Kendinde mağv eder yine zıll-i vücûdunu

Şubh-ı vişâl-i leyle-i 'İsrâ"-yı istivâ (K12/9) İsrâ suresi.

Mekke döneminin son zamanlarında indirilen İsrâ suresi yüz on bir ayetten müteşekkildir. İsmi ilk ayetlerde geçen "Gece yürüyüşü" manasındaki "İsrâ" sözcüğünden almaktadır. Sure-i celilede İsrailoğullarının tarihi, tevhid, Hz. Âdem ve İblis, Kur'an'ın benzerinin yazılamayacağı vb. gibi önemli konular anlatılmaktadır (Yaşaroğlu, 2001: 177-178).

Devletlü başı var o fakîriñ ki zâtdan

Üstüne indi âyet-i "Tâhâ"yı istivâ (K12/12) Tâhâ suresi.

Mekke devrinde nazil olan Tâhâ suresi yüz otuz beş ayetten müteşekkildir. Sure adını birinci ayette geçen "Tâ" ve "Hâ" harflerinden almaktadır. Sure-i celilede Hz. Musa'nın risâleti, Mısır firavunu ve İsrailoğullarıyla olan

münasebeti, ilk insan olan Hz. Adem'in şeytan tarafından kandırılması ardından tövbe etmesi ve kıyamet gibi bazı hadiseler ele alınmıştır (Topaloğlu, 2010: 379).

2.4. Ayetlere Telmihte Bulunulması

Telmih; bilinen bir olaya, hikâyeye, inanışa, ayet veya hadise atıfta bulunma sanatı olarak tanımlanmaktadır. Bu sanat, anlama dayalı iktibaslara oldukça benzemekte ve terim olarak temsil yoluyla ifadede yer almaktadır (Küleççi, 2005: 170). Telmih sanatını, anlama dayalı iktibastan farklı kılan en önemli nitelik beyit içerisinde hadiseyi anımsatan bir işaretin bulunmasıdır. Telmih yapılırken hadiseyi hatırlatacak olan terim yahut kavramın en az bir kelime olacak şekilde beyitte yer alması gerekmektedir. Anlama dayalı iktibaslarda ise doğrudan değil, dolaylı bir çağrışım görülmektedir (Aktan, 2020:532-533). Bir ibarenin iktibas kategorisinde değerlendirilebilmesi için alıntılar en az bir terkip şeklinde yapılmış olmalıdır. Aksi durumda alıntı, telmih olarak değerlendirmeye alınır (Nalçacıgil Çopur, 2019: 170).

*Ba'zısı ğark-ı dâlâl ba'zı necâta erdiler
Çün hüçüm etdi cihân-ı dîne tûfân-ı hikem (K1 / 16)*

*Keştisi kalb-i selîm ü nâhudâsı Nûh-ı cân
Olmalı kim kat' ola bu bahr-i cûşân-ı hikem (K1 / 17)*

Divan'daki birinci kasidenin on altı ve on yedinci beyitlerinde yer alan "gark, tûfan, keştî (gemi), nâhudâ (kaptan), Nuh, bahr (deniz)" gibi ifadelerle Kur'an-ı Kerim'deki Nuh tufanına telmihte bulunulduğu görülmektedir. İlgili beyitlerde tufanda helak olanların yanısıra iman edenlerin kurtuluşa erdiklerine de değinilmiştir. On altıncı beyitte geçen ifadeler Araf suresi altmış dördüncü ayetini⁴⁴ on yedinci beyitte geçen ifadeler ise Yunus suresinin yetmiş üçüncü ayetini⁴⁵ anımsatmaktadır.

*'Aşk 'aşk ammâ huşûlü ol şehiñ destindedir
Kim derinde çâker-i 'irfân Süleymân-ı hikem (K1 / 22)*

⁴⁴ "... Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık; ayetlerimizi asılsız sayanları da suda boğduk..." (Araf, 64).

⁴⁵ "... Biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk..." (Yunus, 73).

Divan'daki birinci kasidenin yirmi ikinci beytinde yer alan "Süleymân-ı hikem" ibaresi Enbiya suresinin yetmiş dokuzuncu ayetini anımsatmaktadır. Ayette Hz. Süleyman'a verilen "anlama, ilim ve hükmetme" gibi yeteneklerden bahsedilmektedir.⁴⁶

*Mâ'ide-i 'İsi'ye etmez dimâğ
Tabla-ğor-ı ni'met-i Monlâ-yı Rûm (K6/14)*

Divan'daki altıncı kasidenin on dördüncü beytinde yer alan "Mâ'ide-i 'İsi" ibaresi Maide suresinin yüz on dördüncü ayetini anımsatmaktadır. "Mâ'ide-i 'İsi", "İsa'nın sofrası" anlamına gelmektedir. Ayette Hz. İsa'ya gökten indirilen bir sofradan bahsedilmektedir.⁴⁷

*Ğarîk-i kılzüm-i kahr etdi Nûh ağzından
Edince dehre ser-â-pâ Celâl celle celâl (K9/13)*

Divan'daki dokuzuncu kasidenin on üçüncü beytinde yer alan "Ğarîk-i kılzüm, kahr et-, Nûh ağzından" gibi ibareler Nuh suresinin yirmi altıncı ayetini anımsatmaktadır. Ayette Hz. Nuh'un Allah'tan kavmi için azap istediğinden bahsedilmektedir.⁴⁸

*Celâlet ile gelip zâhir etdi Fir'avn'a
'Aşâyile yed-i beyzâ Celâl celle celâl (K9/17)*

Divan'daki dokuzuncu kasidenin on yedinci beytinde yer alan "Fir'avn, 'aşâ, yed-i beyzâ" gibi ibareler Kasas suresinin otuz bir ve otuz ikinci ayetlerini anımsatmaktadır. İlgili ayetlerde Hz. Musa'nın asa ve beyaz el mucizeleri ile Firavun'a gönderilmesi konu edinilmektedir. Otuz birinci ayette Hz. Musa'nın asasının mucizevi olarak yılan suretine bürünmesi anlatılmaktadır. Otuz ikinci ayette ise Hz. Musa'nın elinin bembeyaz bir hal alarak mucizevi şekilde ışıltılı parlaması anlatılmaktadır.⁴⁹

⁴⁶ "Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik..." (Enbiya, 79).

⁴⁷ "Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: 'Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofrayı indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır.'" (Maide, 114).

⁴⁸ "Nûh 'Rabbim' dedi, 'Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!" (Nuh, 26).

⁴⁹ "Asânı yere bırak!" Mûsâ asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin. Şimdi elini koynuna sok; bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır...' (Kasas, 31-32).

Anırla muhyî-i mevtâ olur idi İsâ

Cinân-ı cân-ı Mesîhâ Celâl celle celâl (K9/19)

Yâ Mesîh-i çeşme yâ Hızr-ı haşa muhtâcdır

Haste-i hicrânına gayrı devâ mümkün degil (G163/6)

Çamla girân olmâ uyan la'l-i lebiñden iste cân

İsâ'yu yanında bulan dil-haste hiç olmaz mı sağ (G137/5)

Divan'daki dokuzuncu kasidenin on dokuzuncu beytinde, yüz altmış üçüncü gazelin altıncı beytinde ve yüz otuz yedinci gazelin beşinci beytinde yer alan “muhyî-i mevtâ, Mesîh, muhtâc, devâ, haste, cân, İsâ, dil-haste, sağ” gibi ibareler, Âl-i İmran suresinin kırk dokuzuncu ayetini anımsatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. İsa'ya yaratıcı tarafından ölüleri diriltme, hastalara şifa verme gibi mucizelerin verilmesi konu edinilmiştir.⁵⁰

Kendinde mahv eder yine zıll-i vücûdunu

Şubh-ı vişâl-i leyle-i isrâ-yı istivâ (K12/9)

Divan'daki on ikinci kasidenin dokuzuncu beytinde yer alan “leyle-i isrâ” ibaresi İsrâ suresinin ilk ayetine telmihte bulunmaktadır. “Leyle-i isrâ”, “gece yürüyüşü” anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in Miraç Gecesi Mekke'den Kudüs'e götürülüşünü ifade etmek için bu ibare kullanılır. Ayette de bu gece yolculuğu konu edinilmiştir.⁵¹

Vaşf-ı hatında mışra'ı ber-ceste söylemek

Hârût-ı kilke âyet-i sihr ü beyân mıdır (G51/3)

Şanırlar Yûsuf-ı üftâdedir çâh-ı zenañdânda

Değildir lîkñâlî fitneden Hârût olmuşdur (G83/2)

Sîne-i hem-çünü gülüne terâdüf edicek

Çâh-ı Bâbil'de düzer sihrini Hârût-ı sühân (G196/3)

⁵⁰ “... ‘Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mucize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm’...” (Âl-i İmran, 49).

⁵¹ “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir...” (İsra, 1).

Esrar Dede Divanı'nda elli birinci gazelin üçüncü, seksen üçüncü gazelin ikinci ve yüz doksan altıncı gazelin üçüncü beyitlerinde geçen “Hârût, Çâh-ı Bâbil, sihr” gibi ifadeler Bakara suresinin yüz ikinci ayetini anımsatmaktadır. Söz konusu ayete göre Hârût, Mârût adlı bir başka melekle beraber Babil’de insanlara sihir ilmini öğretmiştir. Bu ilmi öğretirken insanlara temkinli olmaları ve kötü amaçlı kullanılmaları konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Bu iki melek ile ilgili anlatılar klasik Türk edebiyatına da sirayet etmiş, şairler özellikle Hârût’un adını zikrederek Kur’an’da geçen kıssanın haricinde ve tümüyle İsrailiyyat temelli rivayetleri konu alarak işlemiş, türlü telmihler yapmışlardır. Bu sebeple Hârût ve Mârût ile bu meleklerin sihir ilmini öğretmeleri, buldukları Babil şehri gibi temalar etrafında çok sayıda mazmun teşekkül etmiştir. Klasik şiirde sevgilinin gamzesi, gözleri ve saçları gibi unsurlar Hârût ve Mârût’un büyü konusunda ustası kabul edilmiştir (Demirci, 1997: 264). Mezkûr ayette bu konudan bahsedilmektedir.⁵² *Esrar Dede* de elli birinci gazelin üçüncü beytinde Hârût figürünü sihirle ilişkilendirerek ele almaktadır. Şair, Hârût’un sihir yönünü “sihirli kalem” metaforuyla tasvir etmektedir. Yüz doksan altıncı gazelin üçüncü beytinde ise Hârût, büyü kelimesini Bâbil kuyusunda dillendirdiği anlatılmaktadır.

Pîr-i endîşem hamûşân-ı nazarla söyleşir
Sanki Esrâr Âsî-i mu‘ciz-beyân taşvîridir (G57/5)

Divan’daki elli yedinci gazelin beşinci beytinde yer alan “Âsî-i mu‘ciz-beyân” ibaresi Maide suresinin yüz onuncu ayetine telmihte bulunmaktadır. Ayet-i kerimede Hz. İsa’ya verilen mucizeler konu edinilmiştir.⁵³

Nefî-i nesîm-i bâde-i cân-bağışı bizde gör
Âsî-i vahdetiñ sözü tevîd-zâdedir (G62/4)

Divan’daki altmış ikinci gazelin dördüncü beytinde yer alan “Âsî-i vahdet” ve “sözü tevîd-zâdedir” ibareleri Maide suresinin yüz on altıncı ayetini

⁵² “...Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihiri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, ‘Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!’ demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi...” (Bakara, 102).

⁵³ “...Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler ‘Bu düpedüz bir büyü!’ dediklerinde İsrâiloğulları’nın sana zarar vermelerini önlemiştim.” (Maide, 110).

anımsatmaktadır. Söz konusu ayette Hz. İsa'nın kendi dilinden tevhit peygamberi olduğu dile getirilmiştir.⁵⁴

*Egerçi ihtidâ Tûr-ı tecelliden zühûr eyler
Velî nûr-ı nazar 'irfân-ı Mûsî'den zühûr eyler (G72/1)*

Divan'daki yetmiş ikinci gazelin birinci beytinde yer alan “Tûr-ı tecelli” ve “irfân-ı Mûsî” ibareleri Araf suresinin yüz kırk üçüncü ayetini anımsatmaktadır. Söz konusu ayette Hz. Musa'nın yaratıcının tecellisine mazhar olmak istemesi anlatılmıştır.⁵⁵ İlgili beyitte Esrar Dede nazar metaforu üzerinde durmaktadır. Bu metafor üzerinden Kur'an'daki Hz. Musa ve Tur Dağı kıssasına telmihte bulunmaktadır. Ona göre hakikat Tur Dağı üzerinden tecelli etmiştir. Bu bakımdan Allah doslarının nurlu nazarları da Hz. Musa peygamberin irfanı vesilesi ile tezahür etmektedir.

*Egerçi asla fer'iyet mu'ahhardır ma'habbetde
Velî ma'nûde Meryem feyz-i 'İsî'den zühûr eyler (G72/5)*

Divan'daki yetmiş ikinci gazelin beşinci beytinde yer alan “Meryem” ve “feyz-i 'İsî'den zühûr eyler” ibareleri Meryem suresinin yirmi ikinci ayetini anımsatmaktadır. Söz konusu ayette Hz. İsa'nın anne rahmine gönderilişi anlatılmıştır.⁵⁶

*Yem-i vahdetde kurtulur imân
Keştî-i Nûh bahre rakîbdır (G76/6)*

Divan'daki yetmiş altıncı gazelin altıncı beytinde yer alan “kurtul-, keştî (gemi), Nuh, bahr (deniz)” gibi ifadeler, Ankebut suresinin on beşinci ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Nuh ve beraberindekilerin kurtuluşu

⁵⁴ “Allah, ‘Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?’ buyurduğu zaman o şu cevabı verir: ‘Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.’” (Maide, 116).

⁵⁵ “Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, ‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım’ dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü...” (Araf, 143).

⁵⁶ “Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karınıda bebeği ile uzak bir yere çekildi.” (Meryem, 22).

vurgulanmaktadır.⁵⁷ İlgili beyitte Esrar Dede, vahdet denizinin yalnızca iman sayesinde aşılabileceğini belirtmiştir.

*Geh Zelîhâ derim gehî Yûsuf
Cümlesinden murâd cânândır (G82/2)*

Divan'daki seksen ikinci gazelin ikinci beytinde yer alan "Yûsuf, Zelîhâ" gibi ifadeler, Yusuf suresinin yirmi dördüncü ayetini anımsatmaktadır. Mezkûr ayette Zelîhâ'nın Hz. Yûsuf'a karşı duyduğu arzu anlatılmaktadır.⁵⁸ Esrar Dede ilgili gazel beytinde, Hz. Yusuf ve Zeliha'yı anmadaki asıl muradının sevgiliyi yad etmek olduğunu dile getirmiştir.

*Ser-güzeştim o şâh ile gûyâ
Kıssa-i mûr bâ-Süleymân'dır (G82/20)*

*Armağân eyledi gör mûrçe pây-ı melâhı
Etdi pâyına Süleymân'ın anı ol zer zer (G97/8)*

Esrar Dede Divanı'nda seksen ikinci gazelin yirminci ve doksan yedinci gazelin sekizinci beyitlerinde geçen "Kıssa-i mûr, mûrçe (karınca), Süleymân) gibi ifadeler Neml suresinin on sekizinci ayetini anımsatmaktadır. Söz konusu ayetlerde karıncaların konuşması ve Hz. Süleyman'ın onların konuşmalarını duyması dile getirilmiştir.⁵⁹

*Şanırlar Yûsuf-ı üftâdedir çâh-ı zenağdânda
Degildir lîkâhâli fitneden Hârût olmuşdur (G83/2)*

*Olması bâr-keş-i salţanat oldu dağı güç
Yûsufu eylemeden çâh-ı belâya maḥbûs (G115/7)*

Divan'daki seksen üçüncü gazelin ikinci ve yüz on beşinci gazelin yedinci beytinde yer alan "Yûsuf, çâh-ı zenağdân (çene çukuru), çâh-ı bela (bela kuyusu), maḥbûs" gibi ifadeler, Yusuf suresinin onuncu ayetini anımsatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya

⁵⁷ "Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık." (Ankebut, 15).

⁵⁸ "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı..." (Yusuf, 24).

⁵⁹ "Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!" (Neml, 18).

atılması anlatılmaktadır.⁶⁰ Esrar Dede yüz on beşinci gazel beytinde belli mertebelere ulaşmak için zahmet çekmek gerektiğinden bahsetmektedir. Bunun içinde Hz. Yusuf'un kuyuya atılışına telmihte bulunmaktadır. Çünkü Hz. Yusuf da Mısır'da mülk sahibi olmadan önce kuyuya atılmış, nice zahmet ve sıkıntının ardından yüksek mertebelere erişebilmiştir.

*Ne hûr-ı Cennet'e ne ni'mete mecbûr olur 'âşık
Dil-i şeydâsı her 'âlemde bir dildâra mâ'ildir (G88/3)*

Divan'daki seksen sekizinci gazelin üçüncü beytinde yer alan "hûr-ı Cennet, ni'met" gibi ifadeler, Tur suresinin yirminci ayetini anımsatmaktadır. Mezkûr ayette hurilerden ve cennet nimetlerinden bahsedilmektedir.⁶¹ İlgili beyitte Esrar Dede, cennetle ilgili bu tür kavramlara Yunus Emre gibi tasavvufi bir bakış açısıyla yaklaşmış ve hiç itibar göstermemiştir. Onun amacı hakiki sevginin sahibi olan yüce yaratıcıya kavuşabilmektir.

*Şecer-i Sidre vü Tübâ kad-i dildâra göre
Serv-i âzâde göre mişl-i şanevber 'ar'ar (G97/17)*

*Aña bâr-ı sitemdir sâye-i Tübâ'yı yükletmek
Dıraht-ı dil-keş-i âmâl-i 'âşık mîvedâr olsa (G224/3)*

Divan'daki doksan yedinci gazelin on yedinci beytinde yer alan "Şecer-i Sidre", ifadesi Necm suresinin on dördüncü ayetini, aynı beyitte ve iki yüz yirmi dördüncü gazelin üçüncü beytinde bulunan "Tübâ" ibaresi ise Rad suresinin yirmi dokuzuncu ayetini hatırlatmaktadır. "Şecer-i Sidre", Hz. Peygamber'in, Mi'rac gecesi ilâhî sırlara kavuşmuş olduğu ağaçtır. "Tübâ" ise cennetteki bir ağacın adı olarak tanımlanmaktadır.⁶²

*Bahr-i fenâda gârka-i müstehlek olmuşuz
Biz Nûh ile bün-i yem-i vaḥdetde hem-demiz (G104/3)*

Divan'daki yüz dördüncü gazelin üçüncü beytinde yer alan "garka (batmış, boğulmuş), müstehlek (yok edilmiş), Nuh, bahr (deniz)" gibi ifadeler, Hakka

⁶⁰ "Onlardan biri, 'Yusuflu öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksınız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır' dedi." (Yusuf, 10).

⁶¹ "... 'Yaptıklarınızın karşılığı olarak, sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yiyin için.' Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz." (Tur, 20).

⁶² "Andolsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki sidretü'l-müntehânın yanında bir daha gördü." (Necm, 14), "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu (Tübâ!) Varılacak güzel yurt onlar içindir." (Rad, 29).

suresinin on birinci ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Nuh tufanında suların korkunç şekilde yükseldiği vakit gemidekilerin Allah'ın lütfu ile kurtuluşu vurgulanmaktadır.⁶³

*'Alî'yi Hâzret-i Şiddîk'dan ayırmayarak
Bu yolda Hâyder ile yâr-ı gâra dek gideriz (G108/18)*

Divan'daki yüz sekizinci gazelin on sekizinci beytinde yer alan "Hâzret-i Şiddîk, yâr-ı gâra" gibi ifadeler, Tevbe suresinin kırkıncı ayetini hatırlatmaktadır. Söz konusu ayette Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekir'le hicret esnasında mağaraya sığınmaları konu edinilmektedir.⁶⁴

*Cevlân edip bu nev gazel Esrâr fikrimi
Güyâ felekde eyledi 'Îsâ be-çeng rakş (G125/7)*

Divan'daki yüz yirmi beşinci gazelin yedinci beytinde yer alan "felek, 'Îsâ" gibi ibareler, Nisa suresinin yüz elli sekizinci ayetini hatırlatmaktadır. Söz konusu ayette Hz. 'Îsâ'nın Allah katında yüce bir mertebeye kaldırıldığı anlatılmaktadır.⁶⁵

*Mûsî-i cânı râ'î-i cism ü cevârih et
Versin Şu'ayb-ı 'aşk saña tâ 'aşâ-yı feyz (G126/2)*

Divan'daki yüz yirmi altıncı gazelin ikinci beytinde yer alan "Mûsî, 'aşâ" gibi ibareler, Taha suresinin yirminci; "Mûsî, Şu'ayb" gibi ibareler ise Kasas suresinin yirmi yedinci ayetlerini hatırlatmaktadır. Taha suresinin yirminci ayetinde Hz. Musa'nın mucizevi esasından bahsedilmektedir. Kasas suresinin yirmi yedinci ayetinde ise Hz. Musa'nın Hz. Şuayib'in yanında hizmetli olarak kalıp ardından kızlarından biriyle evlenmesi anlatılmaktadır.⁶⁶

*Ṭarîk-i Eymen ile kûhsâra dek gideriz
Ḥayâl-i yâr ile didâr-ı yâre dek gideriz (G108/1)*

⁶³ "Bir zamanlar sular coştığı vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık;" (Hakka, 11).

⁶⁴ "...Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu..." (Tevbe, 40).

⁶⁵ "Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır..." (Nisa, 158).

⁶⁶ "Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!" (Taha, 20), "... 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem'..." (Kasas, 27).

*Lâ-mekân reftâr-ı 'aşkım nerdübânımdır şecer
Ben o Mûsâ'yım ki kayd-ı Tûr'dan kıldım ferâğ (G136/2)*

Divan'daki yüz sekizinci gazelin birinci beytinde yer alan "Târîk-i Eymen, kûhsâr (dağlık)" ve yüz otuz altıncı gazelin ikinci beytinde yer alan "Mûsâ, Tûr" gibi ibareler, Meryem suresinin elli ikinci ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Allah'ın Hz. Musa'ya Tur dağının sağ tarafından seslenmesi konu edinilmektedir.⁶⁷

*Ey reng-i ruhu pertev-i sûz-ı dil-i Manşûr
V'ey harf-i lebi Tûr'daki şu'le-i bârîk (G143/2)*

Divan'daki yüz kırk üçüncü gazelin ikinci beytinde yer alan "pertev-i sûz, Tûr, şu'le-i bârîk" gibi ibareler, Kasas suresinin yirmi dokuzuncu ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Musa'nın Tur dağında parlak bir ateş görmesi konu edinilmektedir.⁶⁸

*Naḥl-i ümîde el şunar ḥandân ol giryân men
Eşnâ-i ekl-i dânedede Âdem güler ben aḡlarım (G169/8)*

Divan'daki yüz altmış dokuzuncu gazelin sekizinci beytinde yer alan "naḥl, el şun-, eşnâ-i ekl-i dâne, Âdem" gibi ibareler, Araf suresinin on dokuzuncu ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Adem'e cennette yemesi yasaklanan ağaçtan bahsedilmektedir.⁶⁹

*Câh-ı vücûduñ içre dile mülk-i vaḥdeti
Mışır 'Azizi Yûsuf'a çeh baḡışladı (G256/5)*

Divan'daki iki yüz elli altıncı gazelin beşinci beytinde yer alan "Yûsuf, çeh" gibi ibareler, Yusuf suresinin on beşinci ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya bırakılması anlatılmaktadır.⁷⁰

⁶⁷ "Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısldaşircasına (kendimize) yaklaştırdık." (Meryem, 52).

⁶⁸ "Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü; ailesine, 'Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm" dedi. (Kasas, 29).

⁶⁹ "(Buyuruldu ki:) "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediklerinizden yiye. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz." (Araf, 19).

⁷⁰ "Onu götürüp (kôr) kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar..." (Yusuf,15).

*Eylese münkir-i Fir'avn-şıfat sihr ü hıyel
Gösterir mu'ciz-i şu'bânı külâh-ı seyfi (G260/6)*

Divan'daki iki yüz altmışıncı gazelin altıncı beytinde yer alan "Fir'avn, sihr, mu'ciz-i şu'bân" gibi ibareler, Şuara suresinin kırk dördüncü ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette sihirbazların ellerindeki ip ve değnekleri yere atarak yılan suretine dönüştürüp Hz. Musa'ya üstün gelme çabalarına değinilmektedir.⁷¹

*Maḥvı gerçi görürsün kaçârımdır
Sa'yinde lîk ceş-i Süleymân'dır geçer (MUK23/2)*

Divan'daki mukatta'ât bölümündeki yirmi üçüncü şiirin ikinci beytinde yer alan "ceş-i Süleymân" ibaresi, Neml suresinin on yedinci ayetini hatırlatmaktadır. Mezkûr ayette Hz. Süleyman'ın ordusundan bahsedilmektedir.⁷²

SONUÇ

İktibas, eserlere güzellik katmak ve anlamı derinleştirmek için ayetlerden, hadislerden veya meşhur sözlerden yararlanma sanatıdır. Klasik Türk edebiyatında birçok şair, eserlerinde iktibas sanatına başvurmuştur. Bu iktibaslar arasında en sık kullanılan ise âyet iktibasları olmuştur.

Esrar Dede Divanı'nda yer alan iktibaslar; lafzî iktibaslar, telmihler ve anlama dayalı iktibaslar olmak üzere üç ana kategori altında incelenmiştir. Şair, eserinde en fazla lafzî iktibaslara yer vermiştir. Bu lafzî iktibasların da büyük çoğunluğu nakıs iktibaslardan oluşmaktadır. Eserde lafzî iktibas yapılan ayet sayısı altmış dördtür. En fazla nâkıs lafzî iktibas yapılan sure Bakara suresidir. Bu surenin toplam yedi farklı ayetinden alıntı yapılmıştır. En fazla nâkıs lafzî iktibas yapılan ayet ise Kasas suresinin otuzuncu ayetidir. Bu ayet toplamda dokuz defa kullanılmıştır. Tam lafzî iktibas yapılan ayet sayısı birdir. *Divan*'da yer alan tek tam lafzî iktibas, Tâ-hâ suresinin ilk ayetinden yapılmıştır. Eserde nâkıs lafzî iktibas yapılan altmış üç ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerin numaraları ve buldukları sureler şu şekildedir: *Fatiha* (1, 2, 5,

⁷¹ "Bunun üzerine iplerini, değneklerini yere attılar ve dediler ki: 'Firavun'un üstün gücü adına, elbette üstün gelen biz olacağız.'" (Şuara, 44).

⁷² "Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu." (Neml, 17).

6), Bakara (31, 70, 87, 115, 117, 233, 253), Al-i İmran (47, 59), Maide (110), Araf (143, 172), Enam (73), Hud (41, 70), Yusuf (99), Hicr (29), Nahl (40, 102), İsrâ (79), Kehf (65, 69), Meryem (35, 57), Taha (68), Enbiya (23, 69), Şuarâ (88, 193), Neml (10, 30), Kasas (25, 27, 30, 88), Ankebut (33), Yasin (82), Saffat (35, 102), Sad (22, 72), Mûmin (68), Şûrâ (11), Zuhruf (32), Ahkâf (31), Muhammed (19), Fetih (1, 27), Kaf (30), Zariyat (28), Necm, (9), Hadid (3), Burûc (22), Fecr (28), İnşirah (1), Tîn (4), Alâk (19), Beyyine (8), İhlas (1).

Esrar Dede'nin iktibas yaparken en az tercih ettiği yöntem anlama dayalı iktibaslardır. Çalışmada *Esrar Dede Divanı*'nda üç ayrı beyitte anlam yönünden iktibas yapıldığı görülmektedir. Anlam yönünden iktibas edilen ayetler; Enbiya suresinin altmış dokuzuncu, Araf suresinin yüz kırk üçüncü ve Hadid suresinin ilk ayetleridir.

Esrar Dede Divanı'nda üç yerde de sure adlarının bizzat kullanıldığı örneklerle rastlanılmaktadır. Bunlar; Mâide, İsrâ ve Tâhâ sureleridir.

Eserde toplam otuz iki Kur'an ayetinden telmih yoluyla istifade edildiği görülmektedir. *Esrar Dede Divanı*'nda Kasas suresine ait farklı ayetler dörder defa telmih yoluyla kullanılmıştır. Bunun dışında Maide, Araf ve Yusuf surelerine ait farklı ayetlerden ise üçer defa telmih amaçlı istifade edilmiştir. *Divan*'da en fazla telmih yapılan ayet ise Hârût ve Mârût kıssasının yer aldığı Bakara suresinin yüz ikinci ayetidir. *Esrar Dede Divanı*'nda üç ayrı beyitte Hârût ve Mârût kıssasına telmihte bulunulmuştur. Eserde telmih sanatında kullanılan sureler ve ayet numaraları ise şu şekildedir: Bakara (102), Âl-i İmran (49), Nisa (158), Maide (110, 114, 116), Araf (19, 64, 143), Tevbe (40), Yunus (73), Yusuf (10, 15, 24), Rad (29), İsrâ (1), Meryem (22, 52), Taha (20), Enbiya (79), Şuara (44), Neml (17, 18), Kasas (27, 29, 31, 32), Ankebut (15), Tur (20), Necm (14), Hakka (11), Nuh (26).

Esrar Dede Divanı'nda Maide suresinin yüz on, Araf suresinin yüz kırk üç, Kasas suresinin yirmi yedinci ayetleri hem nâkıs lafzî iktibas hem de telmih sanatı yapılırken kullanılmıştır. Ayrıca Tâ-hâ suresinin ilk ayeti de hem tam lafzî iktibas hem de sure adı niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ATILGAN, Yusuf Kenan (2015). "İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 191-214.

- ATİK, Hikmet (1997). “Esrar Dede Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, 382 – 392.
- AY, Alper (2019). *Divan-ı Hikmet'te Manevî Ayet İktibasları*, Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- AKSOY, Hasan (1995). “Esrar Dede”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 11, 432-434.
- AKTAN, Muhammet Felat (2020). “Şaban Kâmi'nin Divanında Âyet İktibasları ve Telmih Örnekleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 3, 517-538.
- BOLAY, Süleyman Hayri (1988). “Âdem”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 1, 358-363.
- COŞKUN, Hatice (2023). “Divan Şiirinde Yay ve Kâbe Kavseyn Mazmunu”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 31/31, 115-132.
- DEMİRCİ, Kürşat (1997). “Hârût ve Mârût”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 16, 262-264.
- DERMAN, Mustafa Uğur; UZUN, Mustafa İsmet (1992). “Besmele”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 5, 532-537.
- DUMAN, Zeki; ALTUNDAĞ, Mustafa (1998). “Hurûf-ı Mukataa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.18, s.401-408.
- DURMUŞ, İsmail (2000). “İktibas”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, 52.
- GÖKALP, Murat (2017). “Salih Baba Divanı'nda Lafzî Hadis İktibasları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2, 105-124.
- GÜNGÖR, Zülfikar (2011). “Gülzâr-ı Ma'nevî'de Âyet İktibasları Üzerine Değerlendirmeler”, *İbrahim Tennurî Sempozyumu Kayseri*, s.s. 238-247.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000). “İdris”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 21, 478-480.
- HARMAN, Ömer Faruk (2020). “Mûsâ”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 31, 207-213.
- HORATA, Osman (2019). *Esrar Dede Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- IŞIK, Emin (1988). “Ahkâf Sûresi”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 1, 549-550.

- IŞIK, Emin (1989). “*Alak Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 2, 333-334.
- IŞIK, Emin (1995). “*Fâtiha Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 12, 252-254.
- IŞIK, Emin (1995). “*Fecr Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 12, 290-291.
- IŞIK, Emin (2000). “*İhlâs Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 21, 537-538.
- KARAMAN, Hayrettin; ÇAĞRICI, Mustafa; DÖNMEZ, İbrahim Kafi; GÜMÜŞ, Sadrettin (2016). *Kur'an Yolu Meâli*, İstanbul: D.İ.B.Y.
- KAŞIKÇI, Osman (2006). “Eski Hukukumuzda Süt Emzirme Akdi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 17-54.
- KAYA, Münir Yaşar (2022). “Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükümlere Etkisi”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 5(2), 295-317.
- KILINÇLI, Sami (2021). “Müfessirlerin Yorumlarına Göre ‘Allah’ın İnsana Ruhundan Üflemesinin’ Anlam Boyutları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 21(2), 630-52.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- KUZUBAŞ, Muhammet (2003). “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur’ân: Fuzûlî’nin Gazelleri Örneğiyle”, *Diyanet İlmî Dergi*, 39/3, 101-116.
- KÜLEKÇİ, Numan (2005). *Edebî Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (2015). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- NALÇACIGİL ÇOPUR, Emel (2016). *16. Yüzyıl Mesnevilerinde Âyet ve Hadis İktibasları*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- OKÇU, Naci Sami (1982). *Divan Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum.
- ÖZBEK, Durmuş (2000). “*İnşallah*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, 342-343.
- PALA, İskender (1992). “*Bezm-i Elest*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 6, 108.
- PALA, İskender (2002). “*Kün*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 26, 552-553.
- PALA, İskender (2003). “*Len terâni*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 27, 138.

SAHA, Zübeyde (2018). *16. Yüzyıl Türkçe Divanlarında Âyetler*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

ŞAHİN, Hatice (1988). *Enbiyâ Sûresi Tefsiri ve Metin İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

TOPALOĞLU, Bekir (1995). “*Evvel*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 11, 545.

TOPALOĞLU, Bekir (2010). “*Tâhâ Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 39, 379-380.

ULUDAĞ, Süleyman (1989). “*Ahsen-i Takvîm*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 2, 178.

ULUDAĞ, Süleyman (2012). “*Tasavvuf*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 41, 21-22.

ÜZÜM, İlyas (2003). “*Makâm-ı Mahmûd*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 27, 413-414.

YAŞAROĞLU, Mehmet Kâmil (2000). “*İnşirah*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 22, 345-346.

YAŞAROĞLU, Mehmet Kâmil (2001). “*İsrâ Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 23, 177-178.

YAŞAROĞLU, Mehmet Kâmil (2003). “*Mâide Sûresi*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 27, 403-405.

YAVUZ, Yusuf Şevki (1992). “*Bezm-i Elest*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 6, 106-108.

YAVUZ, Yusuf Şevki (2003). “*Levh-i Mahfûz*”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 27, 151.

YENİTERZİ, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na‘t*. Ankara: TDV Yayınları.